Anna
Dostoievskaia

amintiri

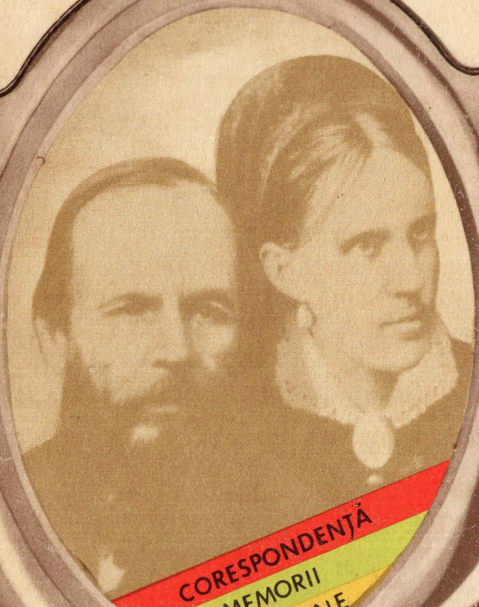

CORESPONDENȚĂ
MEMORII
JURNALE

univers

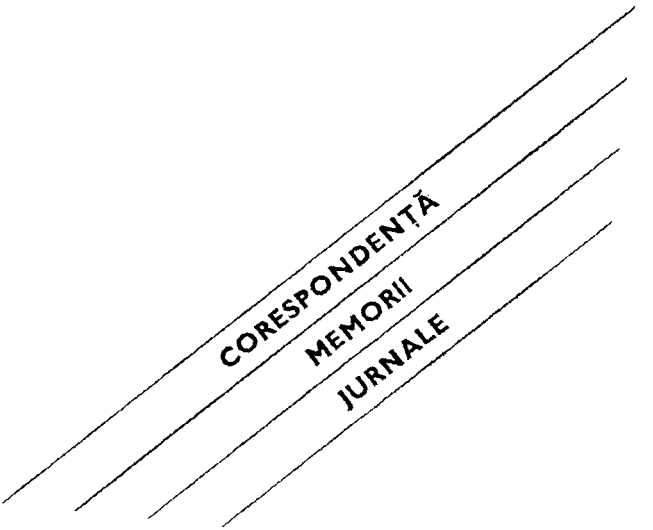
CORESPONDENȚĂ
MEMORII
JURNALE

ANNA DOSTOIEVSKAIA

AMINTIRI

Traducere și note de
LEONIDA TEODORESCU

1975
EDITURA UNIVERS

Coperta de *Péter Pusztai*

După ediția :

А. Г. Достоевская

ВОСПОМИНАНИЯ

Издательство „Художественная Литература"

Москва

1971

Toate drepturile asupra acestei versiuni
sînt rezervate Editurii UNIVERS

CUVÎNT ÎNAINTE

(la *Amintiri*)

Nu m-am gîndit niciodată să-mi scriu memoriile. Și pentru că sînt întru totul conștientă că-mi lipsește orice talent literar, dar, mai ales, pentru că toată viața mea am fost atît de ocupată cu editarea operelor neuitatului meu soț, încît abia dacă-mi ajungea timp să mă mai ocup de alte lucruri legate de memoria lui.

În 1910, cînd, din cauza sănătății tot mai șubrede, a trebuit să las în seama altora editarea operelor soțului meu, treabă care m-a preocupat atît de mult, și cînd, la insistențele doctorilor, am fost forțată să trăiesc departe de capitală, s-a creat în existența mea un mare vid pe care a trebuit neapărat să-l umplu cu ceva care să mă intereseze, simțind că altfel n-o să mai rezist.

Trăind într-o izolare deplină, fără să iau parte deloc sau aproape deloc la evenimentele zilei, m-am cufundat încet-încet în trecutul care a fost atît de fericit pentru mine și asta m-a ajutat să uit pustiul și inutilitatea existenței mele de acum.

Recitind caietele de însemnări ale soțului meu, ca și pe ale mele, am găsit în ele amănunte atît de interesante, încît fără să vreau m-am gîndit să le transcriu într-un alt limbaj decît cel stenografic (așa le însemnasem), cu atît mai mult cu cît am fost convinsă că ele îi vor interesa pe copiii mei, pe nepoți și poate și pe unii admiratori ai

talentului neuitatului meu soț, doritori să afle cum era Feodor Mihailovici în viața particulară.

Din aceste amintiri, pe care le-am scris fără nici o cronologie în decursul ultimelor cinci ierni (1911—1916), s-au adunat cîteva caiete, pe care am încercat să le pun într-o oarecare ordine.

Fără să garantez că amintirile mele vor fi captivante, pot să garantez în schimb că vor fi veridice și obiective în relatarea faptelor: memoriile mele se bazează cu precădere pe însemnări și sînt susținute de referiri la scrisori și la articole din ziare și reviste.

Recunosc cu toată sinceritatea că memoriile mele suferă de multe păcate literare: povestirea trenează, capitolele sînt inegale, stilul vetust etc. Dar la șaptezeci de ani e greu să înveți un lucru nou și de aceea rog să mi se ierte aceste păcate în numele dorinței mele sincere și profunde de a-l prezenta cititorilor pe F. M. Dostoievski cu toate calitățile și lipsurile sale, așa cum a fost el în viața particulară.

Partea întîi

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA

I

VENIREA MEA PE LUME

De Lavra Alexandr Nevski din Petersburg sînt legate multe din amintirile importante pentru mine : astfel, în singura biserică parohială a acesteia (care acum este biserica mănăstirii), aflată deasupra intrării principale au fost cununați părinții mei. Iar eu m-am născut chiar la 30 august, de hramul sfîntului Alexandr Nevski, într-o casă a mănăstirii, binecuvîntarea și botezul primindu-le de la preotul parohiei. În cimitirul Tihvinskcoe al Lavrei Alexandr Nevski este înmormîntat neuitatul meu soț și, dacă va binevoi destinul, îmi voi găsi și eu, alături de el, locul odihnei veșnice. Toate parcă s-au unit ca să facă din Lavra Alexandr Nevski locul cel mai scump din lume pentru mine.

M-am născut la 30 august 1846, într-una din acele zile minunate de toamnă care sînt cunoscute la noi sub numele de „vara muierilor". Chiar și astăzi sărbătoarea sfîntului Alexandr Nevski este socotită drept sărbătoarea cea mai mare a capitalei și are loc o procesiune de la catedrala Kazan pînă la Lavră și înapoi, procesiune însoțită de o mare mulțime de oameni, liberi de treburi în ziua aceea. În vremurile acelea de demult, însă, ziua de 30 august se sărbătorea și mai solemn : prin mijlocul prospectului Nevski, de-a lungul a peste trei verste, se ridica un podeț larg de lemn pe care, la înălțime, fără să se amestece cu mulțimea, mergea încet procesiunea,

strălucind de aurul crucilor și al prapurilor. În urma lungului șir de preoți, îmbrăcați în veșminte aurite și de brocart, veneau demnitarii, militarii cu cordoane și decorații, iar după ei cîteva trăsuri aurite, de paradă, în care se aflau membrii familiei domnitoare. Întreaga procesiune alcătuia un tablou de o asemenea frumusețe că tot orașul venea s-o vadă.

Părinții mei locuiau la primul etaj al unei case care aparține și astăzi Lavrei. Apartamentul era uriaș (11 camere), ferestrele dădeau spre prospectul Schlüsselburg (astăzi), iar cîteva spre piața din fața Lavrei *. Familia era mare : o mamă bătrînă și patru fii, dintre care doi erau însurați și aveau copii. Trăiam uniți și în spiritul ospitalității de pe vremuri, astfel că în zilele de naștere și onomastice ale membrilor familiei, de Crăciun și de Paște, toate rudele apropiate și îndepărtate se adunau la bunica de dimineață și petreceau pînă noaptea tîrziu. Dar mai ales venea multă lume de 30 august, deoarece, dacă era timp frumos, ferestrele se lăsau deschise și se putea vedea bine procesiunea, iar cu acest prilej îți petreceai și timpul într-o societate veselă și cunoscută. Așa a fost și în ziua de 30 august 1846. Mama, împreună cu ceilalți membri ai familiei, sănătoasă, veselă, îi primea și-i servea bucuroasă pe musafiri, pentru ca, la un moment dat să dispară ; toată lumea a fost convinsă că tînăra s-a retras pentru a vedea de gustările musafirilor. Între timp, însă, mama, care nu se aștepta ca „evenimentul" să se producă atît de repede, s-a simțit rău, probabil în urma oboselii și a emoției, și a trimis pe cineva după persoana necesară în asemenea ocazii. Mama s-a bucurat întotdeauna de o sănătate bună, a mai născut copii și de aceea evenimentul așteptat n-a provocat nici un fel de neliniște și de emoție în casă.

Pe la ora două după-masă, s-a terminat liturghia solemnă din catedrală, au început să vuiască clopotele răsunătoare ale Lavrei și, odată cu ieșirea procesiunii prin porțile principale, s-au auzit sunetele solemne ale fanfarei militare din piață. Cei care stăteau la fereastră au început să-i cheme pe oaspeții ceilalți, s-au auzit

---

* Casa există și astăzi, neschimbată. (N. aut.)

exclamații : „Vine, vine, procesiunea a pornit". Și iată, în sunetul acestor exclamații, al clopotelor și al muzicii, pe care le auzea mama, am pornit și eu pe drumul atît de lung al existenței mele. *

Procesiunea solemnă a trecut și oaspeții au început să se pregătească de plecare, dar îi reținea dorința de a-și lua rămas bun de la bunică, despre care li se spusese că s-a culcat puțin să se odihnească. În jurul orei trei, în sala unde erau musafirii, a intrat tatăl meu, ducînd-o la braț pe bătrîna lui mamă. Tata s-a oprit în mijlocul camerei și, emoționat de evenimentul care avusese loc, a spus solemn : „Dragele noastre rude și oaspeți, vă rog să mă felicitați cu ocazia unei mari bucurii : Dumnezeu mi-a dăruit o fiică, Anna." Tatăl meu avea o fire deosebit de veselă, era glumeț și poznaș, ceea ce se cheamă „sufletul societății". Crezînd că vestea nu este decît o glumă, nimeni nu l-a crezut și s-au pornit exclamațiile : „Nu se poate ! Grigori Ivanovici glumește ! Cum e posibil ? Anna Nikolaevna a fost tot timpul aici" etc. Atunci chiar bunica le-a vorbit oaspeților : „Nu, Grișa spune adevărul : acum o oră a venit pe lume nepoată-mea Niutocika !"

Au început să curgă felicitările, în prag a apărut o fată cu cupe de șampanie. Toți au băut în sănătatea nou-născutei, a părinților și a bunicii. Doamnele s-au repezit s-o felicite pe lehuză (pe vremea aceea nu se luau nici un fel de precauții medicale) și s-o sărute pe „aia mică", iar bărbații, profitînd de absența doamnelor, au golit sticlele de șampanie, păstrate pentru ocazia asta, rostind toasturi în cinstea nou-născutei. În modul acesta solemn a fost întîmpinată venirea mea pe lume și toți spuneau că e un semn bun pentru soarta mea viitoare. Mai tîrziu, prezicerea s-a împlinit : deși a trebuit să trec prin multe lipsuri materiale și suferințe morale, socotesc viața mea ca deosebit de fericită și n-aș schimba nimic din existența mea.

Să spun cîteva cuvinte despre părinții mei. Neamul tatălui meu se trăgea din Malorusia și străstrăbunicul său

* Despre împrejurările care au însoțit venirea mea pe lume am auzit mai tîrziu, de la diverși unchi și mătuși care se aflau în ziua aceea la noi, o mulțime de relatări cu tot soiul de variante și de comentarii. (N. aut.)

purta numele de Snitko. Străbunicul, după ce și-a vîndut moșia din gubernia Poltava, s-a mutat la Petersburg, luîndu-și numele de Snitkin. Tatăl meu a fost educat în școala petersburgheză a iezuiților, dar nu s-a făcut iezuit și toată viața a rămas un om bun și naiv *. Tata lucra la un departament sau minister. Mama era originară din Suedia și se trăgea din onorabila familie Miltopeus. Unul din străbunicii ei a fost episcop luteran, iar unchii ei savanți. Lucru demonstrat și de adăugarea terminației *eus*, adoptată de savanți dintr-un fel de cochetărie, ceva în genul adăugirii particulei *de* sau *von*. Strămoșii au trăit la Abo și sînt îngropați în zidurile catedralei de acolo. Vizitînd odată Abo, în trecere prin Suedia, am încercat să găsesc în catedrală mormintele strămoșilor, neștiind, însă, nici limba finlandeză, nici suedeza, n-am putut să capăt nici un fel de informații de la paznic.

Tatăl mamei mele, Nikolai Miltopeus, a fost moșier în gubernia St. Michels și toată familia locuia la moșie, în afară de fiul Roman Nikolaevici, care învăța la Institutul de geodezie din Moscova. După ce și-a terminat studiile și a căpătat o slujbă la Petersburg, a vîndut

---

* Tatăl meu povestea un episod ciudat din copilăria sa. Cînd avea vreo zece ani, mergea odată dis-de-dimineață (cam pe la 7) la școală pe cheiul Fontanka. Lîngă palatul Anicikov s-a apropiat de el un domn înalt, bine îmbrăcat, alături de care era o femeie îmbrăcată sărăcăcios. Domnul l-a oprit pe băiat și i-a spus : „Dacă vrei să faci o faptă bună, vino cu mine și fii nașul fiului meu ; iar dînsa va fi cumătra ta", adăugă el, arătînd-o pe bătrînică. Tatăl meu era un băiat curajos și i-a urmat pe domn și pe bătrînică, fără nici o ezitare. Au intrat într-o casă bogată, unde-i aștepta preotul și îndată începu botezul. După ce a fost botezat copilul, preotul, cumătrul și cumătra au fost serviți cu ceai și dulciuri și domnul le-a dat cîte zece ruble celor doi nași. Deoarece întîrziase la școală, tata s-a întors acasă și a povestit cele întîmplate. I s-a spus că există o credință : dacă toți copiii dintr-o familie mor, pentru ca noul-născut să rămînă în viață acesta trebuie să fie botezat de primii oameni pe care-i va întîlni tatăl copilului. O asemenea naștă s-a întîmplat să fie bătrînica, iar naș tata. Mai tîrziu tata primea de Crăciun și de Paște cadouri de la finul său, iar odată a fost chemat să-și binecuvînteze finul, care era foarte grav bolnav. Există de asemenea credința că rugăciunea și binecuvîntarea nașului și a nașei, îl salvează pe prunc de la moarte. Finul s-a făcut bine. Mai tîrziu tata a pierdut urma finului, mi-a spus cum îl cheamă, dar am uitat.

moșia tatălui său (răposat la vremea aceea) și a mutat întreaga familie la Petersburg. Aici a murit în curînd bunică-mea, Anna-Maria Miltopeus, iar mama, împreună cu cele două surori, a continuat să locuiască la fratele ei. Mama a fost o femeie de o rară frumusețe — înaltă, subțire, zveltă, cu trăsături uimitor de regulate. Avea o voce de soprană extrem de frumoasă, care i s-a păstrat aproape pînă la bătrînețe. S-a născut în 1812 și la nouăsprezece ani s-a logodit cu un ofițer. Nu le-a fost dat să se căsătorească, deoarece el a luat parte la campania din Ungaria și a fost ucis. Mama a suferit mult și a hotărît să nu se mai mărite niciodată. Dar anii treceau și încetîncet durerea s-a mai atenuat. În societatea rusă pe care o frecventa mama erau amatoare de petit (asta ținea de obiceiurile vremii) și într-o zi au fost invitați anume pentru ea doi tineri pretendenți la însurătoare. Mama le-a plăcut foarte mult, dar cînd a fost întrebată dacă i-au plăcut ei tinerii prezentați, mama răspunse : „Nu, cel mai mult mi-a plăcut bătrînelul care tot timpul a povestit și a rîs". Era vorba de tatăl meu. Pe vremuri oamenii care treceau de patruzeci de ani erau socotiți bătrîni, iar tata avea pe atunci 42 de ani (se născuse în 1799). Tata și-a petrecut vesel și plăcut tinerețea, dar sub supravegherea unei mame severe a trăit fără excese și din cauza aceasta la cei 42 de ani ai săi arăta ca un bărbat sănătos, bine făcut, rumen, cu niște ochi albaștri minunați și cu o dantură frumoasă, dar cu un păr bine rărit. Pînă la moartea mamei sale tata nu se gîndise să-și întemeieze o familie și de aceea era privit în societate ca un interlocutor agreabil, dar nicidecum ca un posibil mire. A fost și el prezentat mamei și mama i-a plăcut foarte mult, dar, întrucît ea vorbea prost rusește, iar el prost franțuzește, discuțiile lor nu se lungeau prea mult. Cînd, însă, i-au fost transmise spusele mamei, atenția frumoasei domnișoare l-a interesat și a început să viziteze intens casa unde o putea întîlni. Pînă la urmă s-au îndrăgostit unul de altul și au hotărît să se căsătorească. Le stătea în cale, însă, un obstacol serios : mama era luterană, iar, după concepția familiei ortodoxe a tatei, soțiile trebuiau să fie de o credință cu soții lor. S-a ajuns pînă acolo că tata a hotărît să înfrunte familia și să se însoare,

chiar dacă asta ar fi dus la ruperea relațiilor cu unii din membrii familiei. Mama a aflat și, nevrînd să producă discordie într-o familie atît de unită, a fost multă vreme în impas : să treacă la ortodoxism sau să renunțe la omul iubit. Hotărîrea ei a fost influențată de o împrejurare : noaptea tîrziu, în ajunul zilei cînd trebuia să dea tatălui meu un răspuns definitiv, mama se ruga în genunchi în fața crucifixului, cerîndu-i Domnului să-i vină în ajutor. Deodată, ridicîndu-și capul, a văzut deasupra crucifixului o rază strălucitoare, care a luminat toată camera. Fenomenul s-a mai repetat de două ori. Mama a luat asta drept o îndrumare divină de a rezolva în favoarea tatălui chestiunea ce o frămînta. În aceeași noapte a avut un vis : se făcea că a intrat într-o biserică ortodoxă și a început să se roage la epitaf. Visul a fost înțeles de mama tot ca un semn divin. Vă puteți închipui uimirea mamei, cînd, după două săptămîni, venind pentru miruire la biserica Simeonovskaia (de pe strada Mohovaia) a fost așezată lîngă epitaf și a recunoscut întru totul tabloul din vis. Aceasta i-a liniștit conștiința. Devenind ortodoxă, mama a început să îndeplinească cu rîvnă ritualurile bisericești : postea, se împărtășea, asimila, însă, cu dificultate rugăciunile în slavonă și se ruga după o carte suedeză de rugăciuni. N-a regretat niciodată că și-a schimbat religia, „altfel, spunea ea, m-aș fi simțit străină de soț și de copii și mi-ar fi fost greu".

Părinții mei au trăit împreună cam douăzeci și cinci de ani și au fost tot timpul foarte apropiați, fiind firi asemănătoare. Capul familiei a fost mama, care era un om de o mare voință ; tata i s-a supus bucuros și a obținut pentru sine un singur lucru : libertatea de a căuta și de a cumpăra în piața Apraxin și alte piețe (pe vremea aceea erau o mulțime de anticari) diverse rarități și curiozități, cu precădere porțelanuri de valoare, la care se pricepea foarte bine.

În primii ani ai căsniciei, părinții mei au locuit împreună cu bunica și cu familia ei numeroasă. Cînd însă, cu cinci ani mai tîrziu, bunica a murit și familia s-a împrăștiat, mama l-a convins pe tata să cumpere o casă pe lîngă spitalul Nikolai Suhoputnîi, împreună cu o uriașă bucată de pămînt (în jur de două desiatine), care ocupa

spațiul unde se află astăzi străzile Iaroslavskaia și Kostromskaia și care dădea în strada Malaia Bolotnaia, chiar pînă la fabrica lui Stiglitz.

Prima mea amintire este legată de o întîmplare din aprilie 1849, adică de cînd aveam doi ani și opt luni. În curtea casei noastre era o magazie veche ; mama a hotărît s-o dărîme și să facă una nouă. Au venit lucrătorii, au făcut tot ce era de făcut și n-a mai rămas decît să dărîme magazia. Mama a ieșit în marchiză, ca să vadă de departe cum se vor petrece lucrurile, iar după ea, s-a luat, curioasă, dădaca mea, cu mine în brațe. Din nefericire, căruțașii care locuiau în fundul curții au cam zăbovit, li s-a strigat să treacă mai repede și ei au pornit într-un șir lung. Cînd se părea că, în sfîrșit, toți au plecat și lucrătorii s-au apucat să clatine magazia, a apărut deodată un căruțaș întîrziat. Era limpede că, dacă nu va izbuti să se strecoare repede, va fi omorît și el și calul. S-a auzit trosnetul teribil al magaziei dărîmate și țipetele de groază ale celor de față, s-a ridicat un nor de praf și în primul moment era greu să te dumirești dacă s-a întîmplat sau nu nenorocirea. Din fericire, totul s-a terminat cu bine, dar strigătele speriate ale mamei și ale dădacei m-au impresionat atît de mult, că am început să țip ca din gură de șarpe. Mai tîrziu, cînd am încercat să aflu cînd s-a petrecut evenimentul, tata, după ce s-a uitat în registrele casei, a confirmat că magazia cea nouă s-a construit în primăvara lui 1849.

Cea de a doua amintire a mea se referă la boala de care am suferit cînd aveam trei ani. Nu știu de ce afecțiune sufeream, știu, însă, că medicul a recomandat să mi se pună pe piept cîteva lipitori. Țin minte perfect cîtă repulsie aveam pentru viermii aceia care se tot încolăceau, cît mă temeam de ei și cum căutam să mi-i rup de pe piept. Îmi amintesc clar cum m-a dus mama să mă împărtășesc și să mă rog la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului Preamilostive (pe strada Șpalernaia). Văzînd că mama și dădaca se roagă și plîng, am început și eu să mă rog și să plîng în hohote. A doua zi după slujbă, a venit criza, după care am început să mă refac repede. În general, în familia noastră copiii se îmbolnăveau rar. Se întîmpla, desigur, să aibă guturai sau să

tușească, dar toate bolile se tratau empiric și totul se termina cu bine.

Mi-aduc aminte de copilărie și de tinerețe cu un sentiment dintre cele mai plăcute : mama și tata ne iubeau foarte mult pe toți și nu ne pedepseau niciodată pe degeaba. Viața în familia noastră era molcomă, echilibrată, liniștită, fără certuri, drame și catastrofe. Eram bine hrăniți, scoși în fiecare zi la plimbare, iar în timpul verii stăteam de dimineață pînă seara în grădină ; iarna ne dădeam cu sania pe un derdeluș făcut tot acolo. Nu eram prea răsfățați cu jucării și din cauza asta le apreciam și le păstram. Cărți pentru copii n-am avut deloc ; n-a încercat nimeni să ne „cultive". Cîteodată, ne spuneau povești, mai ales tata ; după ce se întorcea de la slujbă, se culca pe divan, îi chema pe copii la el și se apuca să povestească. Avea o singură poveste : despre Ivanușka cel prostuț, dar erau nenumărate variante și fratele meu și cu mine ne miram întotdeauna : de ce i se spune lui Ivanușka „cel prostuț", odată ce știe să iasă atît de deștept din tot felul de necazuri ? Distracții ni se ofereau rar : de Crăciun bradul, care se aprindea în fiecare seară, deghizările pe care le făceam ; de lăsata secului ne duceau la bîlci și ne dădeau în călușei. De două ori pe an, în ajun de Crăciun și de Paște, mergeam la teatru, cu precădere la operă și la balet. Aceste distracții rare erau, însă, foarte prețuite de noi și luni întregi trăiam sub impresia fermecată a spectacolelor văzute (...)

II

STUDIILE

Cîteva cuvinte despre instruirea mea. De la nouă la doisprezece ani am frecventat Școala Sf. Anna (de pe strada Kirocinaia). Toate lecțiile (în afara religiei) se țineau în limba germană și cunoașterea acestei limbi mi-a folosit mai tîrziu, cînd am petrecut cu soțul meu cîțiva ani în străinătate. În anul 1858, s-a înființat în capitală primul liceu pentru fete (liceul Mariinski) și toamna am intrat acolo în clasa a doua. Învățam ușor și

cînd am trecut în clasele a treia și a patra am fost premiată cu cărți, iar cînd am terminat liceul în 1864 am primit o medalie mare de argint. Cu un an înainte, N. A. Vîșnegradski a inaugurat Cursurile pedagogice, pentru elevele care doreau să-și continue studiile. În toamna anului 1864, am început să le frecventez și eu. Pe vremea aceea lumea era pasionată de științele naturii, m-am lăsat și eu antrenată de curent: fizica, chimia, zoologia îmi apăreau ca o „revelație" și am intrat la secția de fizico-matematică. Curînd însă, m-am convins că mi-am ales ceva ce nu corespundea înclinațiilor mele și că studiile mele s-au încheiat lamentabil: în timpul experiențelor de cristalizare a sărurilor, de pildă, m-am ocupat mai mult de lectura romanelor decît de baloane și de retorte și acestea din urmă au suferit crunt; cît ni s-au ținut lecțiile de zoologie, m-am simțit atrasă de ele, cînd, însă, s-a trecut la lucrările practice și în fața mea au început să disece o pisică moartă, spre marea mea rușine am leșinat. Din acel an de studii mi s-au întipărit adînc în minte doar lecțiile deosebit de frumoase de istorie a literaturii ruse, ținute cu talent de profesorul V. V. Nikolski, la care veneau studente din amîndouă secțiile.

În vara anului 1865, am avut certitudinea foarte tristă că boala tatălui meu este incurabilă și că nu i-a mai rămas mult de trăit. Atunci, fiindu-mi milă să-l las pe dragul meu bolnav singur zile întregi, am hotărît să renunț pentru o vreme la cursuri. Deoarece tata suferea de insomnie, îi citeam ore întregi romanele lui Dickens și eram foarte mulțumită, dacă sub influența lecturii mele monotone putea să doarmă măcar puțin.

La începutul anului 1866, a apărut anunțul privind Cursurile de stenografie, pe care le va ține P. M. Olhin în localul liceului de băieți nr. 6. Aflînd că este vorba ca lecțiile să se țină seara (cînd dragul meu părinte se retrăgea pentru odihnă), m-am hotărît să mă înscriu la cursurile de stenografie. A insistat foarte mult și tata, care regreta că din cauza bolii lui am părăsit Cursurile pedagogice. La început, stenografia nu-mi reușea deloc și după a cincea sau a șasea lecție am ajuns la concluzia că pentru mine asta e un fel de șaradă căreia n-am să-i

dau niciodată de capăt. Cînd i-am împărtășit tatălui meu aceste gînduri, s-a indignat: mi-a reproșat că n-am destulă răbdare, tenacitate și m-a pus să-i dau cuvîntul că am să-mi continui studiile, exprimîndu-și convingerea că o să iasă o bună stenografă din mine. Bunul meu tată parcă a presimțit că mulțumită stenografiei o să-mi găsesc fericirea.

Pe 28 aprilie 1866, tatăl meu a decedat. Aceasta a fost prima nenorocire din viața mea. Durerea s-a manifestat violent: am plîns mult, am petrecut zile întregi la Bolșaia Ohta, pe mormîntul răposatului părinte, și n-am putut să mă împac cu pierderea grea. Mama era alarmată de starea în care mă aflam și mă implora să mă apuc de vreo treabă oarecare. Din păcate lecțiile de stenografie s-au întrerupt, dar bunul P. M. Olhin, profesorul nostru, aflînd de nenorocirea mea, ca și de faptul că n-am mai venit la o mulțime de lecții, mi-a propus să le înlocuiesc printr-o corespondență stenografică cu el. Urma să-i trimit de două ori pe săptămînă două-trei pagini dintr-o anumită carte, pe care le transcriam stenografic. Olhin îmi înapoia stenogramele, după ce corecta greșelile. Mulțumită acestei corespondențe, care a ținut toate cele trei luni ale verii, am făcut progrese mari în stenografie, cu atît mai mult cu cît fratele meu, care venise în vacanță, îmi dicta aproape zilnic timp de o oră și mai mult, astfel că, treptat, am ajuns să scriu nu numai corect stenografic, dar și rapid. Iată de ce, cînd în septembrie 1866 s-au deschis din nou cursurile, s-a constatat că sînt singura elevă a lui Olhin pe care acesta o putea recomanda cu încredere pentru o muncă literară. (...)

Partea a doua

CUNOȘTINȚA CU DOSTOIEVSKI. CĂSĂTORIA

I

Pe trei octombrie 1866, în jurul orei șapte seara, am venit, ca de obicei, la liceul de băieți nr. 6, unde profesorul de stenografie P.M. Olhin își ținea cursul. Nu începuse încă : îi aștepta pe cei întîrziați. M-am așezat la locul meu obișnuit și abia am apucat să-mi aranjez caietele, că s-a apropiat Olhin și, așezîndu-se în bancă, alături de mine, mi-a spus :

— Anna Grigorievna, n-ai vrea să capeți un post de stenografă ? Mi s-a solicitat un stenograf și m-am gîndit că poate ai să accepți dumneata treaba asta.

— Vreau foarte mult, i-am răspuns eu, de mult visez să lucrez. Mă întreb doar dacă știu destul de bine stenografia ca să-mi asum o muncă de răspundere.

Olhin m-a liniștit. După părerea lui scriam destul de repede, pentru treaba ce mi se propunea, și puteam face față foarte bine.

— Și la cine este vorba să lucrez ? m-am interesat eu.

— La scriitorul Dostoievski. Lucrează la un nou roman [1], pe care vrea să-l dicteze unui stenograf. Dostoievski crede că romanul va avea cam șapte coli de tipar de format mare și propune pentru toată această muncă cincizeci de ruble.

M-am grăbit să-mi dau consimțămîntul. Numele lui Dostoievski îmi era cunoscut din copilărie : fusese scriitorul preferat al tatălui meu. Eu însămi eram entuziasmată de lucrările lui și am plîns citind *Amintiri din Casa morților*. Gîndul nu numai că am să-l cunosc pe talen-

tatul scriitor, dar că am să-l și ajut în munca sa m-a emoționat și m-a bucurat mult.

Olhin mi-a dat un bilețel împăturit pe care scria : „Strada Stoliarnaia, colț cu M. Meșceanskaia, casa lui Alonkin, ap. Nr. 13, să întrebe de Dostoievski“ — și mi-a spus :

— Te-aș ruga să te duci la Dostoievski mîine, la unsprezece și jumătate, „nici mai devreme, nici mai tîrziu“, cum mi-a precizat chiar el astăzi. Aici Olhin mi-a spus părerea lui în legătură cu Dostoievski, dar despre asta am să vorbesc mai tîrziu.

Olhin s-a uitat la ceas și s-a urcat la catedră. Trebuia să recunosc că de data aceasta a fost o lecție pierdută pentru mine : eram emoționată și plină de bucurie. Visul meu tainic s-a împlinit — am căpătat de lucru ! Dacă Olhin, care este atît de pretențios și de sever, a găsit că știu destul de bine stenografia și că scriu destul de repede, înseamnă că așa este, altfel nu mi-ar fi propus această muncă. Asta m-a bucurat foarte mult și m-a înălțat în propriii mei ochi. Simțeam că am pășit pe un drum nou, că pot să cîștig bani cu munca mea, că devin independentă, iar independența pentru mine, o fată a anilor șaizeci, era cea mai scumpă idee. Dar și mai plăcută și mai importantă decît munca propusă mi se părea posibilitatea de a lucra cu Dostoievski și de a cunoaște personal pe acest scriitor.

Cînd m-am întors acasă, i-am povestit totul cu de-amănuntul mamei. A fost și ea foarte mulțumită de succesul meu. De bucurie și de emoție, n-am putut să închid ochii aproape toată noaptea și tot căutam să mi-l imaginez pe Dostoievski. Considerîndu-l contemporan al tatălui meu, mi-l închipuiam un om de-a dreptul bătrîn. Ba îl vedeam un bătrîn gras și chel, ba înalt și slab, dar neapărat aspru și posomorît, așa cum îl găsea Olhin. Cel mai mult mă frămînta cum să vorbesc cu el. Dostoievski îmi părea atît de erudit și atît de inteligent, că am și început să tremur pentru fiecare cuvînt pe care urma să-l spun. Mă tulbura și gîndul că nu țin minte exact numele eroilor din romanele sale, și eram ferm convinsă că o să vorbească despre ei. Nu m-am întîlnit niciodată în cercul meu cu literați de seamă și mi-i imaginam ca

pe niște ființe deosebite, cu care trebuie să vorbești într-un fel aparte. Amintindu-mi vremurile de atunci, îmi dau seama cît eram de copil, în ciuda celor douăzeci de ani ai mei.

II

La patru octombrie, în ziua memorabilă a întîlnirii mele cu viitorul meu soț, m-am trezit vioaie și plăcut emoționată la gîndul că în ziua aceea urma să se înfăptuiască un vis cu care m-am răsfățat atîta vreme : să mă transform din elevă sau cursantă într-un om independent, pe tărîmul ales de mine.

Am plecat mai devreme de acasă, ca să trec înainte pe la Gostinîi Dvor, să-mi procur o provizie de creioane și de asemenea să-mi cumpăr o servietă mică, care, după părerea mea, ar fi putut să dea mai multă seriozitate înfățișării mele adolescentine. Mi-am terminat cumpărăturile în jur de unsprezece și ca să ajung la Dostoievski „nici mai devreme nici mai tîrziu" * de ora fixată, am pornit-o încet pe Bolșaia Meșceanskaia și pe Stoliarnaia, privindu-mi necontenit ceasul. La unsprezece douăzeci și cinci m-am apropiat de casa lui Alonkin și am întrebat omul de serviciu care stătea la poartă unde se află apartamentul nr. 13. Mi-a arătat spre dreapta, unde, în gang, era intrarea pe scară. Era o casă mare, cu o mulțime de apartamente mici, populate de negustori și de meseriași. Mi-a amintit imediat de casa din romanul *Crimă și pedeapsă*, în care locuia Raskolnikov, eroul romanului.

Apartamentul nr. 13 se afla la etajul întîi. Am sunat și mi-a deschis imediat ușa o servitoare în vîrstă, cu un șal verde în pătrățele aruncat pe umeri. Citisem de curînd *Crimă și pedeapsă* și m-am întrebat involuntar dacă șalul acesta nu este cumva prototipul celui care a jucat un rol atît de mare în familia Marmeladovilor. [2] La în-

---

* Era o expresie obișnuită a lui Feodor Mihailovici, care, nevrînd să-și piardă timpul în așteptarea cuiva, prefera să fixeze ora exactă a întîlnirii, adăugînd întotdeauna : „Nici mai devreme, nici mai tîrziu". (N. aut.)

trebarea servitoarei pe cine doresc să văd, i-am răspuns că am venit din partea lui Olhin și că stăpînul ei a fost prevenit de vizita mea.

Nici n-am apucat să-mi scot gluga că s-a deschis o ușă și pe fundalul unei camere luminoase a apărut un bărbat tînăr[3], foarte brunet, cu părul zbîrlit, cu pieptul descoperit și în papuci. Văzînd o persoană necunoscută, a scos un țipăt și a dispărut imediat pe o ușă laterală.

Servitoarea m-a invitat în sufragerie. Era mobilată destul de modest : pe lîngă pereți erau două sipete acoperite cu niște covorașe. Lîngă fereastră era un scrin cu o broderie albă pe el. De-a lungul unui alt perete era un divan, iar deasupra divanului atîrna o pendulă. Am remarcat cu satisfacție că în clipa aceea ceasul arăta fix unsprezece și jumătate.

Servitoarea m-a invitat să iau loc și mi-a spus că domnul va veni îndată. Într-adevăr, după vreo două minute a apărut Feodor Mihailovici, m-a invitat să trec în cabinetul de lucru și a plecat să spună să ni se aducă ceai, după cum mi-am dat seama mai tîrziu.

Cabinetul lui Feodor Mihailovici era o cameră mare, cu două ferestre, foarte luminoase în ziua aceea însorită, dar pe altă vreme făcea o impresie sumbră, fiind o cameră posomorîtă și tăcută, destul de deprimantă din cauza liniștii și a semiobscurității.

În fundul camerei se afla un divan moale tapisat cu o stofă maronie cam uzată ; în fața divanului era o masă rotundă cu o față roșie de stofă. Pe masă, o lampă și două-trei albume ; peste tot erau scaune tapisate și fotolii. Deasupra divanului, într-o ramă de nuc, atîrna portretul unei doamne extrem de slabe, cu o rochie neagră și cu o bonetă tot neagră. „Probabil că e soția lui Dostoievski", m-am gîndit eu, necunoscîndu-i situația de familie.

Între ferestre era o oglindă mare într-o ramă neagră. Întrucît peretele era mult mai lat decît oglinda, aceasta fusese așezată mai aproape de fereastra din dreapta, ceea ce era foarte urît. Lîngă ferestre erau două vaze chinezești, mari, de o formă minunată. De-a lungul peretelui era un divan mare, încăpător, îmbrăcat în marochin verde, iar lîngă el o măsuță pe care era pusă o carafă cu

apă. Vizavi, de-a curmezișul camerei, era masa de lucru, la care am stat tot timpul cît mi-a dictat Feodor Mihailovici. Ambianța cabinetului era una dintre cele mai comune din cîte văzusem în casele unor oameni neînstăriți.

Stăteam și ascultam. Tot mi se părea că trebuie să aud dintr-o clipă într-alta țipete de copii sau un răpăit de tobă ; sau că se va deschide ușa și o să intre în cabinet doamna aceea uscățivă, al cărei portret abia-l văzusem.

A intrat, însă, Feodor Mihailovici și, după ce s-a scuzat că a fost reținut, m-a întrebat :

— Te ocupi demult de stenografie ?

— Numai de o jumătate de an.

— Și are mulți elevi profesorul dumitale ?

— La început s-au înscris peste o sută cincizeci, acum, însă, n-au mai rămas decît vreo douăzeci și cinci.

— De ce așa de puțini ?

— Mulți au crezut că stenografia se învață foarte ușor și cînd au văzut că în cîteva zile nu poți să faci mare lucru au renunțat la școală.

— Așa e la noi cu tot ce e nou, a spus Feodor Mihailovici, mai întîi se apucă cu patimă, pe urmă se răcesc repede și renunță. Văd că trebuie să muncească și cine mai are chef să muncească astăzi ?

La prima vedere Dostoievski mi s-a părut destul de bătrîn. Dar de cum a început să vorbească parcă a întinerit și m-am gîndit că nu poate să aibă mai mult de treizeci și cinci, treizeci și șapte de ani. Era de statură mijlocie și se ținea foarte drept. Părul lui de un castaniu-deschis, chiar puțin roșcat, era pomădat din belșug și pieptănat lins. Dar ceea ce m-a uimit au fost ochii : unul era căprui, pupila celuilalt, însă, era lărgită aproape pînă la mărimea ochiului, așa că irisul era aproape de neobservat *. Această asimetrie a ochilor îi dădea privirii o expresie enigmatică. Fața lui Dostoievski, palidă și bol-

* În timpul unui acces de epilepsie, Feodor Mihailovici s-a lovit în cădere de un obiect ascuțit și s-a rănit grav la ochiul drept. A început să se trateze la doctorul Junge, care i-a prescris să pună în ochi picături de atropină și asta îi dilata pupila. (N. aut.)

năvicioasă, mi s-a părut foarte cunoscută, probabil datorită faptului că-i văzusem portretele. Era îmbrăcat cu o jachetă din postav albastru, destul de uzată, dar cu o cămașă de un alb imaculat. După vreo cinci minute a intrat servitoarea și ne-a adus două pahare cu ceai foarte tare, aproape negru. Pe tavă erau două chifle. Am luat un pahar. N-aveam chef de ceai, era și foarte cald, dar, ca să nu par o mofturoasă, am început să beau. Ședeam lîngă perete, în fața măsuței, iar Dostoievski ba se așeza la masa lui de lucru, ba se plimba prin cameră, stingîndu-și des țigara și aprinzîndu-și alta. Mi-a oferit și mie țigări. Am refuzat.

— Poate că refuzi numai din politeţe ? spuse el.

M-am grăbit să-l încredințez nu numai că nu fumez, dar că nici nu-mi place să văd doamne fumînd.

Discuția era fragmentară. Dostoievski trecea tot timpul de la o temă la alta. Avea o figură epuizată și bolnăvicioasă. Aproape chiar de la primele fraze mi-a spus că e bolnav de epilepsie și că acum cîteva zile a avut o criză. Sinceritatea asta m-a uluit. Despre viitoarea muncă Dostoievski nu spunea nimic clar :

— Să vedem cum o să facem, să încercăm, să vedem dacă e posibil.

Am început să cred că e puțin probabil să colaborăm. M-am gîndit chiar că Dostoievski se îndoiește despre posibilitatea și oportunitatea unui atare mod de lucru și, poate, e gata să renunțe. Ca să-l ajut să ia o hotărîre, i-am spus :

— Bine, să încercăm, dacă însă o să vă fie incomod să lucrați cu mine, să-mi spuneți direct. Fiți sigur că n-o să am nici o pretenție.

Dostoievski a hotărît să-mi dicteze ceva din *Russki vestnik,* cu rugămintea să-i traduc stenograma în scriere obișnuită. A început să-mi dicteze foarte repede, dar l-am oprit și l-am rugat să nu dicteze mai repede decît vorbirea obișnuită.

Apoi am început să traduc scrierea stenografică în cea obișnuită și am făcut-o destul de repede, Dostoievski, însă, mă tot grăbea și se îngrozea că transcriu prea încet.

— Dar, l-am liniștit eu, de transcris am să transcriu acasă și nu aici, așa că pentru dumneavoastră e totuna cît timp îmi va lua lucrul.

Citind cele transcrise, Dostoievski a găsit că am scăpat un punct și că n-am scris prea clar un semn tare și mi-a făcut o observație tăioasă. Era evident enervat și nu-și putea aduna nicicum gîndurile. Ba mă întreba cum mă cheamă, ca să uite imediat, ba începea să umble prin cameră, umbla mult, uitînd parcă de prezența mea. Ședeam fără să mă mișc, de teamă să nu-i tulbur gîndurile.

În cele din urmă, Dostoievski mi-a declarat că e absolut incapabil să-mi mai dicteze și, dacă pot, să vin la el în aceeași zi pe la opt. Atunci o să și înceapă să-mi dicteze romanul. Mi-era foarte incomod să vin pentru a doua oară, dar, nedorind să amîn lucrul, am căzut de acord.

La despărțire, Dostoievski mi-a spus :

— Am fost bucuros cînd mi-a propus Olhin o fată stenografă și nu un bărbat. Știi de ce ?

— De ce ?

— Pentru că un bărbat s-ar fi apucat sigur de băutură, iar dumneata sper că n-o să bei.

Mi-a venit să rîd, dar mi-am reținut zîmbetul.

— Sigur n-o să beau. Puteți fi convins de asta, i-am răspuns cu toată seriozitatea.

III

Am ieșit de la Dostoievski foarte tristă. Nu mi-a plăcut și mi-a lăsat o impresie apăsătoare. M-am gîndit că e puțin posibil să putem colabora și visurile mele de independență riscau să se facă praf... Era cu atît mai dureros, cu cît abia în ajun buna mea mamă se bucurase atît de noua mea activitate.

Era în jur de două cînd am plecat de la Dostoievski. Să mă duc acasă era prea departe : locuiam pe lîngă Smolnîi, pe strada Kostromskaia, în casa mamei mele, Anna Nikolaevna Snitkina. M-am hotărît să mă duc la

niște rude care locuiau în intrarea Fonarnaia, să prînzesc la ei și seara să mă duc la Dostoievski.

Rudele mele au manifestat un mare interes pentru noua mea cunoștință și au început să mă întrebe în detaliu despre Dostoievski. Vorbind de una, de alta, timpul a trecut repede și pe la opt mă și apropiam de casa lui Alonkin. Pe servitoarea care mi-a deschis ușa, am întrebat-o cum îl cheamă pe stăpînul ei. De pe cărțile lui știam că prenumele îi este Feodor, dar nu-i cunoșteam patronimicul. Fedosia (acesta era numele servitoarei) m-a rugat din nou să aștept în sufragerie și s-a dus să-și anunțe stăpînul. Cînd s-a întors, m-a invitat să trec în cabinet. L-am salutat pe Feodor Mihailovici și m-am așezat pe vechiul meu loc, la măsuță. Feodor Mihailovici, însă, n-a fost prea mulțumit și mi-a propus să mă așez la masa lui de lucru, asigurîndu-mă că o să-mi fie mai comod să scriu. Trebuie să recunosc că m-am simțit foarte măgulită de a lucra la masa la care fusese scrisă de curînd o lucrare atît de talentată ca romanul *Crimă și pedeapsă*.

Mi-am schimbat locul, iar Feodor Mihailovici a ocupat locul meu la măsuță. S-a interesat din nou de numele și prenumele meu și m-a întrebat dacă nu sînt cumva rudă cu tînărul și talentatul scriitor Snitkin, care decedase recent [4]. I-am spus că e vorba de o coincidență de nume. A început să mă întrebe din cine e compusă familia mea, unde am învățat, ce m-a făcut să mă apuc de stenografie etc.

La toate întrebările am răspuns simplu, serios, aproape aspru, după cum mă asigura mai tîrziu Feodor Mihailovici. Hotărîsem de multă vreme că în cazul cînd va trebui să stenografiez pentru persoane particulare mai puțin cunoscute de mine, să stabilesc de la început numai relații de lucru, evitînd orice familiaritate, ca să nu încerce nimeni să-mi spună vreun cuvînt deplasat. Cred că nici n-am zîmbit măcar vreodată în timpul discuției cu Feodor Mihailovici și seriozitatea mea i-a plăcut foarte mult. Mi-a mărturisit mai tîrziu că a fost plăcut surprins de felul în care mă purtam. El se obișnuise să întîlnească în societate nihiliste a căror purtare o observase și îl

revolta în același timp. A fost cu atît mai bucuros să descopere în mine un gen cu totul opus față de cel dominant al tinerelor fete de pe atunci.

Între timp, Fedosia a pregătit în sufragerie ceaiul și ne-a adus două pahare, două chifle și lămîie. Feodor Mihailovici mi-a oferit din nou să fumez și m-a tratat cu pere.

La ceai discuția a căpătat un ton și mai sincer și mai binevoitor. Mi s-a părut deodată că-l cunosc de multă vreme pe Dostoievski și am încercat o plăcută senzație de ușurare.

Nu știu cum, în timpul discuției s-a pomenit de chestiunea petrașeviștilor și a condamnării la moarte [5]. Feodor Mihailovici s-a lăsat furat de amintiri.

— Mi-aduc aminte, spunea el, cum stăteam în piața Semionovskaia, în mijlocul prietenilor mei condamnați și, văzînd cum se fac pregătirile, știam că mi-au rămas de trăit doar cinci minute. Aceste minute, însă, erau pentru mine ani, zeci de ani, într-atît mi se părea că mai am mult de trăit ! Ni s-au și pus cămășile de condamnați și ne-au împărțit cîte trei. Eram al optulea, în rîndul al treilea. Primii trei au fost legați de stîlpi, după două, trei minute primele două grupuri ar fi fost împușcate și după asta ar fi venit rîndul nostru. Cît mai voiam să trăiesc, Doamne Dumnezeule ! Mi-am amintit tot trecutul, faptul că nu l-am prea folosit cum trebuie și aș fi vrut așa de mult să iau totul de la capăt și să mai trăiesc mult, mult de tot... Deodată, a răsunat anularea comenzii și am căpătat curaj. Tovarășii mei au fost dezlegați de la stîlpi, aduși înapoi și ni s-a citit o nouă sentință : eu eram condamnat la patru ani muncă silnică. Nu știu o altă zi mai fericită ! Am tot umblat prin celula mea din închisoarea Alexeevskaia și am tot cîntat, tare, atît eram de bucuros de viața ce mi-a fost dăruită ! Mai tîrziu i s-a permis fratelui meu să-și ia rămas bun de la mine și în ajun de Crăciun am fost trimis pe drumul lung al deportării. Păstrez și acum scrisoarea pe care am trimis-o răposatului meu frate în ziua pronunțării sentinței. De curînd, un nepot mi-a înapoiat această scrisoare.

Povestirea lui Feodor Mihailovici m-a îngrozit. M-a uimit, însă, și faptul că e atît de sincer cu mine, care

eram aproape un copil și pe care mă vedea în ziua aceea pentru prima dată în viața lui. Acest om, aparent ascuns și aspru, îmi povestea trecutul său cu asemenea amănunte, atît de sincer și de intim, că m-am mirat fără să vreau. Abia mai tîrziu, după ce i-am cunoscut situația familială, am înțeles cauza acestei încrederi și sincerități : pe atunci Feodor Mihailovici era absolut singur și înconjurat de oameni dușmănoși față de el. Simțea prea mult nevoia de a-și împărtăși gîndurile oamenilor la care intuia o atitudine caldă și atentă. Sinceritatea aceasta din prima zi a cunoștinței noastre mi-a plăcut foarte mult și mi-a lăsat o amintire fermecătoare.

Discuția noastră trecea de la o temă la alta, iar de lucrat tot nu începeam să lucrăm. Asta mă neliniștea : se făcea tîrziu și aveam un drum lung pînă acasă. I-am promis mamei că am să mă întorc de la Dostoievski direct acasă și-mi era teamă acum că o să se neliniștească. Mi-era neplăcut să-i reamintesc lui Feodor Mihailovici de scopul pentru care am venit și m-am bucurat foarte mult cînd și-a adus singur aminte și mi-a propus să înceapă să dicteze. M-am pregătit, iar Feodor Mihailovici a început să se plimbe destul de repede prin cameră, în diagonală, de la ușă spre sobă, și de fiecare dată cînd ajungea lîngă sobă ciocănea în ea de două ori. În tot acest timp fuma, aruncînd des țigara neterminată într-o scrumieră așezată la marginea mesei de scris.

După ce a dictat o bucată de vreme, Feodor Mihailovici m-a rugat să-i citesc cele scrise și m-a oprit chiar după primele cuvinte :

— Cum adică „m-am întors din Ruletenburg“ ?* Am spus eu ceva de Ruletenburg ?

— Da, Feodor Mihailovici, ați dictat cuvîntul acesta.

— Nu se poate !

— Fiți amabil, există în romanul dumneavoastră un oraș care să se numească așa ?

— Da, acțiunea se petrece într-un oraș cu cazinouri, pe care l-am numit Ruletenburg.

---

* Mai tîrziu, începutul a fost transformat și suna altfel („În sfîrșit, m-am întors după o absență de două săptămîni. Ai noștri se aflau de trei zile la Ruletenburg“). (N. aut.)

— Atunci, dacă există, înseamnă că dumneavoastră ați dictat sigur acest cuvînt, altfel de unde era să-l iau ?

— Ai dreptate, a recunoscut Feodor Mihailovici, am încurcat eu ceva.

Am fost foarte mulțumită că neînțelegerea s-a lămurit. Cred că Feodor Mihailovici era prea cufundat în gîndurile sale sau poate prea obosit și de aici eroarea. Dealtfel, și-a dat seama și el de asta, deoarece mi-a spus că nu mai e în stare să dicteze și m-a rugat să-i aduc cele dictate a doua zi la douăsprezece. I-am promis.

Ceasul a bătut ora unsprezece și m-am pregătit să plec. Aflînd că locuiesc în Peski, Feodor Mihailovici mi-a spus că n-a fost niciodată prin acea parte a orașului și că habar n-are pe unde se găsesc Peski. Dacă, însă, e departe, poate să-și trimită servitoarea să mă conducă. Bineînțeles că am refuzat. Feodor Mihailovici m-a condus pînă la ușă și i-a spus Fedosiei să-mi lumineze scara.

Acasă i-am povestit cu încîntare mamei cît de sincer și de bun a fost Dostoievski cu mine, dar, ca să n-o necăjesc, i-am ascuns impresia apăsătoare pe care mi-a lăsat-o această zi petrecută într-un mod atît de neobișnuit. Impresia a fost într-adevăr copleșitoare : pentru prima dată în viață am văzut un om inteligent, bun, dar nefericit, părăsit parcă de toți și în inima mea s-a cuibărit un sentiment de profundă compasiune...

Eram foarte obosită, așa că m-am culcat, rugînd să fiu trezită cît mai devreme ca să am timp să transcriu tot ce mi s-a dictat și să-i aduc cele scrise lui Feodor Mihailovici la ora stabilită.

IV

A doua zi m-am sculat devreme și m-am apucat imediat de lucru. Îmi dictase relativ puțin, dar am vrut să transcriu cît mai frumos și mai citeț și asta mi-a luat destul timp. Oricît m-am grăbit, am întîrziat totuși cu o jumătate de oră.

Pe Feodor Mihailovici l-am găsit foarte neliniștit.

— Începusem să cred, îmi spuse el, că lucrul ți s-a părut greu și că n-ai să mai vii. Nu mi-am notat nici

măcar adresa dumitale și riscam să pierd tot ce-am dictat ieri.

— Îmi pare foarte rău că am întîrziat atît de mult, mă scuzai eu, vă asigur, însă, că dacă ar fi fost să renunț la lucru, v-aș fi anunțat și v-aș fi adus paginile dictate.

— Sînt atît de neliniștit, îmi explică Feodor Mihailovici, pentru că trebuie să scriu romanul pînă la întîi noiembrie și eu nu i-am elaborat nici măcar planul. Știu doar că trebuie să aibă cel puțin șapte coli în ediția Stellovski.

I-am cerut amănunte și Feodor Mihailovici mi-a explicat cum s-a lăsat prins într-o cursă de-a dreptul revoltătoare.

După moartea fratelui său mai mare, Mihail [6], Feodor Mihailovici a luat asupra sa toate datoriile rămase în urma revistei „*Vremea*“ [7], editată de acesta. Datoriile erau în polițe și creditorii îl agasau teribil pe Feodor Mihailovici, amenințîndu-l că-i vor pune sub sechestru averea, iar pe el îl vor trimite la închisoarea datornicilor.

Datoriile ce nu mai sufereau amînare se ridicau la trei mii de ruble. Feodor Mihailovici a căutat bani peste tot, dar fără nici un rezultat. Cînd toate încercările de a se înțelege cu creditorii s-au dovedit zadarnice și Feodor Mihailovici a ajuns la disperare, a apărut pe neașteptate editorul F. T. Stellovski cu propunerea de a cumpăra cu trei mii de ruble dreptul de a edita opere complete în trei volume. Mai mult, Feodor Mihailovici se obliga, în contul aceleiași sume, să scrie și un nou roman.

Feodor Mihailovici era într-o situație critică și a acceptat toate clauzele contractului numai ca să scape de amenințarea privării de libertate.

Înțelegerea s-a încheiat în (vara) anul (lui) 186(5) și Stellovski a depus imediat la notar suma respectivă. Banii aceștia au fost plătiți a doua zi creditorilor și astfel lui Feodor Mihailovici nu i-a rămas nimic. Și mai neplăcut a fost faptul că numai după cîteva zile toți acești bani s-au întors din nou la Stellovski. S-a dovedit că acesta a cumpărat pe un preț de nimic polițele lui Feodor Mihailovici și că le-a protestat prin doi intermediari. Stellovski a fost un exploatator viclean și abil al scriitorilor și compozitorilor noștri (Pisemski, Krestovski, Glinka) [8].

Știa să prindească momentele critice din existența lor și să-i prindă în cursă. Prețul de trei mii de ruble pentru dreptul de editare era prea neînsemnat, dacă avem în vedere succesul de care se bucurau romanele lui Dostoievski. Cea mai grea clauză consta, însă, în obligația de a prezenta noul roman pînă la 1 noiembrie 1866. În cazul cînd Feodor Mihailovici n-ar fi predat romanul la timp, ar fi fost obligat să plătească o amendă însemnată, iar dacă n-ar fi predat romanul nici pînă la 1 decembrie al aceluiași an, ar fi pierdut drepturile asupra operelor sale, care ar fi trecut pentru totdeauna în proprietatea lui Stellovski. Era evident că ticălosul miza tocmai pe asta.

În 1866, Feodor Mihailovici era foarte ocupat cu punerea la punct a romanului *Crimă și pedeapsă*. Cum ar mai fi putut el, un om bolnav, să mai scrie o lucrare nouă atît de vastă ?

Cînd s-a întors la Moscova, Feodor Mihailovici era disperat din cauza imposibilității de a îndeplini într-o lună și jumătate-două condițiile contractului încheiat cu Stellovski. Prietenii lui Feodor Mihailovici — A. N. Maikov, A. P. Miliukov, I. G. Dolgomostiev [9] și alții, dorind să-l scoată din încurcătură, i-au propus să facă un plan al romanului. Fiecare dintre ei ar fi scris o parte a romanului și astfel trei, patru oameni, ar fi reușit să termine romanul la timp ; lui Feodor Mihailovici nu i-ar fi rămas decît să redacteze romanul și să șlefuiască asperitățile inevitabile în condițiile unei asemenea munci. Feodor Mihailovici a respins propunerea : prefera să plătească amenda sau să-și piardă drepturile literare decît să semneze o carte scrisă de altcineva *. Atunci prietenii l-au sfătuit pe Feodor Mihailovici să apeleze la ajutorul unui stenograf. A. P. Miliukov și-a amintit că-l cunoaște pe profesorul de stenografie P. M. Olhin, a trecut pe la acesta și l-a rugat să-l viziteze pe Feodor Mihailovici, care, deși avea mari îndoieli cu privire la reușita unei asemenea munci, s-a hotărît totuși să apeleze la ajutorul unui stenograf, presat de termenul apropiat.

---

* Faptul este amintit și de A. P. Miliukov în amintirile sale (*„Itoriceskî Vestnik"*, 1881). (N. aut.)

Oricît de puțin mă pricepeam la oameni pe atunci, totuși procedeul lui Stellovski m-a revoltat teribil.

Ni s-a adus ceaiul și Feodor Mihailovici a început să-mi dicteze. Probabil că-i era greu să intre în atmosferă : se oprea adesea, se gîndea, mă ruga să-i citesc ce dictase și după o oră mi-a spus că e obosit și că vrea să se odihnească.

Ca și cu o zi înainte, am început să discutăm. Feodor Mihailovici era agitat și trecea de la un subiect la altul. M-a întrebat din nou cum mă cheamă, ca să uite în clipa următoare. De vreo două ori mi-a oferit țigări, deși îi spusesem că nu fumez.

Am început să-l întreb despre scriitorii noștri și asta l-a animat. Răspunzînd la întrebările mele, scăpa parcă de gîndurile sale obsedante și începea să vorbească liniștit, chiar vesel. Cîte ceva din cele spuse atunci mi-a rămas în minte.

Pe Nekrasov Feodor Mihailovici îl socotea prietenul tinereții sale și-i aprecia mult talentul poetic. Pe Maikov îl iubea nu numai ca pe un poet talentat, dar și ca pe unul dintre cei mai inteligenți și mai fermecători oameni. Despre Turgheniev vorbea ca de un talent de prima mărime. Îi părea rău doar că, stînd mult în străinătate, Turgheniev a început să înțeleagă mai puțin Rusia și pe ruși.

După o scurtă pauză ne-am apucat iar de lucru. Feodor Mihailovici a început din nou să se enerveze și să se frămînte : probabil, nu-i mergea lucrul. Îmi explic asta prin neobișnuința de a-și dicta lucrarea unei persoane puțin cunoscute.

În jurul orei patru, m-am pregătit să plec, promițînd să aduc a doua zi la douăsprezece cele dictate. La despărțire, Feodor Mihailovici mi-a dat un teanc de hîrtie groasă pentru corespondență, liniată foarte fin, pe care scria în mod obișnuit, și mi-a arătat ce fel de margini trebuie să las.

V

Așa a început și a continuat colaborarea noastră. Veneam la Feodor Mihailovici în jurul orei douăsprezece

și rămîneam pînă la patru. În tot acest timp, îmi dicta în trei reprize cîte o jumătate de oră și mai mult, iar între dictări beam ceai și discutam. Am observat cu bucurie că Feodor Mihailovici începea să se deprindă cu noua metodă de lucru și cu fiecare vizită a mea devenea tot mai liniștit. Asta am văzut mai ales atunci cînd, după ce socotisem cîte pagini scrise de mine fac o pagină de ediție Stellovski, puteam să socotesc precis cît reușea să dicteze. Numărul tot mai mare de pagini îl anima și-l bucura mult pe Feodor Mihailovici. Mă întreba adesea: „Cîte pagini am scris ieri? Dar cîte avem cu totul? Ce crezi, terminăm la timp?"

În discuțiile sale amicale cu mine Feodor Mihailovici îmi dezvăluia în fiecare zi cîte un aspect trist al vieții sale. O profundă compasiune își făcea loc în inima mea, cînd îi ascultam povestirile despre împrejurările grele din viața lui, din care, probabil, n-a ieșit niciodată și nici nu putea să iasă.

La început, mi s-a părut ciudat că n-am văzut în casă pe nimeni din familie. Nu știam din cine e compusă familia lui și unde se găsește în prezent. N-am întîlnit decît un membru al familiei sale, cred că în cea de a patra zi. După ce mi-am terminat lucrul, tocmai ieșeam pe poarta casei, cînd m-a oprit un tînăr pe care îl mai văzusem în vestibul la prima mea vizită. De aproape, mi s-a părut și mai urît. Avea o față smeadă, aproape galbenă, ochi negri cu globul galben și dinții îngălbeniți de tutun.

— Nu m-ați recunoscut? mă întrebă familiar tînărul. V-am văzut la papá. Nu vreau să intru în timp ce lucrați, dar aș fi curios să știu cum devine cazul cu stenografia asta, cu atît mai mult cu cît mă apuc și eu să studiez stenografia zilele astea. Îmi dați voie? Și fără nici o jenă mi-a luat servieta, a deschis-o și a început să se uite chiar pe stradă la stenograme. M-am fîstîcit atît de mult din cauza impertinenței lui, că nici n-am protestat.

— Curioasă chestie, mormăi el neglijent, înapoindu-mi servieta.

„Se poate oare ca un om atît de bun și de delicat ca Feodor Mihailovici să aibă un fiu atît de prost crescut ?“ m-am gîndit.

Pe zi ce trecea, Feodor Mihailovici era tot mai bun și mai prietenos cu mine. Îmi spunea adesea *„golubka“* * (era alintarea lui preferată), „buna Anna Grigorievna“, „drăguță“ și eu puneam toate acestea în contul bunăvoinței sale față de mine, față de o fată tînără, aproape un copil. Îmi era atît de plăcut să-i ușurez munca și să văd cum convingerea mea că lucrul merge bine și că romanul va fi gata la timp îl bucură pe Feodor Mihailovici și-i ridică moralul ! În sinea mea eram foarte mîndră de faptul că nu numai îl ajut pe scriitorul meu preferat, dar că-i și influențez în bine starea de spirit. Toate acestea mă ridicau în propriii mei ochi.

Am încetat să mă tem de „scriitorul celebru“ și am început să discut cu el liber și sincer, cum aș fi făcut-o cu un unchi sau cu un vechi prieten. Îl tot întrebam pe Feodor Mihailovici despre diversele întîmplări din viața lui, iar el îmi satisfăcea cu plăcere curiozitatea. Îmi povestea în amănunt detențiunea sa de opt luni în fortăreața Petropavlovskaia, modul în care comunicau ciocănind în perete. Îmi povestea despre viața lui la ocnă, despre condamnații care-și ispășeau pedeapsa odată cu el. Își amintea de străinătate, de călătoriile și întîlnirile sale ; despre rudele sale din Moscova la care ținea foarte mult. Mi-a spus odată că a fost însurat, că soția lui a murit în urmă cu trei ani și mi-a arătat portretul ei. Portretul nu mi-a plăcut : răposata Dostoievskaia, după cîte mi-a spus Feodor Mihailovici, a pozat fiind grav bolnavă, cu un an înainte de moarte, și arăta îngrozitor, aproape ca o moartă. Tot atunci am aflat cu plăcere că tînărul nemanierat, care mi-a displăcut atît de mult, era fiu vitreg, copilul soției sale, din prima ei căsătorie cu Alexandr Ivanovici Isaev. Feodor Mihailovici mi se plîngea adesea de datoriile sale, de lipsa de bani, de situația

---

* Alintare, frecventă la ruși (literal-porumbiță).

materială grea. Mai tîrziu mi-a fost dat să fiu chiar martora dificultăților sale materiale. *

Toate povestirile lui Feodor Mihailovici erau atît de triste, încît odată nu m-am putut abține și l-am întrebat :

— Feodor Mihailovici, de ce vă amintiți numai de nenorociri ? Mai bine mi-ați povesti cum ați fost fericit.

— Fericit ? N-am fost niciodată fericit, cel puțin nu așa cum am visat întotdeauna. Acum cîteva zile i-am scris prietenului meu baronul Vrangel, că, în ciuda tuturor necazurilor de care am avut parte, tot mai sper să încep o viață nouă și fericită.

Cît de greu mi-era să aud asta ! Părea ciudat că la anii lui, deloc puțini, acest om talentat și bun n-a găsit încă fericirea dorită și nu putea decît să viseze la ea.

Odată Feodor Mihailovici mi-a povestit cu lux de amănunte cum i-a cerut mîna Annei Vasilievna Korvin Krukovskaia [10], cît a fost de bucuros cînd a primit acordul acestei fete inteligente, bune și talentate, și cît i-a fost de greu să renunțe, conștient fiind că din cauza convingerilor lor opuse, fericirea lor e imposibilă.

Într-o zi, cînd era deosebit de agitat, Feodor Mihailovici mi-a spus că se află într-un moment de răscruce, deschizîndu-i-se trei căi : fie să plece în Orient, la Constantinopol și Ierusalim, și, poate, să rămînă acolo pentru totdeauna ; fie să plece în străinătate, să joace ruletă și

---

* Odată, venind la lucru, am văzut că lipsește una din minunatele vaze chinezești, pe care Feodor Mihailovici le primise în dar de la prietenii săi din Siberia. L-am întrebat : „Vai de mine, s-a spart vaza ?“ „Nu, nu s-a spart, mi-a răspuns Feodor Mihailovici, a fost amanetată. Mi-au trebuit urgent douăzeci și cinci de ruble și am fost nevoit să amanetez vaza.“ După vreo trei zile, cealaltă vază a avut aceeași soartă.

Într-o altă zi, după ce am terminat de stenografiat, trecînd prin sufragerie, am văzut pe masa pregătită pentru prînz o lingură de lemn și i-am spus, rîzînd, lui Feodor Mihailovici, care mă conducea : „Știu ce-o să mîncați astăzi — caşă de hrișcă“. „De unde știi ?“ „După lingură. Se spune că e mai gustoasă cînd o mănînci cu o lingură de lemn“. „Ei bine, n-ai ghicit : am avut nevoie de bani și am fost nevoit să amanetez lingurile de argint. Pentru un serviciu incomplet se dă mult mai puțin decît pentru unul complet, așa că a trebuit să o dau și pe a mea. Feodor Mihailovici se referea întotdeauna cu umor la greutățile sale materiale. (N. aut.)

să se lase prins în vîrtejul jocului care-l captiva atît ; fie, în fine, să se însoare pentru a doua oară și să-și caute fericirea și bucuria în viața de familie. Rezolvarea acestor probleme, care trebuia să-i schimbe radical viața, îl frămînta foarte mult pe Feodor Mihailovici și, văzînd atitudinea mea prietenoasă, m-a întrebat ce l-aș sfătui.

Recunosc că o asemenea întrebare m-a pus în dificultate, întrucît și dorința de a pleca în Orient *, ca și cea de a deveni jucător, îmi apăreau neclare și oarecum fantastice ; gîndindu-mă că printre cunoscuții și rudele mele sînt familii fericite, l-am sfătuit să se căsătorească pentru a doua oară și să-și caute fericirea în viața de familie.

— Așa crezi dumneata, m-a întrebat Feodor Mihailovici, că mai pot încă să mă căsătoresc ? Și c-o să se găsească cineva care să se mărite cu mine ? Și atunci ce soție să-mi aleg — deșteaptă sau bună ?

— Deșteaptă, desigur.

— Ei, nu, dacă e să-mi aleg, o să-mi aleg o soție bună, care să mă prețuiască și să mă iubească.

Fiindcă venise vorba de posibila sa căsătorie, Feodor Mihailovici m-a întrebat de ce nu mă mărit. I-am răspuns că aveam doi pretendenți, că amîndoi erau niște oameni minunați, pe care îi respect foarte mult, dar nu iubesc pe nici unul și că aș vrea să mă mărit din dragoste.

— Neapărat din dragoste, m-a susținut cu căldură Feodor Mihailovici, pentru o căsătorie fericită numai respectul nu este suficient !

VI

Odată, pe la mijlocul lui octombrie, în timp ce lucram, a apărut în ușa cabinetului A. N. Maikov. Îi văzusem portretele, așa că l-am recunoscut imediat.

---

* Faptul că Feodor Mihailovici intenționa *serios* să plece în Orient este dovedit și de scrisoarea de recomandare, găsită printre hîrtiile sale, adresată lui A. S. Engelgardt (reprezentantul misiunii imperiale ruse la Constantinopol) și care i-a fost dată de E. P. Kovalevski [11], președintele de atunci al Fondului literar. Scrisoarea este datată 3 iunie 186(3). (N. aut.)

— Ce viață patriarhală duceți voi, îi spuse în glumă lui Feodor Mihailovici, ușa spre scară e deschisă, servitoarea nu-i pe nicăieri, poți să iei totul din casă.

Feodor Mihailovici s-a bucurat vădit de venirea lui Maikov. S-a grăbit să ne facă cunoștință, numindu-mă „sîrguincioasa mea colaboratoare", ceea ce mi-a făcut multă plăcere. Auzind cum mă cheamă, Apollon Nikolaevici m-a întrebat dacă nu sînt cumva rudă cu scriitorul Snitkin, decedat de curînd (era o întrebare obișnuită ori de cîte ori mă întîlneam cu scriitori) și pe urmă s-a grăbit să ne lase să lucrăm mai departe. Ne-am propus să facem o pauză și Feodor Mihailovici l-a condus pe Maikov în camera vecină. Au vorbit cam vreo douăzeci de minute, timp în care am transcris ce-mi dictase.

Maikov s-a întors în cabinet ca să-și ia rămas bun de la mine și l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-mi dicteze ceva. Pe vremea aceea stenografia era o noutate și interesa pe toată lumea. Feodor Mihailovici i-a satisfăcut dorința și mi-a dictat o jumătate de pagină de roman. Am citit imediat, cu voce tare, cele scrise. Maikov privea cu atenție stenograma, repetînd mereu :

— Ei, da, nu pricep nimic !

Apollon Nikolaevici mi-a plăcut foarte mult. Îl admiram și înainte ca poet, iar laudele lui Feodor Mihailovici, care spunea despre el că e un om bun, fermecător, mi-au întărit și mai mult plăcuta impresie.

Cu cît trecea timpul, cu atît Feodor Mihailovici era mai captivat de lucru. Acum nu-mi mai dicta ceea ce compunea în prezența mea, ci după însemnările pe care le făcea noaptea. Uneori, scria atît de mult, încît trebuia să stau după miezul nopții ca să transcriu cele dictate peste zi. În schimb, cu ce triumf îi anunțam a doua zi noul număr de pagini ! Ce plăcere-mi făcea să văd zîmbetul vesel al lui Feodor Mihailovici drept răspuns la asigurarea mea că lucrul merge bine și că, fără îndoială, va fi terminat la timp.

Am intrat amîndoi în viața eroilor noului roman și pentru mine, ca și pentru Feodor Mihailovici, au apărut favoriți și antipatici. Simpatiile mele erau de partea bunicii, care și-a pierdut averea, și a lui mister Astley, iar disprețul se răsfrîngea asupra Polinei și a eroului roma-

nului, căruia nu-i puteam ierta lașitatea și patima pentru joc. Feodor Mihailovici era cu totul de partea „jucătorului" și spunea că multe din sentimentele și impresiile acestuia din urmă le-a încercat el însuși.[12] Îmi spunea că poți să ai un caracter foarte tare, s-o demonstrezi cu toată viața ta, și totuși să nu-ți poți înfrînge patima pentru ruletă.

Adesea mă miram de curajul cu care-mi exprimam opiniile despre roman, dar încă și mai mult de bunăvoința cu care talentatul scriitor asculta observațiile și judecățile mele aproape copilărești. În cele trei săptămîni ale muncii noastre comune, toate vechile mele interese au trecut pe planul al doilea. Cu acordul lui Olhin n-am mai frecventat lecțiile de stenografie, pe cunoscuți îi vedeam rar și m-am concentrat toată asupra lucrului și a acelor discuții interesante în cel mai înalt grad pe care le purtam în clipele de răgaz. Fără să vreau, îl comparam pe Feodor Mihailovici cu acei tineri pe care se întîmpla să-i întîlnesc în cercul meu. Cît de searbăde și de stupide îmi păreau discuțiile lor în comparație cu vederile întotdeauna noi și originale ale scriitorului meu preferat.

După ce plecam de la el, sub influența atîtor idei noi pentru mine, mă plictiseam acasă și nu trăiam decît în așteptarea întîlnirii de a doua zi cu Feodor Mihailovici. Vedeam cu tristețe că munca se apropie de sfîrșit și că, prin urmare, întîlnirile noastre trebuie să ia sfîrșit. Și cît am fost de mirată și de încîntată, cînd Feodor Mihailovici și-a exprimat aceeași îngrijorare.

— Știi, Anna Grigorievna *, la ce mă gîndesc ? Uite, noi doi ne-am apropiat atît de mult, ne întîlnim atît de amical în fiecare zi, ne-am obișnuit atît de mult cu discuțiile noastre aprinse, și oare acum, cînd romanul va fi gata, toate acestea se vor termina ? Zău că-mi pare rău ! O să-mi lipsești foarte mult. Unde am să pot să te văd ?

— Ei, Feodor Mihailovici, i-am răspuns eu, fîstîcită, și munte cu munte se întîlnește, darmite om cu om !

— Dar unde, totuși ?

— Undeva în societate, la teatru, la concert...

---

* Abia spre sfîrșitul lunii Feodor Mihailovici mi-a memorat numele ; pînă atunci îl tot uita și mă tot întreba cum mă cheamă. (N. aut.)

— Știi doar că în societate și la teatre mă duc foarte rar. Și ce întîlniri mai sînt astea, cînd uneori nu poți să schimbi o vorbă ? De ce nu m-ai invita la dumneata, în familia dumitale ?

— Vă rog să veniți, o să ne bucurăm mult. Mi-e teamă doar că mama și cu mine o să vă părem niște interlocutoare neinteresante.

— Și cînd am să vă pot vizita ?

— O să ne înțelegem, cînd vom termina lucrul, îi spusei eu, deocamdată principalul e să terminăm romanul.

Se apropia 1 noiembrie, data cînd trebuia să fie predat romanul lui Stellovski și Feodor Mihailovici a început să se teamă ca acesta să nu recurgă la vreun vicleșug și, ca să pună mîna pe despăgubire, să refuze sub un pretext oarecare manuscrisul. Îl liniștem cît mă pricepeam pe Feodor Mihailovici și i-am promis să mă interesez ce trebuie să întreprindă dacă temerile sale se adeveresc. În aceeași seară, am rugat-o pe mama să se ducă la un avocat pe care-l cunoșteam. Acesta m-a sfătuit ca manuscrisul să fie predat fie notarului, fie comisarului de poliție al secției unde locuiește Stellovski, dar, evident, sub semnătura unei persoane oficiale. Același sfat i-a fost dat și de judecătorul de pace Freiman (fratele unui coleg de școală), căruia i s-a adresat Feodor Mihailovici.

VII

Pe douăzeci și nouă octombrie a avut loc ultima dictare. Romanul *Jucătorul* era terminat. De la 4 pînă la 29 octombrie, adică în decurs de douăzeci și șase de zile, Feodor Mihailovici a scris un roman de șapte coli, pe două coloane, format mare, ceea ce echivala cu zece coli obișnuite. Feodor Mihailovici era extrem de mulțumit și mi-a spus că, după ce-i va preda lui Stellovski în condiții bune manuscrisul, vrea să-și invite prietenii (Maikov, Miliukov și alții) la un restaurant și că mă invită și pe mine să particip la sărbătorire.

— Ai fost vreodată la vreun local ? m-a întrebat el.

— Nu, niciodată.

— Dar la masa mea ai să vii ? Aș vrea să beau în sănătatea scumpei mele colaboratoare ! Fără ajutorul dumitale n-aș fi terminat romanul la timp. Așadar, ai să vii ?

I-am răspuns că am să-i cer părerea mamei, în sinea mea, însă, hotărîsem să nu mă duc. Cu timiditatea mea aș fi părut plictisitoare și aș fi stricat veselia generală.

A doua zi, pe 30 octombrie, i-am adus lui Feodor Mihailovici transcrierea dictării din ajun. M-a primit deosebit de amabil și chiar a roșit cînd am intrat. Ca de obicei, am numărat paginile transcrise și ne-am bucurat că sînt atît de multe, mai multe decît ne-am fi așteptat. Feodor Mihailovici mi-a spus că în ziua aceea va reciti romanul, va face unele corecturi și că în dimineața următoare îl va duce lui Stellovski. Tot atunci mi-a dat și cele cincizeci de ruble cuvenite, mi-a strîns mîna cu putere și mi-a mulțumit fierbinte pentru colaborare.

Știam că 30 octombrie e ziua de naștere a lui Feodor Mihailovici și de aceea m-am hotărît să-mi schimb obișnuita mea rochie, de pînză, neagră, cu una de mătase, mov. Feodor Mihailovici, care mă văzuse întotdeauna „în doliu", a fost măgulit de atenția mea, mi-a spus că-mi stă foarte bine în mov și că în rochie lungă par mai înaltă și mai zveltă. Îmi făcea mare plăcere să-i ascult laudele, dar plăcerea mea a fost tulburată de vizita văduvei fratelui lui Feodor Mihailovici, Emilia Feodorovna, venită să-l felicite cu ocazia zilei de naștere. Feodor Mihailovici ne-a făcut cunoștință și i-a explicat cumnatei sale că, mulțumită ajutorului pe care i l-am dat, a reușit să-și termine romanul la timp și să scape astfel de nenorocirea care-l amenința. În ciuda acestor cuvinte, Emilia Feodorovna a avut față de mine o atitudine rece și arogantă, ceea ce m-a mirat și m-a jignit. Lui Feodor Mihailovici nu i-a plăcut tonul lipsit de amabilitate al cumnatei sale și a început să se poarte cu mine și mai amabil și mai prietenos. Mi-a propus să arunc o privire asupra unei cărți recent apărute, a luat-o pe Emilia Feodorovna deoparte și a început să-i arate nu știu ce hîrtii.

A intrat Apollon Nikolaevici Maikov. M-a salutat, dar, probabil, nu m-a recunoscut. Apoi l-a întrebat pe Feodor Mihailovici cum îi merge romanul. Feodor Mihailovici,

ocupat cu cumnata sa, probabil că nu l-a auzit și nu i-a răspuns nimic. Atunci m-am hotărît să răspund eu în locul lui Feodor Mihailovici și i-am spus că romanul a fost terminat încă în ajun și că i-am adus chiar acum ultimul capitol transcris. Maikov s-a apropiat repede de mine, mi-a întins mîna și s-a scuzat că nu m-a recunoscut. A explicat-o prin miopia lui ca și prin faptul că în rochie neagră îi părusem mai scundă.

A început să mă întrebe despre roman și s-a interesat care e părerea mea. I-am vorbit cu entuziasm despre lucrarea aceasta nouă, pe care am îndrăgit-o atît de mult : i-am spus că romanul are cîteva personaje neobișnuit de vii și de reușite (bunica, mister Astley și generalul îndrăgostit). Am vorbit cam vreo douăzeci de minute și mi-era atît de ușor să discut cu acest om amabil și bun. Emilia Feodorovna a fost mirată și chiar oarecum șocată de atenția pe care mi-o acorda Maikov, dar nu și-a schimbat tonul rece, socotind, probabil, că e sub demnitatea ei să acorde atenție unei... stenografe.

Maikov a plecat repede. I-am urmat exemplul, nedorind să mai suport aroganța Emiliei Feodorovna. Feodor Mihailovici a căutat să mă convingă să rămîn și a încercat în fel și chip să atenueze lipsa de delicatețe a cumnatei sale. M-a condus pînă în vestibul și mi-a amintit promisiunea de a-l invita la noi. Am confirmat invitația.

— Și cînd pot să vin ? Mîine ?

— Nu, mîine n-am să fiu acasă : sînt invitată la o colegă de liceu.

— Poimîine ?

— Poimîine am lecție de stenografie.

— Atunci, pe doi noiembrie ?

— Doi e miercuri și mă duc la teatru.

— Doamne ! Dar ai program în fiecare zi ! Știi, Anna Grigorievna, impresia mea e că o spui special. Pur și simplu nu vrei să te vizitez. Spune-mi adevărul !

— Dar nu e de loc așa ! O să fim foarte bucuroase să vă vedem la noi. Veniți pe trei noiembrie, joi, seara, pe la șapte.

— Tocmai joi ? Așa tîrziu ? O să-mi fie atît de dor de dumneata !

Bineînțeles că am luat vorbele astea drept o glumă amabilă.

VIII

Și așa, zilele mele fericite au trecut ca să înceapă cele plicticoase. În luna din urmă m-am obișnuit atît de mult să mă grăbesc cu bucurie la lucru, la întîlnirile atît de plăcute cu Feodor Mihailovici, să am cu el discuțiile acelea animate, încît toate acestea au devenit pentru mine o necesitate. Toate preocupările mele de mai înainte nu mai mă atrăgeau cu nimic și-mi păreau serbede și inutile. Chiar și vizita promisă de Feodor Mihailovici nu numai că nu mă bucura, dar mă și apăsa. Înțelegeam că nici buna mea mamă și nici eu nu putem fi niște interlocutoare interesante pentru un om atît de inteligent și de talentat. Dacă pînă acum discuțiile mele cu Feodor Mihailovici erau animate, asta se întîmpla (credeam eu) doar pentru că se purtau în jurul unui lucru care ne interesa pe amîndoi. Acum însă, Feodor Mihailovici va veni la noi ca un musafir pe care va trebui neapărat să-l „amuzăm". Am început să inventez teme de discuție și mă chinuia gîndul că impresia drumului obositor pînă la periferia noastră și a unei seri plicticoase vor șterge din sufletul lui Feodor Mihailovici, un om extrem de impresionabil, amintirea fostelor noastre întîlniri și că el va regreta că s-a invitat la niște oameni atît de plicticoși. Visînd să-l văd pe Feodor Mihailovici, eram totuși gata să doresc ca el să uite de vizita promisă.

Fiind o fire foarte activă, am căutat să fiu ocupată și să-mi spulber gîndurile triste, mai bine zis neliniștite : am fost la o prietenă, iar în seara următoare m-am dus la lecțiile de stenografie. Olhin m-a întîmpinat cu felicitări pentru modul în care am lucrat. Feodor Mihailovici îi scrisese despre asta și-i mulțumise pentru stenografa recomandată, cu ajutorul căreia a putut să-și termine la timp romanul. Feodor Mihailovici a adăugat că noul mod de lucru îi pare comod și că socotește că va recurge la el și de acum încolo.

Joi, 3 noiembrie, am început de dimineață să fac pregătiri pentru întîmpinarea lui Feodor Mihailovici : m-am dus să cumpăr pere din cele care-i plăceau și dulciurile cu care mă servise uneori. Toată ziua am fost neliniștită, iar spre ora șapte emoția mea a devenit maximă. Ceasul, însă, a bătut șapte și jumătate, opt, iar el tot nu venea și am crezut că s-a răzgîndit sau că a uitat de promisiune. La opt și jumătate, însă, a răsunat mult așteptata sonerie. M-am grăbit să ies în întîmpinarea lui Feodor Mihailovici și l-am întrebat :

— Cum de m-ați găsit, Feodor Mihailovici ?

— Ei, asta e bună, îmi răspunse el amical, o spui pe un ton de parcă ai fi nemulțumită că te-am găsit. Și te caut de la șapte, am colindat toate împrejurimile și am întrebat pe toată lumea. Toți știu că pe aici pe undeva există strada Kostromskaia, dar nimeni nu știe cum s-o nimerești. Noroc că s-a găsit un om de treabă care s-a urcat pe capră lîngă vizitiu și i-a arătat pe unde să meargă.

A intrat mama și m-am grăbit să i-l prezint pe Feodor Mihailovici. Galant, acesta i-a sărutat mîna și i-a spus că-mi este foarte obligat pentru ajutorul pe care i l-am dat. Mama a început să toarne ceaiul, iar Feodor Mihailovici îmi povestea între timp cît zbucium i-a pricinuit predarea manuscrisului lui Stellovski. După cum prevăzuserăm, Stellovski a recurs la un vicleșug : a plecat în provincie și servitorul a anunțat că nu se știe cînd se va întoarce. Atunci, Feodor Mihailovici s-a dus la birourile editurii lui Stellovski și a încercat să înmîneze manuscrisul șefului de birou, acesta, însă, a refuzat categoric, spunînd că nu e împuternicit de patron. Feodor Mihailovici a întîrziat la notar, iar la secția de poliție nu era nimeni dintre șefi și Feodor Mihailovici a fost rugat să treacă spre seară. Toată ziua a petrecut-o într-o mare neliniște și abia la zece seara a reușit să-și predea manuscrisul la cancelaria secției de poliție și să primească o chitanță de la comisar.

Am început să bem ceaiul și să discutăm la fel de vesel și de firesc ca totdeauna. A trebuit să renunț la temele pe care le inventasem, atît de multe și de inte-

resante au fost cele noi. Feodor Mihailovici a fermecat-o cu totul pe mama, la început oarecum intimidată de vizita „celebrului" scriitor. Feodor Mihailovici știa să fie fermecător și mai tîrziu mi-a fost dat să văd cum chiar unii oameni porniți împotriva lui erau cuceriți de el.

Feodor Mihailovici mi-a spus, printre altele, că vrea să se odihnească timp de o săptămînă și pe urmă să se apuce de ultima parte a romanului *Crimă și pedeapsă*.

— Aș vrea să apelez la ajutorul dumitale, buna mea Anna Grigorievna. Mi-e atît de ușor să lucrez cu dumneata. Am să dictez și de acum încolo și sper că n-ai să refuzi să colaborezi cu mine.

— V-aș ajuta cu plăcere, îi răspunsei eu, dar nu știu ce-o să spună Olhin. Poate că pentru o viitoare lucrare s-a gîndit la vreun alt elev sau elevă.

— Dar m-am obișnuit cu maniera dumitale de lucru și sînt cu totul mulțumit de ea. Ar fi și ciudat ca Olhin să-mi recomande un alt stenograf cu care, poate, nici nu m-aș înțelege. Dealtfel, poate că dumneata însăți nu mai vrei să lucrezi cu mine ? În cazul acesta, sigur, nu mai insist...

Era vădit necăjit. Am căutat să-l liniștesc, i-am spus că, probabil, Olhin nu va avea nimic împotriva acestui nou angajament, dar că e de datoria mea să-l întreb.

Pe la unsprezece, Feodor Mihailovici s-a ridicat să plece și m-a pus să-i promit că am să vorbesc cu Olhin chiar la prima lecție și că am să-i scriu despre asta. Ne-am despărțit în modul cel mai prietenesc și m-am întors în sufragerie încîntată de discuția noastră atît de vie. N-au trecut, însă, nici zece minute și a venit servitoarea care ne-a povestit că vizitiului care îl adusese pe Feodor Mihailovici cineva i-a furat, pe întuneric, perna din sanie. Vizitiul era disperat și numai promisiunea lui Feodor Mihailovici că-l va despăgubi a putut să-l liniștească.

Eram atît de tînără, că întîmplarea aceasta m-a tulburat mult : m-am gîndit că va influența atitudinea lui Feodor Mihailovici față de noi și că n-o să mai vrea să mai vină așa de departe, unde poate fi jefuit cum i-a

fost jefuit vizitiul. Îmi venea să plîng de ciudă că impresia unei seri petrecute atît de plăcut se va destrăma din cauza unei întîmplări stupide.

IX

A doua zi după vizita lui Feodor Mihailovici, m-am dus la sora mea Maria Grigorievna Svatkovskaia, unde am rămas pînă seara, și i-am povestit ei și soțului ei, Pavel Grigorievici, despre munca mea la Dostoievski. Lucrînd ziua la Feodor Mihailovici, iar seara transcriind cele dictate, n-am putut să mă văd cu Maşa decît în fugă și s-au adunat multe care meritau a fi povestite. Soră-mea m-a ascultat cu atenție, întrerupîndu-mă mereu și întrebîndu-mă amănunțit despre tot și, văzînd cît eram de agitată, mi-a spus la plecare :

— Degeaba, Netocika, te-ai aprins așa tare după Dostoievski. Știi bine că visele tale sînt nerealizabile, și slavă Domnului că sînt așa, dacă e un om atît de bolnav și de împovărat de familie și de datorii.

I-am replicat cu patimă că nu sînt „aprinsă" deloc după Dostoievski, că n-am nici un fel de „vise", că am fost pur și simplu bucuroasă să discut cu un om inteligent și talentat și că-i sînt recunoscătoare pentru bunătatea lui și pentru atenția pe care mi-a acordat-o.

Totuși cuvintele surorii mele m-au tulburat și, după ce m-am întors acasă m-am întrebat dacă nu cumva soră-mea Maşa are dreptate, dacă nu m-am „aprins" cu adevărat după Feodor Mihailovici ? Aceasta să fie oare dragostea, un sentiment pe care nu l-am trăit niciodată ? Ce vis nebun, dacă lucrurile stau într-adevăr așa. Se poate... Și dacă este într-adevăr dragoste, atunci ce să fac ? Poate că e mai bine să refuz, sub un pretext onorabil, lucrul care mi-a fost propus, să nu-l mai văd de acum încolo, să nu mă mai gîndesc la el, să caut să-l uit puțin cîte puțin și, lăsîndu-mă prinsă de vreo preocupare oarecare, să-mi regăsesc liniștea sufletească, pe care am prețuit-o întotdeauna atît de mult. Dar e posibil ca Maşa să și greșească și să nu fie nici un pericol care să-mi amenințe inima. De ce să mă lipsesc în cazul acesta

și de munca de stenografă, la care am visat atît de mult, și de acele discuții plăcute și interesante care o însoțeau ?

În afară de asta, îmi părea teribil de rău să-l las pe Feodor Mihailovici fără ajutorul unui stenograf, odată ce-i este necesar, cu atît mai mult cu cît printre elevii lui Olhin (în afară de doi, care aveau deja o muncă permanentă) nu știam pe nimeni care ar fi putut să mă înlocuiască și în privința vitezei scrisului, și în privința punctualității remiterii celor dictate.

Toate acestea mă frămîntau și mă simțeam tare neliniștită.

A venit și duminica de 6 noiembrie. Mă pregăteam să mă duc să-mi felicit naşa cu prilejul onomasticii. Nu eram prea apropiate și n-o vizitam decît la zile festive. În ziua aceea erau așteptați mulți oaspeți și mă gîndeam că am să mă mai eliberez de starea aceea apăsătoare care nu mă părăsea în zilele din urmă. Stătea departe, dincolo de podul Alarcin, și intenționam să plec pe lumină. Cît am așteptat birja după care trimisesem, m-am așezat la pian și am început să cînt, din pricina asta n-am auzit soneria. Niște pași mi-au atras atenția, m-am întors și spre marea mea mirare și bucurie l-am văzut intrînd pe Feodor Mihailovici. Părea timid și oarecum fistîcit. M-am dus în întîmpinarea lui.

— Ştii, Anna Grigorievna, ce-am făcut ? spuse Feodor Mihailovici, strîngîndu-mi cu putere mîna. În ultimele zile nu-mi găseam locul, iar azi, de dimineață, m-am tot gîndit : să mă duc, să nu mă duc la dumneata ? Se cuvine, nu se cuvine ? N-o să vi se pară cumva, dumitale și mamei dumitale, ciudată o vizită atît de familiară : abia fusesem joi și iată-mă și duminică ! M-am hotărît să nu vin la dumneavoastră pentru nimic în lume și totuși, după cum vezi, am venit !

— Lăsați asta, Feodor Mihailovici ! Mama și cu mine vom fi întotdeauna bucuroase să vă vedem la noi !

În ciuda asigurărilor mele, discuția nu se lega. N-am putut să-mi înving starea de neliniște și nu făceam decît să răspund la întrebările lui Feodor Mihailovici, iar eu însămi nu întrebam aproape nimic. Mai era un lucru care mă tulbura. Salonul nostru cel mare, în care stă-

team, nu se încălzise încă și era foarte frig. Feodor Mihailovici a observat.

— Ce rece e la dumneavoastră și cît ești și dumneata astăzi de rece ! îmi spuse el și, văzînd că sînt îmbrăcată într-o rochie de mătase gri-deschis, mă întrebă unde mă pregătisem să mă duc.

Aflînd că trebuie să mă duc la naşa mea, Feodor Mihailovici îmi spuse că nu vrea să mă rețină și-mi propuse să mă conducă cu trăsura lui, dacă tot aveam un drum comun. Am fost de acord și am plecat. La o cotitură mai bruscă, Feodor Mihailovici a vrut să mă țină de talie. Eu, însă, care, ca toate fetele din anii șaizeci, eram împotriva tuturor gesturilor de atenție, ca sărutatul mîinii, ținerea de talie etc., îi spusei :

— Vă rog să nu vă alarmați, n-am să ca[illegible]

Cred că Feodor Mihailovici s-a supărat și mi-a spus :

— Ce-aș mai vrea să cazi chiar acum din sanie !

Am izbucnit în rîs și pacea a fost încheiată : tot restul drumului am pălăvrăgit vesel și dispoziția mea tristă s-a risipit cu totul. Luîndu-și rămas bun de la mine, Feodor Mihailovici mi-a strîns cu putere mîna și m-a făcut să-mi dau cuvîntul că am să vin peste două zile la el ca să ne înțelegem în privința lucrului la *Crimă și pedeapsă*.

X

Opt noiembrie 1866 este una din zilele memorabile ale vieții mele : a fost ziua în care Feodor Mihailovici mi-a spus că mă iubește și mi-a cerut să-i fiu soție. De atunci, a trecut o jumătate de secol, dar toate amănuntele acelei zile sînt atît de limpezi în amintirea mea, de parcă totul s-ar fi întîmplat cu o lună în urmă.

Era o zi geroasă și senină. M-am dus la Feodor Mihailovici pe jos și din cauza asta am întîrziat o jumătate de oră. Probabil că mă aștepta de multă vreme, pentru că de cum îmi auzi vocea apăru imediat în vestibul.

— În fine, ai venit ! îmi spuse el cu bucurie și începu să mă ajute să-mi desfac gluga și să-mi scot paltonul.

Am intrat împreună în cabinet. De data aceasta era multă lumină acolo și am observat cu uimire că Feodor Mihailovici e emoționat. Era agitat, aproape exaltat și asta îl întinerea mult.

— Cît sînt de bucuros că ai venit, începu Feodor Mihailovici, mi-a fost tare teamă c-ai să-ți uiți promisiunea.

— Ce v-a făcut să credeți ? Mi-am respectat întotdeauna cuvîntul.

— Iartă-mă, te rog. Știu că-ți respecți cuvîntul. Sînt atît de bucuros că te văd din nou !

— Și eu sînt bucuroasă că vă văd, Feodor Mihailovici și încă atît de vesel. Vreo veste plăcută ?

— Da ! Azi-noapte am avut un vis minunat !

— Asta e tot ? și izbucnii în rîs.

— Te rog să nu rîzi. Dau o mare importanță viselor. Visele mele sînt întotdeauna prevestitoare. Cînd îl visez pe răposatul meu frate Misa și mai ales cînd îl visez pe tata, știu că mă paște o nenorocire.

— Nu vreți să-mi povestiți visul ?

— Vezi lada asta mare de palisandru ? E un cadou pe care l-am primit de la un prieten din Siberia, Ciokan Valihanov [13], și țin foarte mult la ea. Acolo îmi păstrez manuscrisele, scrisorile și lucrurile de care mă leagă amintiri dragi. Ei bine, am visat că stau în fața lăzii și-mi răsfoiesc hîrtiile. Deodată, printre ele sclipește o steluță luminoasă. Continui să răsfoiesc hîrtiile, iar steluța ba apare, ba dispare. Asta m-a intrigat, am început să caut cu grijă printre hîrtii, și găsesc între ele un briliant minuscul, dar plin de lumină și de strălucire.

— Și ce-ați făcut cu briliantul ?

— Ei, asta e că nu țin minte ! Am început să visez altceva și nu mai știu ce s-a făcut cu el. Dar era un vis bun !

— După cîte știu, visele trebuie interpretate pe invers, îi spusei eu și-mi regretai pe loc vorbele. Figura lui Feodor Mihailovici s-a schimbat imediat, s-a stins parcă.

— Crezi, prin urmare, că nu e vorba de o bucurie ? Că nu e decît o speranță deșartă ? exclamă el trist.

— Nu mă pricep să dezleg visele și nici nu cred în ele, i-am răspuns eu.

Îmi părea foarte rău că Feodor Mihailovici s-a întristat brusc și am căutat să-l amuz. La întrebarea lui ce fel de vise am, am încercat să-l mai înveselesc.

— Cel mai adesea o visez pe fosta directoare a liceului, o doamnă măreață, cu niște bucle demodate pe tîmple, și de fiecare dată mă ceartă pentru ceva. Mai visez și un motan roșcovan, care a sărit odată pe mine de pe gardul grădinii și m-a speriat teribil.

— Ce copil ești... repeta Feodor Mihailovici, rîzînd și privindu-mă cu duioșie, și ce vise ai... Ei, ia spune-mi, te-ai distrat bine la onomastica nașei ?

— Foarte bine. După masă, cei mai în vîrstă s-au așezat să joace cărți, iar noi, tineretul, ne-am strîns în cabinetul gazdei și toată seara am ținut-o într-o pălăvrăgeală amuzantă. Au fost doi studenți foarte veseli și foarte drăguți.

Feodor Mihailovici s-a înnegurat din nou. M-a uluit cît de repede se schimba starea lui de spirit în ziua aceea. Nu știam prea multe despre epilepsie, m-am gîndit că această dispoziție schimbătoare ar putea să preceadă o criză și mi s-a făcut teamă...

Ne obișnuisem ca atunci cînd veneam să stenografiez, Feodor Mihailovici să-mi povestească ce a făcut și pe unde a fost în timpul cît nu ne-am văzut. M-am grăbit să-l întreb cu ce s-a ocupat în ultimele zile.

— M-am gîndit la un nou roman, îmi răspunse el.

— Da ? Un roman interesant ?

— Pentru mine e foarte interesant, atîta doar că nu știu ce să fac cu finalul. E vorba de psihologia unei fete tinere. Dacă aș fi fost la Moscova aș fi întrebat-o pe Sonecika, nepoata mea,[14] așa, însă, am să apelez la ajutorul dumitale.

M-am pregătit cu mîndrie să-l „ajut" pe talentatul scriitor.

— Cine e eroul romanului dumneavoastră ?

— Un artist, un om nu prea tînăr, într-un cuvînt, de vîrsta mea.

— Povestiți-mi, povestiți-mi, vă rog foarte mult.

Și drept răspuns la rugămintea mea a desfășurat o improvizație strălucită. N-am mai auzit niciodată, nici înainte, nici după, o povestire atît de inspirată. Cu cît

povestea mai mult, cu atît mi se părea că Feodor Mihailovici își relatează propria lui viață, schimbînd doar personajele și împrejurările. Ceea ce-mi spunea acum îmi povestise și înainte, dar fragmentar. De data aceasta povestirea amănunțită și consecventă mi-a lămurit multe lucruri privind raporturile pe care le-a avut cu răposata lui soție și cu rudele lui.

În noul roman era vorba de aceeași copilărie aspră, pierderea timpurie a părintelui iubit, niște împrejurări dramatice (o boală grea), care l-au rupt pe artist pentru zece ani de viață și de arta lui preferată. Era aici și reîntoarcerea la viață (însănătoșirea artistului), întîlnirea cu femeia de care s-a îndrăgostit, suferința prin care a trecut în urma acestei iubiri, moartea soției și a oamenilor apropiați (a surorii preferate), sărăcie, datorii...

Starea sufletească a eroului, singurătatea lui, deziluziile pe care i le-au provocat oamenii apropiați, dorința de a începe o viață nouă, necesitatea de a iubi, dorința pătimașă de a-și găsi din nou fericirea, toate acestea mi le-a zugrăvit atît de viu și cu atîta talent, încît era evident că fuseseră trăite de autor și că nu erau doar rod al fanteziei sale de scriitor.

Pentru zugrăvirea eroului său Feodor Mihailovici n-a precupețit culorile sumbre. Din spusele lui, eroul era un om îmbătrînit de timpuriu, suferind de o boală incurabilă (paralizia mîinii), sumbru, suspicios, e drept înzestrat cu o inimă tandră, fără să știe, însă, să-și exprime sentimentele ; un artist poate talentat, dar ratat, care n-a reușit niciodată să-și materializeze ideile în formele pe care le visa și care suferea mereu din cauza asta.

Văzînd în eroul romanului chiar pe Feodor Mihailovici, nu m-am putut abține ca să nu-l întrerup :

— Bine, Feodor Mihailovici, dar de ce a trebuit să fiți atît de aspru cu eroul dumneavoastră ?

— Văd eu că nu prea ți-e simpatic.

— Dimpotrivă, mi-e foarte simpatic. Are un suflet de aur. Gîndiți-vă cîte nenorociri au căzut pe capul lui și cum le-a suportat fără să crîcnească ! Un altul care ar fi suferit atît probabil că s-ar fi înrăit, iar eroul dumneavoastră tot mai iubește oamenii și le vine în ajutor. Ei, da, sînteți cu totul nedrept față de el.

— Da, sînt de acord, are într-adevăr o inimă bună și iubitoare. Cît sînt de bucuros că l-ai înțeles !

— Și iată, își continuă povestirea Feodor Mihailovici, în cel mai hotărîtor moment al vieții sale, artistul întîlnește o fată tînără, cam de vîrsta dumitale sau cu un an, doi mai mare. S-o numim Ania, ca să nu-i mai spunem eroină. E un nume potrivit...

Aceste cuvinte mi-au întărit convingerea că este vorba de Anna Vasilievna Korvin-Krukovskaia, fosta lui logodnică. În clipa aceea am uitat cu totul că și pe mine mă cheamă tot Anna, atît de puțin credeam că povestirea poate să aibă vreo legătură cu mine. Tema noului roman putea să fie inspirată (mă gîndeam eu) de primirea unei scrisori pe care Anna Vasilievna i-a trimis-o din străinătate și despre care Feodor Mihailovici îmi vorbise cu cîteva zile în urmă.

Portretul eroinei era zugrăvit în alte culori, decît cel al eroului. După spusele autorului, Ania era o fată sfioasă, inteligentă, bună, plină de viață și era înzestrată cu un mare tact în relațiile cu oamenii. Cum pe vremea aceea acordam o mare importanță frumuseții feminine, nu m-am putut abține și am întrebat :

— Dar e frumoasă eroina dumneavoastră ?

— Nu e ceea ce se numește o femeie frumoasă, dar e foarte drăguță. Îmi place figura ei.

Mi s-a părut că Feodor Mihailovici spusese mai mult decît intenționa și mi s-a strîns inima. M-a încercat un sentiment de profundă antipatie față de Korvin-Krukovskaia și am remarcat :

— Totuși, Feodor Mihailovici, o idealizați prea mult pe această „Ania" a dumneavoastră. O fi ea chiar așa ?

— Chiar așa ! Am studiat-o bine ! Eroul, își continuă Feodor Mihailovici povestirea, o întîlnea pe Ania în cercurile artistice și cu cît o vedea mai des, cu atît îi plăcea mai mult, cu atît i se întărea convingerea că-și va putea găsi alături de ea fericirea. Și totuși visul acesta îi părea aproape imposibil. Într-adevăr, ce putea să-i ofere el, un om bătrîn, bolnav, înglodat în datorii, acestei fete sănătoase, tinere, pline de viață ? Dragostea pentru artist n-ar fi fost un sacrificiu cumplit din partea acestei tinere fete și n-ar fi fost mai tîrziu cuprinsă de

regrete amare că și-a legat viața de el? Și, în general, e posibil oare ca o fată tînără, atît de diferită ca fire și ca vîrstă, să-l iubească pe artistul meu? N-o să fie cumva o inexactitate psihologică? Uite, tocmai în privința asta aș vrea să-ți cunosc părerea, Anna Grigorievna.

— De ce să fie imposibil? Dacă, așa cum spuneți, Ania aceea a dumneavoastră nu e o femeiușcă oarecare, ci o ființă bună și sensibilă, atunci de ce nu s-ar îndrăgosti de artist? Ei și ce dacă e bolnav și sărac? Un om nu poate fi iubit decît pentru înfățișare și pentru bogăție? Și ce fel de jertfă ar fi din partea ei? Dacă-l iubește, o să fie și ea fericită și nu va avea niciodată ce regreta!

Vorbeam cu pasiune. Feodor Mihailovici mă privea emoționat.

— Și crezi serios că ar putea să se îndrăgostească sincer și pentru toată viața de el?

A tăcut un timp, îndoindu-se parcă.

— Pune-te pentru o clipă în locul ei, spuse el cu o voce tremurîndă. Închipuie-ți că artistul sînt eu, că ți-am făcut o declarație de dragoste și că ți-am cerut să-mi fii soție. Spune-mi, ce mi-ai fi răspuns?

Figura lui Feodor Mihailovici exprima o tulburare atît de mare, o frămîntare atît de profundă, încît am înțeles, în fine, că nu e vorba pur și simplu de o discuție literară și că am să-i lezez profund demnitatea și mîndria dacă am să-i dau un răspuns evaziv. Am privit figura lui Feodor Mihailovici, atît de emoționată și atît de dragă mie, și i-am spus:

— V-aș fi răspuns că vă iubesc și că am să vă iubesc toată viața!

Nu voi reda cuvintele tandre, pline de iubire pe care mi le-a spus Feodor Mihailovici în acele clipe de neuitat: sînt sfinte pentru mine...

Am fost uluită, aproape strivită de uriașa mea fericire și multă vreme n-am putut să cred în ea. Țin minte că, aproape cu o oră mai tîrziu, cînd Feodor Mihailovici a început să-mi expună planurile privind viitorul nostru și mi-a cerut părerea, i-am răspuns:

— Parcă mai pot judeca acum! Sînt nemaipomenit de fericită!!

Pentru că nu știam cum se vor aranja lucrurile și cînd va putea avea loc nunta, am hotărît să nu vorbim un timp cu nimeni despre asta, cu excepția mamei. Feodor Mihailovici mi-a promis că va veni a doua zi la noi și mi-a spus că va aștepta cu nerăbdare întîlnirea noastră.

M-a condus pînă în vestibul și mi-a legat cu grijă gluga. Eram gata să ies, cînd Feodor Mihailovici m-a oprit, spunîndu-mi :

— Anna Grigorievna, acum știu ce s-a întîmplat cu micul meu briliant.

— Ți-ai adus aminte de vis ?

— Nu, nu mi-am amintit visul. Dar l-am găsit, în fine, și am de gînd să-l păstrez toată viața.

— Te înșeli, Feodor Mihailovici ! am rîs eu. N-ai găsit un briliant, ci pur și simplu o pietricică.

— Ei, nu, de data aceasta sînt convins că nu mă înșel, mi-a răspuns serios Feodor Mihailovici la despărțire.

XI

Bucuria îmi umplea sufletul cînd mă întorceam de la Feodor Mihailovici. Țin minte că tot drumul exclamam aproape tare, uitînd de trecători :

— Doamne, ce fericire ! Chiar o fi adevărat ? Nu e un vis ? Chiar îmi va fi soț ?!

Zgomotul mulțimii de pe stradă m-a mai trezit puțin și mi-am adus aminte că sînt invitată la masă la niște rude, care sărbătoreau onomastica vărului meu Mihail Nikolaevici Snitkin. Am intrat într-o brutărie (pe atunci erau puține cofetării) ca să cumpăr un tort pentru sărbătorit. Sufletul meu era plin de bucurie și toți îmi păreau buni și drăguți și tuturor aș fi vrut să le spun ceva plăcut. Nu m-am putut abține și i-am spus domnișoarei care mi-a vîndut tortul, o nemțoaică :

— Ce ten minunat aveți și cît de drăguț sînteți pieptănată !

La rudele mele erau o mulțime de musafiri, mama, însă, nu se afla acolo, deși promisese că vine la masă.

Asta m-a întristat : voiam așa de mult să-i spun cît mai repede bucuria mea.

La masă lumea a fost veselă, eu, însă, m-am purtat ciudat : ba rîdeam de orice prostie, ba cădeam pe gînduri și nu auzeam ce mi se spune, ba răspundeam anapoda, iar pe un domn l-am numit chiar Feodor Mihailovici. Au început să glumească pe socoteala mea, dar m-am scuzat, pretextînd o migrenă îngrozitoare.

În sfîrșit, a venit și buna mea mamă. Am ieșit în fugă în vestibul, am îmbrățișat-o și i-am șoptit la ureche :

— Poți să mă feliciți, sînt ca și logodită !

Mai mult n-am reușit să-i spun, deoarece în întîmpinarea mamei au ieșit gazdele. Țin minte că toată seara mama m-a privit cu atenție, neștiind, probabil, cu care dintre admiratorii mei prezenți acolo mă mărit. Numai cînd ne-am întors acasă, i-am explicat că mă mărit cu Dostoievski. Nu știu dacă s-a bucurat sau nu, cred că nu. Ca un om cu experiență, trecut bine prin viață, mama nu putea să nu prevadă că în căsnicia asta voi suferi mult de pe urma îngrozitoarei boli a viitorului meu soț și a lipsei de bani. Dar n-a căutat să mă facă să mă răzgîndesc (cum au făcut mai tîrziu alții) și-i sînt recunoscătoare pentru asta. Dar cine m-ar fi putut convinge să renunț la marea fericire care mă aștepta și care, mai tîrziu, în ciuda multor aspecte dificile ale vieții noastre comune (boala soțului, datoriile), s-a dovedit a fi o reală și autentică fericire pentru noi doi.

Ziua următoare, ziua de nouă noiembrie, s-a prelungit pentru mine chinuitor de mult. Nu puteam să fac nimic și tot îmi aminteam amănuntele discuției noastre din ajun și chiar le-am trecut în carnetul meu de stenografă.

Feodor Mihailovici a venit la șase și jumătate și a început prin a se scuza că a venit cu o jumătate de oră mai devreme.

— Dar n-am putut să mai rabd, voiam să te văd cît mai repede !

— *Nous sommes logées à la même enseigne* *, îi răspunsei eu, rîzînd, nici eu toată ziua n-am făcut ni-

* Sîntem în aceeași situație (expresie franceză).

mic, tot mă gîndeam la dumneata și sînt teribil de fericită că ai venit !

Feodor Mihailovici a remarcat imediat că sînt într-o toaletă deschisă.

— Tot drumul m-am gîndit, dacă ai să-ți scoți doliul sau ai să porți și acuma rochia neagră. Și iată-te în roz !

— Cum ar putea fi altfel, dacă în sufletul meu e atîta bucurie ! Bineînțeles, pînă nu vom anunța căsătoria noastră, voi purta în societate doliu, iar acasă, pentru dumneata, rochii de culoare deschisă.

— Îți stă foarte bine în roz, îmi spuse Feodor Mihailovici, dar în roz ești și mai tînără, pari aproape o fetiță.

Înfățișarea mea tinerească îl tulbura, probabil, pe Feodor Mihailovici. Rîzînd, am început să-l încredințez că am să îmbătrînesc foarte repede și, deși promisiunea asta n-a fost decît o glumă, datorită multor împrejurări s-a adeverit repede, mai exact n-am îmbătrînit, ci am căutat ca în îmbrăcămintea și în discuțiile mele să par atît de matură, încît diferența de vîrstă între mine și soțul meu a devenit curînd aproape imperceptibilă.

A intrat mama. Feodor Mihailovici îi sărută mîna și-i spuse :

— Știți, desigur, că am cerut mîna fiicei dumneavoastră. A fost de acord să-mi fie soție și asta m-a făcut extrem de fericit. Aș vrea, însă, ca dumneavoastră să-i încuviințați alegerea. Anna Grigorievna mi-a spus atîtea lucruri bune despre dumneavoastră că m-am obișnuit să vă respect. Vă dau cuvîntul meu că am să fac tot posibilul și imposibilul ca să fie fericită. Pentru dumneavoastră am să fiu ruda cea mai credincioasă și mai iubitoare.

Trebuie să recunosc că în cei paisprezece ani ai căsătoriei noastre Feodor Mihailovici a fost întotdeauna foarte respectuos și bun cu mama, că a iubit-o și a respectat-o cu toată sinceritatea.

Feodor Mihailovici și-a rostit micul său discurs solemn, dar puțin confuz, ceea ce a remarcat și el mai tîrziu. Mama a fost foarte mișcată, l-a îmbrățișat pe

Feodor Mihailovici, l-a rugat să mă iubească și să mă ocrotească și chiar a izbucnit în plîns.

M-am grăbit să întrerup această scenă, poate puțin cam apăsătoare pentru Feodor Mihailovici :

— Mamă dragă, dă-ne, te rog, mai repede ceai ! Feodor Mihailovici a înghețat.

Ni s-a adus ceaiul și ne-am așezat, ținînd paharele în mînă, în fotoliile noastre vechi și moi și am început o discuție animată.

S-a scurs cam o oră și a sunat soneria, iar fata ne-a anunțat sosirea a doi tineri care veneau des pe la noi. De data aceasta musafirii aceștia nepoftiți m-au enervat și am rugat-o pe mama :

— Du-te, te rog, și spune-le că mă scuz și că mă doare capul.

— Te rog să-i primiți, Anna Nikolaevna, mă întrerupse Feodor Mihailovici și, adresîndu-mi-se mie, a adăugat încet : Aș vrea să te văd într-o societate de oameni tineri. Pînă acum nu te-am văzut decît cu noi, bătrînii.

Am zîmbit și am rugat să fie poftiți. I-am prezentat lui Feodor Mihailovici și le-am spus numele lui. Tinerii au fost cam intimidați de neașteptata cunoștință cu un romancier celebru. Ca să le explic aerul oarecum solemn al serii le-am spus că au nimerit la sărbătoarea prilejuită de terminarea muncii noastre comune la un nou roman. Am vrut foarte mult să leg o conversație generală, în care să-l atrag și pe Feodor Mihailovici. Am profitat de întrebarea unuia din tineri, dacă mi-a trecut sau nu migrena de ieri, și am spus :

— Dumneavoastră sînteți vinovați de durerea mea de cap : toți ați fumat așa de mult. Nu-i așa, Feodor Mihailovici, că nu trebuie să fumezi mult ?

— Nu sînt bun de arbitru : și eu fumez mult.

— Dar asta nu e dăunător pentru sănătate ?

— E dăunător, sigur, dar e un obicei de care e greu să te debarasezi.

Au fost singurele cuvinte pe care le-a spus Feodor Mihailovici. N-am reușit să-l fac să participe la discuție. Fuma și se uita cu atenție la mine și la musafiri. Tinerii erau intimidați : probabil că le impunea numele lui Dostoievski. Mi-au spus că în ajun, după plecarea mea

de la rude, s-a hotărît să mergem împreună să vedem *Judith* a lui Serov [15] și ei au fost însărcinați să afle cînd sînt liberă și să rețină o lojă.

Le-am explicat amabil, dar categoric, că n-o să mă duc la operă, deoarece am să mă ocup intens de stenografie, ca să-mi ajung din urmă colegii.

— Bine, dar la concertul de pe cincisprezece o să veniți ? Ați promis doar ! mi-au spus, dezamăgiți, tinerii.

— N-o să mă duc nici la concert, din aceeași cauză.

— Dar anul trecut v-ați distrat așa de bine la concertul acesta.

— Cîte n-au fost anul trecut ! De atunci, s-au schimbat multe, spusei eu sentențios.

Tinerii s-au simțit de prisos și s-au ridicat să plece. Nu i-am reținut.

— Ei, ești mulțumit de mine ? îl întrebai pe Feodor Mihailovici după plecarea musafirilor.

— Ai ciripit întruna. Îmi pare rău doar că ți-ai supărat admiratorii, renunțînd atît de categoric la tot ce te interesa înainte.

— Lasă-i în plata Domnului ! Ce-mi mai trebuie acum... Acum îmi trebuie un singur om : scumpul meu, dragul meu, minunatul meu Feodor Mihailovici !

— Sînt, deci, și drag, și scump pentru dumneata ? spuse Feodor Mihailovici și din nou începu discuția noastră intimă care a ținut toată seara.

Ce vremuri fericite și cît de adînc recunoscătoare îi sînt soartei pentru ele !

XII

Hotărîrea pe care am luat-o să păstrăm în secret față de rude și de cunoștințe logodna noastră n-a ținut mai mult de o săptămînă. Taina noastră a fost dezvăluită în modul cel mai neașteptat.

Feodor Mihailovici, cînd venea la noi, angaja o birjă cu ora, de la șapte la zece. În timpul lungului drum spre noi și la întoarcere, Feodor Mihailovici, care ținea la oamenii simpli, discuta de obicei cu birjarul său. Simțind

nevoia să împărtășească fericirea sa, îi povestea birjarului despre apropiata sa căsătorie. Odată, cînd s-a întors acasă de la noi și n-a găsit prin buzunare mărunțiș, i-a spus birjarului că-i va trimite banii imediat. Banii au fost aduși de servitoare. Neștiind cui dintre cei trei birjari care stăteau în fața porții, trebuie să plătească, a întrebat cine l-a adus acum pe „domnul bătrîn“ ?

— Pe logodnic, adică ? Eu l-am adus.

— Ce logodnic ? Domnul nostru nu e logodnic.

— Ei, na, cum să nu fie ? Chiar el mi-a spus că e logodit. Și am văzut-o și pe logodnică, cînd i-a deschis ușa. A ieșit să-l conducă, e așa, veselă, rîde tot timpul !

— Și de unde l-ai adus pe boier ?

— De lîngă Smolnîi.

Fedosia, care-mi știa adresa, și-a dat seama cine e logodnica stăpînului ei și s-a grăbit să-i comunice noutatea lui Pavel Alexandrovici.

Toată această scenă mi-a povestit-o a doua zi Feodor Mihailovici (a întrebat-o amănunțit pe Fedosia) și a făcut-o atît de viu, că mi s-a întipărit pentru totdeauna în minte.

Cînd l-am întrebat ce impresie a produs asupra fiului său vitreg știrea logodnei noastre, Feodor Mihailovici s-a înnegurat și a vrut evident să scape de întrebări. Am insistat. Feodor Mihailovici a izbucnit în rîs și mi-a povestit că dimineața, „Pașa“, îmbrăcat într-un costum de gală, cu niște ochelari albaștri pe care și-i punea numai la ocazii solemne, a intrat în cabinetul său. I-a declarat lui Feodor Mihailovici că a aflat despre căsătoria care trebuie să aibă loc, că e surprins, mirat și revoltat, pentru faptul că Feodor Mihailovici nu s-a gîndit să ceară sfatul și acordul „fiului“ său, pe care această hotărîre îl privește atît de mult. L-a rugat pe „tatăl“ său să se gîndească bine, să nu uite că e „bătrîn“, că nu mai are nici vîrsta, nici energia să înceapă o viață nouă, că are o serie de obligații etc., etc.

După cum îmi spunea Feodor Mihailovici, Pavel Alexandrovici i-a vorbit „afectat, prețios, sentențios“. A fost atît de indignat de tonul fiului vitreg că și-a ieșit din fire, a început să țipe și l-a dat afară din cabinet.

Cînd m-am dus după două zile la Feodor Mihailovici (am aflat că a avut o criză), fiul său vitreg n-a venit să mă vadă. Muta foarte zgomotos ceva în sufragerie și o certa supărat pe servitoare, ca să-mi demonstreze că e la el acasă. Mai tîrziu, cînd am venit pentru a doua oară (după o săptămînă), Pavel Alexandrovici, probabil ca urmare a unui ordin primit de la tatăl său vitreg, a intrat în cabinet, m-a felicitat rece și oficial, a stat vreo zece minute cu o mină supărată și jignită. Feodor Mihailovici era, însă, în ziua aceea într-o dispoziție minunată, eram și eu bine dispusă și amîndoi ne simțeam atît de fericiți, că n-am acordat nici o atenție tonului înțepat și reținut al lui Pavel Alexandrovici. Mai tîrziu, cînd a observat că atitudinea lui severă nu ne afectează cu nimic și că nu face decît să-l supere pe Feodor Mihailovici, s-a îmbunat și a devenit mai politicos și mai amabil cu mine, fără totuși, să scape vreo ocazie să mă înțepe.

XIII

Vremea fericită a logodnei noastre a trecut pentru noi extrem de repede. Privite din afară, zilele erau monotone : sub pretextul unei intense preocupări pentru stenografie, nu ieșeam nicăieri, nu invitam pe nimeni, nu mă duceam nici la concerte, nici la teatru. O excepție a fost doar seara pe care am petrecut-o la reprezentarea piesei Moartea lui *Ioan cel Groaznic* a contelui Alexei Tolstoi. [16]

Feodor Mihailovici prețuia mult această dramă și a vrut s-o vadă împreună cu mine. A luat o lojă, i-a invitat și pe Emilia Feodorovna cu fiica și cu fiii ei, ca și pe Pavel Alexandrovici. Oricît de plăcut mi-ar fi fost să-mi împărtășesc impresiile lui Feodor Mihailovici, prezența unor oameni porniți împotriva mea mă apăsa. Emilia Feodorovna își manifesta atît de deschis antipatia ei, încît spre sfîrșitul spectacolului am devenit foarte tristă, lucru pe care Feodor Mihailovici l-a remarcat îndată. A început să mă întrebe ce-i cu mine și eu am pretextat o migrenă.

Dealtfel, această seară neplăcută n-a putut să-mi spulbere fericirea. În sufletul meu era o sărbătoare continuă. Eu, care înainte îmi găseam mereu o ocupație, acum nu făceam absolut nimic. Zile întregi mă gîndeam la Feodor Mihailovici, îmi aminteam discuțiile din ajun și așteptam cu nerăbdare să vină iarăși. Venea de obicei la șapte, uneori la șase și jumătate. Pe masă, în așteptarea lui, fierbea întotdeauna samovarul. Venise iarna și-mi era teamă ca Feodor Mihailovici să nu răcească în timpul lungului drum pe care-l făcea pînă la noi. Cum intra în cameră, îi dădeam un pahar de ceai fierbinte.

Socoteam că face un mare sacrificiu venind zilnic la mine și, de dragul lui, deși împotriva dorinței mele, îl rugam să mai lase cîte o seară. Feodor Mihailovici mă asigura că vizitele la noi sînt o plăcere pentru el, că la mine se înviorează și se liniștește și că va renunța la vizite zilnice, numai cînd am să-i spun eu că sînt obositoare pentru mine. O spunea în glumă, pentru că vedea cît de bucuroasă sînt întotdeauna.

După ce ne beam ceaiul, ne așezam în bătrînele noastre fotolii, iar pe măsuța care ne despărțea puneam tot felul de dulciuri. Feodor Mihailovici aducea în fiecare seară bomboane de la Ballet (cofetăria lui preferată). Știind că o duce greu cu banii, căutam să-l conving să renunțe la bomboanele, pe care mi le aducea el însă găsea că atențiile de logodnic sînt un bun obicei din bătrîni și că obiceiul acesta nu trebuie să fie neglijat.

La rîndul meu îi pregăteam întotdeauna lui Feodor Mihailovici perele lui preferate, stafide, curmale, piersici uscate, bomboane de fructe, în cantități nu prea mari, dar întotdeauna proaspete și de bună calitate. Umblam prin magazine ca să găsesc ceva mai aparte cu care să-l răsfăț pe Feodor Mihailovici. El se mira și susținea că numai o gurmandă ca mine știe să descopere niște lucruri atît de gustoase. Eu, la rîndul meu, susțineam că el e un gurmand teribil și uite așa nu puteam hotărî cine dintre noi e mai păcătos.

Cînd se apropia ora zece, începeam să-l grăbesc pe Feodor Mihailovici să se ducă acasă. Locul unde se găseau casele mamei erau foarte pustii și mă temeam să nu i se întîmple vreo nenorocire. În primele seri îi propu-

neam lui Feodor Mihailovici să se lase condus de portarul nostru, dar el nici nu voia să audă. Mă încredința că nu are de ce să se teamă și că se va descurca singur dacă va fi atacat. Asigurările sale mă linișteau prea puțin și-i porunceam portarului să-l conducă pe ascuns pînă la strada Slonovaia, o stradă animată, ținîndu-se la cincisprezece, douăzeci de pași de sanie.

Se întîmpla ca Feodor Mihailovici să nu poată veni la mine : fie că citea la vreo serată literară, fie că era invitat la masă. În cazul acesta ne înțelegeam din ajun ca să vin eu la el spre ora unu și să rămîn pînă la cinci. Mi-amintesc cu emoție cum insista să mai rămîn „încă zece minute, încă un sfert de ceas" și-mi spunea trist :

— Gîndește-te, Ania, că n-am să te văd o zi întreagă !

Se întîmpla ca în aceeași seară să fugă de la masă sau să-și termine mai repede lectura și să vină la noi la nouă ori la nouă jumătate, cu o mină triumfătoare :

— Am chiulit ca un școlar ! Măcar o jumătate de ceas să stăm împreună !

Eram, desigur, teribil de bucuroasă să-l mai văd o dată în aceeași zi.

Feodor Mihailovici venea la noi întotdeauna bine dispus, vesel și radios. Eram adesea nedumerită cum de s-a putut crea legenda despre caracterul său posomorît și sumbru, legenda pe care mi-a fost dat s-o citesc și s-o aud de la cunoscuți. Apropo de asta mi-amintesc următoarea întîmplare : odată, întrebîndu-mă despre P. M. Olhin, profesorul meu de stenografie, Feodor Mihailovici mi-a spus :

— Ce om posomorît !

Am izbucnit în rîs.

— Ei, bine, ce crezi că mi-a spus Pavel Mihailovici după ce s-a întîlnit cu tine ? „Îți propun să lucrezi la scriitorul Dostoievski, dar nu știu cum o să te împaci cu el, mi s-a părut un om atît de sumbru și atît de posomorît !" Și uite că și tu spui același lucru despre el ! În realitate, amîndoi nu sînteți nici sumbri, nici posomoriți, ci doar păreți așa.

— Și ce i-ai răspuns tu lui Olhin atunci ? fu curios să știe Feodor Mihailovici.

— I-am spus — de ce să mă înțeleg cu Dostoievski ? Am să caut să-mi fac treaba cît mai bine, iar pe Dostoievski îl respect așa de mult că mi-e și frică de el !

— Și uite că în ciuda prezicerilor lui Olhin noi doi ne-am înțeles și ne-am apropiat pentru toată viața, nu-i așa, scumpa mea Anecika ? mă întrebă Feodor Mihailovici, privindu-mă cu duioșie.

Dacă Feodor Mihailovici venea la noi într-o dispoziție veselă, eram și eu la rîndul meu veselă, poznașă și pălăvrăgeam întruna. Glasul meu răsuna ca un clopoțel și izbucneam într-un rîs vesel de la orice fleac și atunci Feodor Mihailovici bătea din palme și exclama cu o groază comică :

— Spune-mi și mie — ce o să mă fac eu cu un copil ca tine ? Și unde o fi acea severă, aproape aspră, Anna Grigorievna care venea să stenografieze la mine ? Fără doar și poate că mi-a schimbat-o cineva !

Îmi luam pe loc o figură importantă și începeam să vorbesc cu el pe un ton moralizator. Totul se termina într-un hohot general.

Nu eram, însă, veselă mereu. Eram foarte nemulțumită atunci cînd Feodor Mihailovici începea să joace rolul „bătrînelului întinerit". Putea să vorbească ore întregi, imitînd vorbele și gîndurile eroului său, bătrînul prinț din *Visul unchiului*. Formula niște idei extrem de originale și de neașteptate, vorbea vesel și cu har, dar pe mine povestirile acestea pe tonul unui bătrînel care nu mai e bun de nimic, care, însă, vrea să mai pară tînăr, mă întristau întotdeauna și schimbam discuția.

Despre ce n-am vorbit noi în aceste trei luni fericite ! L-am întrebat în amănunt pe Feodor Mihailovici despre copilăria sa, despre tinerețea sa, despre Școala de ingineri, despre activitatea politică, despre deportarea în Siberia, despre întoarcere...

— Aș vrea să știu totul despre tine, îi spuneam eu, să văd clar trecutul tău, să-ți înțeleg sufletul !

Feodor Mihailovici își amintea cu plăcere copilăria sa fericită și lipsită de griji și vorbea cu multă dragoste despre mama lui. Îi iubea mai ales pe Mișa și pe Varenka, frații lui mai mari. Frații și surorile mai mici îl

interesau mai puțin. Îl întrebam despre pasiunile sale și mi se părea ciudat că în tinerețe n-a încercat nici o pasiune pentru o femeie. Mi-o explicam doar prin faptul că a început să trăiască prea devreme o viață cerebrală. Creația l-a înghițit total și din cauza asta viața personală a trecut pe planul al doilea. Mai tîrziu a fost prins cu totul de acea chestiune politică pentru care a plătit atît de scump.

Am încercat să-l întreb despre răposata lui soție, dar nu-i plăcea să-și amintească de ea. E curios că și mai tîrziu, în timpul căsniciei noastre Feodor Mihailovici n-a vorbit niciodată despre Maria Dmitrievna, cu excepția unui singur caz, la Geneva, despre care am să vorbesc la timpul potrivit.

Cu mult mai multă plăcere își amintea despre logodnica sa, A. V. Korvin-Krukovskaia. La întrebarea mea — de ce au desfăcut logodna, Feodor Mihailovici îmi spunea :

— Anna Vasilievna este una dintre cele mai minunate femei pe care le-am întîlnit vreodată. E extrem de inteligentă, evoluată, de o mare cultură literară și e înzestrată cu o inimă bună, o inimă minunată. E o fată cu înalte calități morale, convingerile ei sînt, însă, diametral opuse convingerilor mele și nu poate să renunțe la ele, e prea dreaptă pentru asta. De aceea e puțin probabil să fi fost fericită căsnicia noastră. Am dezlegat-o de cuvîntul dat și-i doresc din tot sufletul să întîlnească un om cu aceleași concepții ca ale ei și să fie fericită cu el.

Tot restul vieții Feodor Mihailovici a păstrat cele mai bune relații cu Anna Vasilievna și o considera prietenul său credincios. Cînd, la șase ani după căsătoria noastră, am cunoscut-o pe Anna Vasilievna, ne-am împrietenit și ne-am îndrăgit sincer una pe alta. Cuvintele lui Feodor Mihailovici despre mintea ei remarcabilă, despre inima ei bună și despre marile ei calități morale s-au adeverit întru totul, dar nu mai puțin adevărată a fost și convingerea sa că ei n-ar fi fost fericiți împreună. Anna Vasilievna n-avea acea îngăduință care e necesară în orice căsnicie reușită, mai ales alături de un om atît de bol-

nav și de irascibil, cum era adesea Feodor Mihailovici, ca urmare a bolii sale. În afară de asta, ea se interesa prea mult de lupta partidelor politice ca să acorde o mare atenție familiei. Cu anii s-a schimbat și mi-a rămas în amintire ca o soție și o mamă minunată.

A. V. Korvin-Krukovskaia (sora celebrei Sofia Vasilievna Kovalevskaia)[17] a avut un destin trist. Curînd după ruptura cu Feodor Mihailovici a plecat în străinătate și a cunoscut acolo un francez, domnul Jaquelard, un om cu aceleași convingeri politice cu ale ei. S-a îndrăgostit de el și cei doi s-au căsătorit. În timpul Comunei din Paris, Jaquelard, ca un comunard notoriu, a fost pe lista celor condamnați la moarte. A fost închis într-o fortăreață, undeva lîngă granița germană. Tatăl Annei Vasilievna a dat douăzeci de mii de franci cui trebuia și Jaquelard a avut posibilitatea să fugă în Germania. Mai tîrziu Jaquelard-Korvin (după obiceiul străin și-a adăugat la numele său și numele soției) s-a mutat cu familia la Petersburg, unde a căpătat un post de profesor de literatură franceză în liceele de fete. Jaquelard și soția lui s-au înțeles foarte bine, lui, însă, îi era dor de țară și asta o neliniștea mult pe Anna Vasilievna. În curînd și situația lor materială s-a înrăutățit : suma însemnată de bani pe care Anna Vasilievna a primit-o ca zestre, Jaquelard a investit-o într-o afacere, atît de nereușită, că după cîțiva ani nu le-a rămas decît o casă de pe Vasilievski Ostrov și aceea ipotecată pentru o sumă mare. Pierderea averii a influențat-o așa de mult pe Anna Vasilievna, că ea, care în general nu se bucura de o sănătate prea bună, s-a îmbolnăvit. Soțul ei, care primise între timp dreptul să se repartrieze, a dus-o la Paris. Veneau adesea pentru afaceri la Petersburg în perioada bolii, ei în urma căreia a murit, am avut ocazia să-i fac Annei Vasilievna un serviciu prin K. P. Pobedonoștev[18] și anume să obțin pentru soțul ei, care trebuia să fie expulzat, în termen de două zile din capitală pentru neloialitate politică, o amînare de cîteva săptămîni ca să-și poată aranja treburile și să-și însoțească soția bolnavă și fiul în străinătate. Anna Vasilievna a murit la Paris, în anul 1887.

XIV

Într-una din discuțiile noastre de seară, Feodor Mihailovici m-a întrebat :

— Spune-mi, Ania, mai ții minte ziua în care ți-ai dat pentru prima dată seamă că mă iubești ?

— Știi, dragul meu, i-am răspuns, numele de Dostoievski mi-e cunoscut din copilărie : de tine sau, mai bine zis, de unul din eroii tăi am fost îndrăgostită la cincisprezece ani.

Feodor Mihailovici a izbucnit în rîs, luîndu-mi cuvintele drept glumă.

— Serios, îți spun serios, tatălui meu îi plăcea foarte mult să citească și cînd venea vorba de literatura contemporană spunea mereu : „Ce scriitori sînt ăștia de astăzi ? Pe vremea mea erau Pușkin, Gogol, Jukovski ! Dintre cei tineri era romancierul Dostoievski, autorul *Oamenilor sărmani.* Era un talent adevărat. Din nefericire — s-a amestecat într-o istorie politică, a nimerit în Siberia și acolo i s-a pierdut urma !“

Cît a fost, însă, de bucuros tatăl meu cînd a aflat că frații Dostoievski vor să editeze o nouă revistă, *Vremea* : „Ei, Dostoievski s-a întors, ne spunea el, slavă Domnului, n-a pierit omul !“

Țin minte că vara anului 1861 am petrecut-o la Peterhof [19]. De fiecare dată cînd mama pleca în oraș după cumpărături, o rugam, soră-mea și cu mine, să treacă pe la biblioteca lui Cerkasov și să ne ia noul număr al revistei *Vremea.* În familia noastră domnea o ordine patriarhală și de aceea revista era dată în primul rînd tatălui. El, săracul, o ducea prost cu sănătatea încă de pe atunci și adeseori adormea după masă în fotoliu, cu o carte sau o revistă în mînă. Eu mă furișam pînă la el, îi luam încetișor revista, fugeam în grădină și mă așezam undeva printre tufișuri ca să mă delectez în liniște cu lectura romanului tău. Dar, vai, vicleșugul nu-mi reușea ! Venea soră-mea Mașa și, cu dreptul celei mai mari, îmi lua noul număr al revistei, în ciuda rugăminților mele de a termina capitolul din *Umiliți.*

— Sînt o mare visătoare, am continuat, și eroii romanului sînt întotdeauna pentru mine niște oameni

vii. Îl uram pe prințul Valkovski, îl disprețuiam pe Alioșa pentru lipsa lui de voință, îmi era milă de bătrînul Ihmenev, îmi părea rău din tot sufletul de nefericita Nelli și... n-o iubeam pe Natașa... Vezi, țin minte chiar și numele eroilor tăi !

— Eu nu-i mai țin minte, și, în general, n-am o reprezentare prea clară a romanului, remarcă Feodor Mihailovici.

— Chiar ai uitat ? am întrebat, uluită. Ce păcat ! Am fost îndrăgostită de Feodor Petrovici, cel care depăna povestirea. Refuzam să înțeleg cum putea Natașa să-l prefere acestui om minunat pe mizerabilul Alioșa. „Își merită suferințele, mă gîndeam eu, în timp ce citeam, prin faptul că a respins dragostea lui Ivan Petrovici.“ E ciudat, dar eu îl identificam pe acest atît de simpatic Ivan Petrovici cu autorul romanului. Mi se părea că Dostoievski însuși își povestește istoria tristă a iubirii sale ratate... Dacă ai uitat, trebuie neapărat să recitești acest roman minunat.

Discuția noastră l-a făcut curios pe Feodor Mihailovici, care mi-a promis că va reciti *Umiliții* cînd va avea timp.

— Apropo, i-am spus, ții minte, odată, la începutul cunoștinței noastre, m-ai întrebat dacă am fost îndrăgostită. Ți-am răspuns : „Niciodată de o persoană reală, dar la cincisprezece ani am fost îndrăgostită de eroul unui roman“. Tu m-ai întrebat : „Ce roman ?“ și m-am grăbit să schimb vorba, mi se părea jenant să numesc un erou al romanului tău. Puteai să iei asta drept flatare din partea unei domnișoare care vrea să capete o muncă „literară“. Iar eu voiam să fiu pe deplin independentă.

Și cîte lacrimi am vărsat citind *Amintiri din Casa morților* ! Sufletul meu era plin de milă și compasiune pentru Dostoievski care a trecut prin viața îngrozitoare de ocnă. Voiam așa de mult să te ajut, să fac măcar cu ceva mai ușoară viața unui om, lucrările căruia m-au entuziasmat atît. Îi mulțumeam lui Dumnezeu că Olhin m-a ales pe mine pentru lucrul acesta și nu pe altcineva.

Observînd că remarcile mele despre *Amintiri din Casa morților* l-au întristat pe Feodor Mihailovici, m-am grăbit să schimb vorba și i-am spus în glumă :

— Știi, soarta însăși m-a predestinat să-ți fiu soție : de la șaisprezece ani m-au poreclit Netoșka Nezvanova. Mă cheamă Anna, deci Netoșka, și pentru că adesea veneam nechemată la rudele mele, mi-au zis, spre deosebire de o altă Netoșka, „Netoșka Nezvanova“ *, făcînd și aluzie la pasiunea mea pentru romanele lui Dostoievski. Spune-mi și tu Netoșka, îl rugam eu pe Feodor Mihailovici.

— Nu ! îmi răspundea el, Netoșka mea a suferit mult în viață, iar eu vreau ca tu să fii fericită. Mai bine să-ți spun Ania, ca atunci cînd m-am îndrăgostit de tine !

Seara următoare l-am întrebat pe Feodor Mihailovici un lucru care mă preocupa demult, dar pe care mă jenam să-l întreb : cînd a simțit că s-a îndrăgostit de mine și cînd s-a hotărît să-mi ceară mîna ?

Feodor Mihailovici încercă să-și aducă aminte și, spre marele meu necaz, a recunoscut că în prima săptămînă nu mi-a observat defel fața.

— Cum adică n-ai observat ? mă mirai eu.

— Dacă ți se prezintă un om nou și schimbi cu el cîteva fraze obișnuite, nu-i așa că uiți cum arată ? E adevărat ? Eu, în orice caz, uit întotdeauna. Așa s-a întîmplat și de data asta : vorbeam cu tine, îți vedeam fața, dar cînd plecai o uitam imediat și dacă m-ar fi întrebat cineva, n-aș fi putut să spun dacă ești blondă sau brunetă. Numai spre sfîrșitul lui octombrie am remarcat frumoșii tăi ochi cenușii și zîmbetul tău bun și luminos. Și toată fața ta a început de atunci să-mi placă, și cu cît trecea timpul cu atît îmi plăcea mai mult. Pentru mine nu există acum în toată lumea un chip mai frumos ca al tău ! Tu ești frumoasa mea ! Chiar și pentru ceilalți ești o femeie frumoasă ! adăugă naiv Feodor Mihailovici.

— La prima ta vizită, continuă el să-și amintească, m-a uimit tactul cu care te purtai, atitudinea ta serioasă, aproape aspră. M-am gîndit : ce fată serioasă și munci-

---

* În lb. rusă *„nezvanova“* înseamnă nechemată.

toare ! Şi m-am bucurat că există un asemenea tip de fete în societatea noastră. Mi-a scăpat odată un cuvînt nelalocul său şi tu te-ai uitat aşa la mine, că am început să-mi cîntăresc expresiile de teamă să nu te jignesc. Mai tîrziu a început să mă uimească şi să mă atragă acel interes sincer cu care îmi urmăreai treburile şi simpatia pe care o manifestai faţă de nenorocirea ce mă ameninţa. Uite, mă gîndeam eu, rudele mele, prietenii mei par să mă iubească. Le pare rău că risc să-mi pierd drepturile de autor, sînt indignaţi împotriva lui Stellovski, se revoltă, îmi reproşează că am încheiat un asemenea contract (de parcă aş fi putut să nu-l închei !), îmi dau sfaturi, mă liniştesc, dar simt că toate nu sînt decît „vorbe, vorbe, vorbe“ şi că nimeni dintre ei nu pune la inimă faptul că odată cu pierderea drepturilor îmi pierd ultima sursă de venituri... Iar această fată străină, pe care abia am cunoscut-o, mi-a înţeles imediat situaţia şi fără să suspine, să se vaite şi să se revolte a început să mă ajute şi nu cu vorbe, ci cu fapte. După cîteva zile, cînd lucrul nostru a început să meargă, eu, care eram aproape disperat, am întrezărit o speranţă : „Cine ştie, dacă o să lucrez şi de acum încolo tot aşa, poate reuşesc să predau lucrarea la termen !“ — mă gîndeam eu. Iar încredinţările tale că o să reuşim neapărat (ţii minte cum număram cu tine foile pe care le transcriai), îmi întăreau speranţa şi-mi dădeau putere să lucrez. Adesea, cînd vorbeam cu tine, mă gîndeam : „Ce inimioară bună are fata asta ! Ea doreşte într-adevăr să mă scape de necaz.“ Sufleteşte eram aşa de singur că pentru mine să găsesc un om care să mă simpatizeze sincer însemna o mare bucurie.

— Cred că de aici, continuă Feodor Mihailovici, a început dragostea mea pentru tine, iar mai tîrziu mi-a plăcut şi faţa ta drăgălaşă. Mă surprindeam adesea gîndindu-mă la tine ; dar numai cînd am terminat *Jucătorul* şi am înţeles că n-o să ne mai vedem zilnic, mi-am dat seama că nu pot să trăiesc fără tine. Atunci m-am şi hotărît să-ţi cer mîna.

— Şi de ce nu mi-ai cerut mîna direct, aşa cum face toată lumea, ci ai inventat romanul acela interesant ? îl întrebai eu, curioasă.

— Știi, Ania dragă, spuse Feodor Mihailovici cu o voce emoționată, cînd mi-am dat seama ce reprezinți pentru mine, am fost disperat și intenția mea de a mă căsători cu tine mi s-a părut pur și simplu o nebunie! Gîndește-te numai cît de diferiți sîntem noi doi! Numai diferența de vîrstă ce reprezintă! Eu sînt aproape un om bătrîn, iar tu aproape un copil. Sufăr de o boală incurabilă, sînt posomorît și irascibil, iar tu ești sănătoasă, vioaie și plină de viață. Eu aproape că mi-am trăit traiul și am suferit mult. Tu ai trăit întotdeauna bine și ai toată viața în față. În sfîrșit, sînt sărac și plin de datorii. La ce te poți aștepta, cînd este vorba de o asemenea inegalitate? Sau o să fim nefericiți și, după ce-o să ne chinuim cîțiva ani, o să ne despărțim, sau o să ne unim pentru toată viața și-o să fim fericiți.

Îmi era greu să aud o asemenea declarație umilitoare din partea lui Feodor Mihailovici și i-am replicat cu patimă:

— Ai exagerat totul, dragul meu! Diferențele pe care le presupui nu există pentru noi doi. Dacă ne vom iubi mult, o să fim prieteni și vom avea parte de o fericire nesfîrșită. Mi-e teamă de altceva: cum poți tu, care ești atît de talentat, de deștept și de cult să-ți iei drept soție o fată prostuță, în comparație cu tine nu prea citită, deși a primit în liceu o medalie de argint mare (pe atunci eram foarte mîndră de medalie), dar nu atît de evoluată ca să meargă în pas cu tine. Mi-e teamă că în curînd ai să-ți dai seama cu cine ai de-a face și-o să regreți că nu sînt în stare să te înțeleg și să mă ridic la înălțimea ideilor tale. Această diferență dintre noi e mai rea decît orice nenorocire!

Feodor Mihailovici s-a grăbit să mă liniștească și mi-a spus multe lucruri măgulitoare. Ne-am reîntors la discuția care mă interesa, despre cererea în căsătorie.

— Multă vreme am avut dubii, nu știam cum să fac, mi-a spus Feodor Mihailovici. Un bărbat în etate, urît, care cere mîna unei fete tinere și nu este acceptat, poate să pară ridicol și eu nu voiam să fiu ridicol în ochii tăi. Și dacă la propunerea mea mi-ai fi răspuns că iubești pe altul? Refuzul tău ne-ar fi îndepărtat și vechile relații amicale ar fi devenit imposibile. Aș fi pierdut

în tine un prieten, singurul om care s-a purtat atît de cald cu mine în ultimii doi ani. Îți repet, sufletește sînt atît de singur, că mi-ar fi fost foarte greu să mă lipsesc de prietenia ta. De asta m-am și gîndit să-ți tatonez sentimentele povestindu-ți proiectul unui nou roman. Mi-ar fi fost mai ușor să-ți suport refuzul : era vorba doar de eroii romanului și nu de noi doi.

Eu, la rîndul meu, i-am povestit tot prin ce am trecut în timpul declarației sale literare : neînțelegerea, gelozia și invidia față de Anna Vasilievna etc.

— Înseamnă, se miră Feodor Mihailovici, că te-am luat prin surprindere și că te-am forțat să-mi accepți propunerea ! Dealtfel, văd că romanul pe care ți l-am povestit atunci a fost cel mai bun din toate pe care le-am scris vreodată : a avut un succes imediat și a produs impresia dorită !

XV

În atmosfera noii noastre bucurii, Feodor Mihailovici și cu mine am uitat de muncă, de sfîrșitul romanului *Crimă și pedeapsă* ; mai rămăsese de scris toată partea a treia a romanului. Feodor Mihailovici și-a adus aminte de ea abia la sfîrșitul lui noiembrie, cînd redacția revistei *Russki vestnik* a cerut continuarea romanului. Din fericire, pe atunci revistele nu prea apăreau la timp, iar *Russki vestnik* era chiar vestit prin întîrzierile sale : numărul din noiembrie apărea la sfîrșitul lui decembrie, cel din decembrie la începutul lui februarie etc. și din cauza asta mai era destul timp. Feodor Mihailovici mi-a adus scrisoarea primită de la redacție și mi-a cerut sfatul. I-am propus să-și încuie casa pentru musafiri și să lucreze ziua de la două la cinci, iar mai tîrziu, cînd va veni seara la noi, să-mi dicteze după manuscris.

Așa am și făcut : după ce pălăvrăgeam cam preț de o oră, eu mă așezam la masa de scris, Feodor Mihailovici se așeza alături și începea dictatul, pe care-l întrerupeam cu diverse discuții, glume și rîsete. Lucrul mergea bine și ultima parte a *Crimei,* care avea aproape șapte coli, a fost scrisă în decurs de patru săptămîni. Feodor Mihailo-

vici mă încredința că niciodată n-a lucrat așa de ușor și asta datorită colaborării cu mine.

Permanenta bună dispoziție a lui Feodor Mihailovici s-a reflectat pozitiv și asupra sănătății sale. În cele trei luni care s-au scurs pînă la căsătoria noastră n-a avut mai mult de trei, patru crize de epilepsie. Asta m-a bucurat foarte mult și-mi dădea speranța că în condiția unei vieți liniștite și fericite boala se va atenua. Așa s-a și întîmplat mai tîrziu : vechile crize aproape săptămînale deveneau în fiecare an mai rare și mai ușoare. Să se vindece complet de epilepsie era imposibil, cu atît mai mult cu cît Feodor Mihailovici nu s-a tratat niciodată, considerîndu-și boala incurabilă. Dar chiar rărirea și atenuarea crizelor era pentru noi o mare binefacere. Îl scutea pe Feodor Mihailovici de acea stare de spirit cu adevărat îngrozitoare și sumbră care ținea uneori o săptămîna întreagă și care era o urmare inevitabilă a fiecărei crize, iar pe mine mă elibera de lacrimile și de suferințele pe care le încercam, asistînd la crizele acestei boli îngrozitoare.

Una din serile noastre, întotdeauna pașnice și vesele, a fost, cu totul neașteptat, deosebit de furtunoasă.

Asta s-a întîmplat spre sfîrșitul lui noiembrie. Feodor Mihailovici a venit, ca de obicei, la șapte, de data aceasta deosebit de înfrigurat. După ce a băut un pahar de ceai fierbinte, m-a întrebat dacă n-avem cumva coniac ? I-am răspuns că n-avem coniac, dar avem un xeres bun și i-am adus imediat vinul. Feodor Mihailovici a băut pe nerăsuflate trei-patru pahare, după asta a băut din nou ceai și abia atunci s-a încălzit. M-am mirat că a înghețat așa de tare și nu știam cum să-mi explic. Enigma s-a dezlegat repede : trecînd după ceva prin vestibul, am văzut în cuier un demi în locul obișnuitei șube a lui Feodor Mihailovici. M-am întors imediat în salon și l-am întrebat :

— Astăzi n-ai venit cu șuba ?

— N-nu, se încurcă Feodor Mihailovici, am venit cu un palton de toamnă.

— Ce imprudență ! Și de ce n-ai venit cu șuba ?

— Mi s-a spus că s-a încălzit afară.

— Acum pricep de ce ai înghețat. Am să-l trimit imediat pe Semion să-ți aducă șuba.

— Nu trebuie ! Te rog, nu trebuie ! se grăbi să spună Feodor Mihailovici.

— Cum adică nu trebuie, dragul meu ? Ai să răcești la întoarcere : noaptea o să fie și mai frig.

Feodor Mihailovici tăcea. Am continuat să insist, pînă, cînd mi-a mărturisit :

— Știi, nu mai am șubă...

— Cum adică n-o mai ai ? Ți-au furat-o ?

— Nu mi s-a furat, dar a trebuit s-o amanetez.

M-am mirat. La întrebările mele insistente, Feodor Mihailovici mi-a povestit, vădit fără nici un chef, că dimineața a venit la el Emilia Feodorovna și că l-a rugat s-o scoată din încurcătură : să-i plătească o datorie urgentă de cincizeci de ruble. Fiul său vitreg a cerut și el bani, tot de bani avea nevoie și Nikolai Mihailovici, fratele mai mic, care i-a trimis în legătură cu asta o scrisoare. Feodor Mihailovici n-avea bani și ei au hotărît să-i amaneteze șuba la un cămătar vecin, încredințîndu-l cu strășnicie pe Feodor Mihailovici că va continua să fie cald, că vremea este frumoasă și că poate să umble cîteva zile cu demiul, pînă-și va primi banii de la *Russki vestnik*.

Am fost profund indignată de răutatea rudelor lui Feodor Mihailovici. I-am spus că-i înțeleg dorința de a-și ajuta rudele, dar găsesc că nu poate să-și jertfească de dragul lor sănătatea și, poate, chiar viața.

La început, am vorbit liniștit, dar cu fiecare cuvînt îmi creștea mînia și amărăciunea, mi-am pierdut orice control și am vorbit ca o nebună, fără să-mi aleg expresiile, îi demonstram că are obligații față de mine, logodnica lui, îl încredințam că n-am să-i pot îndura moartea, plîngeam, strigam, ca într-o criză de isterie. Feodor Mihailovici era foarte amărît, mă îmbrățișa, îmi săruta mîinile, mă ruga să mă liniștesc. Mama, auzindu-mi plînsul, mi-a adus un pahar de apă îndulcită. Asta m-a mai liniștit. Mi s-a făcut rușine și m-am scuzat față de Feodor Mihailovici. Drept explicație, mi-a povestit că iarna trecută a trebuit să-și amaneteze de vreo cinci, șase ori șuba și să umble cu demiul.

— M-am obișnuit așa de mult cu amanetatul ăsta, că nici de data asta nu i-am dat importanță. Dacă știam că o vei lua în tragic, nu i-aș fi permis pentru nimic în lume Pașei să-mi amaneteze șuba, mă încredința, fîstîcit, Feodor Mihailovici.

Am profitat de părerile sale de rău și l-am pus să-și dea cuvîntul că nu se va mai repeta. I-am propus să-i împrumut optzeci de ruble ca să-și răscumpere șuba, însă a refuzat categoric. Atunci l-am rugat să stea acasă pînă-i vor veni banii de la Moscova. Feodor Mihailovici căzu de acord cu „arestul la domiciliu", cu condiția că am să vin la el în fiecare zi la unu și că am să rămîn pînă la prînz.

Cînd ne-am despărțit, l-am rugat din nou să mă scuze pentru „scena" pe care i-am făcut-o.

— Orice rău e spre bine ! îmi răspunse Feodor Mihailovici. Acum m-am convins cît de mult ții la mine, n-ai fi putut să plîngi așa cum ai plîns, dacă nu ți-aș fi fost drag !

I-am pus la gît fularul meu alb croșetat și l-am obligat să-și pună pe umeri pledul nostru. Tot restul serii m-am chinuit cu gîndul că Feodor Mihailovici n-o să mă mai iubească, acum după ce și-a dat seama că sînt capabilă să fac asemenea scene, ba eram cuprinsă de neliniște la gîndul că va răci pe drum și se va îmbolnăvi grav. Aproape că n-am dormit, m-am sculat devreme și la ora zece am și sunat la ușa lui. Servitoarea m-a liniștit spunîndu-mi că domnul s-a și trezit și că nu s-a simțit rău în timpul nopții.

Pot să spun că a fost singura seară „furtunoasă" în toate cele trei luni pînă la nunta noastră.

„Arestul la domiciliu" al lui Feodor Mihailovici a ținut cam o săptămînă și am venit la el în fiecare zi ca să ne vedem și să-mi dicteze *Crima*. Într-una din vizitele mele, Feodor Mihailovici m-a uluit : în focul muncii noastre au răsunat sunetele unei flașnete care cînta celebra arie din *Rigoletto — La donna est mobile*. Feodor Mihailovici se opri din dictat, ascultă și începu deodată să cînte aria, înlocuind cuvintele italienești cu numele meu : „Anna Grigorievna". Avea o voce plăcută de tenor, deși puțin voalată. Cînd s-a terminat aria, Feodor

Mihailovici s-a apropiat de fereastră, i-a aruncat flașnetarului un ban și acesta a plecat imediat. La întrebările mele, Feodor Mihailovici mi-a povestit că flașnetarul, probabil, a remarcat după ce piesă anume i se aruncă bani și în fiecare zi vine sub fereastră și cîntă aria asta din *Rigoletto*.

— Iar eu umblu prin cameră și fredonez întotdeauna pe melodia asta numele tău drag, spuse el.

Am rîs și m-am prefăcut supărată că niște cuvinte atît de frivole Feodor Mihailovici le-a legat de numele meu ; îl încredințam că nu sînt nestatornică și că dacă m-am îndrăgostit de el, asta e pentru totdeauna.

— Să vedem, să vedem ! rîdea Feodor Mihailovici.

Aria flașnetarului și fredonatul lui Feodor Mihailovici le-am auzit și în următoarele două zile și am fost surprinsă de exactitatea cu care reda melodia. Probabil că avea un bun auz muzical.

Oricît ar fi fost de variat conținutul discuțiilor noastre zilnice din vremea aceea, ele n-au atins niciodată vreo temă nelalocul ei. E greu să fi fost cineva mai reținut și mai delicat față de pudoarea unei fete, decît a fost logodnicul meu. Raporturile sale cu mine pot fi caracterizate de cuvintele dintr-o scrisoare, pe care mi-a scris-o după căsătoria noastră * :

„Dumnezeu mi te-a încredințat ca să nu se piardă nimic din ce e mugur și bogăție în sufletul și în inima ta, ci dimpotrivă ca totul să crească și să înflorească în întreaga splendoare, mi te-a dat ca prin tine să-mi răscumpăr marile mele păcate, să te arăt Domnului înflorită, apărată, salvată de tot ce e josnic și ucide spiritul."

Și, în general, Feodor Mihailovici și-a pus drept scop să mă apere de toate impresiile care ar fi putut să mă pervertească. Țin minte că odată, fiind la Feodor Mihailovici, am început să răsfoiesc un roman franțuzesc care era pe masă. Feodor Mihailovici s-a apropiat de mine și mi l-a luat încet din mînă.

— Înțeleg și eu franțuzește, i-am spus, dă-mi, te rog, să citesc romanul.

---

* Scrisoarea din 17 mai 1867. (N. aut.)

— Asta nu! De ce să-ți întinezi imaginația! îmi răspunse el.

Chiar după ce ne-am căsătorit, Feodor Mihailovici, vrînd să-mi completeze cultura literară, îmi alegea singur cărțile și nu-mi permitea nicicum să citesc romane frivole. Controlul acesta mă supăra uneori și atunci protestam :

— Și tu de ce le citești? De ce-ți întinezi imaginația?

— Sînt un om călit, îmi răspundea Feodor Mihailovici, unele cărți îmi trebuie ca material de lucru. Un scriitor trebuie să știe totul și să treacă prin multe. Dar, te rog să mă crezi, nu mă delectez deloc cu scenele cinice și că adesea îmi provoacă repulsie.

Nu erau doar vorbe, acesta era adevărul.

Aceeași antipatie o avea Feodor Mihailovici și față de opereta în mare vogă pe atunci : nici el nu se ducea la Buff [20] și nici pe mine nu mă lăsa.

— Dacă tot există posibilitatea să te duci la teatru, îmi spunea el, trebuie să alegi o piesă care poate să dea spectatorului niște impresii elevate și nobile, de ce să-ți îmbîcsești sufletul cu tot felul de prostii!

Din viața noastră comună, care a ținut paisprezece ani, m-am ales cu profunda convingere că Feodor Mihailovici este unul din oamenii cei mai morali. Și cît mi-a fost de greu să citesc că un scriitor la care țineam atît de mult, ca I. S. Turgheniev, îl socotea pe Feodor Mihailovici drept cinic și și-a permis să-l numească „marchizul de Sade al Rusiei" [21].

XVI

Tema cea mai importantă și cea mai dragă pentru noi a discuțiilor cu Feodor Mihailovici era, desigur, cea privitoare la viitoarea noastră căsnicie.

Gîndul că n-am să mă despart de soțul meu, că am să particip la preocupările sale, că voi avea posibilitatea să am grijă de sănătatea lui, și că am să-l pot apăra de oamenii care-l sîcîiau și-l iritau, îmi apărea atît de atrăgător, că uneori eram gata să plîng la ideea că toate

acestea nu se vor putea înfăptui prea repede. Nunta noastră depindea în primul rînd de faptul dacă se vor aranja treburile cu *Russki vestnik*. Feodor Mihailovici s-a gîndit să plece de Crăciun la Moscova și să-i propună lui Katkov noul său roman. Nu avea nici un dubiu în ceea ce privește dorința redacției revistei *Russki vestnik* de a-l avea colaborator, deoarece romanul *Crimă și pedeapsă* publicat în anul 1866, a făcut o puternică impresie în literatură și a adus revistei mulți abonați noi. Problema consta doar în faptul dacă revista va avea disponibilă o sumă de cîteva mii de ruble pentru avans, sumă fără de care n-aveam cum să ne aranjăm noua noastră gospodărie. În cazul unui insucces cu *Russki vestnik*, Feodor Mihailovici voia ca, imediat după terminarea *Crimei și pedepsei*, să înceapă un nou roman și după ce-l va fi terminat în mare parte să-l propună unei alte reviste. Un insucces la Moscova amenința să amîne mult căsătoria noastră, poate chiar cu un an de zile. La gîndul acesta eram cuprinsă de o mare mîhnire.

Feodor Mihailovici îmi împărtășea toate grijile sale. Nu voia să-mi ascundă nimic, ca viitoarea noastră existență, plină de lipsuri, să nu constituie pentru mine o surpriză amară. Îi eram foarte recunoscătoare pentru sinceritate și inventam tot felul de modalități ca să-l scap de datoriile care-l sîcîiau foarte mult. Am înțeles repede că era aproape imposibil să-și plătească datoriile în situația lui de atunci. Deși am trăit fără grijă într-o familie îndestulată și nu prea cunoșteam viața practică, mi-am dat totuși seama, în cele trei luni pînă la căsătoria noastră, de o împrejurare, care mă intriga : ori de cîte ori apăreau niște bani la Feodor Mihailovici, în același timp la toate rudele sale — fratele, cumnata, fiul vitreg, nepoții — apăreau niște necesități neașteptate, dar presante, și din trei, patru sute de ruble pe care le primea de la Moscova pentru *Crimă și pedeapsă* a doua zi nu-i rămîneau mai mult de treizeci, patruzeci și asta fără să fi plătit vreo poliță, ci doar niște dobînzi. Pe urmă, începeau din nou grijile lui Feodor Mihailovici — de unde să facă rost de bani pentru dobînzi, existență și satisfacerea cererilor numeroaselor sale neamuri. Această stare de lucruri a început să mă alarmeze la

modul serios. Mă linișteam cu gîndul că după căsătorie, am să preiau eu treburile gospodăriei și că am să controlez banii care se dădeau rudelor, fixînd pentru fiecare o anume sumă pe an. Emilia Feodorovna avea niște băieți mari care ar fi putut s-o ajute. Nikolai Mihailovici, fratele lui Feodor Mihailovici, era un arhitect talentat și dacă ar fi vrut, ar fi putut să lucreze. Fiul vitreg, la anii lui (21), era cazul să se apuce de o muncă serioasă și să nu conteze exclusiv pe munca tatălui său vitreg, un om bolnav și plin de datorii.

Mă gîndeam indignată la toți acești oameni care nu făceau nimic, deoarece vedeam cum grijile materiale permanente îi stricau buna dispoziție lui Feodor Mihailovici și-i influențau în rău sănătatea. Din cauza acestor veșnice neplăceri Feodor Mihailovici se enerva și crizele de epilepsie deveneau mai frecvente. Îmi făceam, însă, planuri ca în viitoarea noastră căsnicie sănătatea lui Feodor Mihailovici să se îndrepte, iar buna lui dispoziție să se păstreze.

În afară de asta, fiind împovărat de datorii, Feodor Mihailovici trebuia să-și propună singur lucrările revistelor și, evident, primea mult mai puțin pentru lucrările sale decît scriitorii asigurați materialicește, cum erau Turgheniev sau Goncearov. În timp ce lui Feodor Mihailovici i se plătea pentru *Crimă și pedeapsă* o sută cincizeci de ruble coala de autor, Turgheniev primea pentru romanele sale, de la aceeași revistă, *Russki vestnik*, cinci sute de ruble pentru coala de autor. [22]

Dar și mai supărător era faptul că, datorită nesfîrșitelor sale datorii, Feodor Mihailovici trebuia să lucreze în grabă. N-a avut nici timp, nici posibilitatea să-și finiseze lucrările și asta-i producea multe neplăceri. Criticii îi reproșau adesea lui Feodor Mihailovici forma imperfectă a romanelor sale, faptul că într-un singur roman sînt adunate cîteva, că evenimentele sînt îngrămădite unele peste altele și că multe lucruri rămîn neșlefuite. Criticii severi nu cunoșteau probabil condițiile în care era obligat să scrie Feodor Mihailovici. Se întîmpla ca primele trei capitole ale unui roman să fie tipărite, cel de al patrulea să fie dat la cules, cel de al cincilea să fi fost abia trimis prin poștă, cel de al șoselea se scria,

iar celelalte nu erau nici măcar concepute. De cîte ori am văzut mai tîrziu sincera disperare a lui Feodor Mihailovici, cînd își dădea seama că „a stricat o idee la care ținea atît de mult" și că nu-și mai poate repara greșeala.

Mîhnită fiind de situația materială precară a logodnicului meu, mă linișteam totuși cu gîndul că într-un viitor apropiat, după un an de zile, voi avea posibilitatea să-l ajut substanțial, cînd voi primi, în ziua majoratului, casa care mi-a fost lăsată prin testament de tatăl meu.

Părinții mei aveau, de la sfîrșitul deceniului al cincilea, două mari parcele de pămînt (cam două deseatine*) aflate pe străzile Iaroslavskaia și Kostromskaia. Pe una din parcele se găseau trei clădiri din lemn și o casă de piatră, cu etaj, în care locuiam noi. Pe cea de a doua au fost construite două case de lemn : una dintre ele a fost dată drept zestre surorii mele, iar cealaltă mi-era destinată mie. Dacă o vindeam, puteam să primesc mai mult de zece mii de ruble, cu care mă gîndeam să plătesc o parte din datoriile lui Feodor Mihailovici. Spre marele meu regret nu puteam să întreprind nimic pînă la majorat. Mama căuta să-l convingă pe Feodor Mihailovici să-mi devină tutore, el, însă, a refuzat-o categoric.

— Casa e a Aniei, spunea el, și las-o s-o primească la toamnă, cînd va împlini douăzeci și unu de ani. Eu n-aș vrea să mă amestec în treburile ei bănești.

Cît mi-a fost logodnic, Feodor Mihailovici mi-a respins întotdeauna orice încercare de a-l ajuta. Îi spuneam că dacă ne iubim unul pe altul, totul trebuie să fie comun.

— Așa o să și fie, dar după ce ne căsătorim, îmi răspundea el, pînă atunci nu vreau să iau de la tine nici măcar o rublă.

Cred că Feodor Mihailovici înțelegea prea bine cît erau de ireale uneori nevoile rudelor sale. Neavînd, însă, putere să-i refuze, nu voia să le satisfacă cererile

---

* O deseatină este egală cu aproape două hectare.

cu banii mei. Nu voia să se atingă nici măcar de cele două mii de ruble, pe care părinții mi le-au pregătit pentru dotă, convingîndu-mă să-mi cumpăr tot ce vreau pentru viitoarea căsnicie. Mi-amintesc cu drag cum se uita și punea în cutie tacîmurile de argint pe care abia le cumpărasem, aprobîndu-mi întotdeauna alegerea. Știa că radiez de cîte ori mă laudă și-mi privea încîntat bucuria.

Mai ales îi plăcea să-mi privească noile mele rochii și cînd mi le aduceau de la croitoreasă, mă punea să le încerc, ca să vadă cum îmi vin. Unele dintre ele (de pildă, cea vișinie) îi plăceau atît de mult, că mă ruga să rămîn îmbrăcată cu ele toată seara.

Feodor Mihailovici mă punea să-mi probez și pălăriile și găsea că-mi stă foarte bine fiecare. Căuta să-mi spună întotdeauna cuvinte bune și plăcute, care să mă bucure. Cîtă bunătate autentică și cîtă tandrețe erau în inima lui iubitoare !

XVII

Timpul pînă la Crăciun, a trecut repede. Feodor Mihailovici, care în ultimii ani își petrecea întotdeauna sărbătorile în familia surorii sale preferate, V. M. Ivanova, a hotărît și de data aceasta să plece la Moscova. Scopul principal al călătoriei a fost, desigur, dorința de a-i propune lui Katkov noul său roman și să capete banii necesari pentru nunta noastră.

În ultimele zile înaintea plecării, Feodor Mihailovici era foarte trist : mă iubea mult și-i era greu să se despartă de mine. Eu căutam să par veselă și să-mi ascund mîhnirea ca să nu-l amărăsc și mai mult. A fost foarte trist la gară, unde m-am dus să-l conduc. Mă privea cu multă tandrețe, strîngîndu-mi cu putere mîna, și-mi repeta întruna :

— Plec cu multe speranțe la Moscova, dar cum o să fie la întoarcere, draga mea Anecika, cum o să fie la întoarcere ?!

Dispoziția lui tristă s-a accentuat și mai mult datorită unei ieșiri stupide a lui Pavel Alexandrovici, ve-

nit și el la gară împreună cu nepoții lui Feodor Mihailovici. Am intrat cu toții în vagon ca să vedem cum va călători Feodor Mihailovici și Pavel Alexandrovici, vrînd să-și exprime grija față de „tată", spuse deodată cu voce tare :

— Papá, nici să nu te gîndești să te culci pe patul de sus ! Odată te apucă epilepsia, ai să cazi de acolo și se alege praful din dumneata !

Puteți să vă imaginați ce impresie au produs cuvintele acestea asupra lui Feodor Mihailovici, asupra noastră și asupra celor din jur.. Una din călătoare, probabil o doamnă nervoasă, l-a rugat după o clipă pe hamalul care tocmai trecea prin vagon să-i ducă lucrurile în compartimentul rezervat doamnelor, deoarece aici „se pare că se va fuma". (Vagonul era pentru nefumători.)

Toată povestea asta l-a necăjit mult pe Feodor Mihailovici, căruia nu-i plăcea să se vorbească în public despre boala sa îngrozitoare. Dar și noi, cei care am venit să-l conducem, ne-am fîstîcit, nu știam despre ce să mai vorbim și ne-am bucurat cînd a răsunat al doilea semnal și a trebuit să coborîm din vagon. Indignată de ieșirea lui Pavel Alexandrovici, nu m-am putut abține și i-am spus :

— De ce l-ai supărat pe bietul Feodor Mihailovici ?

— Nu mai pot eu dacă s-a supărat sau nu, îmi răspunse Pavel Alexandrovici, mă îngrijesc de sănătatea lui și trebuie să-mi fie recunoscător pentru asta !

„Grija" lui Pavel Alexandrovici arăta cam întotdeauna la fel și, desigur, nu putea să nu-l irite pe tatăl său vitreg.

De la Moscova Feodor Mihailovici mi-a trimis două scrisori pline de drăgălășenii, care m-au bucurat foarte mult. Le-am recitit de zeci de ori și-i așteptam cu nerăbdare reîntoarcerea.

Feodor Mihailovici a rămas la Moscova douăsprezece zile și și-a încheiat cu succes tratativele cu redacția revistei *Russki vestnik*. Katkov, cînd a aflat despre intenția lui Feodor Mihailovici de a se căsători, l-a felicitat cu căldură și i-a urat fericire. Cele două mii, care i-au fost solicitate drept avans, le-a promis că le va da în

două, trei rate în ianuarie. Astfel, s-a ivit posibilitatea ca nunta să aibă loc pînă la postul mare.

Primele șapte sute de ruble care au venit de la Moscova au fost nu știu cum împărțite într-o clipă rudelor și creditorilor. Feodor Mihailovici îmi spunea în fiecare seară, îngrozit, că banii i se „topesc". Asta a început să mă neliniștească și l-am rugat ca din următoarele șapte sute de ruble să pună măcar ceva deoparte pentru cheltuielile de nuntă.

Cu creionul în mînă, Feodor Mihailovici a socotit toate cheltuielile necesare pentru biserică și masa de după cununie. (A refuzat categoric ca mama să ia cheltuielile asupra ei.) Suma s-a ridicat la vreo patru sau cinci sute de ruble. Dar cum să le păstreze, dacă în fiecare zi apăreau tot alte și alte nevoi ale numeroaselor sale rude ?

— Știi ce, Ania, păstrează-mi tu banii, spuse Feodor Mihailovici, bucuros că a găsit o scuză convenabilă pentru neamuri, cînd acestea vor începe să-i ceară bani — și chiar a doua zi mi-a adus cinci sute de ruble. Dîndu-mi banii, mi-a spus pe un ton comic și solemn :

— Ține-i bine, Ania, de ei depinde destinul nostru !

Oricît ne-am grăbit cu nunta, n-am putut s-o facem înainte de mijlocul lui februarie. Trebuia să găsim un apartament nou, deoarece vechile patru camere nu ne ajungeau. Fostul său apartament Feodor Mihailovici l-a cedat Emiliei Feodorovnei și familiei ei, obligîndu-se să plătească o chirie de cincizeci de ruble pe lună. Avantajul acestui apartament consta în faptul că proprietarul casei, bogatul negustor Alonkin, îl respecta mult pe Feodor Mihailovici, „marele truditor" *, cum spunea despre el, și nu-l deranja niciodată cu plata chiriei, știind că atunci cînd va avea bani, Feodor Mihailovici îi va aduce singur. Și lui Feodor Mihailovici îi plăcea să discute cu venerabilul bătrîn. **

---

* „Eu mă duc la utrenie, iar în cabinetul lui arde lumina, trudește adică", spunea el. (N. aut.)

** El cred că a fost prototipul negustorului Samsonov, protectorul Grușenkăi din *Frații Karamazov*. (N. aut.)

Pentru noi, Feodor Mihailovici a găsit un apartament pe bulevardul Voznesenski, în casa lui Tol (astăzi nr. 27), chiar vizavi de biserica Voznesenie. Intrarea era din curte, iar ferestrele dădeau în stradela Voznesenski. Apartamentul era la etajul întîi și avea cinci camere : salonul, cabinetul, sufrageria, dormitorul și o cameră pentru Pavel Alexandrovici. A trebuit să așteptăm pînă se va pune apartamentul la punct, apoi să mutăm lucrurile lui Feodor Mihailovici, mobila mea etc., etc. Cînd totul a fost gata, am fixat nunta pentru miercurea din ajunul lăsatei secului, pe 15 februarie, și am trimis invitații prietenilor și cunoscuților.

XVIII

În ajunul nunții am trecut pe la Feodor Mihailovici ca să-l mai văd și să-i spun că pe la șapte seara va veni pe la el sora mea, Maria Grigorievna Svatkovskaia, ca să-mi aranjeze lucrurile, care fuseseră expediate în cufere, lăzi și cutii, și să scoată tot felul de obiecte de gospodărie, necesare pentru primirea oaspeților. După cum îmi povestea mai tîrziu sora mea, Feodor Mihailovici a primit-o cu multă căldură, a ajutat-o să deschidă cuferele și să aranjeze lucrurile, a tratat-o și a cucerit-o într-atît, încît n-a putut să nu fie de acord cu părerea mea că viitorul meu soț este un om uimitor de amabil și de drăguț.

Am hotărît ca seara aceea s-o petrec doar cu mama. Îmi părea rău din toată inima de biata mea mamă : toată viața și-a petrecut-o înconjurată de familie, acum, însă, tata murise, fratele meu plecase la Moscova și plecam și eu din casa ei. Ne iubea foarte mult pe toți, am trăit foarte uniți și înțelegeam cît îi era de greu să rămînă singură.

Toată seara ne-am adus aminte cît de bine ne-am simțit împreună. Am rugat-o pe mama, ca acum, cînd sîntem doar noi două, să mă binecuvînteze pentru viața mea nouă. Am observat, în cazul prietenelor mele, că binecuvîntarea miresei înaintea plecării la biserică, de față cu martori și în toiul agitației de nuntă, este ceva

oficial, lipsit de căldură sufletească. Mama m-a binecuvîntat și am plîns mult amîndouă. Ne-am dat, însă, cuvîntul ca la despărțire să nu plîngem pentru că nu voiam să vin la biserică cu fața umflată și cu ochii înroșiți.

Pe cincisprezece februarie, m-am sculat dis-de-dimineață și m-am dus la mănăstirea Smolnîi, la liturghia de dimineață, iar după terminarea acesteia, am trecut pe la confesorul meu, protoiereul Filipp Speranski, ca să-i cer binecuvîntarea. Părintele Filipp, care mă cunoștea din copilărie, m-a binecuvîntat și mi-a urat fericire. De la el m-am dus să mă rog la mormîntul tatii, la cimitirul Bolșoie Ohtenskoie.

Ziua a trecut repede și spre ora cinci eram pieptănată și îmbrăcată cu rochia de mireasă, din moar alb, cu o trenă lungă. Și coafura și rochia îmi veneau bine și eram încîntată.

Căsătoria era fixată pentru ora șapte, iar la șase trebuia să vină după mine Feodor Mihailovici junior, nepotul lui Feodor Mihailovici, pe care acesta din urmă l-a ales drept cavaler de onoare.

La șase se adunaseră toate rudele mele, totul era gata, cavalerul de onoare, însă, tot nu venea și nu-l aduceau nici pe fiul lui P. M. Olhin, băiatul care trebuia să ducă icoana înaintea mea. Am început să mă neliniștesc serios ; m-am gîndit că Feodor Mihailovici s-o fi îmbolnăvit și-mi părea rău că n-am trimis din timp pe cineva să vadă cum se simte.

În sfîrșit, pe la șapte seara, Feodor Mihailovici junior a intrat repede în cameră și a început să mă grăbească :

— Anna Grigorievna, sînteți gata, să mergem ! Pentru Dumnezeu, să mergem mai repede. Unchiul e la biserică și e tare neliniștit, nu știe dacă mai veniți sau nu. Am făcut pînă aici mai mult de o oră și înapoi o să facem tot atît. Gîndiți-vă prin ce-o să treacă Feodor Mihailovici în aceste două ore !

— Dar n-a fost adus încă băiatul, i-am spus eu.

— Mergem fără băiat, numai să-l liniștim mai repede pe Feodor Mihailovici.

Am fost binecuvîntată, m-am înbărțișat cu mama și m-am înfășurat într-o șubă. În ultima clipă a apărut și

Kostea, un băiețel drăguț, îmbrăcat într-un frumos costum rusesc.

Am ieșit. Pe scară era multă lume. Toți locatarii caselor noastre au venit să mă conducă. Unii mă sărutau, alții îmi urau fericire, cineva de sus a presărat pe mine hamei, după datină, în semn de belșug. Ne-am așezat în trăsură și am plecat repede. Abia după cîteva minute soră-mea și cu mine am observat că băiețelul Kostea e fără șubă și fără căciulă. De teamă să nu răcească, l-am învelit cu șuba mea largă și după scurt timp Kostea a adormit.

Ne-am apropiat de catedrala Izmailovski. Cavalerul de onoare l-a învelit cu totul pe somnorosul Kostea în mantaua sa călduroasă și l-a dus pe scara cea mare a bisericii. Eu am coborît, cu ajutorul lacheului, din trăsură și, acoperind icoana cu vălul, am intrat în catedrală. Cînd m-a văzut, Feodor Mihailovici s-a apropiat repede de mine, m-a apucat cu putere de mînă și mi-a spus :

— În fine, ai venit ! Acum nu mai scapi de mine !

Aș fi vrut să-i răspund că nici nu m-am gîndit să scap, dar, cînd l-am privit, am fost înspăimîntată de paloarea lui. Feodor Mihailovici m-a dus repede la altar. Cununia a început.

Biserica era puternic luminată, cînta un cor minunat, se adunaseră mulți musafiri eleganți, dar despre toate acestea am aflat, mai tîrziu, din povestiri ; pînă la mijlocul slujbei eram parcă în ceață, mă închinam mecanic și abia răspundeam la întrebările preotului. Abia după împărtășire capul mi s-a mai limpezit și am început să mă rog fierbinte. După cununie și liturghia de mulțumire au început felicitările. Apoi soțul meu m-a dus să semnez în nu știu ce registru.

De data aceasta „băiatul cu icoana“ era îmbrăcat și ne-am îndreptat spre noua noastră locuință. Kostea n-a mai adormit pe drum și a tot povestit, hoțomanul, mai tîrziu că „nenea și tanti s-au pupat tot timpul“.

Cînd am sosit, musafirii erau toți în păr. Mama și nașul ne-au binecuvîntat solemn. Au început felicitările cu cupele de șampanie. Toți cei care asistaseră în biserică la cununie și nu mă cunoșteau au fost mirați cînd în locul acelei fete palide și serioase, pe care o văzuseră în

biserică, a apărut în fața lor o mireasă rumenă, plină de viață, strălucind toată de fericire. Feodor Mihailovici strălucea și el. Mă ducea la prietenii lui, ne făcea cunoștință și spunea :

— Priviți-o cît e de fermecătoare ! E un om minunat ! Are o inimioară de aur ! și nu mai contenea cu laudele care mă fîstîceau teribil. După aceea m-a prezentat cucoanelor și era foarte mulțumit că am spus fiecăreia din ele ceva amabil și că, după cîte se părea, le-am plăcut.

Eu, la rîndul meu, îl duceam în mijlocul prietenilor și al rudelor mele și eram fericită să văd ce impresie frumoasă le lăsa. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea să-și răsfețe oaspeții, astfel că aveam din belșug șampanie, dulciuri și fructe.

Musafirii au plecat abia spre douăsprezece și am mai stat multă vreme împreună, amintindu-ne amănuntele acelei zile minunate.

Partea a treia

PRIMA PERIOADĂ A VIEȚII DE FAMILIE

I

ANUL 1867

La vreo două săptămîni după nuntă, unul din cunoscuții noștri ne-a spus că în *Sîn Otecestva*[23] (Nr. 34, februarie 1867) a apărut un articol despre Feodor Mihailovici, sub titlul *Căsătoria unui romancier*. Am făcut rost de ziar și am citit următoarea notă :

„Corespondentul din Petersburg al ziarului *«Nord»* scrie următoarele : «Se discută mult despre o căsătorie care a avut loc în lumea noastră literară și care s-a aranjat într-un mod destul de ciudat. Unul dintre cei mai cunoscuți ramancieri ai noștri, puțin cam distrat și nu prea punctual în ceea ce privește obligațiile față de editori, și-a adus aminte la sfîrșitul lui noiembrie că pînă la 1 decembrie trebuie să scrie un roman cel puțin de două sute de pagini, altfel fiind pasibil de plata unei mari despăgubiri. Ce era de făcut ? E drept, subiectul era găsit, scenele principale imaginate, dar nu scrisese nici un rînd, iar pînă la termenul fatal nu mai rămăsese decît o săptămînă. La sfatul unuia din prietenii săi, autorul nostru, ca să-și ușureze munca, a invitat un stenograf și a început să-i dicteze romanul, umblînd de colo colo prin cameră și trecîndu-și întruna degetele prin pletele sale lungi, în speranța să mai stoarcă ceva idei noi. Am uitat să vă spun că stenograful invitat de autor era o fată tînără, îmbibată de idei moderne, fără să fie, însă,

nihilistă, și care știa să-și aranjeze prin propria sa muncă o situație independentă. Tot chinuindu-se să găsească idei noi, d. X. (cu litera aceasta vom însemna numele romancierului) aproape n-a observat că stenografa lui era tînără și foarte drăguță. În primele zile, lucrul a mers cum nu se poate mai bine, dar cu cît se apropiau de deznodămînt, au început să apară greutățile. Eroul romanului era văduv, trecut de prima tinerețe și nici prea frumos, și s-a îndrăgostit de o femeie tînără și drăguță.

Romanul trebuia terminat printr-un deznodămînt firesc, fără sinucidere și scene triviale. Ideile îl ocoleau pe autor, părul său lung începuse să sufere din cauza asta, iar pînă la terminarea romanului nu mai erau decît două zile. Era gata să ajungă la concluzia că e mai bine să plătească despăgubirea, cînd deodată colaboratoarea lui, care pînă atunci îndeplinise în tăcere obligațiile de stenografă, s-a hotărît să-l sfătuiască pe romancier să-și aducă eroina la convingerea că împărtășește și ea sentimentul de dragoste.

— Dar nu e firesc! exclamă autorul, gîndește-te că eroul e un becher bătrîn, așa ca mine, iar eroina e în plină strălucire a frumuseții și a tinereții sale... așa, ca dumneata, de pildă.

Stenografa a replicat că un bărbat nu cucerește o femeie prin înfățișarea sa, ci prin inteligență, talent etc., etc. Pînă la urmă deznodămîntul propus de ea a fost acceptat și romanul terminat la timp. În ultima zi de lucru, d. X a rugat-o, ușor emoționat, să-i permită s-o viziteze pe frumoasa stenografă, ca să-i exprime gratitudinea sa. Ea căzu de acord.

— Atunci să vin mîine la dumneata? spuse X.

— Nu, dacă se poate veniți poimîine, răspunse ea. Romancierul veni la ora fixată și după cea de a doua ceașcă de cafea riscă să facă o declarație de dragoste. Declarația fu primită cu bunăvoință. De ce atunci, întrebă d. X., n-ai vrut să mă primești ieri? M-ai fi făcut fericit cu o zi mai devreme.

— Pentru că, îi răspunse, roșindu-se toată, stenografa, ieri trebuia să vină la mine o prietenă, care e mult mai drăguță decît mine și mi-era teamă că o să te facă să-ți schimbi intenția.

Romancierul a fost entuziasmat de această mărturisire naivă, care-i demonstra că e într-adevăr iubit.

Să nu credeți, însă, că romanul despre care vă vorbesc s-a terminat printr-un deznodămînt care în Rusia poartă numele de *căsătorie civilă*. Dimpotrivă, perechea s-a cununat acum cîteva zile într-o parohie de prin partea locului".

Soțul meu și cu mine am rîs mult de acest articolaș și Feodor Mihailovici a spus că, după tonul cam vulgar al relatării, lucrurile n-au decurs fără amestecul lui A. P. Miliukov, care cunoștea bine obiceiurile soțului meu. (Lui Feodor Mihailovici îi plăcea într-adevăr ca atunci cînd dicta să se plimbe prin cameră, iar în momentele de gîndire să-și ciufulească părul).

II

Timpul care ne despărțea pînă la postul mare a trecut într-un fel de iureș vesel : făceam „vizite de nuntă" și rudelor mele, dar și rudelor și prietenilor lui Feodor Mihailovici. Rudele ne invitau la prînz și la cină, și peste tot „tinerii căsătoriți" erau primiți cu șampanie. Așa era obiceiul pe atunci și cred că în tot restul vieții n-am băut atîtea cupe de șampanie ca în acele zece zile. Felicitările acelea au avut un rezultat trist și mi-au produs *prima* mare durere din căsnicia mea : Feodor Mihailovici a avut în aceeași zi două crize de epilepsie și, lucru uimitor, crizele au avut loc nu noaptea, în somn, ca aproape întotdeauna, ci ziua, pe trezie. Iată cum s-a întîmplat :

În ultima zi de lăsata secului, am prînzit la rude, iar seara ne-am dus s-o petrecem la sora mea. Am cinat vesel (tot cu șampanie, ca întotdeauna), musafirii au plecat, iar noi am mai rămas. Feodor Mihailovici era foarte animat și-i povestea ceva interesant surorii mele. Deodată, s-a oprit la mijlocul cuvîntului, s-a ridicat puțin de pe divan și a început să se aplece spre mine. Mă uitam uimită la fața lui schimbată. Brusc, se auzi un strigăt, mai curînd un vaiet îngrozitor, neomenesc, și Feodor Mihailovici începu să se aplece înainte. În același timp, se auzi și țipătul surorii mele, care ședea lîngă soțul meu.

Ea sări de pe fotoliu și, izbucnind într-un hohot isteric de plîns, ieși în fugă din cameră. Cumnatul meu alergă după ea.

Mai tîrziu mi-a fost dat să aud de zeci de ori acest vaiet „neomenesc", obișnuit pentru începutul crizei la epileptici. Și el mă zguduia și mă înspăimînta întotdeauna. Atunci, însă, spre uimirea mea, nu m-am speriat de loc, deși vedeam pentru prima dată în viața mea o criză de epilepsie. L-am luat pe Feodor Mihailovici de umeri și l-am așezat cu putere pe divan. Dar ce groază m-a cuprins, cînd am văzut că trupul inert al soțului meu alunecă de pe divan și că n-am putere să-l reținem. Am tras la o parte un scaun pe care era o lampă aprinsă și astfel i-am dat posibilitatea să se lase pe podea, m-am așezat lîngă el și în tot timpul convulsiilor i-am ținut capul pe genunchi. N-avea cine să-mi ajute : soră-mea avea o criză de nervi, iar cumnatul meu și servitoarea se agitau pe lîngă ea. Încet-încet, convulsiile au trecut și Feodor Mihailovici a început să-și revină : la început, însă, nu-și dădea seama unde se află, își pierduse chiar darul vorbirii : tot voia să spună ceva, dar în locul unui cuvînt spunea un altul și era imposibil să-l înțelegi. Abia, poate, după o jumătate de oră am reușit să-l ridicăm și să-l culcăm pe divan. Am hotărît să-l lăsăm să se liniștească și abia după aceea să plecăm acasă. Dar, spre disperarea mea, criza s-a repetat la o oră după cea dintîi și de data aceasta cu o asemenea intensitate, că Feodor Mihailovici a urlat de durere timp de două ore, chiar după ce și-a recăpătat cunoștința. A fost ceva îngrozitor ! Și mai tîrziu a mai avut crize duble, dar relativ rar, iar cazul din ziua aceea doctorii l-au explicat printr-o mare surescitare, provocată de șampania pe care a băut-o Feodor Mihailovici în vizitele de după nuntă pe care le-am tot făcut și la prînzurile și cinele date în cinstea noastră. Vinul avea o influență extrem de dăunătoare asupra lui și de aceea nu bea niciodată.

A trebuit să rămînem peste noapte la sora mea, deoarece Feodor Mihailovici se simțea foarte slăbit și ne era frică de o nouă criză: Ce noapte îngrozitoare am petrecut atunci ! A fost pentru prima dată cînd am văzut de ce boală teribilă suferă Feodor Mihailovici. Cînd îi

auzeam strigătele și gemetele care nu conteneau cu orele, cînd îi vedeam fața schimonosită de durere, o față care nu-i mai semăna de loc, cînd îi vedeam ochii încremeniți demențial și nu-i înțelegeam vorbirea dezarticulată, eram aproape convinsă că scumpul meu, iubitul meu soț își pierde mințile și ce mă cuprindea groaza la gîndul acesta !

Dar, slavă Domnului, după ce a dormit cîteva ceasuri, Feodor Mihailovici și-a revenit destul ca să putem pleca acasă. Deprimarea, însă, care survenea întotdeauna după criză, a ținut mai mult de o săptămînă. „Trăiesc un sentiment de parcă aș fi pierdut ființa cea mai dragă din lume, de parcă aș fi îngropat pe cineva", așa își definea întotdeauna Feodor Mihailovici starea de spirit de după criză. Această dublă criză mi-a lăsat în suflet pentru totdeauna o grea amintire.

În cursul aceleiași săptămîni triste au început și neplăcerile și neînțelegerile care mi-au otrăvit primele săptămîni ale căsniciei noastre și m-au obligat să-mi amintesc, cu tristețe și necaz, „luna noastră de miere".

Ca să fie mai clar, am să descriu modul în care era organizată noua mea viață : Feodor Mihailovici, care era obișnuit să lucreze în timpul nopții, nu putea să adoarmă devreme și citea noaptea, iar pe urmă se scula tîrziu. Eu, însă, pe la nouă eram gata îmbrăcată și mă duceam cu bucătăreasa în piața Sennaia după cumpărături.

Trebuie să recunosc că la începutul căsătoriei eram o proastă gospodină. Șapte clase de liceu, pe urmă cursurile superioare și cele de stenografie, cînd să mai înveți gospodăria ? După ce, însă, m-am măritat cu Feodor Mihailovici, cunoscîndu-i mijloacele materiale, mi-am dat cuvîntul, și mie și lui, că am să învăț să fac gospodărie și-l încredințam în glumă, că am să-i fac singură tortele care-i plăceau atît de mult. L-am convins chiar să ia o bucătăreasă „scumpă", după prețurile de atunci, cu un salariu de douăsprezece ruble, ca să învăț de la ea arta culinară.

Cînd mă întorceam acasă, pe la unsprezece, o găseam aproape întotdeauna pe Katia Dostoievskaia, nepoata lui Feodor Mihailovici. Era o fetiță grozav de drăguță, de vreo cincisprezece ani, cu niște ochi negri minunați și cu

două cozi blonde care-i atîrnau pe spate. Mama ei, Emilia Feodorovna, mi-a spus de cîteva ori că fetița ține foarte mult la mine și m-a rugat s-o influențez în bine. La o atitudine atît de măgulitoare pentru mine nu puteam să-i răspund decît cu invitația de a mă vizita cît mai des. Deoarece Katia nu avea preocupări permanente și acasă se plictisea, venea la noi direct de la plimbarea de dimineață ; era cu atît mai comod, cu cît stătea la vreo cinci minute de noi. În jur de douăsprezece venea la Pavel Alexandrovici Mișa Dostoievski, nepotul lui Feodor Mihailovici, care studia pe atunci vioara și în drum de la conservator spre casă trecea pe la noi. Bineînțeles că-l opream la dejun. Trecea des pe la noi și Feodor Mihailovici junior, un pianist excelent. De la două începeau să vină prietenii și cunoscuții lui Feodor Mihailovici. Știau că în perioada aceea nu avea treburi urgente și de aceea socoteau că-l puteau vizita mai des. Spre ora prînzului, venea adesea Emilia Feodorovna, venea Nikolai Mihailovici, fratele soțului meu, venea și sora lui, Alexandra Mihailovna Golenovskaia, cu bunul ei soț Nikolai Ivanovici. Cei care prînzeau rămîneau de obicei toată seara, pînă pe la zece-unsprezece. Asta se întîmpla în fiecare zi și nu se mai termina cu rudele și cu străinii.

Eu însămi am crescut într-o familie patriarhală și primitoare, dar musafirii veneau la noi duminicile și de sărbători, însă această ospitalitate neîntreruptă, cînd de dimineață pînă seara trebuia să „servesc" și să „amuz", era foarte obositoare pentru mine, cu atît mai mult cu cît tinerii Dostoievski, ca și fiul vitreg, nu mi se potriveau nici ca vîrstă [24], nici ca preocupări. În schimb, mă interesau prietenii și cunoștințele din cercurile lui Feodor Mihailovici : Maikov, Averkiev, Strahov [25], Miliukov, Dolgomostiev și alții. Pînă atunci lumea literară îmi fusese necunoscută și de aceea mă interesa foarte mult : voiam să stau de vorbă cu ei, poate să intru într-o dispută, dar mai ales să-i ascult, să-i ascult... Din păcate, aveam rar parte de o asemenea plăcere : văzînd figurile plictisite ale tinerilor, Feodor Mihailovici îmi șoptea : „Anecika, drăguță, vezi cît se plictisesc, ia-i de aici și amuză-i și tu într-un fel". Iar eu căutam un pretext să-i

scot de acolo și mă apucam, fără nici un chef, să-i „amuz".

Mă enerva și faptul că din cauza prezenței permanente a musafirilor n-aveam timp pentru îndeletnicirile mele preferate și asta mă apăsa mult ; mă gîndeam cu ciudă că de mai mult de o lună n-am mai citit nici o carte, nu m-am mai ocupat serios de stenografie, pe care voiam s-o stăpînesc la perfecție.

Dar cel mai mult mă necăjea faptul că din cauza musafirilor permanenți n-aveam deloc timp să mai stau cu dragul meu soț. Dacă în timpul zilei reușeam să rup o clipă și să stau puțin cu el în cabinetul lui, apărea imediat cineva sau mă chemau pentru vreo treabă gospodărească. Convorbirile noastre de seară, pe care amîndoi le prețuiam atît de mult, a trebuit să le dăm uitării, pentru că spre seară, din cauza modului stupid în care ne petreceam ziua, a mulțimii de vizite și de discuții, și Feodor Mihailovici și eu oboseam teribil, mie mi se făcea somn, iar el își lua cîte o carte interesantă, lectura căreia îl odihnea.

III

DUȘMANII DE ACASĂ

Cu timpul, m-aș fi împăcat, poate, cu modul de viață pe care-l duceam și mi-aș fi obținut o anume libertate și vreme pentru preocupările mele preferate, dacă nu s-ar fi adăugat neplăcerile din partea rudelor lui Feodor Mihailovici. Cumnata lui, Emilia Feodorovna Dostoievskaia, era o femeie bună, dar mărginită. Văzînd că, după moartea soțului ei, Feodor Mihailovici și-a luat asupra sa întreținerea ei și a familiei sale, a considerat asta ca o obligație a lui și a fost surprinsă cînd a aflat că vrea să se însoare. De aici tonul ei neprietenos cu mine, în timpul cît eram logodiți. După ce, însă, ne-am căsătorit, Emilia Feodorovna s-a împăcat cu noua situație și a început să se poarte cu mine mai amabil, mai ales cînd a văzut cît sînt de atentă cu copiii ei. Fiind aproape în

fiecare zi la noi și considerîndu-se o gospodină excelentă, îmi dădea întruna sfaturi gospodărești. Poate că o făcea din bunătate sufletească și din dorința de a-mi fi de folos, deoarece, însă, îmi dădea lecții întotdeauna în prezența lui Feodor Mihailovici, nu-mi era prea plăcut că-i erau etalate atît de insistent nepriceperea mea în ale gospodăriei și lipsa de chibzuială. Dar și mai neplăcut era faptul că mi-o dădea mereu drept exemplu pe prima soție a lui Feodor Mihailovici, ceea ce era destul de lipsit de tact.

Dacă, însă, poveștele permanente și ușor protectoare ale Emiliei Feodorovnei îmi erau neplăcute, obrăzniciile și grosolăniile pe care și le permitea față de mine Pavel Alexandrovici îmi erau cu totul insuportabile.

Cînd m-am măritat, știam, desigur, că fiul vitreg al lui Feodor Mihailovici va locui cu noi. În afară de faptul că nu ne ajungeau banii ca să-i putem asigura o locuință separată, Feodor Mihailovici ar fi vrut să-l mai țină sub supravegherea sa pînă i se va forma caracterul. Tînără cum eram nu mi s-a părut neplăcută prezența unui om absolut străin pentru mine în noua mea familie. În afară de asta, mă gîndeam că Feodor Mihailovici îl iubește, că s-a obișnuit cu el și că-i va fi greu să se despartă de el. Dimpotrivă, mi se părea că prezența unui om de vîrsta mea * va însufleți casa, că mă va familiariza cu obiceiurile lui Feodor Mihailovici (multe dintre ele îmi erau necunoscute) și astfel voi putea să nu tulbur prea mult modul lui obișnuit de viață.

Nu vreau să spun că Pavel Alexandrovici Isaev ar fi fost prost sau rău. Marea lui dramă consta în faptul că n-a reușit *niciodată* să-și înțeleagă situația reală. Obișnuit din copilărie să vadă de la toate rudele și de la toți prietenii lui Feodor Mihailovici numai bunătate și amabilitate, a considerat toate acestea drept ceva ce i se cuvine și n-a înțeles niciodată că atitudinea aceasta amicală se datorește nu atît lui însuși, cît lui Feodor Mihailovici. În loc să aprecieze și să justifice dragostea persoanelor care-l înconjurau, se purta atît de stupid, de neglijent și

---

* Pavel Alexandrovici era cu cîteva luni mai tînăr decît mine. (N. aut.)

de infatuat, încît nu făcea decît să-i supere și să-i enerveze pe acești oameni.* Multe a pătimit de la Pavel Alexandrovici (de dragul lui Feodor Mihailovici, desigur) mult-stimatul Apollon Nikolaevici Maikov, care a căutat, din păcate în zadar, să-i îndrept gîndurile și faptele într-o direcție pozitivă.

Tot atît de neglijent și de infatuat se purta și cu tatăl său vitreg, deși îi spunea „tată", iar sieși „fiul" lui Dostoievski. Nu putea fi fiul lui Feodor Mihailovici, deoarece s-a născut în 1845, la Astrahan, iar Feodor Mihailovici n-a plecat din Petersburg pînă în anul 1849.[26]

Trăind de la vîrsta de doisprezece ani la Feodor Mihailovici și văzînd cît e de bun cu el, Pavel Alexandrovici era profund convins că „tata" trebuie să trăiască exclusiv pentru el, că pentru el trebuie să lucreze și să cîștige bani, el, însă, nu numai că nu-l ajuta în nici un fel pe Feodor Mihailovici și nu-i ușura existența, ba, dimpotrivă, prin faptele sale negîndite și prin purtarea sa ușuratică îl enerva adesea și chiar, după cum spuneau

---

* Am să redau următoarea întîmplare care-l caracterizează pe Pavel Alexandrovici. Cînd ne-am întors din străinătate, Pavel Alexandrovici l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-i aranjeze o slujbă la banca Voljsko-Kamski. Feodor Mihailovici a apelat la E. I. Lamanski[27] și Pavel Alexandrovici a căpătat un serviciu mai întîi la Petersburg, iar mai tîrziu la Moscova. Aici a spus la o mulțime de lume că „tatăl" lui e prieten cu Lamanski și că, în general, are mari relații. Odată, Lamanski, în trecere prin Moscova, a vizitat banca Voljsko-Kamski. Ca administrator al băncii de stat, E. I. Lamanski reprezenta o mare forță financiară și a fost primit solemn la bancă. Aflînd de vizita lui, Pavel Alexandrovici s-a dus în sala unde se adunaseră directorii, s-a apropiat de Lamanski, i-a întins mîna și i-a spus: „Bună ziua, Evgheni Ivanovici, ce mai faceți? Nu m-ați recunoscut, nu-i așa? Sînt fiul lui Dostoievski. M-ați văzut la papá." „Vă rog să mă scuzați, că nu v-am recunoscut, v-ați schimbat mult", îi răspunse Lamanski. „De, îmbătrînesc și eu, rîse Pavel Alexandrovici, dar și dumneavoastră, amice v-ați schimbat mult!" și, condescendent, l-a bătut pe Lamanski pe umăr. Lamanski a fost șocat, dar ca, un om politicos, l-a întrebat cum mai stă cu sănătatea Feodor Mihailovici. „Așa și așa cu bătrînețile!", îi răspunse Pavel Alexandrovici. Aici Lamanski n-a mai putut suporta și i-a întors spatele. Puteți să vă închipuiți ce impresie a putut face ieșirea lui Pavel Alexandrovici asupra șefilor săi. (N. aut.)

oamenii apropiați, îi provoca crize. Pe Feodor Mihailovici Pavel Alexandrovici îl taxa drept un bătrîn care și-a trăit traiul, iar năzuința acestuia spre o fericire personală îi părea o „inepție", lucru pe care-l mărturisea deschis rudelor. Pe mine Pavel Alexandrovici mă privea ca pe un uzurpator, ca pe o femeie care a intrat cu de-a sila în familie, unde pînă atunci fusese el stăpîn absolut, deoarece Feodor Mihailovici, ocupat cu munca literară, nu putea, desigur, să se ocupe de treburile casei. În această împrejurare este de înțeles răutatea lui față de mine. Neavînd posibilitatea să se opună căsniciei noastre, Pavel Alexandrovici a hotărît s-o facă insuportabilă. Se prea poate ca prin permanentele neplăceri și certuri pe care le provoca, prin calomnierea mea în ochii lui Feodor Mihailovici, Pavel Alexandrovici spera să ne certe și să ne despartă. Neplăcerile pe care mi le provoca Pavel Alexandrovici nu erau mari, luate fiecare în parte, dar erau nenumărate și deoarece știam că sînt făcute cu intenția de a mă supăra și jigni, nu puteam, desigur, să nu le bag în seamă și să nu mă irit. Pavel Alexandrovici își făcuse un obicei, de pildă, din a trimite servitoarea undeva în fiecare dimineață : ba să cumpere țigări, ba să ducă o scrisoare vreunui prieten și să aștepte răspunsul, ba să se ducă la croitor etc. și nu știu de ce toate comisioanele erau departe de casa noastră, iar biata Fedosia *, deși era iute de picior, întîrzia pînă după scularea lui Feodor Mihailovici și nu apuca să facă ordine în cabinetul lui. Feodor Mihailovici ținea mult la curățenie și la ordine și se supăra dacă-și găsea cabinetul nedereticat. Neavînd încotro, luam eu peria și-i făceam curat în cabinet. Surprinzîndu-mă odată făcînd treaba asta, Feodor Mihailovici mi-a făcut observație și

---

* Această Fedosia era o femeie tare speriată. Era văduva unui copist, care a dat în delirium tremens din cauza băuturii și care o bătea fără milă. După moartea acestuia a rămas cu trei copii într-o mizerie îngrozitoare. Cineva dintre rude i-a povestit cazul lui Feodor Mihailovici, care a luat-o ca servitoare cu toții copiii ei : cel mare avea unsprezece ani, fetița șapte, iar cel mic cinci. Fedosia îmi povestea cu lacrimi în ochi, cînd eram încă logodiți, cît de bun e Feodor Mihailovici. După spusele ei, Feodor Mihailovici cînd lucra noaptea tîrziu și auzea că cineva dintre copii tușește sau plînge se ducea să învelească

mi-a spus că asta e treaba Fedosiei nu a mea. Cînd Fedosia refuza să se ducă undeva departe pentru un comision al lui Pavel Alexandrovici, spunînd că trebuie să facă curat, pentru că altfel „are s-o certe cucoana", acesta îi spunea fără să țină seama că mă aflu într-o cameră alăturată :

— Fedosia ! Cine e stăpîn aici : eu sau Anna Grigorievna ? Înțelegi ? Așa că du-te unde te trimit.

Pavel Alexandrovici era inepuizabil în materie de intrigi mărunte : ba mînca frișca înainte de a se așeza Feodor Mihailovici la masă și atunci trebuia cumpărată repede alta, de la o prăvălioară, și, evident, o frișcă proastă, iar Feodor Mihailovici trebuia să-și aștepte cafeaua. Ba chiar înaintea mesei de prînz mînca o potîrniche și se serveau la masă două în loc de trei și nu ne ajungea. Ba din toată casa dispăreau chibriturile, deși încă în ajun mai erau cîteva cutii. Toate aceste lipsuri îl iritau grozav pe Feodor Mihailovici, care începea să strige la Fedosia, iar Pavel Alexandrovici, vinovat de toate acestea, dădea din umeri și spunea : „Ei, papă, cînd țineam eu gospodăria nu era debandada asta !" Reieșea că eu sînt vinovată sau, mai curînd, nepriceperea mea în ale gospodăriei.

Pavel Alexandrovici își avea tactica sa : în prezența lui Feodor Mihailovici era teribil de prevenitor cu mine : mă servea, îmi ridica șervetul, dacă mi se întîmpla să-l scap etc. etc. Feodor Mihailovici chiar remarcă de vreo două ori că prezența feminină și mai ales prezența mea (cu Katia și Emilia Feodorovna Dostoievskaia se purta familiar) are o influență binefăcătoare asupra lui Pavel Alexandrovici și că manierele lui se îndreaptă încet-încet.

---

copilul, să-l liniștească, iar dacă nu reușea o trezea pe Fedosia. Grija lui față de copii am văzut-o și eu, după ce ne-am căsătorit. Întrucît Fedosiei i s-a întîmplat să vadă de cîteva ori crizele lui Feodor Mihailovici, îi era teribil de frică și de crize și de el însuși. Dealtfel, îi era frică de toată lumea : și de Pavel Alexandrovici, care țipa la ea, și, se pare, chiar de mine, de care nu se temea nimeni. Fedosia, ori de cîte ori ieșea în stradă, avea o broboadă verde, aceeași care este pomenită în romanul *Crimă și pedeapsă* ca broboadă comună a familiei Marmeladov. (N. aut.)

Era, însă, suficient ca Feodor Mihailovici să iasă din cameră, ca Pavel Alexandrovici să-și schimbe purtarea față de mine. Ba îmi făcea observații față de oameni străini în legătură cu modul în care gospodăresc și spunea că înainte totul era în ordine. Ba spunea că cheltuiesc prea mulți bani, că banii ar fi, chipurile, „comuni". Ba începea să pozeze în victimă a despotismului de familie : începea să vorbească despre situația grea a „orfanului", care pînă atunci trăise fericit în familie și fusese considerat drept personajul principal. Și deodată un om străin (adică eu, soția ?) năvălește în casă, vrea să aibă autoritate și să ocupe primul loc în familie. Noua stăpînă începe să-l persecute pe „fiu", să-i creeze neplăceri, să-i facă viața amară. Nu poate nici să mănînce liniștit, știind că privirea indignată și bănuitoare a stăpînei urmărește fiecare bucată pe care o înghite. Că-și amintește anii fericiți din trecut și că speră ca vremurile acelea să se întoarcă, că nu va renunța la influența pe care o avea asupra „tatălui" său etc. etc. Tinerii Dostoievski nu se pricepeau să mă apere, iar cei mai în vîrstă îl luau în rîs, dar la asta se și limita apărarea lor.

Ca să nu-și piardă, în favoarea mea, influența pe care o avea asupra „tatălui", Pavel Alexandrovici a început să intre aproape în fiecare dimineață în cabinetul lui Feodor Mihailovici, chiar în momentul în care acesta venea să-și citească ziarul. Uneori, se întîmpla ca imediat să se audă vocea răstită a lui Feodor Mihailovici și Pavel Alexandrovici ieșea grăbit și ușor rușinat din cabinet, spunînd că „tata" e ocupat și că nu vrea să-l deranjeze. Alteori, stătea mai multă vreme acolo, se întorcea cu o figură triumfătoare și începea imediat să dea dispoziții înspăimîntatei Fedosia. După discuțiile astea Feodor Mihailovici îmi spunea întotdeauna : „Anecika, nu te mai certa cu Pașa, nu-l necăji, e un băiat de treabă !" Cînd îl întrebam cu ce l-am supărat pe „Pașa" și care sînt lucrurile de care se plînge, Feodor Mihailovici îmi răspundea că „toate sînt niște fleacuri, că te și doare capul să le asculți", dar că mă roagă să fiu condescendentă cu „Pașa".

Eram întrebată cîteodată : cum se face că, auzind obrăzniciile și grosolăniile zilnice ale lui Pavel Alexandrovici, văzîndu-i purtarea impertinentă față de mine, știind că mă calomniază în fața lui Feodor Mihailovici, am continuat să nu spun nimic și n-am putut să-l pun la punct ? Da, am tăcut și n-am putut ! Nu trebuie să uităm că, deși trecusem de douăzeci de ani, eram, ca experiență de viață, un copil. Scurta mea existență de pînă atunci am petrecut-o într-o familie bună, în care domnea înțelegerea, în care nu erau nici un fel de complicații și nici un fel de disensiuni. Din această pricină atitudinea incorectă a lui Pavel Alexandrovici față de mine mă uimea, mă jignea și mă întrista, la început, însă, n-am fost în stare să fac nimic pentru a o preveni. Și, în afară de asta, Pavel Alexandrovici avea o manieră specială : îmi spunea tot felul de lucruri neplăcute și pleca imediat, fără să-mi dea posibilitatea să-i replic, iar cînd apărea din nou trecuse destul timp ca să mă liniștesc și nu voiam să încep să ne certăm. În afară de asta sînt de felul meu un om pașnic și certurile erau pentru mine întotdeauna neplăcute. Și ce puteam să fac ? Să mă plîng lui Feodor Mihailovici ? Și așa Pavel Alexandrovici i se plîngea tot timpul împotriva mea și dacă mă mai apucam și eu să mă plîng împotriva lui — în ce s-ar fi transformat viața iubitului meu soț ? Iar eu voiam mult să-i apăr liniștea, chiar cu prețul liniștii mele. Dealtfel, înțelegeam supărarea lui Pavel Alexandrovici provenită din schimbările survenite în viața lui liberă, dar mă gîndeam că se va plictisi să-mi facă neplăceri și că va înțelege întreaga lipsă de delicatețe a purtării lui față de mine, iar dacă nu va înțelege singur, va fi îndrumat de rudele lui Feodor Mihailovici.

În aceste condiții neprielnice s-au scurs primele săptămîni ale vieții noastre de familie : grosolănia și obrăzniciile lui Pavel Alexandrovici, povețele Emiliei Feodorovna, prezența permanentă a unor persoane neinteresante pentru mine, care mă împiedicau să fiu singură cu soțul meu, veșnica neliniște provocată de treburile noastre

încurcate. Chiar o oarecare înstrăinare, după cîte îmi părea, a lui Feodor Mihailovici față de mine, condiționată de împrejurările vieții noastre, toate acestea mă apăsau și mă chinuiau îngrozitor și mă întrebam cum se pot termina? Amintindu-mi caracterul meu de atunci îmi dau seama că se puteau termina cu o catastrofă. Într-adevăr, îl iubeam nemărginit pe Feodor Mihailovici, dar nu era o dragoste fizică, nu era o patimă care ar fi putut să existe la oameni de aceeași vîrstă. Dragostea mea era pur cerebrală. Era vorba mai curînd de o adulare, de admirația pentru un om atît de talentat și cu atîtea calități sufletești. Era o milă profundă pentru un om care a suferit atît, care n-a cunoscut nici bucuria, nici fericirea, atît de părăsit de cei apropiați, care erau obligați să-l răsplătească cu dragoste și grijă pentru tot ce a făcut pentru ei, în decursul întregii sale vieți. Visul meu de a-i deveni tovarășă de viață, de a-i împărtăși munca, de a-i ușura viața, de a-i dărui fericirea, îmi stăpînea imaginația și Feodor Mihailovici a devenit pentru mine un zeu, un idol și cred că eram gata să stau toată viața în genunchi în fața lui. Dar toate acestea erau niște sentimente înalte, niște visuri pe care le putea sfărîma o realitate aspră.

Datorită împrejurărilor în care trăiam a început treptat vremea frămîntărilor și a îndoielilor. Ba mi se părea că Feodor Mihailovici nu mai mă iubește, că a înțeles cît sînt de lipsită de inteligență și cît de mult nu mă potrivesc lui și că, poate, regretă, că s-a însurat cu mine, dar că nu știe cum să-și îndrepte greșeala. Deși îl iubeam fierbinte, totuși mîndria mea nu mi-ar fi permis să mai rămîn cu el, dacă m-aș fi convins că nu mai mă iubește. Mi se părea chiar că trebuie să-i aduc un sacrificiu, să-l las, odată ce viața noastră comună se pare că nu-i prieste.

Ba remarcam cu sinceră tristețe, că sînt indignată împotriva lui Feodor Mihailovici, fiindcă „marele cunoscător al sufletului", nu vede cît îmi e de greu, nu caută să-mi ușureze viața, îmi impune toate aceste neamuri plicticoase și-l apără pe Pavel Alexandrovici care se poartă atît de ostil cu mine.

Ba mă gîndeam cu tristeţe că au trecut acele seri minunate, pline de farmec, pe care le petreceam împreună înainte de căsătorie, că nu s-a realizat şi că, probabil, nici nu se va realiza acea viaţă fericită la care visam amîndoi.

Adesea încercam un regret pentru viaţa mea liniştită de altădată, cînd eram scutită de suferinţă şi cînd n-aveam de ce să fiu tristă sau iritată. Într-un cuvînt, erau multe temeri, dintre cele mai copilăreşti, şi multă tristeţe sinceră şi neliniştitoare, multe îndoieli nedezlegate pentru mintea mea încă necoaptă. N-aveam încă o concepţie judicioasă asupra vieţii şi nici un caracter format şi asta ameninţa să se termine prost. S-ar fi putut să mă depăşească neplăcerile de familie, să-mi ies din fire, să-l irit pe Feodor Mihailovici cu reproşuri şi suspiciuni neîntemeiate şi să provoc o izbucnire. Ar fi putut avea loc o ceartă serioasă, după care eu, atît de mîndră, n-aş mai fi rămas cu Feodor Mihailovici. Să nu uităm că aparţineam generaţiei anilor şaizeci şi că ţineam la independenţă, ca toate femeile de atunci, mai presus de orice. E greu de presupus că aş fi întreprins un pas spre împăcare, în ciuda iubirii mele pentru Feodor Mihailovici. Eram încă copilăroş de mîndră şi n-aş fi suportat ironiile lui Pavel Alexandrovici dacă m-aş fi întors spăşită. S-ar fi putut ca nici Feodor Mihailovici să nu fi vrut să facă un prim pas spre împăcare : nu cred că pe atunci mă iubea atît de mult cum m-a iubit mai tîrziu. Mîndria lui jignită, sentimentul demnităţii, iar, în parte, şi calomniile lui Pavel Alexandrovici ar fi putut la început să constituie o piedică în împăcarea noastră. Neînţelegerile dintre noi s-ar fi amplificat, desigur, şi împăcarea ar fi devenit imposibilă. Aducîndu-mi aminte de acea perioadă mă gîndesc cu groază ce s-ar fi putut întîmpla : Feodor Mihailovici nici n-ar fi putut să divorţeze de mine, pentru că pe atunci divorţul costa enorm. Astfel, Feodor Mihailovici nu şi-ar fi putut aranja într-un chip fericit existenţa, n-ar fi putut avea familie şi copii, lucru la care a visat toată viaţa. Nefericită ar fi fost şi viaţa mea : prea multe speranţe îmi legasem de unirea cu Feodor Mihailovici şi aş fi suferit mult, dacă visul acesta de aur nu s-ar fi realizat !

IV

IZBĂVIREA

Destinul, însă, n-a vrut să ne lipsească de acea fericire uriașă, de care am avut parte, Feodor Mihailovici și cu mine, în următorii paisprezece ani. Mi-aduc aminte, de parcă ar fi fost ieri, de marțea celei de a cincea săptămîni a postului mare, cînd în viața noastră a avut loc o cotitură favorabilă. Ziua a început cu neplăcerile curente : s-a descoperit o lipsă în gospodăria mea, o lipsă aranjată perfid de Pavel Alexandrovici (au dispărut aproape toate creioanele sau chibriturile din casă) și Feodor Mihailovici era supărat și țipa la sărmana Fedosia. Au venit musafirii de care mă săturasem atît și a trebuit să-i „servesc" și să-i „amuz" ; Pavel Alexandrovici îmi spunea, ca de obicei, obrăznicii. Feodor Mihailovici era mai îngîndurat și mai posomorît ca niciodată și aproape că nu vorbea cu mine, ceea ce mă amăra mult.

În seara acelei zile eram invitați la familia Maikov. Știind asta, oaspeții au plecat imediat după masă. Dar din cauza neplăcerilor din cursul întregii zile, m-a durut tare capul, iar nervii îmi erau atît de încordați, că mi-era teamă ca la Maikovi să nu izbucnesc în plîns dacă va veni vorba de viața noastră de familie. De aceea am hotărît să rămîn acasă. Feodor Mihailovici a încercat să mă convingă și se pare că a fost nemulțumit de refuzul meu. N-a apucat să plece de acasă că a și apărut Pavel Alexandrovici, care a început să-mi reproșeze că eu, cu capriciile mele, îl irit pe „tatăl" lui. Mi-a declarat că nu crede în durerea mea de cap și socotește că n-am vrut să mă duc numai ca să-l supăr pe Feodor Mihailovici. Mi-a spus că Feodor Mihailovici a făcut „o prostie colosală" căsătorindu-se cu mine, că sînt o „proastă gospodină" și cheltuiesc mulți „bani comuni" și în încheiere mi-a reproșat că, după cum a observat, în timpul căsniciei noastre s-au înmulțit crizele lui Feodor Mihailovici și că eu sînt vinovată de situația asta. După ce mi-a

debitat toate aceste obrăznicii, a dispărut imediat de acasă.

Această impertinență uluitoare a fost picătura care a revărsat paharul. Nu mă jignise niciodată atît de crunt, făcîndu-mă vinovată chiar și de agravarea bolii. Am fost jignită și supărată la culme. Capul a început să mă doară și mai mult, m-am aruncat în pat și am început să plîng. A trecut cam o oră și jumătate și s-a întors Feodor Mihailovici. La Maikovi i s-a făcut dor de mine și s-a întors acasă. Văzînd că e întuneric în casă, a întrebat-o pe Fedosia unde sînt.

— Doamna e în pat și plînge! îi spuse în taină Fedosia.

Feodor Mihailovici s-a alarmat și m-a întrebat ce-i cu mine. Am vrut să-i ascund adevărul, dar m-a rugat atît de mult să-i spun, îmi vorbea atît de prietenos, încît mi-a înmuiat inima și am început să-i povestesc, plîngînd cu hohote, cît mi-e de greu să trăiesc, cît sînt de umilită în casa lui. Îi spuneam că nu mă mai iubește, că a încetat să se mai sfătuiască cu mine, îi spuneam că asta mă întristează și mă face să sufăr etc. Rareori am plîns așa cum am plîns atunci și cu cît căuta mai mult Feodor Mihailovici să mă liniștească, cu atît mai mult îmi curgeau lacrimile. Tot ce-mi apăsase inima, toate îndoielile și frămîntările i le-am dezvăluit cu cea mai mare sinceritate. Sărmanul meu soț mă asculta și mă privea uluit. S-a dovedit, că, văzîndu-l atît de prevenitor pe Pavel Alexandrovici față de mine, nu bănuise de loc că acesta își permite să mă jignească. Feodor Mihailovici îmi reproșă amical că n-am fost sinceră cu el, că nu m-am plîns de fiul său vitreg, că n-am știut să mă impun astfel, încît acesta să nu-și permită să fie impertinent cu mine. Mă asigura că mă iubește mult și se mira cum de-mi trecuse prin cap contrariul. În sfîrșit, a recunoscut, la rîndul său, că suportă greu viața noastră dezorganizată din prezent. Rudele lui tinere veneau și înainte pe la el, dar rar, pentru că se plictiseau, acum, însă, vizitele lor dese le explica prin faptul că sînt amabilă cu ei și că se

simt bine la noi. Crezuse că o societate tînără, discuții și dispute vesele sînt amuzante pentru mine. Îmi spunea că și el duce dorul vechilor noastre convorbiri și că-i pare rău că din cauza veșnicilor musafiri, discuțiile acestea nu se mai leagă. Îmi spuse și că în ultimele zile fusese preocupat de ideea unei plecări la Moscova, acum însă, în urma discuției noastre, e decis s-o realizeze. „O să mergem, bineînțeles, împreună, spunea Feodor Mihailovici, aș vrea să te vadă neamurile mele de la Moscova. Și Verocika (sora) și Sonia (nepoata) te cunosc doar din spusele mele și aș fi vrut să vă cunoașteți reciproc și să vă iubiți. În afară de asta, mi-a venit ideea să-i mai cer lui Katkov [28] un avans și cu banii ăștia să plecăm în străinătate. Ții minte, ăsta a fost visul nostru ! Și, cine știe, poate că se va realiza. În plus, aș vrea să discut cu Katkov despre noul meu roman. E greu să duci tratative prin corespondență, altfel se fac lucrurile cînd discuți direct. Și chiar dacă nu vom reuși să plecăm în străinătate, cînd o să ne întoarcem de la Moscova o să ne fie totuși mai ușor să ne organizăm altfel viața, ca să nu mai fie debandada asta, atît de neplăcută pentru amîndoi. „Așadar, la Moscova ! Ești de acord, Anecika ?"

Putea fi vorba de un refuz ? Feodor Mihailovici era tandru, bun și drăguț, ca atunci cînd eram logodiți, și toate temerile și îndoielile mele cu privire la dragostea lui s-au risipit ca fumul. Poate că a fost chiar întîia oară după căsătorie, cînd am petrecut o seară numai noi doi, discutînd în modul cel mai amical și mai intim. Am hotărît să nu ne amînăm călătoria și să plecăm chiar a doua zi.

În ziua următoare, rudele și, mai ales, Pavel Alexandrovici, au fost neplăcut surprinși de știrea plecării noastre. Știind, însă, că lui Feodor Mihailovici i se terminã banii și presupunînd că acesta e scopul plecării, n-au încercat să ne facă să renunțăm. La despărțire, Pavel Alexandrovici nu s-a zgîrcit la înțepături și m-a anunțat că „va prelua gospodăria mea ajunsă în paragină și că o va pune la punct". Nu m-am supărat și nu l-am contrazis : eram prea bucuroasă de posibilitatea de a scăpa măcar pentru un timp de persecuțiile lui.

LUNA NOASTRĂ DE MIERE

V

CĂLĂTORIA LA MOSCOVA

În joia celei de a cincea săptămîni, dis-de-dimineață, am sosit la Moscova și ne-am oprit la hotelul Dussot, care îi plăcea în mod deosebit lui Feodor Mihailovici. Obosiți după drum, am hotărît ca în ziua aceea să nu ne apucăm de nici o treabă și să facem o vizită Ivanovilor. Vizita aceasta mă intimida mult : dintre toate rudele sale, Feodor Mihailovici își iubea mai ales sora, pe Vera Mihailovna Ivanova, și toată familia ei. Îmi spusese încă la Petersburg, că ar fi fericit dacă le-aș plăcea Ivanovilor și m-aș împrieteni cu ei. Asta o doream și eu și mi-era teamă că prima impresie n-o să fie în favoarea mea. M-am îmbrăcat cu o grijă deosebită, alegîndu-mi o elegantă rochie liliachie și o pălărie grațioasă. Feodor Mihailovici a rămas mulțumit de toaleta mea și mi-a spus că arăt bine. Laudele lui erau, desigur, exagerate, dar mi-au făcut plăcere și mi-au dat curaj.

Ivanovii locuiau la Institutul de topometrie și ca să ajungem la ei a trebuit să străbatem tot orașul, mai întîi pe strada Miasnițkaia și pe urmă pe Pokrovka. Trecînd pe lîngă biserica Adormirii Maicii Domnului (de pe Pokrovka), Feodor Mihailovici mi-a spus că data viitoare o să coborîm din sanie și o să ne uităm la biserică de la distanță, ca s-o vedem în toată frumusețea ei. Feodor Mihailovici aprecia în mod deosebit arhitectura acestei biserici și ori de cîte ori venea la Moscova, se ducea neapărat s-o privească. După vreo două zile, trecînd pe acolo, am admirat-o de afară și am vizitat-o înăuntru.

Cu cît ne apropiam mai mult de Ivanovi, cu atît deveneam mai neliniștită. „Și dacă o să produc o impresie defavorabilă ? mă gîndeam eu, alarmată. Cît o să-l necăjească asta pe Feodor Mihailovici !“

Servitorul care ne-a deschis, ne spuse că Alexandr Pavlovici (soțul surorii) și Sofia Alexandrovna (nepoata) nu sînt acasă și că o să ne anunțe imediat Verei Mihailovna.

Am intrat într-un salon uriaș, cu mobilă veche de mahon. Feodor Mihailovici a luat de pe masă *Moskovskie vedomosti,* iar eu am început să mă uit printr-un album cu poze. Vera Mihailovna n-a ieșit multă vreme. Probabil că a considerat că nu se cade să iasă în capot în fața unei rude necunoscute și a început să se schimbe, ceea ce i-a luat destul timp. A trecut aproape o jumătate de oră, cînd deodată ușa salonului s-a deschis cu zgomot și prin cameră a trecut, ca o vijelie, un băiat de vreo zece ani.

— Vitea, Vitea! strigă Feodor Mihailovici, băiatul, însă, nu se opri și intră în fugă în camera vecină, strigînd :

— Tînără, ferchezuită și n-are ochelari!

S-au auzit voci și băiatul tăcu imediat. Feodor Mihailovici, care știa obiceiurile familiei, și-a dat imediat seama despre ce era vorba.

— N-au avut răbdare, spuse el, rîzînd, l-au trimis pe Vitea să vadă cum arată nevastă-mea.

În sfîrșit, a intrat Vera Mihailovna și m-a primit foarte călduros. După ce m-a îmbrățișat și m-a sărutat, m-a rugat să-l iubesc pe fratele ei și să am grijă de el. A mai venit soțul ei și fiica mai mare, Sonecika. Alexandr Pavlovici ne-a felicitat solemn și ne-a urat fericire. Sonecika mi-a dat mîna, mi-a zîmbit drăguț, dar era foarte tăcută și mă urmărea cu atenție.

Alexandr Pavlovici deschise ușa spre camera vecină și spuse :

— Copii, hai veniți să-l felicitați pe unchi și să faceți cunoștință cu noua voastră mătușă.

Unul după altul au început să iasă tinerii Ivanovi. Erau șapte cu totul : Sonecika (douăzeci de ani), Mașenka (nouăsprezece), Sașa (șaptesprezece), Iulenka (cincisprezece), Vitea și ceilalți copii. Toți l-au salutat deosebit de prietenos pe Feodor Mihailovici, cu mine, însă, se purtau distant : se înclinau, făceau o reverență, iar pe urmă se așezau și începeau să se uite la mine cu atenție. Am simțit că tineretul are sentimente ostile față de mine. Nu m-am înșelat : după cum am aflat mai tîrziu, împotriva mea s-a creat o întreagă cabală. Toți Ivanovii își iubeau foarte mult o mătușă din partea tatălui — Elena Pavlovna, soțul căreia era de mulți ani bolnav fără speranță. Fa-

milia își făcuse planul, ca, după moartea acestuia, Elena Pavlovna să se mărite cu Feodor Mihailovici și acesta să se mute pentru totdeauna la Moscova. Feodor Mihailovici era unchiul lor favorit, așa că nu-i de mirare că tot tineretul acesta mă antipatiza pe mine, cea care le-am spulberat visurile. Nu le-au plăcut nici laudele pe care le risipise Feodor Mihailovici la adresa mea, cînd a venit la Moscova de Crăciun. Aflînd că mă ocup de stenografie, tineretul m-a etichetat bătrînă, nihilistă, tunsă și cu ochelari. Aflînd de venirea noastră, s-au înțeles să-și bată joc de mine, să mă pună la punct și prin asta să-și demonstreze independența. Cînd au văzut, însă, în locul unei bătrîne „nihiliste" savante o femeie tînără, aproape o fetiță, care mai că tremura de frica lor, au fost uimiți și nu-și luau ochii de la mine. O atenție atît de insistentă m-a tulburat. Obișnuită să vorbesc simplu, fără complicații, am căutat de data asta să vorbesc mai literar, inventînd fraze frumoase, care, însă, erau cu totul nefirești. Am încercat să vorbesc cu tinerele mele rude, dar acestea îmi răspundeau : „Da, nu !" și era vădit că nu voiau să susțină dialogul.

Pe la cinci, ne-am așezat la masă. S-a servit șampanie și au început să ne felicite. Era multă gălăgie, eu, însă, nu mă distram prea mult, deși făceam eforturi să fiu amuzantă, să glumesc și să rîd. După-amiaza a fost pentru mine și mai grea. La Ivanovi au venit niște prieteni și prietene. Mulți dintre ei îl iubeau pe Feodor Mihailovici, care-și petrecuse vara precedentă la Liublin, lîngă Moscova, la vila Ivanovilor, unde veneau să-și petreacă timpul acești prieteni ai tinerilor Ivanovi. Toți erau dornici s-o vadă pe soția lui Dostoievski. S-au organizat niște *petits-jeux,* foarte încurcate, care cereau umor și spirit de observație. Prin umor se remarca Maria Sergheevna Ivancina-Pisareva, prietena fiicelor mari ale Verei Mihailovna. Era o fată de vreo douăzeci și doi de ani, urîtă, dar veselă, vioaie, spontană, gata întotdeauna să ia omul peste picior. (Familia Ivanovilor a fost descrisă de Feodor Mihailovici în romanul *Soțul etern,* sub chipul familei „Zahlebinin". M. S. Ivancina apare foarte reliefat sub chipul prietenei „Maria Nikitișna".)

Pesemne că tinerii îi încredințaseră ei sarcina de a mă scoate din sărite și de a mă pune într-o situație ridicolă în ochii soțului meu. Am început să jucăm gajuri. Fiecare dintre noi trebuia să facă un buchet (imaginar, bineînțeles) pentru diferite ocazii ale vieții : unui bătrîn în ziua aniversării a optzeci de ani, unei domnișoare pentru primul ei bal etc. Mie mi-a revenit să fac un buchet din flori de cîmp. Pentru că n-am trăit niciodată la țară, nu cunoșteam decît florile de grădină și am numit numai macul, albăstrelele, păpădia și încă ceva, așa că buchetul meu a fost, pe drept și în unanimitate, respins. Mi s-a propus să fac altul, dar, prevăzîndu-mi insuccesul, am refuzat.

— Ei, nu, mă retrag ! rîdeam eu, văd și singură că n-am nici un pic de gust.

— Nu ne îndoim de asta, răspunse Maria Sergheevna, ai dovedit-o de curînd atît de strălucit...

Și s-a uitat semnificativ la Feodor Mihailovici, care stătea lîngă mine și trăgea cu urechea la *petits-jeux*. A spus-o atît de perfid și în același timp cu atît umor, că toată lumea, inclusiv Feodor Mihailovici și cu mine, am izbucnit în rîs. Rîsul general a spart gheața antipatiei și seara s-a încheiat mai plăcut decît începuse.

Cînd ne întorceam acasă, Feodor Mihailovici mă întrebă despre impresiile mele. I-am spus că mi-au plăcut foarte mult Vera Mihailovna și Sonecika, dar că încă nu m-am dumirit cu restul familiei. Văzînd figura mea tristă, i s-a făcut milă de mine.

— Sărmana mea Anecika ! spuse el. Te-au dat gata ! Tu ești de vină, trebuia să le parezi loviturile și atunci și-ar fi mușcat limbile. Trebuie să ai mai mult curaj, draga mea ! I-ai plăcut mult și surorii mele și Sonecikăi. Dealtfel, toată ziua ai fost atît de drăguță, o încîntare !

Cuvintele acestea m-au liniștit mult și totuși în noaptea aceea n-am putut să adorm, reproșîndu-mi că nu știu să trăiesc, întrebîndu-mă de ce toți acești tineri se purtaseră cu atîta dușmănie față de mine. Despre speranțele pe care le-am spulberat, de a-și uni unchiul și mătușa, am aflat abia mai tîrziu.

Ivanovii ne invitaseră să petrecem la ei toată ziua, a doua zi, însă, vineri, am hotărît să mergem numai seara.

În timpul zilei Feodor Mihailovici s-a dus la Katkov, dar nu l-a găsit acasă. Ne-am luat prînzul la hotel și seara ne-am dus la Ivanovi. Vinerea era ziua lor de primire și am găsit o mulțime de musafiri. Societatea era împărțită : cei mai mari se așezaseră să joace cărți în salon și în cabinet ; tineretul, și cu mine am rămas în sală. Lîngă mine se așezase un tînăr, prieten al lui Sașa Ivanov. Văzînd că nu împărtășește ideile preconcepute despre mine, am început să pălăvrăgesc și să rîd cu el, cu atît mai mult cu cît s-a dovedit un tînăr vesel și spiritual.

La jocul nostru de cărți s-a petrecut o întîmplare nostimă. Prin anii șaizeci nu prea se găsea mărunțiș de argint și circulau mai mult monede de aramă. Ivanovii au trimis un om să schimbe zece, douăsprezece ruble și toată suma a fost adusă în monede grele de cîte cinci copeici. Printre jucători era și o domnișoară de vreo patruzeci de ani, îmbrăcată într-o rochie de un roz violent, cu o mulțime de panglici pe cap, pe umeri și pe corsaj. După cîteva mize, domnișoara a început să se plîngă că pierde. Se plîngeau și alții și multă vreme nu puteam să ne dumirim, cine cîștigă. La unsprezece am fost invitați să cinăm. Ne-am ridicat și am auzit deodată zornăitul unor monede care se împrăștiau pe jos și strigătul domnișoarei „rozalii" ; probabil că buzunarul ei a cedat sub greutatea monedelor. Ne-am grăbit cu toții să-i ridicăm monedele risipite care încotro, domnișoara, însă, s-a lăsat pe podea, acoperindu-și cîștigul cu rochia ei largă și a început să strige :

— Nu, nu, să nu vă atingeți ! O să strîng eu totul !

Avea o figură atît de comică, teama ei că o să-i luăm gologanii era atît de stupidă, că am izbucnit din toată inima în rîs, iar eu cred că rîdeam mai tare decît toți.

Feodor Mihailovici, care juca preferans în cabinet, ieșea adesea să se uite la noi și mi s-a părut că devine din ce în ce mai serios și mai trist. Am pus asta pe seama oboselii. Am cinat alături de partenerul meu de la jocul de cărți, iar Feodor Mihailovici, care se așezase vizavi, nu-și lua ochii de la mine și căuta să asculte ce vorbim. Mă simțeam foarte bine. Am căutat de cîteva ori să-l atrag pe soțul meu în discuție, dar n-am reușit.

Imediat după cină, am plecat acasă. Tot timpul drumului Feodor Mihailovici a tăcut cu încăpățînare și nu mi-a răspuns la întrebări. Cînd am ajuns acasă, a început să se plimbe prin cameră și era vădit enervat. Asta m-a neliniștit și m-am apropiat de el ca să-l mîngîi și să-i risipesc proasta dispoziție. Mi-a îndepărtat violent mîna și s-a uitat la mine cu o privire atît de rea, atît de cumplită, că am înmărmurit.

— Ești supărat pe mine, Fedea ? l-am întrebat, timidă. De ce ești supărat ?

La întrebarea asta Feodor Mihailovici s-a dezlănțuit cu o furie teribilă și mi-a spus o mulțime de lucruri oribile. Cum afirma el, nu eram decît o cochetă lipsită de suflet și toată seara n-am făcut decît să flirtez cu vecinul meu, numai ca să-mi fac soțul să sufere. Am început să mă justific, dar n-am făcut decît să pun paie pe foc. Feodor Mihailovici și-a ieșit din fire și, uitînd că sîntem la hotel, a început să țipe cît îl țineau puterile. Știind cît erau de neîntemeiate învinuirile pe care mi le aducea, am fost jignită pînă în adîncul sufletului de nedreptatea lui. Strigătele, ca și expresia feței sale, m-au speriat. Mi s-a părut că o să aibă pe loc o criză de epilepsie sau o să mă omoare. Nu m-am mai putut abține și am izbucnit în lacrimi. Soțul meu și-a venit imediat în fire, a început să mă liniștească, să mă mîngîie, să-și ceară iertare. Îmi săruta mîinile, plîngea, se ocăra pentru scena pe care mi-a făcut-o.

— Am suferit atît de mult toată seara, îmi spunea el, văzînd cît ești de prinsă de discuția cu tînărul acela. Mi s-a părut că te-ai îndrăgostit de el, înnebunisem de gelozie și eram gata să-i spun fel de fel de lucruri. Acum îmi dau seama cît am fost de nedrept cu tine !

Feodor Mihailovici regreta sincer, mă ruga să-i iert jignirile și-mi dădea cuvîntul că n-o să mai fie gelos niciodată. Fața lui exprima o suferință profundă. Mi s-a făcut sincer milă de sărmanul meu soț. Am stat aproape toată noaptea cu el, mîngîindu-l și liniștindu-l. Clopotele de utrenie au pus capăt discuției noastre. Ne-am culcat, dar încă multă vreme n-am putut să adormim.

A doua zi, ne-am trezit la ora unu. Feodor Mihailovici se sculase mai devreme și stătuse vreo două ore fără să

se mişte, ca să nu mă trezească. Mi s-a plîns în glumă că era cît pe-aci să moară de foame, pentru că, de teamă să nu mă scoale, n-a sunat şi nu şi-a comandat cafeaua. A fost deosebit de tandru cu mine.

Impresiile nopţii precedente mi s-au întipărit pentru totdeauna în suflet. M-au obligat să mă gîndesc la viitoarele noastre relaţii. Am înţeles ce suferinţă profundă îi provoacă lui Feodor Mihailovici gelozia şi mi-am dat cuvîntul să-l feresc de asemenea impresii grele.

VI

VIZITA LA FRATELE MEU

Din restul şederii mele la Moscova mi s-a întipărit îndeosebi drumul pe care l-am făcut la Petrovskoe-Razumovskoe, unde locuia fratele meu Ivan Grigorievici, student la Academia agronomică Petrovskaia. Fratele meu abia trecuse de şaptesprezece ani, era foarte frumos, rumen, cu un păr blond ondulat, sfios ca o fată, foarte bun şi vesel. La Academie era socotit cel mai tînăr student şi toată lumea ţinea la el.

Cînd am sosit la Moscova, i-am scris imediat şi l-am rugat să vină în orice zi, mai devreme, pe la unsprezece. iar dacă nu ne găseşte să ne aştepte în sala de lectură a hotelului. Fratele meu a primit scrisoarea vineri şi a doua zi la unsprezece a venit la noi. Aflînd de la un om de serviciu că nu ne-am sculat încă, s-a dus să-şi viziteze un coleg bolnav, a rămas multă vreme la acesta şi cînd s-a întors nu ne-a mai găsit acasă. Crezînd că o să ne întoarcem repede, ne-a aşteptat la hotel pînă seara şi cînd a plecat ne-a lăsat o scrisoare, în care ne spunea că va veni luni. Soţul meu şi cu mine am hotărît ca în cazul unui insucces cu Katkov, să plecăm acasă duminică seara şi riscam să nu-mi văd fratele. L-am rugat pe Feodor Mihailovici să mă lase să-mi vizitez fratele singură. Soţul meu nu putea să mă însoţească, deoarece Katkov l-a invitat să vină în cursul zilei. Mi-a angajat un birjar pînă la Academia Petrovskaia, şi-a notat numărul birja-

rului și pe la unu am plecat, promițîndu-i să mă întorc în jurul orei patru și să-l aduc și pe fratele meu cu mine.

Eram într-o dispoziție excelentă : Feodor Mihailovici a fost toată dimineața foarte tandru și drăguț cu mine, recenta noastră ceartă nu lăsase nici o urmă. Timpul era superb, drumul — o minune și mă bucuram că am să-l întîlnesc pe fratele meu iubit.

Era duminică și în Academie rămăseseră relativ puțini studenți — numai cei care locuiau permanent acolo. Am intrat într-o uriașă sală de primire și am întrebat un student care mi-a ieșit în drum dacă pot să-mi văd fratele, pe studentul Snitkin. Toți cei care locuiau în Academie știau că sora lui Snitkin se măritase de curînd, deoarece în ziua nunții fratele meu, care nu lua niciodată parte la chefuri, s-a îmbătat pentru prima dată în viața lui, a plîns cu hohote toată seara și le spunea colegilor care voiau să-l liniștească :

— Totul s-a sfîrșit ! Nu mai am soră. A murit pentru mine !

Studentul s-a oferit imediat să mă conducă în camera lui. Vanea m-a primit cu entuziasm și chiar a plîns cînd m-a îmbrățișat. Ne-am așezat să stăm de vorbă, dar n-au trecut nici cinci minute și a apărut un om de serviciu care a adus un samovar și o tavă pe care erau un ceainic, două pahare și o franzelă. Aproape în același timp un alt om de serviciu a adus încă un samovar, cu un ibric de cafea, frișcă și pesmeți. Era din partea colegilor fratelui meu, care s-au gîndit că musafira lui a înghețat pe drum. Fiecare trimitea în camera lui Vanea ce avea pe masă.

Treptat, colegii lui Vanea (dintre care unii erau admiratori ai talentului soțului meu) au început să vină la el, dorind s-o vadă pe soția idolului lor, Dostoievski. S-au adunat vreo nouă oameni în cameră, fiecare stătea cum putea : pe scaun, pe pat, pe pervazul ferestrei. Îi serveam cu ceai, deoarece primul om de serviciu, gîndindu-se că samovarul pe care l-a adus nu era destul de fierbinte, a adus un al treilea samovar, în clocot. O asemenea abundență de samovare pe masa noastră ne-a amuzat pe toți și a dat posibilitatea studenților, care se jenau de mine, să discute și să glumească.

A venit vorba de literatură și studenții s-au împărțit în două tabere : admiratorii lui Feodor Mihailovici și adversarii săi. Unul din aceștia din urmă a început să demonstreze cu patimă că Dostoievski, alegîndu-și-l drept erou al romanului *Crimă și pedeapsă* pe studentul Raskolnikov, a calomniat tînăra generație. Mi-am apărat desigur soțul, unii m-au susținut și s-a aprins acea dispută între tineri cînd nimeni nu-și ascultă adversarul, dar fiecare își apără opinia. Cu dezbaterile astea aprinse am uitat de timp și în loc de o oră am petrecut la fratele meu mai mult de două. Am început să mă grăbesc și partizanii ambelor tabere m-au condus pînă la poartă. Dar, vai, birjarul care m-a adus și căruia am avut imprudența să-i plătesc, dispăruse. Studenții s-au dus să-l caute peste tot și s-au întors cu știrea că birjarul m-a așteptat timp de o oră și pe urmă a dus în oraș pe unul din profesori.

Ce era de făcut ? Un student s-a oferit să ne ducă pe drumul cel mai scurt pînă la Butîrki, unde putea fi găsită totdeauna o birjă. Ne-am dus cu tot grupul. Cum se întîmplă întotdeauna, drumul cel mai scurt s-a dovedit a fi cel mai lung și a trebuit să mergem prin nămeți și să ne înfundăm în zăpadă. Toată lumea rîdea, eu, însă, mă gîndeam îngrijorată la neliniștea sărmanului meu soț.

A trecut aproape o oră pînă cînd am ajuns, în fine, la Butîrki ca să căutăm vreme îndelungată un birjar. Am sosit cu fratele meu la Dussot abia la șase și jumătate. Era aproape întuneric. Am intrat în fugă în vestibulul hotelului și am întrebat portarul dacă domnul e acasă.

— Dumnealui vă așteaptă de trei ceasuri la colț și a întrebat de multe ori dacă v-ați întors sau ba, răspunse portarul.

Am ieșit și l-am văzut pe Feodor Mihailovici care stătea într-adevăr în colț și-i privea cu atenție pe cei care veneau. M-am speriat cînd l-am văzut, atît era de palid și de emoționat.

— Fedea, dragule, m-am întors, hai acasă, i-am spus eu, apropiindu-mă de el.

Feodor Mihailovici s-a bucurat teribil cînd m-a văzut și m-a apucat de mînă cu o figură de parcă n-ar mai fi

sperat să mă mai vadă vreodată. L-am dus la intrarea în hotel și i l-am prezentat pe fratele meu. Trebuie să recunosc, mi-era tare teamă că Feodor Mihailovici își va vărsa mînia asupra nevinovatului Vanea, iar visul meu — ca Feodor Mihailovici să-mi iubească fratele — se va nărui. Din fericire temerile mele nu s-au adeverit : soțul meu s-a purtat foarte amical cu el.

Masa a decurs într-o atmosferă foarte veselă. Feodor Mihailovici mă întreba de toate cele, iar eu îi povesteam cu umor aventurile noastre. Pentru că se făcuse tîrziu, fratele meu plecă imediat după masă și noi doi, soțul meu și cu mine, am petrecut o seară fermecătoare, care ne-a amintit de serile noastre minunate de dinaintea căsătoriei. Îl întrebai, pusă pe pozne :

— Și acum, spune-mi sincer, nu-i așa că ți-a trecut prin minte că am fugit cu cineva ?

— Ei, asta-i bună ! răspunse Feodor Mihailovici, dar mă privi vinovat și am înțeles că presupunerea mea avea un oarecare temei.

VII

IMPRESII DIN MOSCOVA

Îmi amintesc cu plăcere de celelalte zile pe care le-am petrecut la Moscova. În fiecare dimineață ne duceam să vizităm monumentele orașului : bisericile din Kremlin, palatul, sala de arme, casa Romanovilor. Într-o dimineață senină, Feodor Mihailovici m-a dus la cimitirul Lazarevskoe, unde era îngropată mama lui, Maria Feodorovna Dostoievskaia, a cărei memorie o păstra cu multă duioșie. Am fost foarte mulțumiți că preotul mai era în biserică și i-a slujit un parastas la mormînt. Am fost și pe colinele Vorobiov. Feodor Mihailovici, care era moscovit prin naștere, a fost un ghid excelent și mi-a povestit multe lucruri interesante despre curiozitățile primei noastre capitale.

Obosiți și flămînzi, imediat ce terminam vizitele, mergeam de obicei să dejunăm la Testov [29]. Soțului meu îi

plăcea bucătăria rusească și comanda special pentru mine, o petersburgheză, felurile de mîncare din Moscova, cum ar fi *soleanka,* plăcinte coapte în vatra cuptorului, *rastegai,* un fel de plăcintă cu carne, și se îngrozea, chipurile, de apetitul meu de om tînăr. După aceea ne întorceam acasă, ne odihneam și ne duceam să prînzim la Ivanovi. Acolo, ca să evit o nouă criză de gelozie, nu mă dezlipeam de Feodor Mihailovici și cu ajutorul lui m-am apropiat mult de Vera Mihailovna, Sonecika și restul tineretului. M-am împrietenit și cu perfida Maria Sergheevna. Toată lumea mi-a povestit cu lux de amănunte de ce nu mă puteau suferi, înainte de-a mă vedea și în cel fel au vrut s-o înfurie și s-o facă să-și iasă din fire pe noua și nedorita lor rudă. Ne întorceam acasă pe la unsprezece și pînă la două nu ne culcam, discutînd despre impresiile lăsate de încă o zi petrecută plăcut. Înstrăinarea pe care am început s-o simt față de soțul meu în ultimele săptămîni ale vieții din Petersburg a dispărut cu totul la Moscova și am devenit la fel de plină de viață și de sensibilă ca în timpul logodnei. Feodor Mihailovici mă încredința că aici a regăsit-o pe „Ania lui de dinainte", pe care începuse s-o piardă la Petersburg și spunea că pentru el a început adevărata „lună de miere". Abia acum mi-am dat seama întru totul cît de fericit ar putea să se aranjeze viața noastră de familie, dacă între noi doi nu s-ar găsi unele din rudele soțului meu, care mă priveau cu ostilitate. Amintirea călătoriei la Moscova a rămas pentru totdeauna în sufletul meu ; și mai tîrziu, ori de cîte ori veneam la Moscova, mă simțeam acolo mai fericită, mai liniștită și mai satisfăcută decît oriunde.

Redacția revistei *Russki vestnik* a fost de acord să-i dea lui Feodor Mihailovici un nou avans de o mie de ruble. Lucrurile s-au lămurit vineri și a doua zi am plecat la Petersburg. Țin minte că trenul nostru a stat, nu știu de ce, aproape o oră în gara Klin. Era în jur de șapte seara și în sala comună se făcea slujba de sîmbăta Floriilor. Toți aveau în mîini lumînări și flori. Ne-am alăturat și noi acestora și țin minte cu cît foc mă rugam,

stînd alături de scumpul meu soț, și cu cîtă sinceritate îi mulțumeam Domnului pentru fericirea pe care mi-a trimis-o ! Asemenea clipe nu se uită !

VIII

PLECAREA ÎN STRĂINĂTATE

Ne-am întors la Petersburg și a început din nou viața aceea de care eram sătulă. La dejun au venit musafirii noștri obișnuiți, iar mai tîrziu au început să se adune și alte rude, care știau de la fiul vitreg că ne vom întoarce duminică. Iar mi-a revenit misiunea de a-i „amuza" și de a-i „servi" pe musafiri. De data aceasta, însă, o făceam cu plăcere, nădăjduind că în curînd totul se va schimba. Feodor Mihailovici plecase undeva, iar eu, ca să evit supărările, hotărîsem să nu spun nimănui nimic despre proiectata plecare în străinătate. Despre străinătate s-a pomenit abia la masă, la care s-au adunat toate rudele, inclusiv mama mea. S-a vorbit despre vremea minunată de primăvară, care ținea de aproape o săptămînă. Emilia Feodorovna a zis că ar trebui să profităm de zilele senine și să căutăm o vilă pentru la vară, altfel toate vilele bune vor fi închiriate. A adăugat că știe la Tearlev, lîngă Pavlovsk, o vilă excelentă, care are și o grădină mare, atît de mare, încît va putea cuprinde în afară de noi și toată familia Dostoievski.

— Pentru Anna Grigorievna o să fie mai amuzant să trăiască într-o societate de tineri, iar eu, ce să fac, o să mă jertfesc și o să mă ocup de gospodărie, care nu-i reușește de loc minunatei noastre gazde.

Feodor Mihailovici s-a încruntat la aluzia Emiliei Feodorovna în legătură cu nepriceperea mea în ale gospodăriei sau poate la observația că o să fie mai amuzant pentru mine cu tinerii.

— N-avem de ce să ne căutăm vilă, spuse el, noi doi, Ania și cu mine, o să plecăm în străinătate.

Toate rudele au luat-o drept glumă, cînd, însă, soțul meu a început să povestească amănunțit planul călătoriei, ceilalți și-au dat seama că este vorba de ceva serios și,

foarte nemulțumiți, probabil, au tăcut brusc. Am căutat să anim discuția, povestind despre Ivanovi și despre plimbările noastre prin Moscova, nimeni, însă, nu m-a susținut.

S-a servit cafeaua și Feodor Mihailovici, enervat de protestul tacit, s-a retras în cabinet. Puțin mai tîrziu s-a dus după el Emilia Feodorovna, celelalte rude au trecut în salon, iar în sufragerie n-am mai rămas decît eu și Pavel Alexandrovici.

— Văd eu că astea sînt figurile dumitale, Anna Grigorievna, începu el furios.

— Ce figuri ?

— Nu în-țe-legi ? Călătoria asta stupidă în străinătate ! De data aceasta, însă, ai greșit-o cu planurile dumitale. Dacă v-am *permis* să plecați la Moscova, am făcut-o numai pentru că papă s-a dus după bani. Dar călătoria în străinătate nu e decît un capriciu al dumitale și n-am de gînd în nici un caz s-o aprob.

Eram indignată de tonul lui, dar nu voiam să mă cert și i-am spus în glumă :

— Poate, totuși, te înduri de noi ?

— Să nu contezi pe asta ! Capriciul ăsta va costa bani, iar de bani are nevoie toată familia, nu numai dumneata : banii sînt comuni...

Și asta o spunea un om care era întru totul obligat tatălui său vitreg și care n-a fost în stare să cîștige nici un ban ! Ca să nu-l apostrofez pentru impertinență, m-am grăbit să plec.

A trecut cam o jumătate de oră și Emilia Feodorovna a ieșit din cabinet vădit enervată. Îi spuse fiicei sale să se pregătească de plecare și s-a despărțit foarte rece de mine. Locul ei în cabinet a fost ocupat de fratele Nikolai Mihailovici, pe urmă s-au dus să-și ia rămas bun și celelalte neamuri. La urmă de tot s-a dus la Feodor Mihailovici Pavel Alexandrovici. Conform obiceiului său, a început să vorbească atît de pornit și de sentențios, că Feodor Mihailovici nu s-a mai putut abține, l-a dat afară din cameră, și acesta a plecat imediat în oraș.

După ce a plecat toată lumea, m-am dus și eu în cabinet și mi-am găsit soțul iritat și mînios. Mi-a spus că toate rudele sînt împotriva plecării noastre în străinătate,

iar în cazul cînd plecarea va avea totuși loc, *pretind* să li se lase bani pentru cîteva luni înainte.

— Și cît face asta ? îl întrebai eu.

— Emilia Feodorovna mi-a promis să discute cu copiii și să-mi dea mîine un răspuns, spuse Feodor Mihailovici.

Cuvintele lui m-au neliniștit. Din mia de ruble pe care o primise de la *Russki vestnik*, Feodor Mihailovici s-a gîndit să-i dea Emiliei Feodorovna două sute de ruble, lui Pașa o sută de ruble pentru cheltuieli, lui Nikolai Mihailovici o sută de ruble, iar o sută s-ar fi dus pe cheltuielile noastre pînă la plecare. Astfel, pentru străinătate ne-ar fi rămas cinci sute de ruble. Ne gîndisem că Feodor Mihailovici, după ce se va odihni o lună în străinătate, își va scrie articolul *Despre Bielinski*. Presupuneam că va avea nu mai puțin de trei, patru coli și că va putea să primească pentru articol, după un timp relativ scurt, trei, patru sute de ruble pentru necesitățile rudelor sale de-a lungul verii. Iar noi ne gîndisem să ne întoarcem la Petersburg la începutul lunii august.

Presupunerile mele sumbre s-au adeverit. A doua zi dimineață a venit Emilia Feodorovna și a spus că are nevoie de cinci sute de ruble pentru familia ei și de două sute de ruble pentru întreținerea lui Pașa în timpul absenței noastre. Feodor Mihailovici a căutat s-o convingă să fie de acord cu trei sute de ruble (pentru familia ei și pentru fiul lui vitreg), ceilalți bani i-a promis că-i va da după două luni, însă Emilia Feodorovna n-a fost de acord, iar Feodor Mihailovici nu avea tăria s-o refuze : prea se obișnuise ca după moartea fratelui său se se îngrijească de interesele familiei acestuia.

Peste zi lui Feodor Mihailovici i-a fost dat să treacă printr-o nouă supărare : a apărut cu totul neașteptat un tînăr, fiul doamnei Reisman. Doamna Reisman avea cîteva titluri executorii pe numele lui Feodor Mihailovici, deoarece, însă, soțul meu îi plătea o dobîndă mare, ea nu-l deranja. Acum, însă, fiul ei l-a informat că mama sa cere să i se plătească un titlu executoriu de cinci sute de ruble, iar în caz de refuz se va adresa justiției pentru sechestru.

Feodor Mihailovici a fost uluit de cererea asta neașteptată, a promis, însă, din cauza insistențelor lui Reisman, că va plăti a doua zi trei sute de ruble.

În cursul zilei s-au mai primit scrisori de la rude : în total, Feodor Mihailovici trebuia să le dea o mie o sută de ruble, plus trei sute pe care trebuia să le plătească lui Reisman, iar noi nu aveam decît o mie !

Ca să fiu sinceră, mi s-a părut suspectă cererea neașteptată a unei creditoare, întotdeauna atît de înțelegătoare, dar nu mi-am mărturisit temerile soțului meu.

Seara tîrziu, după ce a socotit sumele pe care trebuia să le dea, Feodor Mihailovici mi-a spus cu tristețe :

— Destinul e împotriva noastră, scumpa mea Anecika ! Vezi și singură : dacă e să plecăm în străinătate acum, primăvara, ne trebuie două mii, iar noi nu avem nici măcar o mie. Dacă rămînem în Rusia, vom putea să trăim liniștiți cu banii ăștia vreo două luni și poate chiar să închiriem vila pe care ne-o recomandă Emilia Feodorovna. Acolo am să mă apuc de lucru și poate că toamna iar o să încasez niște bani și o să plecăm pentru vreo două luni în străinătate. Dacă ai ști, draga mea, cît îmi pare de rău că n-o putem face acum ! Cît m-am gîndit la călătoria asta și cît mi-a părut de necesară pentru amîndoi !

Văzîndu-l pe Feodor Mihailovici atît de amărît, am căutat să-mi ascund propria mea supărare și i-am spus :

— Lasă, liniștește-te, dragul meu ! O să așteptăm pînă la toamnă. Cine știe, poate că atunci o să avem mai mult noroc !

Am pretextat o durere de cap și am plecat cît mai repede din cabinet, de frică să nu izbucnesc în lacrimi și prin asta să nu-l necăjesc și mai mult pe soțul meu. Sufletul meu, însă, era înnegurat. Toate gîndurile triste, toate îndoielile, care m-au chinuit atît și care n-au dispărut decît în timpul cît am stat la Moscova, au revenit și mai obsedante și am fost aproape disperată, văzînd că visul, care ne încîntase atît de mult pe amîndoi, nu poate fi realizat.

Numai o permanentă apropiere spirituală de soțul meu, apropierea la care am ținut atît de mult în săptămînile de fericire ce au premers căsătoriei noastre, mă

gîndeam eu, și care a înfrumusețat atît viața noastră din Moscova, poate să creeze acea familie puternică și unită la care am visat noi doi. Eram adînc convinsă că, realizînd această apropiere, nu ne va mai putea despărți nimic. De unde însă să luăm bani pentru călătoria atît de necesară amîndurora? mă gîndeam eu și deodată îmi trecu prin cap o idee: „Și ce-o să fie dacă am să-mi sacrific zestrea de dragul călătoriei, ca astfel să-mi salvez fericirea?"

Gîndul acesta m-a cuprins încet-încet, deși traducerea lui în viață prezenta unele greutăți. Înainte de toate, îmi era foarte greu să mă hotărăsc pentru acest sacrificiu. Am mai spus că, în ciuda celor douăzeci de ani ai mei, eram în multe privințe un copil, iar pentru un om tînăr — mobila, hainele au o mare importanță. Îmi plăcea foarte mult pianul meu, fermecătoarele mele măsuțe și etajere, toată gospodăria pe care mi-o făcusem de atît de puțină vreme. Îmi părea rău să renunț la toate acestea, riscînd să nu le mai am niciodată.

Mi-era teamă și de nemulțumirea mamei. Fiind măritată de curînd, tot mă mai aflam sub influența ei și-mi era teamă să n-o necăjesc. O parte din zestrea mea fusese cumpărată cu banii ei. „Și dacă, mă gîndeam eu, mama îl va învinui pe soțul meu că-și susține prea mult rudele și se va îndoi de dragostea lui pentru mine? Cît o să mai sufere ea, pentru care fericirea copiilor ei a fost întotdeauna mai presus de propria ei fericire!"

În îndoielile astea mi-au petrecut o noapte albă. La cinci au început să bată clopotele de utrenie și m-am decis să mă duc să mă rog la biserica Înălțării, care se afla peste drum de casa noastră.

Slujba, ca întotdeauna, m-a influențat puternic: m-am rugat fierbinte, am plîns și am ieșit din biserică fermă în decizia mea. De la biserică, fără să mai trec pe acasă, m-am dus la mama. Venirea mea la o oră atît de matinală, și mai aveam și ochii plînși, a speriat-o pe biata mama. Dintre toți cei care mi-erau apropiați, ea era singură care-mi știa necazurile de familie. Mă certa adesea pentru nepriceperea mea de a-l pune la respect pe Pavel Alexandrovici și de a-mi schimba modul de viață. Era revoltată și de faptul că eu, care fusesem înainte întot-

deauna ocupată și care-mi găseam în muncă o satisfacție morală, am ajuns să nu fac nimic zile întregi și să nu mă ocup decît de servitul și distratul unor musafiri care nu mă interesau. Mama era suedeză și privea viața într-un fel mai practic, mai occidental și-i era teamă că bunele deprinderi în care am fost educată vor dispare datorită vieții noastre în stil rusesc, ospitalității anarhice. Mama conta foarte mult pe plecarea noastră în străinătate, înțelegînd foarte bine că n-am nici puterea, nici tactul necesar pentru a face ordine acasă. Ar fi vrut ca toamna, după ce ne-am fi întors din călătorie, să-i propună lui Feodor Mihailovici să ne mutăm în casa ei. Am fi avut un apartament bun, pentru care n-ar fi trebuit să plătim chirie, iar rudele, din pricina distanței, nu ne-ar mai fi vizitat zilnic. Pavel Alexandrovici n-ar fi vrut să stea „la țară", cum vorbea el cu dispreț despre cartierul nostru, și ar fi rămas desigur la Emilia Feodorvna. Astfel, despărțirea noastră de Pavel Alexandrovici n-ar fi avut forma unei disensiuni familiale și s-ar fi petrecut după dorința acestuia din urmă.

Cînd a aflat că plecarea noastră în străinătate era compromisă și că va trebui să-mi petrec vara într-o vilă comună cu familia Dostoievski, mama s-a speriat. Îmi cunoștea firea independentă, ca și intoleranța juvenilă, și-i era teamă că n-am să pot rezista și că va avea loc o catastrofă familială.

Planul meu — de a-mi amaneta lucrurile — l-a aprobat, spre marea mea bucurie. La întrebarea mea, dacă nu-i pare rău de zestrea pe care mi-a dat-o, mama mi-a spus :

— Sigur că-mi pare rău, dar ce poți face, odată ce fericirea ta e în pericol ? Voi doi, Feodor Mihailovici și cu tine, sînteți niște oameni atît de diferiți, încît dacă nu vă veți apropia acum, n-o să vă mai apropiați niciodată. Trebuie doar să plecați cît se poate mai repede, pînă la sărbători, pînă să apară alte complicații.

— Dar o să reușim noi, ca pînă la sărbători, să ne amanetăm lucrurile și să primim banii ? am întrebat-o eu.

Din fericire, mama îl cunoștea pe unul din directorii societății „Mobile grele" și mi-a promis că se va duce imediat la el și că-l va ruga să trimită a doua zi un spe-

cialist în evaluări. Apartamentul nostru era plătit pînă la 1 mai și mobila ar fi putut fi transportată în depozit după săptămîna mare. Banii pe care urma să-i primim, mama se obliga să-i dea rudelor, după cum va stabili Feodor Mihailovici. În ceea ce privește lucrurile de aur și de argint, obligațiile și blănurile, acestea puteau fi amanetate pînă la plecarea noastră.

M-am dus acasă plină de bucurie și am ajuns înainte ca Feodor Mihailovici să se scoale. Pavel Alexandrovici, foarte curios să știe pe unde mi-am petrecut toată dimineața, a venit imediat în sufragerie, unde pregăteam cafeaua pentru soțul meu, și, ca de obicei, începu să mă sîcîie.

— Îmi face mare plăcere să constat că ești atît de religioasă, Anna Grigorievna, începu el, și că te duci nu numai la utrenie, dar și la liturghie.

— Da, am fost la biserică, i-am răspuns.

— Dar de ce ești așa de îngîndurată astăzi ? Îmi dai voie să te întreb, prin care stațiuni din străinătate îți zboară imaginația ?

— Știi bine, doar, că nu mai plecăm în străinătate.

— Ce ți-am spus ? Acum ai putut să te convingi că știu să-mi apăr punctul de vedere și că nu voi admite nici o plecare în străinătate !

— Ei, da, știu, știu ! Ce să mai vorbim, i-am ripostat, neavînd nici un chef de ceartă, deși în sufletul meu eram indignată de impertinența lui.

Mai aveam o mare greutate în față — să-l conving pe Feodor Mihailovici să fie de acord cu planul meu. Nu era cu putință să discutăm acasă : în fiecare clipă putea să ne deranjeze cineva și mai era Pavel Alexandrovici care stătea cu încăpățînare acasă, așteptînd venirea tinerilor Dostoievski, oaspeții noștri obișnuiți de dimineață. Din fericire, soțul meu a trebuit să plece undeva cu o treabă. M-am oferit să-l conduc pînă la prima farmacie. După ce am ieșit din casă, i-am propus lui Feodor Mihailovici să intrăm în paraclisul bisericii Înălțării. Ne-am rugat amîndoi la icoana Maicii Domnului și pe urmă ne-am dus pe prospectul Voznesenski și pe cheiul Moika. Eram foarte emoționată și nu știam cum să

încep. Feodor Mihailovici mă ajută. Văzînd cît sînt de bine dispusă, mi-a zis :

— Ce bucuros sînt, Ania, că ai primit cu atîta seninătate renunțarea la plecarea în străinătate, despre care ne-am făcut atîtea visuri !

— Dar poate să mai aibă loc, dacă ai să fii de acord cu planul meu, i-am răspuns și am început pe loc să-i explic. După cum era și de așteptat, soțul meu mi-a respins imediat planul, nevrînd ca eu să-mi sacrific lucrurile. Am început să discutăm și, fără să băgăm de seamă, am ajuns, tot pe cheiul Moika, într-o parte nelocuită și necunoscută de mine a orașului. Pentru a doua oară după căsătorie, i-am mărturisit soțului meu cît e de grea viața pe care o duc și l-am implorat să-mi acorde măcar două, trei săptămîni de viață liniștită și fericită. Îl încredințam că în condițiile de atunci nu numai că nu vom deveni prieteni, așa cum visasem cîndva, dar, poate, ne vom despărți pentru totdeauna. Îmi imploram soțul să ne salveze dragostea, fericirea și, nemaiputîndu-mă abține, am izbucnit într-un plîns atît de puternic, că Feodor Mihailovici se pierduse de tot și nu mai știa ce să facă cu mine. S-a grăbit să accepte totul. M-am bucurat atît de mult, că am început să-mi sărut soțul, fără să-mi pese de trecători (nu prea numeroși prin locurile acelea). I-am propus lui Feodor Mihailovici, ca fără să mai pierdem timpul, să se ducă imediat la cancelaria generalului guvernator și să afle cînd poate să-și obțină pașaportul. Soțul meu avea întotdeauna complicații cu pașaportul. Ca fost condamnat politic, Feodor Mihailovici se afla sub controlul poliției și, în afara formalităților obișnuite, trebuia să mai aibă și o aprobare prealabilă din partea forului militar, a generalului guvernator. În cancelarie, un funcționar, cunoscut de-al soțului meu și care era un mare admirator al talentului lui Feodor Mihailovici, i-a propus să scrie imediat cererea și i-a promis că o va înainta pentru aprobare a doua zi. Pașaportul a promis să-l pregătească pentru vineri.

Țin minte cît de fericită am fost în ziua aceea... Nici măcar sîciiala stupidă a lui Pavel Alexandrovici nu mă atingea : știam că nu va mai ține mult. În ziua aceea n-am spus nimănui de plecare, cu excepția mamei, care

a venit seara și a luat lucrurile de aur, argintăria și obligațiile ca să le amaneteze.

A doua zi, miercuri, a venit specialistul în evaluări și a fixat suma pe care o puteam primi pentru mobilă. În aceeași zi, seara, cînd s-au adunat la masă aproape toate rudele, Feodor Mihailovici a anunțat că poimîine vom pleca în străinătate.

— Dă-mi voie, papă, să-ți fac o observație, spuse Pavel Alexandrovici, uluit de noutate.

— Nici o observație! izbucni Feodor Mihailovici, toată lumea va primi exact cît și-a fixat, dar nici un ban mai mult.

— Dar e imposibil! Am uitat să-ți spun că pardesiul meu s-a demodat de tot și că am nevoie de unul nou, mai sînt și alte cheltuieli... începu Pavel Alexandrovici.

— N-ai să primești nimic peste suma fixată. Plecăm pe banii Annei Grigorievna și n-am nici un drept să mă ating de ei.

Pavel Alexandrovici a mai încercat de vreo două, trei ori să-și expună pretențiile, dar Feodor Mihailovici nici n-a mai vrut să-l asculte.

După masă, rudele, una cîte una, s-au dus în cabinetul soțului meu. Feodor Mihailovici le-a dat o parte din sumă în bani, iar restul în chitanțe pînă la 1 mai, pe care mama trebuia să le achite din banii căpătați din amanetare.

L-am convins pe Feodor Mihailovici să-i dea lui Pavel Alexandrovici banii pentru pardesiu, ca să nu ne mai pună piedici. Sacrificiul acesta nu l-a îmbunat și la despărțire mi-a spus că fapta mea perfidă (plecarea în străinătate) nu mi se va ierta și că toamna „își va încerca puterile cu mine și că nu se știe de partea cui va fi victoria".

Eram atît de fericită că nici nu băgam de seamă înțepăturile care se năpusteau asupra mea din toate părțile.

Ne-am făcut repede bagajele și, crezînd că plecăm pentru puțină vreme, nu ne-am luat decît lucrurile necesare, lăsînd în grija mamei amanetul și păstrarea celorlalte lucruri. Pavel Alexandrovici s-a oferit s-o ajute,

mai mult, însă, o încurca decît o ajuta. O parte din cabinetul lui Feodor Mihailovici ca și biblioteca lui le-a dus la el, spunînd că vrea să-și completeze studiile prin lectură.

Am plecat în străinătate pentru trei luni, dar ne-am întors în Rusia după mai bine de patru ani. În acest timp s-au întîmplat multe evenimente fericite în viața noastră și o să-i mulțumesc veșnic lui Dumnezeu că m-a ajutat să fiu fermă în hotărîrea mea de a pleca în străinătate. Acolo a început pentru noi doi, pentru Feodor Mihailovici și cu mine, o viață nouă și fericită, ni s-a cimentat prietenia și dragostea care au ținut pînă la moartea soțului meu.

Partea a patra

VIAȚA ÎN STRĂINĂTATE

I

PRIMA NOASTRĂ CEARTĂ

(Extras din caietul de stenografie)

„Astăzi (18 aprilie) s-a pornit o ploaie nu prea puternică, se pare, însă, că va ține toată ziua. Berlinezii și-au deschis ferestrele ; sub fereastra camerei noastre a înflorit teiul. Continuă să plouă, ne-am decis totuși să ieșim ca să vedem orașul. Am ieșit pe Unter den Linden, am văzut Schloss, Bauakademie, Zeughaus, Opernhaus, Universitatea și Ludwigskirche. Pe drum, Fedea îmi spuse că sînt îmbrăcată de iarnă (căciuliță albă de blană) și că am mănuși vechi. Asta m-a supărat mult și i-am spus că dacă crede că sînt prost îmbrăcată e mai bine să nu mai ieșim împreună. M-am întors și am pornit în direcție opusă. Fedea m-a strigat de cîteva ori, a vrut să fugă după mine, dar s-a răzgîndit și și-a văzut de drum. Am fost tare jignită, observația lui Feodor Mihailovici mi s-a părut teribil de nedelicată. Am traversat aproape în fugă cîteva străzi și m-am trezit la Branderburger Thor. Tot mai ploua și nemții se uitau mirați la o fată tînără, care merge, fără umbrelă, prin ploaie. Încet-încet m-am liniștit și am înțeles că Fedea n-a vrut să mă jignească cu remarca lui și că m-am înfierbîntat degeaba. M-a neliniștit mult cearta cu el și am început să mă gîndesc la fel de fel de lucruri. Mi-am zis să mă duc mai repede acasă, crezînd că Fedea s-o fi întors și că am să mă pot

împăca cu dînsul. Mare, însă, mi-a fost supărarea cînd am aflat la hotel că Fedea trecuse pe acasă, stătuse cîteva minute în cameră și plecase din nou. Doamne, la cîte nu m-am gîndit atunci! Mi-am imaginat că nu mă mai iubește și că, dîndu-și seamă cît sînt de rea și de capricioasă, a înțeles ce nefericit e și s-a aruncat în Spree. Pe urmă m-am gîndit că s-a dus la ambasada noastră ca să divorțeze de mine, să-mi dea un pașaport separat și să mă trimită înapoi în Rusia. Gîndul acesta a prins rădăcini, cu atît mai mult cu cît am observat că Fedea a deschis o valiză (nu se mai găsea la locul ei, iar curelele fuseseră desfăcute). Probabil că Fedea luase actele noastre ca să se ducă la ambasadă. Toate aceste gînduri nefericite m-au făcut să sufăr atît de mult, că am început să plîng cu lacrimi amare și să mă învinovățesc de capricii și răutate. Mi-am dat cuvîntul că în cazul cînd Feodor Mihailovici mă va părăsi, să nu mai mă întorc în Rusia, ci să mă ascund într-un sătuleț și să-mi plîng toată viața pierderea. Așa au trecut două ceasuri. Săream întruna de pe locul meu și mă apropiam de fereastră să văd dacă nu vine. Și iată, cînd disperarea mea ajunsese la limită, îl văd pe Fedea mergînd pe stradă cu o figură dintre cele mai calme, cu amîndouă mîinile vîrîte în buzunarele paltonului. M-am bucurat teribil și cînd a intrat în cameră, m-am aruncat plîngînd în brațele lui. El s-a speriat mult, văzîndu-mă tristă, și m-a întrebat ce s-a întîmplat cu mine. Cînd i-am povestit temerile, a rîs cu poftă și mi-a spus că trebuie să n-ai nici pic de mîndrie ca să te arunci în Spree, rîuleţul acela mititel și prăpădit. A rîs cu poftă și de ideea divorțului și-mi spunea că nu știu încă cît își iubește nevestica lui dragă. Iar în cameră intrase și deschisese valiza, ca să scoată niște bani, care-i trebuiau ca să comande un demi. Astfel, toate s-au lămurit, ne-am împăcat și am fost teribil de fericită".

II

După ce am petrecut două zile la Berlin, ne-am mutat la Dresda. Deoarece soțul meu avea de înfăptuit o

dificilă muncă literară, ne-am hotărît să petrecem aici cel puțin o lună. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea mult Dresda, mai ales datorită galeriei de tablouri și a minunatelor grădini din împrejurimi și în timpul călătoriilor sale se oprea neapărat aici. Orașul are multe muzee și tezaure de artă, Feodor Mihailovici, care-mi cunoștea firea mea avidă de cunoștințe, se gîndise că mă vor interesa și că nu mi se va face dor de Rusia, lucru de care se temea la început.

Ne-am oprit pe Neumarkt, într-unul din cele mai bune hoteluri de atunci, „Stadt Berlin" și, după ce ne-am schimbat, ne-am dus imediat la galeria de artă, pe care soțul meu voia s-o văd înaintea tuturor celorlalte tezaure ale orașului. Feodor Mihailovici mă încredințase că ține minte perfect drumul cel mai scurt spre Zwinger, dar ne-am încurcat imediat prin niște străzi înguste și aici a avut loc acea întîmplare pe care soțul meu o citează într-una din scrisorile pe care mi le-a scris, ca un exemplu de gîndire nemțească, temeinică și cam greoaie. Feodor Mihailovici se adresă unui domn, un intelectual, după cîte părea, și-l întrebă :

— *Bitte, gnädiger Herr, wo ist die Gemälde-Galerie ?*
— *Gemälde-Galerie ?*
— *Ja, Gemälde-Galerie ?*
— *Königliche Gemälde-Galerie ?*
— *Ja, königliche Gemälde-Galerie.*
— *Ich weiss nicht.* *

Ne-am mirat, la ce ne-a mai întrebat atît dacă nu știa unde se află galeria.

Dealtfel, am ajuns destul de repede la galerie și, deși pînă la închidere rămăsese mai puțin de o oră, ne-am decis să intrăm. Soțul meu a străbătut toate sălile și m-a dus la Madona Sixtină, tablou considerat de el drept cea mai înaltă expresie a geniului uman. Mai tîrziu am văzut că poate să stea în fața acestui tablou de o frumusețe uluitoare ore întregi, sfios și emoționat. Trebuie să spun că prima impresie pe care a produs-o asupra

---

* Vă rog, stimate domn, unde se află galeria de artă ? / Galeria de artă ? / — Da, galeria de artă. / — Galeria regală ? / — Da, galeria regală / — Nu știu. (Germ.)

mea Madona Sixtină a fost uluitoare : mi s-a părut că Maica Domnului parcă plutește cu pruncul în brațe în întîmpinarea celor care vin spre ea. O asemenea impresie am încercat mai tîrziu la Kiev, cînd am intrat, în timpul slujbei de noapte de 1 octombrie, în biserica sf. Vladimir, puternic luminată, și am văzut tabloul genial al lui Vasnețov [30]. Aceeași imagine a Maicii Domnului, care, cu un zîmbet sfios și binevoitor pe fața ei divină, îmi venea în întîmpinare, m-a zguduit și m-a emcționat profund.

În aceeași zi, ne-am închiriat un apartament pe Johannisstrasse. Apartamentul era compus din trei camere : sufrageria, camera de lucru și un dormitor și era al unei franțuzoaice rămasă de curînd văduvă. A doua zi, ne-am dus să-mi cumpăr o pălărie în locul celei vechi și soțul meu m-a pus să încerc vreo zece pălării, pînă să se oprească la una, care, după cum afirma, „îmi vine uimitor de bine". O țin minte ca acum : era dintr-un pai italienesc alb, cu trandafiri și cu panglici negre de catifea care coborau pe umeri și se numeau, după moda de atunci, *„suivez-moi"*.

Apoi vreo două, trei zile ne-am dus să cumpărăm lucruri de vară pentru mine și mă uitam mirată la Feodor Mihailovici cum de nu se plictisea să aleagă și să cerceteze materialele sub aspectul calității, al desenului și al modelului. Tot ce alegea pentru mine era de o excelentă calitate, simplu și grațios, și mai tîrziu m-am încredințat cu totul gustului său.

După ce ne-am aranjat, a venit pentru mine o perioadă de fericire senină : nu aveam griji bănești (puteau să apară abia la toamnă), nu erau oameni care să se interpună între mine și soțul meu, aveam deplină posibilitate să mă desfăt cu compania lui. Amintirile acelor vremuri minunate mi-au rămas vii în suflet, în ciuda zecilor de ani care au trecut de atunci.

Lui Feodor Mihailovici îi plăcea ordinea în toate, inclusiv în organizarea timpului, așa că ne-am făcut repede un mod de viață ce permitea fiecăruia dintre noi să-și folosească timpul după cum credea de cuviință. Întrucît soțul meu lucra noaptea, nu se scula înainte de unsprezece. Ne luam micul dejun împreună și pe urmă

eu plecam să văd vreo *Sammlung* * și juvenila mea sete de cunoaștere era în cazul acesta pe deplin satisfăcută. Țin minte că n-am scăpat nici unul din numeroasele *Sammlung: mineralogische, geologische, botanische* etc. au fost cercetate de mine cu maximum de conștiinciozitate. Spre ora două, însă, eram neapărat la galeria de pictură (care se afla tot la Zwinger, ca și toate colecțiile științifice). Știam că asta este ora cînd va veni în galerie soțul meu și o să ne ducem împreună să ne delectăm cu tablourile lui preferate, care au devenit imediat și ale mele.

În pictură Feodor Mihailovici aprecia cel mai mult lucrările lui Rafael, iar ca opera lui supremă socotea „Madona Sixtina". Aprecia extrem de mult talentul lui Tizian și mai ales celebrul său tablou *Der Zingroschen,* „Hristos cu moneda" și își petrecea multă vreme în fața genialei reprezentări a Mîntuitorului. Printre celelalte lucrări, care îi provocau o profundă delectare și pe care le privea cu ocazia fiecărei vizite, ocolindu-le pe celelalte, erau *Maria mit dem Kind* de Murillo, *Die heilige Nacht* de Correggio, *Christus* de Annibale Carraci, *Die büssende Magdalena* de P. Batoni, *Die Jagd* de Ruisdael, *Küstenlandschaft (Morgen und Abend)* de Claude Lorrain (peisajele acestea soțul meu le considera drept „secolul de aur" și vorbește despre ele în *Jurnalul unui scriitor*), *Rembrandt und seine Frau* de Rembrandt van Rijn, *König Karl I von England* de Anton Van Dyk, din lucrările în acuarelă sau pasteluri aprecia mult *Das Schokoladenmädchen* a lui Jean Liotard.

La trei, galeria de tablouri se închidea și ne duceam să luăm prînzul la cel mai apropiat restaurant. Era așazisul *Italienisches Dorfchen,* o terasă acoperită, suspendată chiar deasupra rîului. Ferestrele uriașe ale restaurantului cuprindeau vederea de pe ambele părți ale Elbei și pe vreme frumoasă era foarte plăcut să mănînci acolo și să vezi tot ce se petrece pe fluviu. Se putea mînca relativ ieftin, dar foarte bine, și Feodor Mihailovici își comanda de fiecare dată o porție de Blaues Aal **, care

---

* Colecție. (Germ.)

** Țipar albastru. (Germ.)

îi plăcea foarte mult, mai ales că acolo peștele se servea foarte proaspăt. Îi plăcea să bea un vin alb de Rin, care costa zece gologani o jumătate de sticlă. Restaurantul primea multe ziare străine și soțul meu le citea pe cele franțuzești.

La șase, după ce ne odihneam acasă, făceam o plimbare în Grossen Garten. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea acest parc imens mai ales pentru pajiștile sale în stil englezesc și pentru plantele sale luxuriante. Drumul de acasă pînă la parc și înapoi era de șase, șapte verste și soțul meu, căruia îi plăcea mersul pe jos, ținea mult la plimbarea asta și nu renunța la ea nici pe vreme ploioasă, spunînd că are o influență binefăcătoare asupra lui.

Pe vremea aceea în parc era un restaurant — *Zum grossen Wirtschaft,* unde cînta seara fie fanfara regimentului, fie o orchestră de coarde. Uneori, concertele aveau un program serios. Soțului meu, fără să fie un cunoscător al muzicii, îi plăceau foarte mult lucrările lui Mozart, *Fidelio* a lui Beethoven, *Hochzeitmarsch* de Mendelsohn-Bartholdi, *Air du stabat Mater* de Rossini și încerca o adevărată delectare ascultînd compozițiile favorite. Lucrările lui Richard Wagner nu-i plăceau de loc lui Feodor Mihailovici.

De obicei, în timpul acestor plimbări, soțul meu se odihnea de tot felul de gînduri literare și neliterare și era întotdeauna într-o dispoziție excelentă, glumea, rîdea. Țin minte că din programul concertelor făceau parte variațiuni și potpuriuri din opera *Dichter und Bauer* de F. von Suppe. Lui Feodor Mihailovici îi plăceau aceste variații datorită unei întîmplări : odată, în timpul unei plimbări prin Grossen Garten, am început să ne certăm din pricina unor convingeri opuse și mi-am exprimat tăios punctul de vedere. Feodor Mihailovici a întrerupt discuția și am ajuns la restaurant în tăcere. Îmi era ciudă că i-am stricat buna dispoziție și ca să-și revină am spus, cînd au început să cînte potpuriul din Fr. von Suppe, că „e scris despre noi", că el e poetul, iar eu sînt țăranul și am început să fredonez încet partitura țăranului. Lui Feodor Mihailovici i-a plăcut

jocul și a început să cînte și el aria poetului. Și așa, cel care ne-a împăcat a fost Suppe. De atunci, ne-a intrat în obicei să fredonăm duetele celor doi eroi : soțul meu fredona partida poetului, iar eu pe cea a țăranului. Nu putea să ne audă nimeni, pentru că ne așezam întotdeauna departe, sub „stejarul nostru". Rîdeam și ne veseleam din plin și soțul meu mă încredința că de cînd e cu mine a întinerit în pofida diferenței noastre de vîrstă. Erau și cazuri amuzante : odată căzu, din „stejarul nostru" în cana de bere a lui Feodor Mihailovici o crenguță și odată cu ea un gîndac negru. Soțul meu, care era foarte susceptibil în privința asta, n-a mai vrut să bea din cană și i-a dat-o chelnerului, cerîndu-i să-i aducă alta. Cum a plecat chelnerul, soțului meu i-a și părut rău că nu i-a trecut prin cap să ceară mai întîi altă cană, pentru că așa chelnerul o să scoată crenguța și gîndacul și-o să i-o aducă înapoi. Cînd se întoarse chelnerul Feodor Mihailovici îl întreabă : „Ei, ai vărsat cana aia ?" „De ce s-o vărs, am băut-o !" răspunse acesta și după figura lui mulțumită puteai fi sigur că n-a scăpat ocazia să mai bea o bere.

Aceste plimbări zilnice ne aminteau serile de pe vremea logodnei, atît erau de vesele, de senine și de sincere.

Pe la nouă și jumătate ne întorceam, beam ceai și fiecare își vedea de ale lui : Feodor Mihailovici citea lucrările lui Herzen pe care le cumpărase, iar eu mă apucam de jurnalul meu. L-am scris stenografic, în primii ani ai căsniciei noastre, cu scurte întreruperi cît am fost bolnavă.

Au fost mai multe cauze care m-au determinat să-mi scriu jurnalul : datorită bogăției de impresii îmi fusese teamă să nu uit detaliile ; în afară de asta, practicarea zilnică a stenografiei era un mijloc sigur de a n-o uita și chiar de a mă perfecționa. Cauza principală, însă, era alta : soțul meu era pentru mine un om atît de interesant, atît de enigmatic și mi se părea că-mi va fi mai ușor să-l cunosc și să-l înțeleg dacă îi voi nota gîndurile și observațiile. În plus, în străinătate eram absolut singură, n-aveam cui să-mi împărtășesc impresiile, iar une-

ori și îndoielile, și jurnalul meu era prietenul căruia îi încredințam toate gîndurile, speranțele și temerile mele.

Jurnalul îl făcu foarte curios pe soțul meu, care mi-a spus nu o dată :

— Mult aș da, Anecika, să aflu ce scrii tu acolo cu hieroglifele tale : mă încondeiezi, nu ?

— După cum e cazul : cînd te ocărăsc, cînd te laud, îi răspunsei eu. După faptă și răsplată. Cum să nu te ocărăsc ? Cine poate să nu te certe ? încheiam eu cu aceleași întrebări glumețe, cu care mă certa el uneori.

Una din pricinile disensiunilor noastre de principiu era așa-zisa „problemă feminină". Fiind din generația anilor șaizeci, eram o partizană asiduă a drepturilor și a independenței femeii și mă revoltam împotriva soțului meu din cauza atitudinii sale nedrepte, după opinia mea, față de femei. Această atitudine eram gata s-o socotesc chiar ca o jignire personală și uneori i-o spuneam. Țin minte că o dată, văzîndu-mă necăjită, soțul meu mă întrebă :

— Ce-i cu tine, Anecika ? Te-am supărat cu ceva ?

— Da, m-ai supărat : am discutat despre nihiliste, iar tu ai vorbit urît despre ele.

— Bine, dar tu nu ești nihilistă, atunci de ce te superi ?

— E adevărat că nu sînt nihilistă, dar sînt și eu femeie, și-mi vine greu să ascult cînd sînt ponegrite femeile.

— Ce fel de femeie ești tu ?

— Cum adică ce fel de femeie ? m-am supărat eu.

— Tu ești Anecika mea fermecătoare și minunată, și alta ca tine nu e pe lume, asta ești tu și nu femeie.

Tînără cum eram, eram gata să-i resping laudele exagerate și să mă supăr că nu vede în mine o femeie, așa cum îmi plăcea să mă consider.

Apropo de asta, trebuie să spun că lui Feodor Mihailovici nu-i plăceau într-adevăr nihilistele de atunci. Faptul că refuzau orice feminitate, neglijența lor, tonul lor voit vulgar, toate acestea îi provocau repulsie, iar pe mine mă aprecia tocmai pentru calitățile opuse. Cu totul altă atitudine față de femei avu Feodor Mihailovici mai tîrziu, prin anii șaptezeci, cînd au apărut într-

adevăr femei inteligente, cultivate, cu o concepție serioasă asupra vieții. Atunci, soțul meu a afirmat, în *Jurnalul unui scriitor,* că așteaptă multe de la femeia rusă. [31]

ANUL 1867. ÎN LEGĂTURĂ CU DISPUTELE NOASTRE

Ceea ce mă îndigna la soțul meu era faptul că în disputele pe care le avea cu mine le nega femeilor din generația mea orice tărie de caracter, orice tenacitate și consecvență în efortul de a-și realiza scopul propus. Îmi spunea, de pildă, odată :

— Ia un lucru din cele mai simple — ce să zic ? colecționarea mărcilor poștale, de pildă (chiar atunci treceam prin fața unui magazin în vitrina căruia era expusă o colecție întreagă). Dacă de această treabă se va ocupa un bărbat, el va aduna și va păstra mărcile și chiar dacă nu va sacrifica mult timp de dragul acestei ocupații, și chiar dacă se va răci cu timpul, tot nu va renunța la colecție, o va păstra pentru multă vreme, poate chiar toată viața, ca amintire a unei pasiuni din tinerețe. Dar o femeie ? Se va aprinde de dorința de a strînge mărci, își va cumpăra un clasor luxos, își va plictisi toate neamurile și cunoștințele cu cereri de mărci, o să cheltuiască pe ele o mulțime de bani, pe urmă se va plictisi, clasorul cel luxos va zace cînd pe o etajeră, cînd pe alta, ca în final să fie aruncat undeva ca un lucru inutil. Așa se întîmplă în toate, și în fleacuri și în lucruri serioase — mereu e vorba de prea puțină tenacitate : mai întîi o dorință pătimașă și niciodată perseverență în vederea atingerii unor rezultate temeinice.

Discuția aceasta nu știu de ce m-a atins și l-am anunțat că-i voi dovedi, cu propriul meu exemplu, că și o femeie poate să se consacre ani de zile unei idei care a captivat-o. „Și pentru că în clipa de față, i-am spus eu, nu văd pentru mine nici un scop superior, am să încep cu un fleac, chiar cu fleacul despre care abia ai pomenit și începînd de astăzi am să adun mărci".

Zis și făcut. L-am dus pe Feodor Mihailovici în prima papetărie și mi-am cumpărat („cu banii mei") un clasor

ieftin. Acasă am dezlipit imediat cîteva timbre de pe cele trei-patru scrisori pe care le primisem din Rusia și cu asta am făcut începutul colecției. Gazda noastră, auzind de intenția mea, a cotrobăit prin scrisori și mi-a dat cîteva Turn-Taxis vechi și cîteva timbre ale regatului Saxoniei. N-am făcut, evident, niciodată nici un efort, ca să colecționez, n-am făcut decît să le adun și astăzi am * (...) bucăți, dintre care cîteva sînt exemplare rare. Pot să-mi dau cuvîntul că nici un timbru n-a fost cumpărat, au fost fie primite odată cu scrisorile, fie mi-au fost dăruite. Cei apropiați îmi cunosc această slăbiciune și fiica mea, de pildă, îmi trimite scrisorile cu timbre de diferite valori. Din cînd în cînd mă lăudam soțului meu cu timbrele recent adunate, iar el glumea uneori pe socoteala acestei slăbiciuni.

În aceste săptămîni la Dresda s-a întîmplat un caz care mi-a reamintit o trăsătură neplăcută a caracterului lui Feodor Mihailovici și anume gelozia lui, nejustificată de nimic. P.M. Olhin, profesorul de stenografie, aflînd că intenționăm să locuim un timp la Dresda, mi-a dat o scrisoare pentru profesorul Zeibig, vicepreședintele cercului de discipoli ai lui Habelsberger, autorul sistemului de stenografie după care învățasem. Olhin m-a încredințat că Zeibig e un om minunat și că ne poate fi de folos cînd vom vizita galeriile ș.a. După sosirea noastră la Dresda a trecut multă vreme fără să mă fi dus la Zeibig, cum, însă, era jenant să nu-i transmit scrisoarea, m-am hotărît, în fine, să-l vizitez. Nu l-am găsit acasă și i-am lăsat scrisoarea. Chiar a doua zi profesorul ne-a întors vizita, ne-a găsit pe amîndoi acasă și ne-a propus să asistăm la proxima ședință a cercului lor.

Am acceptat, pe urmă, însă, soțul meu mi-a spus să mă duc singură, cu Zeibig. Soțul mă încredința că o să se plictisească la o adunare de specialiști.

Așa am și făcut. Cercul stenografilor își organiza adunările la Hotelul... **, pe Wildrüferstrasse. Ședința în-

---

* Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

* * Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

cepuse și un bătrînel își citea referatul. Deși Zeibig mă invitase să stau lîngă el, m-am așezat totuși într-un loc mai izolat și m-am plictisit crunt preț de o jumătate de ceas. Cînd s-a făcut pauză, profesorul m-a dus la președinte și a spus celor de față că am venit din Rusia și că am adus o scrisoare din partea unei persoane de specialitatea lor. Președintele mi-a adresat cîteva cuvinte de salut, iar eu m-am pierdut așa de tare, că m-am înclinat fără să spun nimic. Nu mai erau referate și toți membrii cercului s-au așezat la o masă lungă, beau bere și stăteau de vorbă. Membrii cercului au început, pe rînd, să se apropie de mine și să se prezinte, iar eu am căpătat curaj și m-am pornit să pălăvrăgesc ca acasă. Nemțește vorbeam cu greșeli, dar curent, și în curînd „i-am recrutat în admiratori" (după cum mi-a reproșat mai tîrziu soțul) pe toți membrii cercului, și bătrîni și tineri. Toți au rostit toasturi în sănătatea mea, m-au servit cu fructe și prăjituri. Pe la nouă, cînd Zeibig mi-a propus să mă conducă acasă, am reușit să țin chiar un mic *speech* în nemțește în care am mulțumit pentru primirea făcută și i-am invitat pe doritori să vină la Petersburg, încredințîndu-i că discipolii sistemului lui Habelsberger vor fi primiți cu aceeași ospitalitate de ruși. Într-un cuvînt, am fost entuziasmată de triumful meu, cu atît mai mult cu cît a treia zi am citit în *Dresdener Nachrichten* o informație care conținea următoarele *...

Feodor Mihailovici a privit, însă, cu alți ochi „triumful" meu. Cînd i-am povestit toate amănuntele primirii, am văzut pe fața soțului meu o expresie contrariată și tot restul serii a fost foarte trist ; iar după două, trei zile, cînd, la una din plimbările noastre, am întîlnit pe unul din membrii cercului, un tînăr rozaliu și gras ca un purcel, Feodor Mihailovici mi-a făcut o „scenă", după care mi-a dispărut orice poftă de a mai mă duce la plimbările comune prin împrejurimi, unde fusesem invitată, împreună cu soțul meu, de către Zeibig. Această latură a caracterului soțului meu, manifestată din nou, m-a obligat să fiu mai prudentă, ca să evit pe viitor complicații de acest gen.

---

* Omisune în manuscris (n. red. ruse).

Cît am stat la Dresda a avut loc un eveniment, care ne-a emoționat profund pe amîndoi. Feodor Mihailovici a aflat că prin oraș circulă zvonul că s-ar fi tras în împăratul nostru (atentatul lui Berezowski) [32], în timpul vizitării expoziției din Paris, și că acest act criminal ar fi reușit. Puteți să vă închipuiți cît de emoționat a fost soțul meu! Era un mare admirator al împăratului Alexandru al II-lea, datorită eliberării țăranilor, ca și a reformelor următoare. În afară de aceasta, Feodor Mihailovici îl socotea pe împărat drept binefăcătorul său: cu ocazia încoronării, soțul meu și-a reprimit drepturile nobiliare ereditare, la care ținea atît de mult. Tot împăratul a fost cel care i-a permis să se întoarcă din Siberia la Petersburg și i-a dat posibilitatea să se ocupe din nou de munca literară, la care ținea atît de mult.

Ne-am hotărît să ne ducem imediat la consulatul nostru. Feodor Mihailovici era de nerecunoscut: emoționat la culme, tot drumul l-a parcurs aproape în fugă și-mi era teamă să nu facă o criză (ceea ce s-a și întîmplat). Spre marea noastră fericire alarma s-a dovedit a fi exagerată: la consulat ne-au liniștit, comunicîndu-ne că atentatul n-a reușit. Am cerut pe loc să ni se permită să ne înscriem și noi numele pe lista celor care au vizitat consulatul ca să-și exprime indignarea față de atentatul acela ticălos. Tot timpul zilei soțul meu a fost foarte supărat și trist: un nou atentat, care a avut loc atît de repede după cel a lui Karakozov [33], îi demonstra clar că firele complotului politic s-au întins mult și că viața împăratului, pe care-l stima atît de mult, este în pericol.

Trecuseră trei săptămîni de cînd eram la Dresda, cînd soțul meu a deschis vorba despre ruletă (ne aminteam adesea cum am scris împreună romanul *Jucătorul*) și mi-a spus că dacă ar fi fost singur, s-ar fi dus neapărat să joace la ruletă. Mai pomenise de două ori despre asta și, nedorind să-i fiu o piedică, l-am întrebat de ce nu poate să se ducă acum. Feodor Mihailovici mi-a replicat că nu vrea să mă lase singură, iar ca să mergem împreună ar costa prea scump. Am început să insist să se ducă pentru cîteva zile la Hamburg, asigurîndu-l că nu mi se va întîmpla nimic cît va lipsi. Feodor Mihailovici

încercă să refuze, dar cum voia și el să-și „încerce norocul" plecă la Hamburg, lăsîndu-mă în grija gazdei noastre. Deși mi-am făcut curaj, totuși după plecarea trenului m-am simțit singură și, neputîndu-mi învinge tristețea, am izbucnit în plîns. Au trecut două, trei zile și am început să primesc scrisori din Hamburg, în care soțul îmi vorbea despre pierderile sale și-mi cerea să-i trimit bani ; i-am satisfăcut cererea, dar a pierdut și banii aceștia și mi-a cerut să-i trimit din nou. Bineînțeles că i-am trimis. Cum pentru mine emoțiile jocului erau complet necunoscute, le-am exagerat influența asupra sănătății soțului meu. Mi-am imaginat, judecînd după scrisorile sale, că, rămînînd la Hamburg, e foarte agitat și neliniștit. Îmi era teamă de o nouă criză și mă cuprindea disperarea la gîndul că l-am lăsat să plece singur și că nu sînt cu el ca să-l pot liniști. Mi-am zis că sînt teribil de egoistă, aproape o criminală, fiindcă nu pot să-l ajut în asemenea clipe grele.

Feodor Mihailovici s-a întors după opt zile la Dresda și era foarte bucuros și fericit că nu i-am reproșat faptul că a pierdut banii și că, mai mult, îl linișteam și-l rugam să nu dispere.

Nefericita călătorie la Hamburg a influențat dispoziția lui Feodor Mihailovici. Revenea adesea la discuțiile despre ruletă, îi părea rău de banii cheltuiți și nu se învinuia decît pe sine. Mă asigura că adesea șansa era în mîinile sale, dar că n-a știut s-o păstreze, se grăbea, schimba mizele, încerca diferite sisteme de joc și în consecință pierdea. Și toate astea s-au întîmplat pentru că se grăbea, pentru că venise singur la Hamburg și tot timpul se gîndea, neliniștit, la mine. Că și înainte vreme cînd venea, n-o făcea decît pentru două, trei zile și cu bani puțini și astfel îi era greu să facă față la o întorsătură nefavorabilă a jocului. Ei, dacă am putea să mergem într-un oraș unde se joacă ruletă și să stăm acolo vreo două, trei săptămîni, avînd în rezervă o sumă de bani, atunci ar avea cu siguranță succes : n-ar trebui să se grăbească și ar aplica acea metodă cu care n-ai cum să nu cîștigi, chiar dacă nu o sumă mare, cel puțin una suficientă ca să-ți acoperi pierderea. Feodor Mihailovici vorbea atît de convingător aducea atîtea exemple

în favoarea opiniei sale, că m-a convins și pe mine și cînd s-a pus problema să trecem sau nu în drum spre Elveția (unde ne îndreptam) pentru vreo două săptămîni pe la Baden-Baden, am acceptat cu plăcere, socotind că prezența mea la joc va constitui o mică frînă. Iar mie îmi era egal unde să stau, numai să nu mă despart de soțul meu.

Cînd ne-am hotărît, în sfîrșit, să mergem la Baden-Baden cum vom primi banii, Feodor Mihailovici s-a liniștit și a început să pună la punct acea lucrare care nu-i reușea de loc. Este vorba de articolul despre Bielinski, în care soțul meu ar fi vrut să spună tot ce avea pe suflet despre celebrul critic. Feodor Mihailovici ținea mult la Bielinski. Îi aprecia mult talentul, chiar înainte de a-l cunoaște personal, și a scris despre asta într-un număr din *Jurnalul unui scriitor* din 1877.[34]

Apreciind mult talentul critic al lui Bielinski și încercînd un sentiment sincer de recunoștință pentru faptul că i-a încurajat propriul său talent literar, Feodor Mihailovici nu-i putea ierta atitudinea ironică, aproape batjocoritoare la adresa opiniilor și a credințelor sale religioase *.

E posibil ca multe din impresiile neplăcute pe care i le-au produs lui Feodor Mihailovici raporturile cu Bielinski să fi fost urmarea bîrfelor și a vorbelor șoptite la ureche de către acei „prieteni", care mai întîi au recunoscut talentul lui Dostoievski și l-au popularizat, ca mai tîrziu, din niște cauze pe care mi-e greu să le înțeleg, să înceapă să-l atace pe autorul timid al *Oamenilor sărmani*, să inventeze tot felul de absurdități, să scrie epigrame ** și să-l irite în fel și chip.

Cînd i s-a propus să scrie un articol „despre Bielinski", Feodor Mihailovici s-a apucat cu plăcere de această temă, vrînd să scrie un articol serios, și nu ocazional, dedicat lui Beilinski, în care să-și expună pe larg opinia sinceră despre acest literat, care s-a purtat cu

---

* Omisune în manuscris (n. red. ruse).

** *„Niva"* nr. 4/1884. Articolul lui I. P. Polonski *Amintirile doamnei A. I. Golovaceva—Panaeva*, 1890. (ed. rusă, p.159.) (N. aut.)

el cu atîta dragoste la început și cu atîta dușmănie la urmă.

Probabil că multe lucruri nu erau încă limpezi în mintea lui Feodor Mihailovici, că la multe lucruri mai trebuia să se gîndească, să delibereze, să le cîntărească și astfel soțul meu a refăcut de vreo cinci ori articolul despre Bielinski, ca la urmă să rămînă nemulțumit de ceea ce a realizat. În scrisoarea pe care i-a scris-o lui A. N. Maikov la 15 septembrie 1867, Feodor Mihailovici spunea: „Principalul e că am terminat articolul ăsta blestemat, *Cum l-am cunoscut pe Bielinski*. N-am avut cum să-l amîn. Am scris și astă vară, dar atîta m-a chinuit și-mi era atît de greu să-l scriu că am tot tras de el pînă acum, cînd l-am terminat, scrîșnind din dinți. Mare prostie din partea mea să mă apuc de treaba asta. Abia m-am apucat de lucru și mi-am și dat seama că nu e cu putință să scriu un articol *cenzurabil* (pentru că am vrut să scriu totul). Mi-ar fi fost mai ușor să scriu zece coli de roman decît aceste două coli! Pînă la urmă am scris articolul ăsta blestemat de vreo *cinci* ori, dacă e să socotim tot ce am făcut, iar apoi l-am combinat și l-am refăcut din nou. În sfîrșit, am scos-o oarecum la liman, dar a ieșit ceva atît de scîrbos, că-mi întoarce stomacul pe dos. La cîte fapte prețioase a trebuit să renunț! A rămas, era și de așteptat, tot ce era mai mediocru și mai mizerabil. *Ce oroare!*“ *

Articolul acesta a avut o soartă tristă. Feodor Mihailovici a fost solicitat să-l scrie, pentru o culegere de către scriitorul K. I. Babikov, care i-a și plătit un avans de două sute de ruble. Articolul trebuia să fie scris pînă la toamnă și trimis la Moscova, la hotelul „Rim“. Fiindu-i teamă că Babikov se va muta în altă parte, Feodor Mihailovici l-a rugat pe A. N. Maikov să-i facă un serviciu și anume să-i transmită articolul editorului moscovit I. G. Soloviov, ca acesta să i-l dea lui Babikov. A. N. Maikov a făcut așa cum l-a rugat soțul meu, fapt despre care ne-a și scris **. Fiind în străinătate, nu știam

---

* *Biografia și corespondența*, p. 178. (N. aut.)

** Scrisoarea lui A. N. Maikov din (3 noiembrie) 1867. (N aut.)

dacă articolul a apărut sau nu. Abia în 1872, Feodor Mihailovici a fost rugat de un editor să-i dea articolul comandat de K. I. Babikov, înștiințîndu-l în același timp că editarea culegerii nu s-a realizat și că K. I. Babikov [35] a murit. Soțul meu a fost alarmat de pierderea articolului, cu atît mai mult cu cît investise în el multă muncă și, deși îl nemulțumea, ținea totuși la el. Am început să cercetăm unde ar putea fi articolul, l-am rugat și pe editorul din Moscova să ne ajute, rezultatul, însă, a fost trist: articolul a dispărut fără urmă. Personal regret aceasta, deoarece, dacă e să judec după impresiile mele de atunci, ca și după însemnările din caietul meu de stenografie, fusese un articol scris cu talent și deosebit de interesant.

III

La sfîrșitul lui iunie am primit banii de la redacția revistei *Russki vestnik* și ne-am pregătit imediat de plecare. Îmi părea sincer rău să părăsesc Dresda, unde am fost atît de fericită, și presimțeam nelămurit că în noile împrejurări multe se vor schimba în starea noastră de spirit. Presimțirile mele s-au adeverit: cînd mi-amintesc cele cinci săptămîni petrecute la Baden-Baden și cînd recitesc cele notate în jurnalul meu stenografic, ajung la convingerea că a fost un coșmar, care l-a acaparat total pe soțul meu și care nu l-a mai slăbit din mrejele sale grele.

Toate raționamentele lui Feodor Mihailovici cu privire la posibilitatea de a cîștiga la ruletă cu metoda sa de joc erau absolut juste, cu condiția ca metoda aceasta să fi fost utilizată de un englez sau de un neamț flegmatic și nu de un om nervos, pasionat, gata oricînd să frizeze extremele, cum era soțul meu. În afară, însă, de sîngele rece și de stăpînirea de sine, jucătorul de ruletă trebuia să mai aibă și mijloace considerabile, care să-i permită să reziste la întorsăturile nefavorabile ale jocului. Și în acest sens Feodor Mihailovici avea o hibă: stăteam relativ prost cu banii și nu aveam nici o posi-

bilitate, în cazul unui insucces, de a-i procura de undeva. N-a trecut nici o săptămînă și Feodor Mihailovici pierdu toți banii de care dispuneam și au început emoțiile — de unde să facem rost de bani, ca să-și poată continua jocul. A trebuit să ne amanetăm lucrurile. Dar, și după ce amaneta, soțul meu nu putea uneori să se abțină și atunci pierdea tot ce căpătase pentru lucrul amanetat. Uneori, i se întîmpla să piardă aproape pînă la ultimul taler, norocul, însă, trecea de partea lui și venea acasă cu cîteva zeci de friedrichsdori. Țin minte că odată a venit cu o pungă plină, în care am numărat două sute douăzeci de friedrichsdori (un friedrichsdor echivala cu douăzeci de taleri), deci ceva în jur de patru mii trei sute de taleri. Banii aceștia nu rămîneau însă pentru prea multă vreme în mîinile noastre. Feodor Mihailovici nu putea să reziste : nici nu apuca să-și revină de pe urma emoțiilor jocului și lua douăzeci de monede, le pierdea, venea acasă după alte douăzeci, le pierdea și pe acestea și așa, timp de două, trei ceasuri venea de cîteva ori după bani, ca pînă la urmă să piardă totul. Începeam din nou să amanetăm, dar cum n-aveam prea multe lucruri de valoare au secat și sursele acestea. Iar între timp datoriile creșteau și se făceau simțite, deoarece devenisem datori proprietăresei, femeie certăreață, care, văzîndu-ne strîmtorați, nu s-a jenat să ne neglijeze și să ne lipsească de unele lucruri de confort la care aveam dreptul conform înțelegerii cu ea. Scriam mamei mele, așteptam cu nerăbdare banii, care erau înghițiți de joc chiar în aceeași zi sau o zi mai tîrziu, iar noi abia reușeam să plătim ceva din datoriile cele mai urgente (chiria, masa etc.) și iar rămîneam fără bani și ne gîndeam ce anume să întreprindem ca să facem rost de o sumă mai substanțială, să ne achităm datoriile și, renunțînd la orice idee de cîștig, să plecăm, în sfîrșit, din iadul acela.

Trebuie să spun că am suportat cu mult sînge rece aceste „lovituri ale destinului", pe care ni le provocam singuri. La cîtva timp după primele noastre pierderi și emoții, am fost ferm convinsă că Feodor Mihailovici nu va izbuti să cîștige, adică poate că va cîștiga chiar o

mare sumă de bani, dar că suma aceasta o va pierde în aceeași zi (și nu mai tîrziu de a doua zi) și că nici un fel de rugăminți și implorări de ale mele nu vor avea nici o influență asupra lui.

La început, mi s-a părut ciudat că un om ca Feodor Mihailovici, care a suportat cu atîta stoicism cele mai diverse suferințe (detențiunea în fortăreață, eșafodul, exilul, moartea fratelui favorit, moartea soției) să n-aibă atîta voință ca să se poată opri la timp din joc și să nu-și riște ultimul taler. Mi s-a părut că e vorba chiar de o anume înjosire, nedemnă de caracterul lui elevat, și-mi era greu și dureros să recunosc această slăbiciune, a scumpului meu soț. În curînd, însă, am înțeles că nu este vorba doar de o „lipsă de voință", ci de o pasiune pustiitoare, de o stihie, împotriva căreia nu pot lupta nici caracterele ferme. Cu asta trebuia să te împaci, să privești patima jocului ca pe o boală fără leac. Singurul mijloc de luptă este fuga. Dar de fugit din Baden nu puteam pînă nu primeam o sumă mai mare de bani din Rusia.

Ca să fiu dreaptă cu mine, trebuie să spun că nu-i reproșam niciodată soțului meu pierderile de bani, nu m-am certat niciodată cu el pe această temă (soțul meu aprecia mult această trăsătură a mea de caracter) * și-i dădeam fără murmur ultimii noștri bani, știind că lucrurile mele, dacă nu vor fi răscumpărate în termen **, se vor pierde, probabil (ceea ce s-a și întîmplat) și că va trebui să suport neplăceri de la proprietăreasă și de la creditorii mărunți.

Dar suferam pînă în adîncul sufletului meu cînd vedeam cît era de îndurerat Feodor Mihailovici : se întorcea de la ruletă (nu mă lua niciodată cu el, găsind că sala de joc nu este locul potrivit pentru o femeie tî-

---

* *Biografia și corespondența.* Scrisoare către Maikov, p. (173) (N. aut.)

** În localitățile cu cazinouri lucrurile se amanetau nu pentru luni de zile, ci pentru săptămîni sau zile : cei care nu achitau în termen își pierdeau obiectul amanetat, deoarece în chitanță era specificat faptul că acesta este vîndut. (N. aut.)

nără și serioasă) palid, epuizat, abia ținîndu-se pe picioare, îmi cerea bani (toți banii mi-i dădea mie), pleca și se întorcea după o jumătate de oră și mai supărat, și așa pînă pierdea tot ce avea.

Cînd n-avea cu ce să joace la ruletă și n-aveam de unde să facem rost de bani, Feodor Mihailovici era atît de amărît, încît începea să plîngă, se așeza în genunchi în fața mea și mă implora să-l iert că mă chinuiește cu purtarea lui, ajungea în pragul disperării. Și trebuia să fac multe eforturi, să am o mare putere de convingere ca să-l liniștesc, să-i demonstrez că situația noastră nu e chiar lipsită de speranță, să inventez o soluție, să-l fac să se gîndească la altceva. Și cît eram de mulțumită și de fericită, cînd reușeam s-o fac și-l duceam în sala de lectură ca să vadă ziarele sau aranjam o plimbare mai lungă, ceea ce avea întotdeauna o influență binefăcătoare asupra soțului meu. Multe zeci de verste am bătut, soțul meu și cu mine, în jurul Badenului în lungile pauze pînă la primirea banilor. Atunci îi revenea dispoziția blîndă, amicală și vorbeam ore întregi despre cele mai diferite lucruri. Plimbarea noastră favorită era la Neues Schloss, iar de acolo, pe niște poteci minunate de pădure, la Vechiul castel unde beam neapărat lapte sau cafea. Ne duceam și pînă la îndepărtatul castel Ehrenbreitstein (la opt verste de Baden), unde luam masa și ne întorceam la apusul soarelui. Plimbările noastre erau frumoase, iar discuțiile atît de interesante, că eu (în ciuda lipsei de bani și a neplăcerilor cu proprietăreasa) eram gata să doresc ca să ne vină banii de la Petersburg cît mai tîrziu. Dar banii veneau și viața aceasta atît de plăcută se transforma într-un coșmar. N-aveam nici un fel de cunoștințe la Baden. Odată ne-am întîlnit în parc cu scriitorul I. A. Goncearov, și soțul meu mi-a făcut cunoștință cu el. Aducea la chip cu funcționarii din Petersburg, modul lui de a vorbi mi s-a părut banal și am fost puțin deziluzionată de noua mea cunoștință și chiar nu-mi venea să cred că el e autorul romanului *Oblomov*, care m-a entuziasmat.

Feodor Mihailovici a fost și la Turgheniev[36], care locuia pe atunci la Baden-Baden. S-a întors foarte supărat și mi-a povestit în amănunt discuția cu el.

IV

ANUL 1867. GENEVA

Cu plecarea din Baden-Baden s-a încheiat perioada furtunoasă a vieții noastre în străinătate. Ne-a scos din încurcătură, ca de obicei, geniul nostru bun — redacția revistei *Russki vestnik*. Cît n-am avut bani, însă, s-au adunat multe datorii și amaneturi și aproape toți banii pe care i-am primit s-au dus pe achitarea lor. Îmi părea deosebit de rău că n-am reușit să-mi răscumpăr cadoul de nuntă atît de prețios pentru mine, îl primisem de la soțul meu, o broșă și o pereche de cercei cu briliante și rubine, care s-au pierdut pentru totdeauna.

Mai întîi ne gîndisem să mergem de la Baden la Paris sau în Italia, dar, după ce ne-am făcut socotelile, am hotărît să rămînem la Geneva, iar cînd ne vom redresa să ne mutăm în sud. În drum spre Geneva am rămas pentru o zi la Basel ca să vedem, la muzeul de acolo, un tablou despre care îi vorbise cineva soțului meu. Era un tablou al lui Hans Holbein, care-l înfățișa pe Isus Hristos, după ce a trecut prin suferințele neomenești la care a fost supus, coborît de pe cruce și intrat în descompunere. Fața lui umflată era acoperită de răni însîngerate și avea o înfățișare îngrozitoare. Tabloul a produs o impresie covîrșitoare asupra lui Feodor Mihailovici, care a rămas împietrit în fața lui. * Eu n-am fost în stare să privesc tabloul : îmi provoca o impresie prea dureroasă, mai ales în starea în care mă aflam, așa că m-am dus într-o altă sală. Cînd m-am întors, după vreo zece-cincisprezece minute, l-am găsit pe Feodor Mihailovici tot împietrit în fața tabloului. Pe fața lui emoționată era parcă o expresie de teamă, pe care mi s-a întîmplat nu o dată s-o văd în primele clipe ale crizelor de epilepsie. Mi-am luat încet soțul de mînă, l-am dus într-o altă sală și l-am așezat pe o bancă, așteptînd dintr-o clipă într-alta începutul crizei. Din fericire temerile mele au fost nejustificate. Feodor Mihailovici s-a liniș-

---

* Impresiile produse de acest tablou au fost zugrăvite în romanul *Idiotul*. (N. aut.)

tit puțin cîte puțin și cînd am vrut să plecăm din muzeu a insistat să mai vadă o dată tabloul care l-a impresionat atît de mult.

Cînd am sosit la Geneva, am început în aceeași zi să ne căutăm o cameră mobilată. Am colindat toate străzile principale, am văzut o mulțime de *Chambres garnies* *, fără, însă, nici un rezultat : erau fie prea scumpe pentru noi, fie cu prea mulți locatari în jur, ceea ce în situația mea era neplăcut. Abia spre seară am reușit să găsim un apartament întru totul potrivit pentru noi. Se găsea la colțul dintre rue Guillaume Tell și rue Bertellier, la primul etaj, era destul de spațios și de la fereastra din mijloc se puteau vedea podul peste Rhône și insulița lui Jean-Jacques Rousseau. Ne-au plăcut și proprietarele apartamentului, două foarte bătrîne domnișoare — m-lles Raymondin. Amîndouă ne-au primit atît de amabil, s-au purtat atît de drăguț cu mine, că ne-am hotărît imediat să ne mutăm la ele.

Viața noastră la Geneva am început-o cu o sumă minusculă de bani : după ce am plătit chiria pe o lună înainte, în cea de a patra zi după sosirea noastră am rămas numai cu optsprezece franci și mai aveam de primit cincizeci de ruble. Dar ne obișnuisem să trăim cu bani puțini, iar cînd se terminau, ne amanetam lucrurile, așa că viața ni s-a părut la început, mai ales după zbuciumul nostru recent, deosebit de plăcută.

Și aici, ca și la Dresda, ne-am organizat timpul : Feodor Mihailovici, care lucra noaptea, nu se scula înainte de unsprezece ; după ce ne luam micul dejun împreună, mă duceam să mă plimb, conform recomandărilor făcute de doctori, iar Feodor Mihailovici se apuca de lucru. La trei ne duceam să mîncăm la un restaurant, după asta mă duceam să mă odihnesc, iar soțul meu, după ce mă conducea pînă acasă, intra în cafeneaua de pe rue de Mont-Blanc, unde se primeau ziare rusești și petrecea acolo vreo două ore citind *Golos, Moskovskie vedomosti* și *Petersburgskie vedomosti*. Citea și ziare străine. Seara, pe la șapte, făceam o plimbare mai lungă

---

* Camere mobilate. (Fr.)

și, ca să nu obosesc, ne opream adesea la vitrinele puternic luminate ale magazinelor de lux, iar Feodor Mihailovici îmi arăta bijuteriile pe care mi le-ar fi dăruit dacă ar fi fost bogat. Trebuie să spun că soțul meu avea mult gust și bijuteriile pe care mi le arăta erau superbe.

Seara o petreceam fie scriind o nouă lucrare, fie citind cărți franțuzești, și soțul meu urmărea să citesc și să studiez sistematic lucrările unui autor, fără să-mi distrag atenția cu lucrările altora. Feodor Mihailovici aprecia mult talentul lui Balzac și al lui George Sand și treptat am recitit toate romanele lor. În timpul plimbărilor, discutam despre lecturile mele și soțul meu îmi explica toate calitățile lucrărilor citite. Mă miram adesea că Feodor Mihailovici, care uita lucrurile petrecute curînd, ținea minte atît de bine fabula și numele eroilor romanelor acestor doi autori preferați. Țin minte că aprecia îndeosebi romanul *Père Goriot,* prima parte a epopeii *Les parents pauvres* [37]. Feodor Mihailovici a recitit în iarna lui 1867/68 celebrul roman al lui Victor Hugo *Les humiliés et les offensés* [38].

N-aveam aproape nici un fel de cunoștințe la Geneva. Feodor Mihailovici fusese întotdeauna zgîrcit în ceea ce privește noile cunoștințe. Din cunoscuții vechi nu l-a întîlnit la Geneva decît pe vestitul poet N. P. Ogariov, prietenul lui Herzen [39], prin care cei doi au și făcut cîndva cunoștință. Ogariov trecea adesea pe la noi, ne aducea cărți și ziare și chiar ne împrumuta cîteodată zece franci, pe care-i înapoiam cu prima ocazie. Feodor Mihailovici aprecia mult poeziile acestui poet înflăcărat și eram totdeauna bucuroși de vizitele lui. Ogariov, care era pe atunci foarte bătrîn [40], s-a împrietenit mult cu mine, era foarte drăguț și, spre mirarea mea, se purta cu mine de parcă aș fi fost o fetiță, ceea ce, în fond, și eram. Spre marele nostru regret, după vreo trei luni, vizitele acestui om blînd și bun s-au întrerupt. Cu Ogariov s-a întîmplat o nenorocire : cînd se întorcea la vila sa, aflată în afara orașului, în urma unei crize de epilepsie a căzut într-un șanț și și-a rupt un picior. Asta s-a întîmplat seara, drumul era pustiu, sărmanul Ogariov a stat în șanț pînă dimineața și a răcit. Prietenii lui l-au dus să se tra-

teze în Italia și noi ne-am pierdut singura cunoștință din Geneva cu care ne făcea plăcere să ne întîlnim și să discutăm.

La începutul lui septembrie 1867, a avut loc la Geneva Congresul Păcii [41], la deschiderea căruia a venit Giuseppe Garibaldi. S-a acordat o mare importanță venirii lui și orașul i-a pregătit o primire strălucită. Ne-am dus și noi pe rue de Mont-Blanc, pe care trebuia să treacă venind de la gară. Casele au fost împodobite cu verdeață și drapele și erau o mulțime de oameni ieșiți în întîmpinare. Garibaldi, în costumul său original, stătea în picioare în trăsură și-și agita boneta ca răspuns la strigătele entuziaste ale mulțimii. Am izbutit să-l vedem pe Garibaldi foarte de aproape și soțul meu a găsit că eroul italian are o figură foarte simpatică și un zîmbet cald.

Congresul păcii ne interesa și ne-am dus la cea de a doua ședință, cînd am ascultat preț de vreo două ceasuri cuvîntările rostite de oratori. Cuvîntările l-au impresionat foarte neplăcut pe Feodor Mihailovici, care-i scrise Ivanovei Hmîrova : „Au început-o cu faptul că pentru obținerea păcii pe pămînt trebuie să fie distrus creștinismul, marile state să fie lichidate și împărțite în state mici ; toate capitalurile să fie înlăturate, ca totul să fie comun prin lege etc. Totul fără nici cea mai mică argumentare, toate au fost învățate pe dinafară acum vreo douăzeci de ani și așa au și rămas. Și mai ales — focul și sabia, iar după ce totul va fi distrus, va veni, după părerea lor, pacea". *

Din păcate, în curînd am regretat faptul că am ales Geneva drept reședință permanentă. Toamna au început vîrtejuri puternice, așa-zisele *bises*, și vremea se schimba de două trei ori pe zi. Aceste schimbări acționau teribil asupra nervilor soțului meu și crizele de epilepsie au devenit mai frecvente. Faptul mă neliniștea teribil și-l deprima pe Feodor Mihailovici, mai ales că venise timpul să înceapă să lucreze, iar crizele frecvente îl împiedicau s-o facă.

---

* *„Russkaia starina"*, 1887, vol. VII. (N. aut.)

În toamna anului 1867, Feodor Mihailovici era ocupat cu elaborarea planului și cu scrierea romanului *Idiotul*, care trebuia să apară în primele numere pe 1868 ale revistei *Russki vestnik*. Ideea romanului „o aveam de mult în minte și țineam mult la ea — voiam să descriu un om de o frumusețe pozitivă“ *, dar acest obiectiv i s-a părut lui Feodor Mihailovici „fără margini“. Toate acestea îl iritau pe soțul meu. Din nefericire, la asta s-a mai adăugat și o grijă plină de neliniște, deși absolut nefondată, și anume că eu am să mă plictisesc de viața asta în doi, pe care o duceam în cea mai deplină izolare, pe „o insulă pustie“, cum scria într-o scrisoare adresată lui A. N. Maikov **. Oricît am căutat să-l conving de contrariu, oricît am căutat să-i spun că sînt pe deplin fericită și că nu-mi trebuie nimic altceva decît să fim împreună și să mă iubească, totul a fost în zadar, și era supărat că n-are bani ca să ne mutăm la Paris și să-mi ofere acolo distracții, cum ar fi teatrele, vizitarea Luvrului... Prost mă mai cunoștea pe atunci soțul meu!

Într-un cuvînt, Feodor Mihailovici era foarte abătut și atunci, ca să-l fac să evadeze din meditațiile sale triste, i-am sugerat ideea să plece la Saxon les Bains ca să-și „încerce din nou norocul“ la ruletă. (Saxon les Bains se află cam la cinci ore de drum de Geneva; cazinoul de atunci s-a închis de mult.) Feodor Mihailovici a fost de acord cu ideea mea și în octombrie-noiembrie 1867 s-a dus de cîteva ori la Saxon. După cum m-am așteptat, jocul lui la ruletă n-a adus nici un fel de cîștig, a dat, însă, un alt rezultat favorabil — schimbarea locului, călătoria și un nou zbucium emoțional *** i-au schimba radical starea de spirit. După ce s-a reîntors la Geneva, Feodor Mihailovici s-a apucat cu pasiune de lucrul întrerupt și în douăzeci și trei de zile a scris aproape șase coli de tipar (93 de pagini) pentru numărul din ianuarie al revistei *Russki vestnik*.

Feodor Mihailovici era nemulțumit de cele scrise și spunea că prima parte a romanului nu i-a reușit. Apropo

---

* *Ibidem*. (N. aut.)

** *Biografia și corespondența*, p. 180. (N. aut.)

*** Ibidem, p. 181. (N. aut.)

de asta trebuie să spun că soțul meu fusese întotdeauna foarte aspru cu sine și-și lăuda foarte rar vreo lucrare. Feodor Mihailovici era uneori entuziasmat de ideile sale, medita mult asupra lor, dar era aproape întotdeauna, cu rare excepții, nemulțumit de transpunerea lor.

Țin minte că în iarna lui 1867, Feodor Mihailovici se interesa mult de detaliile procesului Umețki, care făcuse multă vîlvă pe atunci. Procesul l-a preocupat atît de mult, încît a vrut s-o facă (în concepția inițială) pe eroina procesului, Olga Umețkaia drept eroină a noului său roman. Așa a și fost trecută cu numele ei real în carnetul său de însemnări. Regreta mult că nu sîntem în Petersburg, pentru că altfel ar fi scris neapărat despre acest proces.

Mi-aduc aminte de asemenea că în iarna lui 1867, Feodor Mihailovici se interesa mult de activitatea juraților, o instituție creată de curînd.[42] Uneori era chiar entuziasmat și încîntat de sentințele lor drepte și raționale și-mi povestea întotdeauna tot ce era remarcabil, din ceea ce citise în ziare privitor la activitatea judecătorească.

Timpul trecea și grijile noastre creșteau — ne gîndeam cum se va produce evenimentul pe care-l așteptam : nașterea primului nostru copil. Toate gîndurile și planurile noastre se concentrau în jurul acestui eveniment și am și început să ne iubim tandru viitorul nostru copil. Am hotărît de comun acord să-i dăm copilului numele de Sofia, dacă va fi fetiță (n-am vrut s-o numesc Anna, așa cum ar fi dorit soțul meu), în cinstea nepoatei favorite a lui Feodor Mihailovici — Sofia Alexandrovna Ivanova, și de asemenea în cinstea „Sonecikăi Marmeladova", ale cărei nefericiri le-am deplîns atît. Dacă se va naște băiat, am hotărît să-l numim Mihail, în cinstea fratelui favorit al soțului meu, Mihail Mihailovici.

Mi-aduc aminte, cu un viu sentiment de recunoștință, cît de atent și de grijuliu a fost Feodor Mihailovici cu mine în perioada aceea, cum mă ocrotea, se îngrijea de mine, prevenind la fiecare pas orice efort, care mi-ar fi putut dăuna, lucru pe care eu, lipsită de experiență, îl tratam cu indiferență. Nici cea mai iubitoare mamă n-ar

fi putut să mă ocrotească așa cum a făcut-o scumpul meu soț.

Cînd am venit la Geneva, și cum am primit bani, Feodor Mihailovici, a insistat să mă vadă cel mai bun mamoș și l-a rugat să-mi recomande o *sage-femme* *, care să mă țină sub observație și să mă viziteze săptămînal. Cu o lună înainte de naștere a ieșit în evidență un fapt care m-a mișcat mult și care mi-a arătat pînă la ce amănunte se extindea grija soțului meu asupra mea. La una din vizitele pe care mi le-a făcut, m-me Barraud *(sage-femme)* mă întrebă cine din cunoscuții noștri locuiește pe strada ei, deoarece îl vede acolo adesea pe soțul meu. M-am mirat, dar m-am gîndit că se înșală. Îl întrebai pe soțul meu, care la început a negat, pe urmă, însă, mi-a povestit totul : m-me Barraud locuia pe una din numeroasele străzi care urcau în pantă de la rue Basses, principala arteră comercială a Genevei. Din cauza pantei abrupte, străzile acestea erau inabordabile pentru trăsuri și mai și semănau mult una cu alta. Feodor Mihailovici, gîndindu-se că s-ar putea să avem nevoie de ajutorul acestei cucoane noaptea și neîncrezîndu-se prea mult în memoria sa vizuală, și-a propus ca țintă pentru plimbările sale strada asta și în fiecare zi, cînd se întorcea de la sala de lectură, trecea prin fața casei doamnei Barraud și, după vreo cinci-șase case, se întorcea din drum. Și această plimbare soțul meu a făcut-o în decursul ultimelor trei luni, iar urcatul unei pante atît de abrupte, pentru un om care începuse să sufere de astm, reprezenta un sacrificiu remarcabil. L-am rugat pe soțul meu să nu se mai obosească, dar el și-a continuat plimbările și a fost foarte mulțumit mai tîrziu, cînd i-a folosit în momentele critice ale evenimentului, această cunoaștere a străzii, pe care a găsit-o repede în semiîntunericul zorilor ca să mi-o aducă pe moașă.

Îngrijorat de situația mea și vrînd să-mi facă o plăcere, Feodor Mihailovici a rugat-o pe mama mea să vină la noi pentru vreo trei luni. Mama, căreia îi era tare dor de mine, acceptă cu bucurie, dar ne-a rugat să-i dăm

---

* Moașă. (Fr.)

răgaz să-și aranjeze treburile legate de administrarea caselor ei, ceea ce prezenta unele dificultăți.

Pe la mijlocul lui decembrie 1867, apropiindu-se data nașterii, ne-am mutat într-un alt apartament, pe rue du Mont-Blanc, pe lîngă biserica anglicană. De data aceasta ne-am luat două camere, una dintre ele foarte mare, cu patru ferestre, care dădeau spre biserică. Apartamentul era mai bun decît cel de dinainte, dar pe bunele noastre bătrîne, proprietarele fostului apartament, le-am regretat de multe ori. Noii proprietari lipseau tot timpul și acasă nu rămînea decît o servitoare de prin părțile Elveției germane, care nu prea știa franțuzește și care nu-mi putea fi de nici un folos. De aceea Feodor Mihailovici a decis să ia o *garde-malade* * pentru îngrijirea copilului și a mea, în timpul refacerii.

Munca noastră comună neîntreruptă la noul roman, ca și alte griji, au făcut ca iarna să treacă repede pentru noi și iată că veni luna februarie 1867, cînd a și avut loc evenimentul pe care-l doream atît și care ne neliniștea atît.

La începutul anului fusese o vreme minunată la Geneva, dar de pe la mijlocul lui februarie se schimbă brusc și se porniră în fiecare zi furtuni. Schimbarea bruscă a vremii a avut, ca de obicei, o influență iritantă asupra lui Feodor Mihailovici, care într-o perioadă scurtă a avut două crize de epilepsie. A doua, foarte puternică, s-a petrecut în noaptea de 20 februarie și-l slăbi atît de mult, încît dimineața, cînd s-a sculat, abia se mai ținea pe picioare. A avut o zi neliniștită și, văzîndu-l cît e de slăbit, l-am convins să se culce mai devreme și a adormit pe la șapte seara. N-a trecut nici o oră și am simțit o durere, mai întîi nu prea mare, care, însă, creștea cu fiecare ceas. Deoarece erau niște dureri caracteristice, mi-am dat seama că se apropie nașterea. Am suportat durerile timp de vreo trei ore, dar mi s-a făcut teamă că voi rămîne fără ajutor și oricît mi-a fost de milă să-l trezesc, m-am decis totuși s-o fac. L-am atins

* Infirmieră. (Fr.)

încet pe umăr. Feodor Mihailovici și-a ridicat repede capul de pe pernă și m-a întrebat :

— Ce-i cu tine, Anecika ?

— Cred că a-nceput, sufăr îngrozitor ! îi răspunsei eu.

— Ce rău-mi pare de tine, scumpa mea ! îmi spuse soțul cu o voce dintre cele mai jalnice și deodată capul îi căzu pe pernă și adormi la loc. Am fost teribil de mișcată de tandrețea lui sinceră ca și de absoluta lui neputință. Mi-am dat seama că Feodor Mihailovici se află într-o stare care nu-i permite să se ducă după *sage-femme* și că în cazul cînd nu-și va fortifica nervii slăbiți printr-un somn mai lung poate izbucni o nouă criză. Proprietarii, ca de obicei, nu erau acasă (își petreceau fiecare noapte la nu știu ce adunare), iar să apelez la servitoare era o treabă inutilă. Din fericire, durerile s-au mai redus și m-am decis să rabd cît pot. Am petrecut o noapte teribilă : pomii care înconjurau biserica foșneau îngrozitor, vîntul și ploaia îmi băteau în ferestre, pe stradă era întuneric beznă. Nu ascund că eram copleșită de sentimentul singurătății și al neputinței. Cît îmi era de greu să știu că în momentele atît de dificile ale vieții mele n-aveam lîngă mine pe nimeni dintre rude și că singurul meu păzitor și apărător — soțul — era el însuși neajutorat în momentul acela. Am început să mă rog fierbinte și rugăciunea mi-a dat puteri.

Spre dimineață, durerile s-au intensificat și pe la șapte m-am hotărît să-l trezesc pe Feodor Mihailovici. S-a sculat mult fortificat. Cînd a aflat că m-am chinuit toată noaptea, s-a speriat teribil, mi-a reproșat că nu l-am trezit mai devreme, s-a îmbrăcat într-o clipă și a fugit la m-me Barraud. A sunat mult pînă i s-a răspuns ; servitoarea nu voia s-o trezească pe doamna, spunînd că abia s-a întors dintr-o vizită. Atunci Feodor Mihailovici a amenințat că va continua să sune sau că va sparge geamul. Doamna a fost trezită și după o oră soțul meu a venit cu ea. A trebuit să-i ascult reproșurile pentru multe din cele făcute de mine din neștiință și a afirmat că imprudența mea va întîrzia nașterea. M-a încredințat și de faptul că nașterea va avea loc cel puțin după șapte-opt ore și ne-a promis că va veni la timp.

Feodor Mihailovici s-a dus după *garde-malade* și noi doi, soțul meu și cu mine, am început să așteptăm temători și întristați cele ce vor urma. La ora promisă m-me Barraud n-a venit și soțul meu s-a dus din nou după ea. A aflat că a plecat să ia masa la niște prieteni, undeva pe lîngă gară. Feodor Mihailovici s-a dus la adresa care i s-a dat și a insistat să vină să mă vadă. După părerea ei lucrurile evoluau încet și nașterea putea surveni abia seara tîrziu. După ce mi-a dat cîteva sfaturi, a plecat să ia masa; eu continuam să sufăr, Feodor Mihailovici să se chinuiască văzîndu-mă pe mine. După nouă seara n-a mai putut să suporte și s-a dus după m-me Barraud, la prietenii ei, unde a găsit-o jucînd loto și i-a spus că în cazul cînd nu va veni la noi și nu va rămîne lîngă mine pînă nasc, îl va ruga pe doctor să-i recomande o altă moașă, mai atentă cu obligațiile pe care le are. Amenințarea și-a făcut efectul. M-me Barraud fusese, probabil, nemulțumită de faptul că a fost sculată de la masa de joc și mi-a și spus asta, adăugînd de cîteva ori: *„Oh, ces russes, ces russes!!“*

Ca s-o îmbuneze, Feodor Mihailovici i-a pregătit o cină excelentă, cumpărînd cele mai diverse gustări, dulciuri și vinuri. Eram foarte mulțumită că drumurile după moașă, alergătura prin magazine și pregătirea cinei, i-au sustras măcar pentru un timp atenția. În afara obișnuitelor dureri de naștere, mai sufeream și pentru că vedeam cum acționa starea mea asupra nervilor încă slăbiți de criză ai lui Feodor Mihailovici. Fața lui exprima o asemenea suferință, o asemenea disperare, din timp în timp îl vedeam cum izbucnește în plîns, că am început și eu să mă tem că mă aflu în pragul morții și acum, cînd mi-aduc aminte de gîndurile și sentimentele mele de atunci, trebuie să spun că-mi era milă nu atît de mine, cît de sărmanul meu soț, pentru care moartea mea ar fi fost o catastrofă. Îmi dădeam seama atunci cîte speranțe fierbinți a legat soțul meu de mine și de viitorul nostru copil. O prăbușire bruscă a acestor speranțe ar fi putut însemna pentru el, avînd în vedere caracterul său impetuos și nestăpînit, o distrugere totală. Se prea poate că neliniștea care m-a cuprins cu privire la soțul meu să fi încetinit evoluția nașterii: așa a considerat și m-me

Barraud, care, pînă la urmă, i-a interzis să mai vină în cameră, spunîndu-i că figura lui disperată mă tulbură. Feodor Mihailovici s-a supus, dar am început să mă neliniștesc și mai mult și în pauzele dintre dureri o rugam cînd pe moașă, cînd pe infirmieră să vadă ce face soțul meu. Îmi spuneau ba că stă în genunchi și se roagă, ba că șade îngîndurat, cu fața îngropată în palme. Durerile mele creșteau cu fiecare ceas, din timp în timp îmi pierdeam cunoștința, iar cînd îmi veneam în fire și vedeam că mă privesc niște ochi negri ai unei femei necunoscute, mi se făcea frică și nu înțelegeam unde mă aflu și ce se întîmplă cu mine. În sfîrșit, în jurul orei cinci dimineața, în noaptea spre 22 februarie (pe stilul nostru) suferințele mele au încetat și s-a născut Sonia noastră. Feodor Mihailovici îmi povestea mai tîrziu că tot timpul s-a rugat pentru mine și că deodată prin gemetele mele i s-a părut că aude un strigăt ciudat, parcă de copil. Nu și-a crezut auzului, dar cînd strigătul de copil s-a repetat, a înțeles că s-a născut copilul și, pierzîndu-și controlul de bucurie, a sărit în picioare, s-a apropiat în fugă de ușa încuiată, a împins-o cu putere, s-a aruncat în genunchi lîngă patul meu și a început să-mi sărute mîinile. Eram și eu teribil de fericită că s-au terminat durerile. Eram amîndoi atît de zguduiți, că primele cinci, zece minute nu știam ce avem — băiat sau fată ; am auzit că una din cucoanele care erau acolo a spus : *„Un garçon, n'est-ce pas?“* *, iar o alta i-a răspuns : *„Fillette, une adorable fillette!* **“ Soțul meu, însă, și cu mine, eram atît de fericiți că ni s-a împlinit visul și că a apărut pe lume o nouă ființă, primul nostru copil, încît ne era totuna — băiat sau fată.

Între timp, m-me Barraud a înfășat copilul, ne-a felicitat pentru nașterea fetiței și ne-a întins un mare pachet alb. Feodor Mihailovici a binecuvîntat-o înduioșat pe Sonia, a sărutat fețișoara ei plină de crețuri și mi-a spus : „Uite, Ania, ce drăguță e !“ Am binecuvîntat-o și eu, mi-am sărutat fetița și m-am bucurat mult văzînd pe fața soțului meu, entuziasmată și înduioșată,

---

* Un băiat, nu-i așa ? (Fr.)

** O fetiță, o minunată fetiță. (Fr.)

expresia unei fericiri cum nu mi-a mai fost dat să văd pînă atunci.

Într-un avînt de bucurie, Feodor Mihailovici a îmbrățișat-o pe m-me Barraud, iar infirmierei i-a strîns de cîteva ori mîna. Moașa mi-a spus că în lunga ei practică n-a văzut niciodată un tată atît de emoționat, cum fusese tot timpul soțul meu, și repetă din nou: „*Oh, ces russes, ces russes!*“ Pe infirmieră a trimis-o la farmacie după ceva, iar lui Feodor Mihailovici i-a spus să stea lîngă mine și să mă păzească să nu adorm.

M-me Barraud l-a anunțat pe Feodor Mihailovici că după legile elvețiene, tatăl noului-născut este obligat să anunțe personal poliția și să capete certificatul. Ne-a prevenit că asta trebuie să se facă cît mai repede, pentru că altfel este pasibil de amendă, dacă nu chiar de închisoare. Feodor Mihailovici s-a dus la poliție chiar a doua zi și a lipsit vreo patru ore, ceea ce m-a neliniștit mult: din cauza stării mele bolnăvicioase, mi-am închipuit tot felul de lucruri îngrozitoare care i s-ar fi putut întîmpla. În sfîrșit, Feodor Mihailovici s-a înapoiat și mi-a povestit amuzat întîmplarea petrecută cu el. Cînd a venit la poliție, a aflat că tatăl noului-născut trebuie să aducă doi martori, care să poată confirma atît identitatea părinților, cît și evenimentul însuși. Feodor Mihailovici a început să-i explice funcționarului că e străin și că n-are cunoscuți la Geneva, funcționarul, însă, nici nu l-a mai ascultat și a început să discute cu ceilalți solicitanți. Total nedumerit, Feodor Mihailovici ieși în stradă și ceru un sfat sergentului care făcea de serviciu la intrare. Acesta l-a scos într-o clipă din încurcătură, propunîndu-i să fie el însuși unul din martori, dar a precizat că n-o poate face decît atunci cînd va fi schimbat de un alt sergent, iar asta se va întîmpla după o oră și jumătate. Cînd îl întrebă Feodor Mihailovici de unde să ia un alt martor, sergentul i-a propus „*un camarade à moi*“ *. Lucrurile erau pe cale să se aranjeze, dar mai era de așteptat și Feodor Mihailovici, la sfatul sergentului, s-a așezat pe o bancă de pe bulevard, gîndindu-se cu groază că va mai dura mult pînă se va

* Un prieten de-al meu. (Fr.)

putea întoarce acasă. La ora fixată sergentul a fost schimbat, s-a dus după celălalt martor, a mai adus un sergent și toți trei — soțul meu și cei doi sergenți — s-au dus la funcționarul care făcea înregistrările. Pînă s-au înregistrat declarațiile tatălui noului-născut și ale martorilor, pînă s-a trecut declarația în registre, pînă s-a scris certificatul, a trecut destulă vreme. După ce și-a terminat treburile, Feodor Mihailovici l-a întrebat pe inimosul sergent cît îi datorează lui și camaradului său, pentru timpul pierdut. Acesta îi răspunse : *„Mais rien, monsieur, rien !“* *. Atunci soțul meu s-a gîndit să-i invite pe cei doi sergenți la o cafenea, să bea un pahar de vin în cinstea noii-născute. Sergenții au acceptat cu plăcere și l-au dus pe Feodor Mihailovici la un local apropiat, unde, într-o cameră separată, Feodor Mihailovici a comandat trei sticle din vinul roșu al regiunii. Vinul a dezlegat limbile și sergenții s-au apucat să-i povestească tot felul de întîmplări de la slujbă. Feodor Mihailovici mi-a povestit că stătea ca pe ace, la gîndul cît pot fi de neliniștită din cauza prelungitei sale absențe. Îi era, însă, peste mînă să-și lase invitații, cu atît mai mult cu cît după primele sticle au urmat încă două și sergenții, înveseliți, au toastat în sănătatea mea, pentru *„petite Sophie“* și pentru cel care fusese vinovat de apariția ei pe lume.

Feodor Mihailovici l-a rugat pe prietenul său, poetul A. N. Maikov, să fie nașul Soniei, iar nașă i-a fost Anna Nikolaevna Snitkina, mama mea. Ea dorise să vină la naștere, dar s-a îmbolnăvit și doctorul nu i-a permis să facă drumul acesta înainte de primăvară. Mama a venit la Geneva la începutul lui mai, cînd a și avut loc botezul Soniei.

Deși m-am întremat destul de repede, eram foarte slăbită în urma nașterii grele care a durat treizeci și trei de ore. Am început cu bucurie să-mi alăptez fetița, m-am convins, însă, repede că fără un adaos de lapte n-am să mă descurc, deoarece copilul era mare și sănătos și cerea multă hrană. Era imposibil să angajez o doică pentru Sonia — în Elveția copiii sînt, de obicei,

* Nimic, domnule, nimic ! (Fr.)

hrăniți artificial — cu lapte de vacă proaspăt și cu vitamine. Unele mame își trimiteau copiii la o distanță de vreo șaizeci de verste, în munți, ca să fie alăptați de țărănci. Era, însă, cu neputință să mă despart de Sonia și s-o las pe mîini străine, cu atît mai mult cu cît nici doctorii nu mă sfătuiau s-o fac, deoarece, nefiind controlate, țărăncile luau cîțiva copii și mulți dintre ei mureau.

După ce s-a instaurat ordinea, în casa noastră a început o viață despre care mi-au rămas pentru totdeauna cele mai plăcute amintiri. Spre marea mea fericire, Feodor Mihailovici s-a dovedit a fi un tată deosebit de tandru : asista întotdeauna la baia fetiței și mă ajuta s-o înfășș în păturica de pichet, păturica s-o închei cu ace de siguranță ; o ținea și o legăna în brațe și-și lăsa treburile ca să alerge la ea, numai ce-i auzea glăsciorul. Cînd se trezea sau se întorcea acasă, prima lui întrebare era : „Ce face Sonia ? E sănătoasă ? A dormit bine, a mîncat ?“ Stătea ceasuri întregi lîngă pătuțul ei, îi fredona cîntecele, vorbea cu ea, iar cînd fetița împlini două luni, era convins că-l recunoaște. Iată, dealtfel, ce i-a scris lui A. N. Maikov pe 18 mai 1868 : „Această micuță ființă de trei luni, neajutorată, avea în ochii mei o personalitate a ei. Începuse să mă cunoască, să mă iubească și să-mi zîmbească de cîte ori mă apropiam de ea. Îi plăcea să-i cînt cu vocea mea ridicolă. Nu plîngea și nu se strîmba cînd o sărutam, se oprea din plîns cînd mă apropiam de ea.“

Nu ne-a fost dat să ne bucurăm prea mult de fericirea noastră senină. În primele zile din mai fusese o vreme minunată și noi, la sfatul insistent al doctorului, scoteam în fiecare zi pe micuța noastră dragă la plimbare în Jardin des Anglais, unde dormea două-trei ore în căruțul ei. Într-o zi nefericită, în timpul unei asemenea plimbări, vremea s-a schimbat brusc, a început o *bise*, fetița, probabil, a răcit, pentru că în aceeași noapte a făcut temperatură și a început să tușească. Ne-am adresat imediat celui mai bun doctor de copii, care ne făcea zilnic vizite, și el ne încredință că fetița noastră se va face bine. Chiar și cu trei ore înainte de moartea ei ne spunea că bolnava se simte mult mai bine. În ciuda asi-

gurărilor doctorului, Feodor Mihailovici nu era în stare să facă nimic și aproape că nu se dezlipea de leagăn. Eram amîndoi îngrozitor de neliniștiți și presimțirile noastre sumbre s-au adeverit : în ziua de 12 mai (pe stilul nostru) scumpa noastră Sonia a murit. N-am putere să descriu disperarea care ne-a cuprins, cînd am văzut-o moartă pe fetița noastră dragă. Profund zguduită și îndurerată de sfîrșitul ei, mă temeam în același timp pentru soțul meu : disperarea lui era violentă, plîngea în hohote, ca o femeie, stînd lîngă trupușorul rece al copilei sale și-i săruta neîncetat fețișoara albă și mînuțele. N-am mai văzut niciodată o disperare atît de violentă. Ni se părea amîndurora că nu vom supraviețui suferinței noastre. Timp de două zile, fără să ne despărțim pentru nici o clipă, am umblat prin diverse instituții, ca să obținem permisiunea de a o înmormînta pe mititica noastră, am comandat împreună toate cele necesare pentru îngropăciune, am îmbrăcat-o împreună într-o rochiță albă de atlaz, am pus-o împreună în sicriul căptușit cu atlaz alb și am plîns, am plîns fără sfîrșit. La Feodor Mihailovici ți-era și teamă să te uiți, în săptămîna aceea a bolii Soniei a slăbit și s-a dărîmat într-un hal fără de hal. În cea de a treia zi ne-am dus comoara la biserica rusă pentru slujba de prohod, iar de acolo la cimitirul de la Plain Palais, unde am și îngropat-o în locul rezervat pruncilor. După cîteva zile mormîntul ei a fost înconjurat de chiparoși, iar în mijlocul lor a fost pusă o cruce albă de marmoră. În fiecare zi ne duceam la mormîntul ei, aduceam flori și plîngeam. Prea ne-a fost greu să ne despărțim de neprețuita noastră mititică, pe care am iubit-o atît de sincer și de adînc și de existența căreia ne-am legat atîtea visuri și speranțe.

V

N-avea sens să mai rămînem la Geneva, unde totul ne amintea de Sonia, și am decis să ne realizăm imediat o dorință mai veche și să ne mutăm la Vevey, aflat tot pe lacul Geneva. Ne părea foarte rău, că, din pricina lipsei de bani, nu puteam să plecăm de tot din Elveția, pe

care soțul meu începuse aproape s-o urască : el învinuia de moartea Soniei și clima proastă și schimbătoare a Genevei, și infatuarea doctorului, și nepriceperea dădacei ș.a. Pe elvețieni Feodor Mihailovici nu-i simpatizase prea mult niciodată, dar indiferența și lipsa de omenie manifestate de mulți dintre ei în clipele marii noastre dureri au amplificat și mai mult această antipatie. Ca un exemplu de neomenie voi pomeni faptul că vecinii noștri, care știau de pierderea pe care am suferit-o, au trimis totuși pe cineva să mă roage să nu mai plîng atît de tare, deoarece asta îi deranjează.

N-am să uit niciodată ziua aceea nesfîrșit de tristă, cînd după ce ne-am trimis lucrurile pe vapor, ne-am dus pentru ultima dată să ne luăm rămas bun de la mormîntul scumpei noastre fetițe și să depunem pentru ultima oară o coroniță. Am stat o oră întreagă lîngă monument, am plîns, amintindu-ne de Sonia, și am plecat, ca niște orfani, privind mereu ultimul ei refugiu.

Vaporul cu care am plecat în ziua aceea era de marfă și acolo unde fusesem repartizați era puțină lume. Feodor Mihailovici era strivit de durere că a trebuit să se despartă de mormîntul Soniei și aici, pentru prima dată în viață (Feodor Mihailovici se plîngea arareori) mi-a fost dat să aud protestul lui amar împotriva destinului care l-a urmărit toată viața. Și-a amintit de trista și însingurata lui tinerețe, după moartea mamei pe care a iubit-o atît de mult, și-a amintit de batjocura confraților întru literatură, care mai întîi i-au recunoscut talentul, ca mai tîrziu să-l jignească cu cruzime. Și-a amintit de ocnă și de suferințele pe care le-a îndurat în cei patru ani petrecuți acolo. Mi-a vorbit despre speranța lui de a-și găsi în căsătoria cu Maria Dmitrievna fericirea familială la care ținea atît de mult și care, din păcate, nu s-a realizat : n-a avut copii cu Maria Dmitrievna, iar „caracterul ei ciudat, suspicios și de un fantastic maladiv“ * a fost pricina nefericirii lui în timpul acestei căsătorii. Și acum, cînd a

---

* Cu aceleași cuvinte a definit Feodor Mihailovici caracterul primei sale soții și în scrisoarea către baronul A. E. Vranghel, din 31 martie 1865. — *Biografia și corespondența. Materiale*, p. 278. (N. aut.)

simțit „marea și unica fericire a omului — copilul“ *, destinul crud nu l-a iertat și i-a răpit ființa cea dragă ! Niciodată, nici înainte, nici mai tîrziu, nu mi-a povestit atît de amănunțit, iar pe alocuri cu detalii atît de emoționante, marile suferințe pe care a trebuit să le suporte de-a lungul vieții de la niște oameni care i-au fost scumpi și apropiați.

Am căutat să-l liniștesc, l-am implorat să primească supus încercarea ce ne-a fost dată, probabil, însă, că inima lui a fost prea plină de tristețe și a simțit nevoia să se descarce fie și protestînd împotriva destinului care l-a persecutat toată viața. Eram din toată inima alături de nefericitul meu soț și am deplîns împreună cu el viața lui tristă. Durerea noastră adîncă și comună și discuția intimă care mi-a relevat toate ascunzișurile sufletului său îndurerat ne-au apropiat parcă și mai mult.

Din toți cei paisprezece ani ai căsniciei noastre nu-mi amintesc nici o vară atît de tristă ca cea pe care am petrecut-o la Vevey în 1868. Viața parcă s-a oprit pentru noi, toate gîndurile noastre, toate discuțiile noastre se concentrau în jurul amintirilor despre Sonia și a acelei vremi fericite, cînd ea, cu prezența ei, ne lumina existența. Orice copil pe care-l întîlneam ne amintea de pierderea noastră și ca să nu ne chinuim, ne duceam undeva în munți pentru a evita întîlnirile care ne întristau atît. Suportam și eu greu durerea noastră și am vărsat multe lacrimi după fetiță. Dar, în adîncul sufletului meu, pîlpîia speranța că Domnul se va îndura de suferințele noastre și ne va trimite din nou un copil și mă rugam fierbinte pentru asta. Cu nădejdea de a avea din nou copii căuta să mă mîngîie și mama, care se stingea de dor după nepoțica ei. Mulțumită rugăciunilor și a speranței durerea mea s-a mai atenuat. Altfel, însă, se petreceau lucrurile cu Feodor Mihailovici și starea lui sufletească a început să mă îngrijoreze serios. Iată ce am citit în scrisoarea către Maikov (din 22 iunie), în care a trebuit să scriu cîteva vorbe de salut adresate soției lui : „...cu cît trece timpul, cu atît este mai amară amintirea și cu atît îmi apare mai clar chipul

* Ibidem, p. 288. (N. aut.)

Soniei. Sînt momente cînd nu mai pot să suport. Începuse să mă cunoască și cînd, în ziua morții, am plecat de acasă să citesc ziarele, neștiind că după două ore va muri, m-a urmărit și m-a petrecut cu ochișorii ei. Imaginea asta a ei mă urmărește și astăzi. N-am s-o uit niciodată și niciodată n-am să încetez să sufăr ! Și dacă voi avea un alt copil, nu înțeleg cum am să-l iubesc, de unde am să mai găsesc dragoste pentru el ? Am nevoie de Sonia. Nu pot să pricep că nu mai există și că n-am s-o mai văd niciodată."

Cu aceleași cuvinte răspundea Feodor Mihailovici și la îmbărbătările mamei mele. Starea lui de spirit mă neliniștea teribil și mă gîndeam cu amărăciune — dacă Domnul ne va binecuvînta din nou cu nașterea unui copil, — e posibil oare ca Feodor Mihailovici să nu-l iubească și să nu fie la fel de fericit ca atunci cînd s-a născut Sonia ? Era atîta tristețe și amărăciune în familia noastră, de parcă am fi fost toți învăluiți în negură.

Feodor Mihailovici a continuat să lucreze la romanul său, dar munca nu l-a liniștit. La tristețea noastră s-a adăugat și faptul că au început să se piardă scrisorile care ne erau adresate și astfel s-au îngreunat legăturile noastre cu rudele și cunoscuții, iar aceste legături reprezentau singura noastră mîngîiere. Ne părea rău mai ales de scrisorile lui A.N. Maikov, întotdeauna foarte interesante. Bănuiala că nu primim toate scrisorile ce ni se trimit, ni s-a întărit și mai mult cînd am primit o scrisoare anonimă *, prin care eram informați că Feodor Mihailovici este suspectat, că s-a ordonat deschiderea scrisorilor sale și să fie supus unei percheziții severe la întoarcerea în patrie. Ca un făcut, Feodor Mihailovici citea chiar atunci o carte interzisă : *Les secrets du Palais des Tzars* [43] (din timpul domniei împăratului Nikolai Pavlovici). Printre alți eroi erau descriși și Dostoiesvski cu soția, iar între alte prostii se spunea că Dostoievski pînă la urmă moare, iar soția lui se duce la mănăstire. Povestirea asta l-a revoltat profund pe Feodor Mihailovici și a vrut să scrie chiar un protest (există manuscrisul scrisorii), pe urmă,

* Ibidem, p. 288. (N. aut.)

însă, a hotărît că nu merită să acorde importanţă unei cărţulii stupide.

VI

Spre toamnă ne-a devenit clar că trebuie cu orice preţ să ne schimbăm starea de spirit şi ne-am hotărît să ne mutăm în Italia, iar pentru început să ne stabilim la Milano. Drumul cel mai apropiat era peste munţii Simplon. În parte l-am făcut pe jos, mergînd cu soţul meu pe lîngă uriaşa diligenţă care urca muntele, luînd-o înaintea diligenţei, suind pe poteci şi culegînd pe drum flori de munte. Spre meleagurile Italiei am coborît în cabrioletă. Mi-amintesc o întîmplare nostimă : în localitatea Domo d'Ossola m-am dus să cumpăr fructe şi să-mi verific cunoştinţele de limba italiană căpătate peste vară. Văzînd că Feodor Mihailovici a intrat într-un magazin şi vrînd să-i ajut să se înţeleagă, m-am grăbit spre el. Feodor Mihailovici, vrînd să-mi facă o bucurie, a întrebat cît costă un lănţişor oarecare din vitrină. Negustorul, care ne-a luat drept „nişte străini bogaţi", a cerut pentru lănţişorul în cauză nici mai mult, nici mai puţin de trei mii de franci, încredinţîndu-ne că e aproape de pe vremea lui Vespasian. Neconcordanţa dintre preţul cerut şi banii de care dispuneam l-a făcut pe Feodor Mihailovici să zîmbească şi asta a fost, probabil, prima impresie amuzantă pe care a încercat-o de la pierderea pe care am suferit-o.

Schimbarea mediului, impresiile de călătorie, oamenii noi (după părerea lui Feodor Mihailovici, ţăranii Lombardiei seamănă mult, la prima vedere, cu ţăranii ruşi) — toate acestea au influenţat mult starea de spirit a lui Feodor Mihailovici şi în primele zile pe care le-am petrecut la Milano era foarte animat : m-a dus să văd celebrul Il Duomo, care dintotdeauna l-a entuziasmat sincer şi profund. Lui Feodor Mihailovici îi părea rău doar de faptul că piaţa din faţa catedralei e prea aglomerată de case (acum e mult mai degajată) şi-mi spunea că arhitectura lui Il Duomo pierde astfel din măreţie. Într-o

zi senină, soțul meu și cu mine ne-am urcat chiar pe acoperișul catedralei ca să privim împrejurimile și să vedem mai bine statuile care împodobeau catedrala. Ne-am stabilit pe lîngă Corso, pe o stradă atît de îngustă, că vecinii de vizavi puteau să discute între ei de la fereastră.

Am început să mă bucur de dispoziția animată a soțului meu, dar, spre durerea mea, dispoziția asta n-a mai ținut mult și Feodor Mihailovici a fost cuprins din nou de tristețe. Singurul lucru care-l mai distra pe Feodor Mihailovici era corespondența cu A.N. Maikov și N.N. Strahov. Acesta din urmă ne-a comunicat despre apariția unei noi reviste, *Zarea* [44], editată de V. V. Kapșirev. Feodor Mihailovici era interesat de faptul că în fruntea redacției va fi N. N. Strahov, fostul colaborator al revistelor *Vremea* și *Epoha* și că mulțumită acestui fapt (după cum scria soțul meu) : „Preocuparea noastră și munca noastră comună n-au murit. *Vremea* și *Epoha* au adus totuși roade și treburile cele noi se cade a fi începute de acolo unde am rămas noi. Asta e cu totul îmbucurător" *. Feodor Mihailovici, care simpatiza noua revistă, se interesa atît de colaboratori, cît și de articolele pe care aceștia le scriau (se interesa mai ales de N. I. Danilevski [45], autorul unei lucrări capitale — *Rusia și Europa* și pe care soțul meu îl știa încă din tinerețe drept un discipol al învățăturii lui Fourier). Strahov îl invita insistent pe soțul meu să colaboreze la *Zarea*. Feodor Mihailovici acceptă cu plăcere, dar numai după terminarea romanului *Idiotul*, pe care-l scria greu și de care nu era mulțumit. Feodor Mihailovici mă încredința că n-a avut niciodată o idee mai interesantă și mai generoasă, decît cea care s-a clarificat în roman, și că n-a exprimat nici a zecea parte din ceea ce ar fi vrut să exprime.

În toamna lui 1868, a fost o vreme ploioasă la Milano și era imposibil să faci acele plimbări lungi la care soțul meu ținea atît de mult. În sălile de lectură nu erau nici ziare, nici cărți rusești și Feodor Mihailovici era foarte plictisit de faptul că n-avea nici un fel de știri din patrie. Ca urmare, după ce am stat două luni la Milano,

* Ibidem, p. 261. (N aut.)

ne-am hotărît să ne mutăm pentru iarnă la Florența. Feodor Mihailovici fusese cîndva acolo și i-au rămas niște amintiri agreabile despre oraș, mai ales despre comorile de artă din Florența.

Astfel, la sfîrșitul lui noiembrie 1868, ne-am mutat în capitala de atunci a Italiei și ne-am stabilit pe lîngă Palazzo Pitti. Schimbarea locului a avut din nou o influență binefăcătoare asupra soțului meu și am început să vizităm împreună bisericile, muzeele, palatele. Țin minte că Feodor Mihailovici era entuziasmat de Catedrale, de biserica Santa Maria del Fiore și de micuța capelă del Battistero, unde sînt de obicei botezați copiii. Ușile de bronz de la Battistero (mai ales *delta del Paradiso*), executate de celebrul Ghiberti, l-au fermecat pe Feodor Mihailovici și adesea, trecînd pe lîngă capelă, se oprea să le privească. Soțul meu mă asigura că dacă se va îmbogăți își va cumpăra neapărat fotografiile acestor uși, poate chiar în mărime naturală, și că le va atîrna în cabinetul său ca să le poată admira.

Ne duceam adesea la Palazzo Pitti și soțul meu era cuprins de entuziasm la vederea tabloului lui Rafael *Madonna della Sedia*. Un alt tablou al aceluiași pictor, *S. Giovan battista nel deserto* (Ioan Botezătorul în pustiu), aflat în galeria Uffizi, îl entuziasma de asemenea pe Feodor Mihailovici, care-și petrecea multă vreme în fața acestui tablou. După ce vizitam galeria de tablouri, ne duceam să vedem în aceeași clădire statuia Venerei de Medici, lucrarea celebrului sculptor grec Cleomene. Această statuie soțul meu o socotea genială.

În Florența, spre marea noastră bucurie, am descoperit o bibliotecă excelentă și o sală de lectură cu două ziare rusești și soțul meu se ducea zilnic acolo pentru lectura de după masă. Dintre cărți a împrumutat pentru acasă și a citit în decursul iernii operele lui Voltaire și Diderot, în limba franceză, pe care o stăpînea bine.

Anul 1869 ne-a adus fericire : ne-am convins în curînd că domnul ne-a binecuvîntat căsnicia și că putem nădăjdui din nou să avem un copil. Bucuria noastră n-avea margini și scumpul meu soț a început să se îngrijească de mine cu aceeași atenție ca și în timpul primei mele sarcini. Grija lui a ajuns pînă acolo, că atunci cînd

a citit volumele abia ieșite de sub tipar ale romanului contelui L. Tolstoi *Război și pace,* pe care i le-a trimis N.N. Strahov, a ascuns de mine acea parte a romanului unde este descrisă cu atîta forță moartea pricinuită de naștere a soției prințului Andrei Bolkonski. Lui Feodor Mihailovici îi fusese teamă că imaginea morții îmi va produce o impresie profundă și dureroasă. Am căutat peste tot volumul dispărut și chiar mi-am certat soțul că a pierdut cartea. Se scuza în fel și chip și mă încredința că se va găsi, dar nu mi-a dat-o decît după ce evenimentul s-a săvîrșit. Feodor Mihailovici, în așteptarea nașterii copilului, îi scria lui N.N. Strahov : „Aștept cu spaimă și emoție, cu speranță și îndoială" *. Visam amîndoi să avem o fetiță și am și început s-o iubim atît de mult, că i-am și dat numele de Liubov **, un nume care nu figura nici în familia mea, nici în cea a soțului meu.

Doctorul mi-a prescris să mă plimb mult și noi ne duceam în fiecare zi în Giardino Boboli (parcul care înconjoară palatul Pitti), unde, în ciuda faptului că era ianuarie, înfloreau trandafirii. Aici ne încălzeam la soare și visam la viitoarea noastră fericire.

În 1869, ca și înainte, stăteam foarte prost cu banii și am dus-o greu. Pentru romanul *Idiotul,* Feodor Mihailovici primea o sută cincizeci de ruble pentru coala de autor, ceea ce făcea în jur de șapte mii de ruble. Din aceștia, însă, am luat trei mii pentru nunta noastră, înainte de a pleca în străinătate. Din restul de patru mii, trebuia să plătim dobîndă pentru lucrurile amanetate la Petersburg și să-l ajutăm adesea pe fiul vitreg, ca și familia răposatului frate al lui Feodor Mihailovici, așa încît ne rămîneau relativ puțini bani. Relativa noastră sărăcie, însă, o acceptam fără să ne plîngem, chiar cu o oarecare indiferență. Feodor Mihailovici își spunea mister Micawber, iar mie îmi spunea missis Micawber. Ne înțelegeam minunat, iar acum, cînd apăruse speranța unei noi fericiri, totul ar fi fost perfect dacă nu ne-ar fi amenințat un nou necaz : în ultimii doi ani Feodor Mihailovici se dezobișnuise de Rusia și asta a început să-l apese. În

---

* Ibidem, p. 282. (N. aut.)

** Iubire, în rusește.

scrisoarea către S.A. Hmîrova[46], din 8 martie 1869, vorbindu-i despre viitorul său roman *Ateismul*[47], scria : „Nu pot să scriu aici ; pentru asta trebuie să fiu neapărat în Rusia, să văd, să aud și să particip direct la viața rusească... aici, însă, îmi pierd chiar și capacitatea de a scrie, neavînd la îndemînă materialul necesar pentru scris, adică realitatea rusă (care îmi dă idei) și pe rușii înșiși." Nu ne lipseau numai rușii, ne lipseau oamenii în general ; nu cunoșteam absolut pe nimeni la Florența, cu care să putem discuta, glumi, face un schimb de impresii. În jurul nostru erau numai străini și uneori niște oameni cu o atitudine dușmănoasă și această deplină izolare o suportam uneori cu greutate. Țin minte, mă gîndeam uneori că oamenii care trăiesc într-o asemenea izolare și înstrăinare ajung pînă la urmă să se urască sau se leagă pentru tot restul vieții. Spre fericirea noastră, noi am avut parte de cea de a doua alternativă : această însingurare involuntară ne-a făcut să ne apropiem și mai mult și să ținem și mai mult unul la altul.

În cele nouă luni pe care le-am petrecut în Italia am învățat să vorbesc puțin italienește, adică atît ca să pot discuta cu servitoarea sau la magazine și chiar să citesc și să înțeleg ziarele *Piccola* și *Secola*. Feodor Mihailovici, care era ocupat cu lucrul său, n-a putut, evident, să învețe limba și eu îi serveam drept traducătoare. Acum, avînd în vedere evenimentul care se apropia, era necesar să ne mutăm într-o țară în care să se vorbească franceza sau germana, așa încît soțul meu să se poată înțelege ușor cu doctorul, moașa, vînzătorii din magazine etc. I-am propus să ne stabilim pentru iarnă la Praga, o țară înrudită, apropiată Rusiei. Acolo ar fi putut face cunoștință cu oamenii politici de frunte și prin ei să intre în cercurile literare și artistice. Feodor Mihailovici mi-a încuviințat alegerea, deoarece a regretat nu o dată că n-a luat parte la Congresul slav din 1867 ; soțul meu privea cu simpatie mișcarea de apropiere de slavi, care începuse în Rusia, și ar fi vrut să-i cunoască mai îndeaproape pe membrii ei. Astfel, am decis definitiv să mergem la Praga și să rămînem acolo pentru toată iarna. În situația mea călătoria prezenta dificultăți și ne-am gîndit ca în drum spre Praga să ne odihnim în cîteva

orașe. Prima noastră etapă a fost pînă la Veneția, dar pe drum, între un tren și altul, ne-am oprit la Bologna și ne-am dus la muzeu să vedem tabloul lui Rafael *Sfînta Cecilia*. Feodor Mihailovici aprecia mult această lucrare, pînă atunci, însă, nu văzuse decît cópii și a fost fericit acum să vadă originalul. Mi-a fost greu să-l fac să se dezlipească de acest tablou divin, dar îmi era teamă să nu pierdem trenul.

La Veneția am stat cîteva zile și Feodor Mihailovici a fost entuziasmat de arhitectura bisericii sf. Marco (Chiesa San Marco) și ore întregi privea mozaicul care-i înfrumusețează pereții. Ne-am dus împreună și la Palazzo Ducale și soțul meu a fost încîntat de uimitoarea arhitectură a acestuia ; a admirat și tavanele de o uluitoare frumusețe ale Palatului dogilor, pictate de cei mai buni pictori din secolul al XV-lea. Se poate spune că toate cele patru zile n-am părăsit piața San Marco, atît ne fermeca, și ziua și noaptea.

VII

Drumul cu vaporul de la Veneția la Triest a fost extrem de agitat ; Feodor Mihailovici a fost foarte neliniștit pentru mine și nu mă lăsa nici o clipă singură. Din fericire, însă, totul a decurs bine. Apoi ne-am oprit pentru două zile la Viena și abia după o călătorie de zece zile am ajuns la Praga. Aici am încercat o mare deziluzie : pe vremea aceea existau camere mobilate doar pentru necăsătoriți și nu erau deloc camere mobilate pentru familiști, deci niște camere mai comode și mai liniștite. Ca să rămînem la Praga trebuia să închiriem un apartament, să plătim pentru o jumătate de an înainte, să ne cumpărăm mobilă și restul de lucruri necesare gospodăriei. N-aveam bani pentru asta și după ce am căutat timp de trei zile a trebuit să părăsim Praga de aur, care ne-a plăcut foarte mult în acest răstimp. Astfel s-au spulberat speranțele soțului meu de a lega relații cu militanți ai mișcării slave. Nu ne-a rămas altceva de făcut decît să ne stabilim la Dresda, unde condițiile de existență ne erau cunoscute. Și la începutul lui august am

sosit la Dresda şi am închiriat trei camere mobilate (mama a venit din nou pentru perioada naşterii) în cartierul englezesc al oraşului (Englischer Vierte), pe Victoriastrasse Nr.5. În această casă, la 14 septembrie a şi avut loc fericitul eveniment al familiei — s-a născut Liubov, cea de a doua fetiţă a noastră. Feodor Mihailovici, fericit la culme îi scria lui A.N. Maikov, anunţîndu-i marea sa bucurie şi rugîndu-l să fie naşul fetiţei : „Cu trei zile în urmă s-a născut fetiţa mea, Liubov. Totul a decurs normal şi copila este voinică, sănătoasă, o frumuseţe“ *. Bineînţeles că numai ochii unui părinte extaziat puteau să vadă în boţul acela de carne roz „o frumuseţe“.

Odată cu naşterea copilului fericirea a început din nou să ne lumineze familia. Feodor Mihailovici era neobişnuit de tandru cu fiica lui, se juca cu ea, îi făcea baie, o ţinea în braţe, o legăna şi se simţea atît de fericit, încît îi scria lui N.N. Strahov : „Ah, de ce nu eşti căsătorit şi de ce n-ai copii, stimate Nikolai Nikolaevici. Îţi jur că asta constituie trei sferturi din fericirea noastră, iar restul abia dacă face un sfert.“ **

Şi de data asta, naşul a fost A. N. Maikov, iar ca naşă soţul meu a ales-o pe sora lui favorită, V. M. Ivanova. Reprezentanta ei a fost mama. Botezul a avut loc abia în decembrie : la început nu m-am simţit bine, iar mai tîrziu preotul bisericii din Dresda a plecat cu treburi la Petersburg.

La Dresda am găsit o excelentă sală de lectură cu o mulţime de ziare ruseşti şi străine. Ne-am găsit şi cunoscuţi, printre ruşii care locuiau permanent la Dresda, care după liturghie veneau în familia foarte ospitalieră a preotului. Printre noii noştri cunoscuţi am descoperit şi cîţiva oameni subţiri şi inteligenţi, cu care soţului meu îi făcea plăcere să discute. Aceasta a fost latura bună a vieţii noastre din Dresda.

După ce şi-a terminat romanul *Eternul soţ*, Feodor Mihailovici l-a trimis revistei *Zarea*, unde a şi apărut în primele două numere din 1870. Romanul acesta are o semnificaţie autobiografică. E un ecou al verii pe

* Ibidem, p. 206. (N. aut.)
** Ibidem, p. 287. (N. aut.)

care a petrecut-o soțul meu în 1866 la Lublin, în apropiere de Moscova, unde a locuit într-o vilă de lîngă cea a surorii sale V.M. Ivanova. Pentru familia Zahlebinin i-a servit lui Feodor Mihailovici ca prototip familia Ivanovilor. Aici e și tatăl ocupat pînă peste cap cu treburile sale de medic și mama, mereu obosită de gospodărie, și tineretul vesel — nepoții și nepoatele lui Feodor Mihailovici și tinerii lor prieteni. În chipul prietenei Marieĭ Nikitișna este zugrăvită prietena familiei M.S. Ivancina-Pisareva, iar în chipul lui Alexandr Lobov — fiul vitreg al soțului meu, P.A. Isaev, desigur, într-o manieră mult idealizată. Chiar și în Velceaninov sînt unele trăsături ale lui Feodor Mihailovici, de pildă, în descrierea diverselor jocuri, pe care le organiza cînd venea la vila din afara orașului. Așa, vesel, într-o societate tînără, și-l amintește pe Feodor Mihailovici unul din participanții acestor amuzante seri de vară și reprezentații — N.N. Von-Vocht. *

În iarna lui 1869/1870, Feodor Mihailovici a fost ocupat cu realizarea romanului pe care a vrut să-l intituleze *Viața marelui păcătos.*[48] Această lucrare trebuia să fie compusă în concepția soțului meu din cinci mari povestiri (fiecare cam de cincisprezece coli de autor), iar fiecare povestire trebuia să fie o lucrare independentă, care ar fi putut fi tipărită ca atare în revistă sau într-o carte separată. În toate cele cinci povestiri Feodor Mihailovici voia să dezbată acea problemă importantă și chinuitoare care l-a obsedat toată viața — existența lui Dumnezeu. Acțiunea primei povestiri trebuia să se petreacă în cel de al cincilea deceniu al secolului trecut, iar materialul și tipurile de atunci îi erau atît de cunoscute lui Feodor Mihailovici, încît ar fi putut s-o scrie și în străinătate. Această povestire a și vrut soțul meu s-o publice în *Zarea.* Dar pentru cea de a doua povestire, a cărei acțiune se petrece într-o mănăstire, era necesar ca Feodor Mihailovici să se întoarcă în Rusia. Drept erou principal al celei de a doua povestiri soțul meu ar fi vrut să-l facă pe preasfîntul Tihon Zadonski, bineînțeles sub alt nume. Feodor Mihailovici nutrea mari speranțe cu acest

* *„Mesagerul istoric,* 1901, nr. 12. (N. aut.)

roman pe care-l privea ca pe o încununare a activității sale literare. Mai tîrziu și-a realizat intenția, deoarece multe din personajele romanului la care s-a gîndit au intrat apoi în romanul *Frații Karamazov*. Atunci, însă, soțul meu n-a reușit să-și transpună intenția, deoarece a fost captivat de o altă temă, despre care i-a scris lui N.N. Strahov : „Nutresc multe speranțe în lucrul pe care-l scriu acum pentru *Russki vestnik*, dar nu din punct de vedere artistic, ci din punctul de vedere al tendinței : aș vrea să spun cîteva idei, chiar dacă ar fi să renunț la orice veleități artistice, dar sînt captivat de cele pe care le-am adunat în mintea și în inima mea și chiar dacă va ieși un pamflet, eu tot am să le spun".

Acesta a fost romanul *Demonii*, apărut în 1871. La cristalizarea noii teme a contribuit sosirea fratelui meu. E vorba de faptul că Feodor Mihailovici, care citea diverse ziare străine (în care se publicau multe din cele care nu apăreau în ziarele rusești), a ajuns la concluzia că la Academia agronomică Petrovskaia vor izbucni în timpul cel mai scurt tulburări politice. Fiindu-i teamă că fratele meu, tînăr și lipsit de voință cum era, ar putea participa la ele, Feodor Mihailovici a convins-o pe mama să-l cheme pe acesta să ne viziteze la Dresda. Cu sosirea fratelui meu Feodor Mihailovici voia să ne liniștească atît pe mine (începuse să mi se facă dor de țară), cît și pe mama, care de doi ani locuia în străinătate (ba cu copiii surorii mele, ba în vizită la noi) și căreia i se făcuse tare dor de fiul ei. Fratele meu visase întotdeauna să călătorească în străinătate ; s-a folosit de vacanță și a venit la noi. Feodor Mihailovici îl simpatizase întotdeauna pe fratele meu, se interesa de studiile sale, de cunoscuții săi și, în general, de viața și de starea de spirit ale studențimii. Fratele meu povestea amănunțit și cu pasiune. Atunci i-a și venit lui Feodor Mihailovici ideea ca într-una din povestirile sale să descrie mișcarea politică a vremii, iar unul din eroi să fie studentul Ivanov (sub numele de Șatov), ucis de Neceaev [49]. Despre studentul Ivanov fratele vorbea ca de un om inteligent, remarcabil prin tăria caracterului său și care și-a schimbat radical vechile convingeri. Și cît de zguduit a fost fratele meu, cînd a aflat mai tîrziu din ziare despre asasinarea lui

Ivanov, față de care se simțea atît de atașat! Descrierea parcului Academiei Petrovskaia și a grotei unde a fost omorît Ivanov a fost făcută de Feodor Mihailovici după cuvintele fratelui meu.

Trebuie să mai spun că venirea fratelui meu la Dresda a ajuns un eveniment esențial în viața lui : printre membrii societății ruse a întîlnit o fată, care i-a devenit după un an, soție.

Deși materialul pentru noul roman a fost luat din realitate, totuși soțul meu l-a scris neobișnuit de greu. Ca de obicei, soțul meu era nemulțumit de munca sa, a refăcut de multe ori pasagii întregi, iar vreo cincisprezece coli de autor a distrus. Romanul cu tendință probabil că nu era în spiritul creației sale.

Pe măsură ce Liubocika noastră creștea și nu mai avea nevoie de prezența mea neîntreruptă, am căpătat posibilitatea ca împreună cu Feodor Mihailovici să merg la galeria de tablouri, la concertele ieftine de pe terasa Brülle și să fac plimbări. În timpul uneia dintre ele a avut loc o întîmplare care relevă caracterul impetuos al soțului meu. Lucrurile s-au petrecut astfel : în iarna lui 1870 s-a anunțat licitația mobilelor și a lucrurilor unei răposate ducese germane. Se vindeau briliante, rochii, rufărie, blănuri etc. și sălile hotelului unde avea loc licitația erau ticsite de lume. Într-una din ultimele zile ale licitației am trecut pe lîngă casa ei și am propus să intrăm și să vedem cum se vînd la nemți lucrurile la licitație. Feodor Mihailovici fu de acord și am urcat pînă în sală. Rămăseseră relativ puține lucruri, mai ales obiecte de lux, care n-au prea găsit amatori printre nemții atît de socotiți. Din această pricină lucrurile nu se mai vindeau la vechiul preț, ci la prețurile oferite de cumpărători. Deodată, Feodor Mihailovici observă pe rafturile bufetului un fermecător *surtout de table* din sticlă de Boemia, foarte delicat, de un vișiniu-închis, cu ornamentații aurite. Erau cu totul optsprezece piese : două vase mari, două mijlocii, șase mai mici, patru vaze pentru dulceață și patru farfurii, toate cu același desen. Feodor Mihailovici, mare autor de lucrări delicate, a admirat vazele și a spus : „Ce bine ar fi să avem vazele astea minunate. Vrei, Anecika, să le cumpărăm ?“ Eu rîdeam,

știind că deși aveam bani în clipa aceea, nu aveam prea mulți. Odată cu noi admira cristalele o franțuzoaică; spunea doamnei care o însoțea că-i pare rău că sînt atît de multe lucruri, altfel le-ar fi cumpărat. Feodor Mihailovici o auzi și i se adresă pe loc: „Madame, să le cumpărăm împreună". N-au trecut nici cinci minute și lucrurile au și fost expuse pentru optsprezece taleri, un taler de bucată. Oricît ar fi nemții de socotiți, dar un preț atît de mic pentru un număr atît de mare de lucruri li s-a părut și lor accesibil și au apărut amatori, care adăugau cîte *fünf Groschen*. Numai Feodor Mihailovici plusa cîte un taler. Cu fiecare clipă Feodor Mihailovici se aprindea tot mai mult, iar eu văzînd că prețul se ridică, mă gîndeam cu groază — și dacă franțuzoaica va refuza să cumpere și toate lucrurile vor fi ale noastre? Licitatorul, cînd a ajuns la patruzeci și unu de taleri, de teamă să nu piardă cumpărătorii a oprit licitația și lucrurile ne-au revenit nouă. Franțuzoaica n-a renunțat la achiziție și ne-am împărțit cinstit lucrurile. Trebuia să le ducem acasă. Feodor Mihailovici a rămas cu lucrurile, iar eu m-am dus acasă însoțită de doi hamali, fiecare cu cîte o vază în mînă. A trebuit să mai vin de două ori după lucruri. Puteți să vă imaginați uimirea mamei, cînd a văzut în camera soțului meu o colecție de vaze. Prima întrebare a ei a fost: „Și cum o să duceți toate astea în Rusia? Voi n-aveți lăzi, aveți geamantane și se vor sparge pe drum". Nu ne gîndisem la asta și chiar dacă ne-am fi gîndit, Feodor Mihailovici, cuprins de patimă, tot n-ar fi renunțat la achiziție. Dealtfel, totul a decurs bine: din Dresda plecau adesea ruși la Petersburg și am rugat niște cunoscuți să ia cîte o vază și s-o ducă surorii mele. Acest *surtout de table* are și astăzi pentru noi o mare valoare de familie.

După cum am mai spus, soțul meu și cu mine îl vizitam pe preotul rus N.F. Rozanov. Soțul meu nu-l aprecia cine știe ce, pentru că acesta, prin vioiciunea sa și printr-o oarecare frivolitate a judecăților sale, nu întruchipa tipul de slujitor al altarului cum și-l imagina Feodor Mihailovici. Soția preotului era foarte simpatică. Printre cucoanele din Rusia care locuiau pe atunci la Dresda erau și cîteva mari admiratoare ale talentului

soţului meu : îi aduceau flori şi cărţi şi mai ales o răsfăţau şi o copleşeau cu jucării pe Liubocika noastră, fapt cu care, evident, îşi atrăgeau simpatia lui Feodor Mihailovici.

Spre sfîrşitul lui octombrie 1870, ruşii din Dresda s-au adunat la preot şi din proprie iniţiativă au hotărît să trimită cancelarului de atunci un mesaj în legătură cu nota din 19 octombrie adresată reprezentanţilor Rusiei [50]. Toţi cei de faţă au început să-l roage pe Feodor Mihailovici să scrie scrisoarea, — care, deşi foarte ocupat pe atunci, acceptă. Iată scrisoarea :

„Noi, ruşii care ne aflăm pentru un timp în străinătate, am aflat cu entuziasm şi gratitudine de voinţa imperială, expusă de Dumneavoastră în nota din 19 octombrie şi adresată reprezentanţilor Rusiei pe lîngă puterile care au semnat Tratatul de la Paris. Sîntem fericiţi că putem şi de aici, adunaţi frăţeşte şi într-un gînd, să afirmăm Excelenţei-Voastre sentimentele de bucurie pe care le-a încercat fiecare dintre noi la citirea notei. Am auzit în el parcă glasul marii şi glorioasei noastre Rusii. Fiecare dintre noi, mîndru de numele de rus, a citit aceste cuvinte pline de dreptate şi de cel mai înalt sentiment de demnitate. Îl rugăm pe Dumnezeu să aibă grijă de fericirea patriei noastre şi s-o apere multă vreme de încercări. Îl rugăm să păstreze pentru mulţi ani pe iubitul nostru ţar-eliberator [51] şi să-i dea slujitori atît de străluciţi ca Excelenţa-Voastră."

Această scrisoare a fost acoperită de o mulţime de semnături, în jur de o sută, şi trimisă consulului.

Mi se făcea dor de Rusia şi în primii trei ani pe care i-am petrecut în străinătate, dar apăreau impresii noi, bune sau rele, şi dorul mi se atenua. În cel de al patrulea an, însă, n-am mai avut putere să lupt. Deşi în jurul meu erau fiinţele cele mai dragi : soţul, copilul, mama, fratele, îmi lipsea totuşi ceva important, îmi lipsea ţara, Rusia. Tristeţea mea s-a transformat treptat într-o boală, în nostalgie, şi viitorul îmi apărea lipsit de orice speranţă. Aveam impresia că nu ne vom mai întoarce niciodată în Rusia, că vor apare mereu nişte obstacole de neînvins : ba n-avem bani, ba avem bani, dar nu putem să plecăm din cauză că sînt însărcinată sau pentru că ni-e

teamă să nu răcească copilul etc. Străinătatea îmi apărea ca o închisoare în care am nimerit și din care nu pot să scap. Oricît mă linișteau rudele, oricît mă mîngîiau cu speranța că situația se va schimba și că ne vom întoarce în țară, toate consolările erau zadarnice : am încetat să mai cred în aceste promisiuni și am fost convinsă că soarta mi-a predestinat să rămîn întotdeauna printre străini. Îmi dădeam seama că nu fac, cu tristețea mea, decît să-l amărăsc pe scumpul meu soț, căruia îi era nespus de greu să trăiască în străinătate : căutam să mă abțin față de el, să nu plîng, să nu mă vait, dar figura mea tristă mă trăda uneori. Îmi spuneam că sînt gata să suport toate necazurile, sărăcia, chiar cea mai mare sărăcie, numai să trăiesc în țara mea dragă, cu care mă mîndream atît de mult. Amintindu-mi de starea mea de spirit de atunci, trebuie să spun că era uneori de neîndurat și că n-o doresc nici celui mai rău dușman al meu.

La sfîrșitul lui 1870, s-a ivit o împrejurare mulțumită căreia am avut posibilitatea să căpătăm o sumă de bani însemnată pentru noi și anume : Stellovski, care cumpărase în 1865 de la Feodor Mihailovici dreptul de a publica operele sale, complete, a tipărit în volum separat *Crimă și pedeapsă*. Conform înțelegerii, Stellovski era obligat să-i plătească soțului meu mai mult de o mie de ruble. Și iată că romanul fusese tipărit, iar editorul nu voia să plătească nimic, deși fiul vitreg al soțului meu l-a anunțat că are o procură pentru primirea banilor. Neputîndu-se baza pe experiența fiului său vitreg, Feodor Mihailovici l-a rugat pe A.N. Maikov să ia asupra sa obținerea acestor bani, dar să nu se angajeze el în această acțiune, ci s-o încredințeze unui avocat.

Mi-amintesc cu multă recunoștință de nesfîrșita bunătate a mult stimatului A.N. Maikov față de noi, în cei patru ani pe care i-am petrecut în străinătate. Și în acest caz, Apollon Nikolaevici a manifestat cele mai bune intenții și nu numai că a încredințat treaba unui avocat, dar a căutat să ducă el însuși tratative cu Stellovski. Acest editor, însă, era un escroc cunoscut, și A.N. Maikov, temîndu-se ca Stellovski să nu-l înșele, a decis să-l cheme pe Feodor Mihailovici la Petersburg. Și deoarece știa că

sîntem întotdeauna fără bani, s-a gîndit la o măsură extremă și anume : să ne trimită o telegramă în care-l sfătuia pe soțul meu să ceară un împrumut de o sută de ruble de la Fondul Literar și cu banii aceștia, să vină la Petersburg singur, fără familie. Din păcate, telegrama a venit pe 1 aprilie (ziua păcălelilor în Rusia) și noi am înțeles asta ca o glumă a cuiva sau ca o dorință perfidă a vreunui creditor sau poate chiar a lui Stellovski să-l cheme pe Feodor Mihailovici la Petersburg și acolo, amenințîndu-l cu închisoarea datornicilor, să se achite pentru *Crimă și pedeapsă* cu polițele cumpărate pe un preț de nimic. Bunul Apollon Nikolaevici nu s-a limitat la expedierea telegramei, ci a și sondat din partea sa comitetul Fondului literar pentru un împrumut de *o sută* de ruble pentru scriitorul Dostoievski, Fondul, însă, a avut și de data aceasta * o atitudine neamicală față de cerere, fapt despre care vorbește A.N. Maikov în scrisoarea sa din 21 aprilie 1871.

Feodor Mihailovici a fost supărat cînd a primit scrisoarea aceasta și în răspunsul său a scris următoarele ** : „Vedeți cît de răuvoitor s-a purtat Fondul față de cererea mea (adică a dumitale pentru mine) de împrumut, ce garanții mi s-au cerut etc. etc. și cît e de arogant tonul răspunsului. Dacă ar fi cerut un nihilist, nu i s-ar fi răspuns astfel."

Timpul trecea și în aprilie 1871 s-au împlinit patru ani de cînd eram în străinătate, iar speranța de reîntoarcere în Rusia ba apărea, ba dispărea. Pînă la urmă, soțul meu și cu mine am hotărît să ne întoarcem în timpul cel mai scurt la Petersburg, oricare ar fi fost consecințele întoarcerii noastre. Planurile noastre, însă, atîrnau de un fir de păr : așteptam un nou membru al familiei în iulie sau la începutul lui august și dacă n-am fi reușit să ajungem în Rusia cu o lună înainte de evenimentul aș-

---

* Mai încolo vreau să arăt atitudinea binevoitoare a soțului meu față de Fondul literar, acordul său permanent de a citi la serile de binefacere și o permanentă atitudine de ostilitate a Fondului literar față de el. (N. aut.)

** Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

teptat, trebuia în mod cert să mai rămînem un an de zile, pînă la primăvară, pentru că era de neconceput să călătorești cu un nou-născut pe timp de toamnă tîrzie. Cînd ne gîndeam că s-ar putea să nu vedem Rusia încă un an de zile, eram amîndoi cuprinși de disperare : atît de apăsătoare devenise pentru noi viața în străinătate. Feodor Mihailovici îmi spunea adesea că se va „prăbuși" dacă vom mai rămîne în străinătate, că nu mai e în stare să scrie, că nu mai are material, că simte că va înceta să-și mai amintească și să înțeleagă Rusia și pe ruși, deoarece rușii pe care îi cunoșteam la Dresda nu erau, după părerea lui, ruși adevărați, ci niște emigranți, care au părăsit Rusia de bunăvoie pentru totdeauna. Și acesta era adevărul : toți erau membri ai familiilor de nobili, care nu s-au putut împăca cu abolirea iobăgiei și care și-au părăsit țara ca să se bucure de civilizația Europei Occidentale. În mare parte erau niște oameni înrăiți de noua ordine și de micșorarea averilor lor și care își închipuiau că le va fi mai ușor să trăiască în străinătate.

Feodor Mihailovici vorbea atît de des despre „prăbușirea" implacabilă a talentului său, se chinuia atît de mult la gîndul că nu va avea cu ce să-și hrănească tot mai numeroasa familie, atît de dragă, că uneori mă cuprindea disperarea cînd îl ascultam. Ca să-i spulber neliniștea și să-i alung gîndurile triste, care-l împiedicau să se concentreze asupra lucrului, am apelat la acel procedeu care-l deconecta și-l amuza întotdeauna. Profitînd de faptul că aveam o oarecare sumă de bani (cam trei sute de taleri), am început să vorbesc despre ruletă și despre faptul că ar merita să-și mai încerce o dată norocul ; îi spuneam că doar se întîmplase să cîștige și de ce n-am spera că de data aceasta norocul va fi de partea lui etc. etc. Evident, nu mă gîndisem nici o clipă la cîștig și-mi părea foarte rău de cei o sută de taleri pe care trebuia să-i jertfesc, dar știam din precedentele sale plecări la ruletă că, după ce va încerca noi emoții, satisfăcîndu-și astfel nevoia de risc, Feodor Mihailovici se va întoarce liniștit și, convins de zădărnicia speranțelor sale de cîștig, se va apuca de roman și în două, trei săptămîni va recupera tot ce a pierdut. Ideea mea privitoare la ruletă i-a plăcut prea mult ca s-o refuze. După ce a luat cu el o sută douăzeci

de taleri și după ce ne-am înțeles ca în caz de pierdere să-i trimit bani de drum, a plecat la Wiesbaden, unde a petrecut o săptămînă. După cum mă așteptam, jocul la ruletă a avut un rezultat lamentabil și, împreună cu cheltuielile de drum, Feodor Mihailovici a făcut praf o sută optzeci de taleri, sumă foarte importantă pentru noi atunci. Dar suferințele pe care le-a îndurat în săptămîna aceea, cînd și-a reproșat că a luat banii familiei, banii mei și ai copilului, au avut o influență atît de mare asupra lui, încît a hotărît să nu mai joace *niciodată* la ruletă. Iată ce-mi scria la 28 aprile 1871 : „Am trecut printr-o transformare uriașă, a dispărut fantezia ticăloasă, care m-a *chinuit* timp de zece ani (sau, mai bine zis, de la moartea fratelui meu, cînd m-am trezit deodată strivit de datorii) ; am tot visat să cîștig, am visat serios, cu pasiune. Acum totul s-a terminat ! A fost pentru *ultima* dată. Nu știu, Ania, dacă ai să mă crezi, dar acum mi s-au dezlegat mîinile ; de acum încolo am să mă gîndesc serios la munca mea și n-am să-mi mai petrec nopțile cu gîndul la joc, cum se întîmpla pînă acum."

N-am putut, desigur, să cred dintr-o dată într-o fericire atît de mare ca cea a renunțării lui Feodor Mihailovici la ruletă. Mi-a mai promis de mai multe ori că n-o să mai joace, dar nu i-a stat în putere să-și țină cuvîntul. Și totuși această fericire s-a realizat și a fost într-adevăr pentru *ultima* dată cînd a mai jucat la ruletă. Mai tîrziu, în timpul călătoriilor sale în străinătate (1874, 1875, 1876, 1879), Feodor Mihailovici nu s-a mai gîndit niciodată să meargă într-un oraș cu jocuri de noroc. E adevărat, în Germania au fost închise în curînd ruletele, mai existau, însă, în Spa, în Saxonia și la Monte-Carlo. Distanța nu l-ar fi împiedicat pe soțul meu să se ducă acolo, dacă ar fi dorit-o. Dar nu mai era atras de joc. Se părea că „fantezia" aceasta a lui Feodor Mihailovici de a cîștiga la ruletă a fost un fel de obsesie sau boală de care a scăpat o dată pentru totdeauna.

Feodor Mihailovici s-a întors de la Wiesbaden liniștit, voios și a început imediat să lucreze la continuarea romanului *Demonii*, deoarece se gîndea că întoarcerea în Rusia, aranjatul într-o casă nouă și, apoi, evenimentul pe care-l așteptam nu-i vor da posibilitatea să lucreze.

Toate gîndurile soțului meu erau îndreptate spre noua etapă a vieții noastre și căuta să întrevadă cum se va întîlni cu rudele și cu vechii săi prieteni, care, după părerea lui, s-ar fi putut schimba în ultimii patru ani, își dădea seama că el însuși și-a modificat unele opinii și puncte de vedere.

În ultimele zile ale lunii iunie 1871 am primit de la *Russki vestnik* banii cuveniți pentru roman și, fără să mai pierdem nici măcar o zi, ne-am apucat să ne lichidăm treburile noastre din Dresda (mai exact să răscumpărăm lucrurile și să ne plătim datoriile) și să ne facem bagajele. Cu două zile înainte de plecare, Feodor Mihailovici m-a chemat la el, mi-a înmînat un teanc gros de hîrtie scrisă, de format mare, și m-a rugat să-l ard. Deși am mai vorbit despre asta, îmi părea totuși atît de rău de manuscrise, că am început să-mi implor soțul să-mi permită să le iau cu mine. Feodor Mihailovici, însă, mi-a reamintit că la granița rusă va fi fără doar și poate percheziționat și că i se vor lua hîrtiile, care se vor pierde, cum i s-au pierdut toate hîrtiile cînd a fost arestat în 1849. Nu era exclusă nici posibilitatea ca pînă la cercetarea hîrtiilor să fim reținuți la Verjbolov și asta era riscant, din pricina evenimentului care trebuia să se producă în curînd. Oricît mi-a fost de greu să mă despart de manuscrise, a trebuit să mă supun argumentelor insistente ale lui Feodor Mihailovici. Am aprins căminul și am ars hîrtiile. Așa au dispărut manuscrisele romanelor *Idiotul* și *Eternul soț*. Îmi părea rău îndeosebi de acea parte a romanului *Demonii* care reprezintă varianta originală a acestei lucrări tendențioase. Am reușit să păstrez doar carnetele de însemnări ale romanelor amintite și să le dau mamei, care voia să se întoarcă în Rusia toamna. Îi era, însă, teamă să ia o valiză întreagă de manuscrise : marea lor cantitate ar fi putut naște suspiciuni și hîrtiile i-ar fi fost luate.

În sfîrșit, pe 5 iulie seara am reușit să plecăm din Dresda la Berlin, unde ne-am urcat în trenul care urma să ne ducă în Rusia.

Multă bătaie de cap am avut pe drum cu vioaia noastră Liubocika, pe atunci în vîrstă de un an și zece luni.

Călătoream fără dădacă și, din cauza stării mele, tot timpul drumului (șaizeci și opt de ore) s-a ocupat de ea soțul meu : o scotea pe platformă la aer, îi aducea lapte și mîncare, se juca cu ea, într-un cuvînt a fost cea mai bună dădacă și prin asta mi-a ușurat mult lunga noastră călătorie.

S-a întîmplat așa cum am presupus : la graniță, toate valizele și sacii noștri de voiaj au fost răscoliți, iar hîrtiile și un pachet de cărți au fost puse deoparte. Toată lumea a fost lăsată să iasă din sala de control, iar noi trei tot mai eram acolo, împreună cu un grup de funcționari, care se îngrămădiseră în jurul mesei și ne cercetau cărțile și un teanc subțire de manuscris. Am început să ne neliniștim că vom întîrzia la trenul care trebuia să plece la Petersburg, dar ne-a scos din încurcătură Liubocika noastră — i se făcuse foame, biata de ea, și a început să strige cît o ținea gura : „Mamă, vreau chifle". Funcționarii s-au săturat repede de țipetele ei și ne-au lăsat în plata Domnului, înapoindu-ne fără nici un fel de observații și cărțile, și manuscrisul.

Ne-am mai chinuit o zi și o noapte în vagon, dar faptul că sîntem pe pămînt rusesc, că sîntem înconjurați de rușii noștri, era atît de liniștitor, că ne făcea să uităm toate neplăcerile călătoriei. Soțul meu și cu mine eram veseli și fericiți și ne întrebam unul pe altul : e chiar adevărat că sîntem, în sfîrșit, în Rusia ? Pînă într-atît ni se păruse imposibilă realizarea vechiului nostru vis.

VIII

ANUL 1871. SFÎRȘITUL PERIOADEI DIN STRĂINĂTATE A VIEȚII NOASTRE.

Sfîrșitul acestei perioade, trebuie să spun că mi-l amintesc cu un adînc sentiment de mulțumire pentru destinul nostru. E adevărat, în decursul celor patru ani și ceva, pe care i-am petrecut într-un exil voluntar, am fost supuși unor grele încercări : moartea fiicei noastre mai mari, boala lui Feodor Mihailovici, permanenta noastră lipsă de bani și nesiguranța muncii, nefericita

patimă a lui Feodor Mihailovici pentru ruletă și imposibilitatea de a ne întoarce în țară, dar încercările acestea au fost cu folos, ne apropiau, ne făceau să ne înțelegem și să ne prețuim mai bine unul pe altul și au creat acea puternică legătură reciprocă, mulțumită căreia am fost atît de fericiți în căsnicia noastră.

Pentru mine personal, amintirea acelor ani e vie și frumoasă. Am vizitat multe orașe și localități fermecătoare (Dresda, Baden-Baden, Geneva, Milano, Florența, Veneția, Praga) și în fața ochilor mei extaziați s-a dezvăluit o întreagă lume, necunoscută pînă atunci, și curiozitatea mea de om tînăr a fost pe deplin satisfăcută de vizitarea bisericilor, a muzeelor, a galeriilor de artă, mai ales atunci cînd o făceam în compania omului iubit, iar orice discuție cu el îmi dezvăluia ceva nou în artă sau în viață.

Pentru Feodor Mihailovici toate locurile pe care le-am vizitat nu reprezentau nimic nou, dar el, om de mare simț estetic, a vizitat cu o sinceră desfătare galeriile din Dresda și Veneția și a privit ore în șir catedrala San Marco și palatele Veneției.

E drept, în străinătate n-am avut nici un fel de societate, în afara unor întîlniri întîmplătoare și ocazionale. În primii doi ani, Feodor Mihailovici a fost chiar bucuros de această izolare ; prea obosise, după moartea fratelui său Mihail, de lupta cu necazurile și nenorocirile care au năvălit asupra lui și prea multe neplăceri i-a fost dat să îndure de la cei din lumea literară. În afară de aceasta, Feodor Mihailovici găsea că, pentru un om care gîndește, e uneori foarte util să trăiască izolat, mai departe de evenimentele curente, întotdeauna agitate, și să se lase cu totul în voia gîndurilor și a visurilor sale. Mai tîrziu, cînd s-a întors în vîltoarea capitalei, Feodor Mihailovici și-a amintit nu o dată ce bine era în străinătate, cînd dispunea de timpul său, cînd putea, fără grabă, să gîndească planul unei lucrări sau să citească o carte anume și să se lase întru totul cuprins de admirație și de emoție.

Și cîte bucurii luminoase, profunde, pe lîngă atîtea impresii frumoase, ne-a dat viața în străinătate : nașterea copiilor, începutul vieții de familie la care a visat

întotdeauna Feodor Mihailovici ne-au umplut și ne-au luminat viața, încît spun, cu un sentiment de gratitudine față de soartă : „fie binecuvîntați acei ani minunați pe care mi-a fost dat să-i petrec în străinătate, aproape numai în doi cu acest om uimitor, prin marile sale calități sufletești !“

Încheind trecerea în revistă a celor patru ani și mai bine pe care i-am petrecut în străinătate, voi vorbi despre semnificația lăuntrică a unei vieți îndelung izolate. În ciuda numeroaselor griji și a veșnicelor neajunsuri bănești, iar uneori și a unei plictiseli sufocante, o viață atît de izolată a avut o influență fertilă asupra relevării și evoluției ideilor și sentimentelor creștine, de care a ținut întotdeauna gîndirea soțului meu. Toți prietenii și cunoscuții, care s-au întîlnit cu el după ce ne-am întors din străinătate, îmi spuneau că nu-l recunosc pe Feodor Mihailovici, într-atît i se schimbase caracterul în bine și a devenit mai blînd, mai bun și mai tolerant cu oamenii. Obișnuita lui intoleranță și nerăbdare dispăruseră aproape cu totul. Citez din amintirile lui N. N. Strahov : „Sînt absolut convins că acești patru ani și ceva pe care i-a petrecut în străinătate Feodor Mihailovici au constituit cea mai bună perioadă din viața lui, adică cea care i-a adus cele mai multe gînduri și sentimente profunde și curate. A lucrat intens, dar a avut liniște și bucuria unei vieți fericite de familie și aproape tot timpul a trăit într-o izolare desăvîrșită, adică departe de toate pretextele importante care stau în calea evoluției firești a gîndurilor și a unei adînci activități spirituale. Nașterea copiilor, grija față de copii, participarea fiecărui soț la suferințele celuilalt, chiar și moartea primului copil — toate acestea sînt impresii pure și uneori sublime. Nu există nici un dubiu că în străinătate și nu aiurea, în acele împrejurări, în acele lungi și liniștite meditații, s-a săvîrșit acea deosebită revelație a spiritului creștin, care a sălășluit dintotdeauna în el. Această transformare esențială a devenit evidentă pentru toți cunoscuții săi, în momentul cînd Feodor Mihailovici s-a întors din străinătate. A făcut mereu ca discuțiile să se reducă la teme religioase. Mai mult : și-a schimbat chiar și atitudinea, a devenit mai

blînd, alunecînd uneori spre o sfioșenie totală. Chiar și trăsăturile feței lui purtau urmele acestei stări de spirit și pe buzele sale apăru un zîmbet tandru... Probabil, că în el sălășluiau cele mai bune sentimente creștine, acele sentimente care și-au găsit tot mai des expresia în lucrările sale. Așa a fost el la întoarcerea sa din străinătate."

Feodor Mihailovici însuși și-a amintit, mai tîrziu, cu recunoștință viața noastră în străinătate.

Rudele și cunoștințele au observat o mare schimbare și la mine : dintr-o fată sfioasă și timidă, am devenit o femeie cu un caracter ferm, pe care n-o mai putea speria lupta cu vicisitudinile vieții, mai exact cu datoriile care au atins pînă la întoarcerea noastră la Petersburg suma de douăzeci și cinci de mii de ruble. Mi-a rămas caracterul meu vesel și optimist, dar nu mă manifestam așa decît în familie, printre rude și prieteni. Față de străini și, mai ales, față de bărbați mă purtam cum nu se poate mai reținut, limitîndu-mă la o politețe rece și mai mult tăceam și ascultam atentă, decît îmi exprimam gîndurile. Prietenele mele îmi spuneau că am îmbătrînit mult în acești patru ani și-mi reproșau că nu acord atenție înfățișării mele, că nu mă îmbrac și nu mă pieptăn în ton cu moda. Eram de acord cu ele și totuși nu voiam să mă schimb cu nimic. Eram ferm convinsă că Feodor Mihailovici mă iubește nu numai pentru înfățișarea mea, ci și pentru mintea și caracterul meu și că în acest timp am reușit să ne „altoim sufletele", cum spunea el. Iar înfățișarea mea desuetă și vădita evitare a societății masculine nu puteau să aibă decît o influență pozitivă asupra soțului meu, deoarece nu-i creau pretexte pentru manifestarea unei laturi rele a caracterului său — o gelozie lipsită de orice justificare.

Partea a cincea
DIN NOU ÎN RUSIA

I
REÎNTOARCEREA ÎN ȚARĂ.

Pe 8 iulie 1871, într-o zi senină și călduroasă, ne-am întors la Petersburg, după o ședere de patru ani în străinătate. De la gara Varșavski am mers pe prospectul Izmailovski și am trecut prin fața bisericii sf. Treimi, unde avusese loc cununia noastră. Soțul meu și cu mine ne-am închinat, mititica noastră, privindu-ne pe noi, s-a închinat și ea.

— Ei, Anecika, spuse Feodor Mihailovici, am fost fericiți, nu-i așa, în cei patru ani pe care i-am trăit în străinătate, deși uneori ne-a venit greu. Ce-o să ne dea viața din Petersburg? Tot viitorul nostru e în ceață... Prevăd că ne așteaptă dificultăți și neliniști, înainte de a ne putea pune pe picioare. Nu-mi pun speranța decît în ajutorul Domnului!

— De ce să ne amărîm dinainte, căutam eu să-l liniștesc, să sperăm că Domnul nu ne va părăsi! Esențialul e că visul nostru s-a înfăptuit și sîntem din nou în țară!

Ne-am oprit la hotelul de pe strada Bolșaia Koniușennaia, dar n-am stat acolo decît două zile. Să rămînem acolo, acum cînd așteptam un nou membru al familiei era incomod și prea scump. Am închiriat două camere mobilate la etajul al doilea al casei nr. 3 de pe prospectul Ekateringofski. Am ales acest cartier, ca fetița noastră să poată să-și petreacă zilele călduroase ale

lui iulie și august în parcul Iusupovski, aflat prin apropiere.

Chiar în primele zile ale sosirii noastre, am fost vizitați de rudele lui Feodor Mihailovici și întîlnirea a fost foarte amicală. În cei patru ani situația Emiliei Feodorovna se îmbunătățise : fiul ei mai mare, Feodor Mihailovici, devenise un muzician excelent și avea multe lecții convenabile de pian. Cel de al doilea fiu, Mihail Mihailovici, lucra la o bancă. Fiica ei, Ekaterina Mihailovna, avea și ea angajamente ca stenografă, așa că familia o ducea destul de bine. În afară de asta, Emilia Feodorovna se obișnuise între timp cu gîndul că Feodor Mihailovici, avînd acum familie, n-o poate ajuta decît în cazuri extreme.

Doar Pavel Alexandrovici nu putea nicicum să renunțe la gîndul că „tata", cum continua să-l numească cu încăpățînare pe Feodor Mihailovici, este *obligat* să-l întrețină nu numai pe el, dar și familia lui. Dealtfel, l-am primit cu amabilitate, mai ales pentru faptul că mi-a plăcut mult soția lui, Nadejda Mihailovna, cu care se căsătorise abia în aprilie. Era o femeie drăguță, nu prea înaltă, modestă și deșteaptă. N-am putut pricepe cum de s-a hotărît să se mărite cu un om atît de imposibil ca Pavel Alexandrovici. Îmi părea sincer rău de ea : presimțeam cît de greu o va duce.

La opt zile după sosirea noastră la Petersburg, pe 16 iulie, s-a născut primul nostru fiu, Feodor. În ajun m-am simțit prost. Feodor Mihailovici, care s-a rugat toată ziua și toată noaptea pentru o naștere ușoară, a hotărît, după cum mi-a spus mai tîrziu, ca în cazul cînd se va naște un băiat, fie și cu zece minute înainte de miezul nopții, să-l numească Vladimir, numele cneazului Vladimir, trecut în rîndul sfinților și care se sărbătorește pe cincisprezece iulie. Copilul s-a născut, însă, pe 16 și a primit numele de Feodor, în cinstea tatălui său, cum hotărîsem mai demult. Feodor Mihailovici era foarte fericit și că s-a născut un băiat, și că „evenimentul" care-l îngrijora atît s-a desfășurat normal.

După ce m-am mai întremat, ne-am botezat băiatul. Nașul lui (ca și al celorlalte două fete) a fost prietenul lui Feodor Mihailovici, cunoscutul poet Apollon

Nikolaevici Maikov. Iar drept naşă, Feodor Mihailovici a ales-o pe fiica noastră Liubocika, care pe atunci n-avea nici doi ani.

La sfîrşitul lui august, soţul meu a plecat la Moscova şi a primit de la redacţia revistei *Russki vestnik* o parte din onorariul pentru romanul *Demonii,* care se tipărea în 1871. N-a primit prea mulţi bani, cu toate acestea a apărut posibilitatea să ne mutăm din camere mobilate într-un apartament de iarnă. Principala noastră dificultate consta în faptul că n-am avut nici un fel de mobilă. Mi-a venit ideea să mă duc la *Apraksin Dvor* şi să-i întreb pe negustorii de mobilă de acolo, dacă n-ar fi de acord să ne vîndă mobilă în rate de cîte douăzeci şi cinci de ruble pe lună, iar pînă la achitarea întregii sume mobila rămînînd a fi socotită proprietatea negustorului. S-a găsit un negustor care să accepte aceste condiţii şi ne-a dat piese de patru sute de ruble. Dar ce piese erau acelea ! Noi, dar din lemn de anin şi brad şi, fără să mai vorbesc cum arătau, fuseseră lucrate atît de prost, încît s-au descleiat toate după trei ani şi a trebuit să le schimbăm cu altele noi. Eram, însă, bucuroasă şi de această mobilă : ne dădea posibilitatea să avem locuinţa noastră proprie. Nu mai era cu putinţă să rămînem în camere mobilate : în afara diverselor inconveniente, soţul meu, din cauza vecinătăţii cu copii mici, a ţipetelor şi a plînsului lor, nu putea nici să doarmă, nici să lucreze.

După ce ne-am înţeles în privinţa mobilei, am început să caut casă. Pavel Alexandrovici s-a oferit să mă ajute. În aceeaşi seară a anunţat că a găsit un apartament excelent, de opt camere, foarte ieftin — o sută de ruble pe lună.

— La ce ne trebuie o locuinţă atît de mare ? îl întrebai uimită.

— Nu e mare de loc : voi o să aveţi un salon, un cabinet, un dormitor, o cameră pentru copii, noi — un salon, un cabinet şi un dormitor, iar sufrageria va fi comună.

— Ai de gînd să locuieşti împreună cu noi ? îl întrebai eu, uluită de impertinenţa lui.

— Cum altfel ? Așa i-am spus și neveste-mi : cînd va veni tata, o să stăm împreună.

De data aceasta a trebuit să discut serios cu el și să-i demonstrez că împrejurările sînt altele și că în nici un caz n-am să mai fiu de acord să mai stăm împreună. Ca de obicei, Pavel Alexandrovici a început să-mi spună obrăznicii și să mă amenințe că se va plînge lui Feodor Mihailovici, dar nici nu l-am mai ascultat. Cei patru ani de viață independentă n-au trecut degeaba pentru mine. Pavel Alexandrovici și-a dus amenințarea la îndeplinire și i s-a adresat lui Feodor Mihailovici, care, însă, i-a spus :

— Toată gospodăria am lăsat-o pe mîna soției, cum va hotărî ea așa va fi.

Multă vreme n-a putut să-mi ierte Pavel Alexandrovici eșuarea planurilor sale.

După multe căutări am găsit un apartament pe strada Serpuhovskaia, pe lîngă Institutul de Tehnologie, în casa Arhanghelskăi și l-am închiriat pe numele meu, ca să-mi scutesc soțul de grijile gospodărești. Apartamentul era compus din patru camere : cabinetul, unde lucra și dormea Feodor Mihailovici, salonul, sufrageria și o cameră mare pentru copii, unde dormeam eu.

În ciuda mobilei proaste, mă mîngîiam cu gîndul că nu va trebui să cumpărăm lucruri de gospodărie și haine groase, deoarece fuseseră date spre păstrare la diverse persoane. Dar, vai, și nici aici n-am avut noroc.

Vesela de porțelan și de aramă, ca și lucrurile de bucătărie, fuseseră lăsate spre păstrare la o cunoscută, o domnișoară bătrînă. În timpul absenței noastre ea a murit și sora ei a dus în provincie tot ce a găsit în casă, fără să mai aleagă ce-i aparține și ce nu. Șubele noastre au fost pierdute, la amanet, prin depășirea termenului de plată a dobînzilor de către doamna care și-a luat această obligație, în ciuda faptului că i-am trimis cu regularitate banii pentru dobînzi. Sticlăria și porțelanurile pe care i le-am dat în păstrare surorii mele, Maria Grigorievna, au fost sparte de servitoarea căreia i s-a poruncit să le spele, iar aceasta, alunecînd, a scă-

pat pe jos tava cu porțelanurile. Această din urmă pierdere m-a întristat mult, deoarece tatăl meu, care fusese un cunoscător în materie și căruia îi plăcea să umble pe la anticari, a achiziționat o mulțime de lucruri minunate. După moartea lui mie mi-au revenit cîteva cești minunate de Vieux-Saxe, Sèvres, de pe vremea lui Nicolae I și de asemenea un serviciu vechi, de cristal. Și acum îmi pare rău de fermecătoarele cești cu păstorițe și de paharul cu o muscă desenată atît de viu, că toți care au băut din paharul acesta căutau s-o prindă. Mult aș da să pot căpăta înapoi aceste dragi amintiri din copilărie!

De aceeași soartă tristă au avut parte și lucrurile lui Feodor Mihailovici. Avusese o bibliotecă minunată, la care se gîndise mult în străinătate. Biblioteca conținea multe cărți primite de la prietenii săi scriitori, cu dedicații; erau multe lucrări serioase în materie de istorie și de rit vechi. Cînd am plecat, Pavel Alexandrovici l-a rugat pe soțul meu să lase biblioteca în grija lui, încredințîndu-l că-i trebuie pentru studii și promițîndu-i s-o înapoieze întreagă; a ieșit la iveală că, avînd nevoie de bani, a vîndut-o pe la anticari. La reprosul meu mi-a răspuns cu impertinență că noi sîntem de vină, pentru că nu i-am trimis bani la timp.

Pierderea valoroasei biblioteci l-a mîhnit mult pe Feodor Mihailovici. Acum nu mai avea posibilitatea să cheltuiască mulți bani, cum a făcut înainte, pe cărțile care-i erau atît de necesare. În afară de asta, în biblioteca lui erau cîteva cărți rare, imposibil de cumpărat.

O plăcută surpriză pentru mine a constituit-o un coș mare împletit, plin cu hîrtii, care a fost în păstrare la una din rudele mele. Cercetîndu-i conținutul, am găsit cîteva carnete de însemnări referitoare la romanul *Crimă și pedeapsă* și la cîteva mici nuvele, cîteva registre ale revistelor *Vremea* și *Epoha*, rămase de la răposatul său frate Mihail Mihailovici și multă și felurită corespondență. Aceste hîrtii și documente ni s-au dovedit de mare utilitate mai tîrziu, cînd a trebuit să fie dovedite sau infirmate unele fapte din viața lui Feodor Mihailovici.

II

În septembrie 1871, un ziar a anunțat reîntoarcerea scriitorului Dostoievski din străinătate și cu asta ne-a făcut cel mai prost serviciu. Creditorii noștri, care pînă atunci tăcuseră, au apărut imediat cu cereri de plată a datoriilor. Primul și foarte amenințător a fost Hinterstein. Nu era vorba de o datorie personală a lui Feodor Mihailovici, și nici de treburile revistei, ci de fabrica de tutun a răposatului său frate.

Mihail Mihailovici, un om foarte întreprinzător, avea, în afara revistei, și o fabrică de tutun. Pentru a mări vînzarea, a născocit diferite premii : foarfeci, brice, bricege etc. introduse în cutiile cu țigări de foi. Aceste surprize au atras mulți cumpărători. Obiectele de mai sus Mihail Mihailovici le cumpăra de la angrosistul H. Hinterstein. Acesta îi dădea și pe credit, luînd procente însemnate. Cînd abonamentele la revista *Vremea* au început să sporească, Mihail Mihailovici s-a achitat treptat de datorii față de Hinterstein, pe care-l socotea drept cel mai intolerant dintre creditorii săi. Cu cîteva zile înainte de moarte i-a spus cu bucurie soției și lui Feodor Mihailovici că a „scăpat, în fine, de lipitoarea asta de Hinterstein".

Cînd, după moartea fratelui, toate datoriile au trecut în contul lui Feodor Mihailovici, acesta a fost vizitat de d-na Hinterstein, care i-a spus că Mihail Mihailovici i-a rămas dator în jur de două mii de ruble. Feodor Mihailovici și-a amintit cuvintele fratelui său despre plata datoriilor către Hinterstein și i-a spus asta, ea, însă, afirma că e vorba de o datorie separată și că i-a dat banii aceștia lui Mihail Mihailovici fără nici un fel de document. L-a implorat pe Feodor Mihailovici fie să-i dea banii, fie să-i dea o poliță, a plîns cu hohote, a căzut în genunchi, i-a spus că soțul ei o va mînca de vie. Feodor Mihailovici, care a crezut întotdeauna în cinstea oamenilor, a crezut-o și pe ea și i-a dat două polițe de cîte o mie de ruble. Prima poliță a fost plătită pînă în 1867, iar plata pentru cea de a doua poliță, ale cărei dobînzi pe cinci ani mai făceau încă două sute de ruble, Hinterstein a cerut-o imediat după întoarcerea noastră. A trimis o scri-

soare amenințătoare și Feodor Mihailovici s-a dus la el, cerîndu-i o păsuire pînă la Anul nou, cînd va primi bani pentru romanul său. S-a întors disperat: Hinterstein l-a anunțat că nu mai are de gînd să aștepte și că a hotărît să-i pună sechestru pe avere. Iar dacă nu va fi suficient pentru acoperirea datoriilor, îl va închide pe Feodor Mihailovici la închisoarea datornicilor.

— Dacă am să stau la datornici, departe de familie, dar împreună cu tot felul de oameni străini, o să mai mă pot ocupa de literatură? îi spuse Feodor Mihailovici. Atunci cum am să-ți plătesc, dacă mă lipsești de posibilitatea de a lucra?

— O, sînteți un scriitor cunoscut și sînt sigur că o să vă răscumpere imediat Fondul literar, răspunse Hinterstein.

Lui Feodor Mihailovici nu-i plăceau cei care se ocupau pe atunci de Fondul literar. S-a îndoit de ajutorul lor și chiar dacă i-ar fi fost propus (după cum i-a spus lui Hinterstein), el prefera să stea la închisoare decît să-l primească.

Soțul meu și cu mine am discutat îndelung cum să aranjăm mai bine treaba asta și ne-am hotărît să-i propunem lui Hinterstein o altă soluție: să-i dăm o sută de ruble la început, iar restul să-i plătim în rate de cincizeci de ruble pe lună, cu condiția ca după Anul nou să achităm restul. Cu propunerea asta soțul meu s-a dus pentru a doua oară la Hinterstein și s-a întors indignat. Mi-a relatat că, Hinterstein, după o discuție lungă, i-ar fi spus:

— Dumneavoastră sînteți un scriitor rus de talent, iar eu nu sînt decît un mic negustor german și vreau să vă demonstrez că *pot* să-l închid pe celebrul scriitor rus în închisoarea datornicilor. Fiți sigur că așa am să și fac.

Asta a fost după victoriosul război franco-prusac și nemții au devenit trufași și aroganți.

Am fost revoltată de o asemenea atitudine față de Feodor Mihailovici, dar înțelegeam că ne aflăm în mîinile ticălosului și că n-avem posibilitatea să scăpăm de el. Presimțind că Hinterstein nu se va rezuma la amenințări, am hotărît să aranjez eu însămi treburile, și,

fără să-i spun nici un cuvînt soțului meu (care mi-ar fi interzis, probabil) despre intenția mea, m-am dus la Hinterstein.

M-a primit arogant și mi-a declarat :

— Sau puneți banii pe masă, sau după o săptămînă averea dumneavoastră va fi sechestrată și vîndută la licitație, iar soțul dumneavoastră va ajunge în casa lui Tarasov *.

— Apartamentul nostru e închiriat pe numele meu, îi răspunsei eu calm, mobila e luată pe datorie, cu plata în rate, și pînă la achitarea sumei aparține negustorului, deci nu poate fi pusă sub sechestru, și drept dovadă i-am arătat contractul de închiriere și copia contractului cu negustorul de mobilă. În ceea ce privește amenințarea dumitale cu închisoarea datornicilor, continuai eu, te previn că dacă asta se va întîmpla, am să-l implor pe soțul meu să rămînă acolo pînă la scurgerea termenului. ** Eu am să mă mut undeva prin apropiere, am să-l vizitez cu copiii și am să-l ajut să lucreze. Astfel, n-ai să primești nici un ban și în plus ai să fii obligat să plătești și întreținerea. *** Îți dau cuvîntul meu de onoare că ai să fii pedepsit pentru încăpățînarea dumitale !

Hinterstein a început să se plîngă de ingratitudinea lui Feodor Mihailovici, care nu voia să-i plătească o datorie atît de veche.

— Nu, dumneata trebuie să fii recunoscător soțului meu, i-am ripostat, indignată, pentru faptul că i-a dat soției dumitale polița pentru o datorie care poate că a fost plătită de multă vreme. Dacă Feodor Mihailovici i-a dat-o, a făcut-o numai din generozitate și din milă. Soția dumitale a plîns și a spus că ai fi mîncat-o de vie. Dacă ai să îndrăznești să-ți duci amenințarea la îndeplinire, am să descriu toată această istorie și am s-o

---

* Așa i se spunea în mod curent închisorii pentru datornici, ce se afla în casa lui Tarasov. (N. aut.)

** Detențiunea datornicului stingea datoria. Pentru 1200 de ruble era prevăzut un termen între 9 și 14 luni. (N. aut.)

*** Creditorul trebuia să plătească întreținerea datornicului aflat în detențiune. (N. aut.)

public în *Sîn otecestva*. Să vadă toată lumea de ce sînt capabili nemții cei „cinstiți" !

Mi-am ieșit din fire și i-am vorbit fără să-mi aleg cuvintele. De data aceasta mînia m-a ajutat. Neamțului i s-a făcut frică și m-a întrebat ce pretenții am.

— Aceleași, de care ți-a vorbit ieri soțul meu.

— Bine, dați-mi banii.

Am cerut o înregistrare amănunțită a înțelegerii noastre, deoarece îmi era teamă că Hinterstein se va răzgîndi mai tîrziu și va începe iar să ne chinuiască. M-am întors acasă victorioasă, știind că am asigurat pentru un timp liniștea soțului meu.

III

Înainte de a povesti lupta noastră cu creditorii, care a mai ținut încă zece ani, aproape pînă la moartea lui Feodor Mihailovici, vreau să explic cum anume au apărut datoriile astea care ne-au torturat pe amîndoi.

O foarte mică parte din ele, două-trei mii, au fost făcute personal de Feodor Mihailovici. În cea mai mare parte erau datoriile lui Mihail Mihailovici, făcute cu fabrica de tutun și cu revista *Vremea*. După moartea neașteptată a lui Mihail Mihailovici (n-a fost bolnav decît trei zile) familia lui, soția și patru copii obișnuiți să trăiască îndestulat, chiar larg, au rămas absolut lipsiți de mijloace. Feodor Mihailovici, care pe vremea aceea era văduv și n-avea copii, a socotit că e de obligația lui să plătească datoriile fratelui său și să-i susțină familia. Probabil că ar fi reușit să-și realizeze nobila intenție, dacă ar fi fost un om practic și prudent. Din păcate, credea prea mult în cinstea și în noblețea oamenilor. Cînd am auzit mai tîrziu povestirile unor martori despre modul în care Feodor Mihailovici dădea polițe și cînd am aflat din vechile scrisori amănuntele multor fapte, am fost uimită de lipsa aproape infantilă de spirit practic. Îl înșelau și-i luau polițe toți care n-aveau rușine și cărora nu le era lene s-o facă. Cît a trăit fratele său, Feodor Mihailovici nu se amesteca în treburile financiare ale revistei și nu știa cum

stau lucrurile. După moartea fratelui său, soțul meu, care a preluat editarea revistei *Epoha*, a trebuit să preia și datoriile legate de editarea revistei *Vremea*, datorii pentru tipografie, hîrtie, legătorie etc. În afară de colaboratorii revistei *Vremea* pe care-i cunoștea personal, au început să vină la el oameni absolut necunoscuți care-l asigurau că răposatul Mihail Mihailovici le-a rămas dator. Aproape nimeni n-a adus nici un fel de dovezi, dar Feodor Mihailovici, care credea în cinstea oamenilor, nici nu le-a cerut. Feodor Mihailovici (după cum mi s-a relatat) îi spunea de obicei solicitantului:

— Acum n-am deloc bani, dar dacă vreți pot să vă dau o poliță. Vă rog doar să nu-mi cereți prea repede banii, am să vi-i plătesc cînd am să pot.

Oamenii luau polițele, promiteau să aștepte, dar, bineînțeles, nu-și țineau promisiunile și protestau polițele imediat. Am să relatez un fapt pe care l-am extras din documente.

X., un scriitor de mîna a doua, care-și publica lucrările în *Vremea*, a venit la Feodor Mihailovici și i-a cerut să-i achite două sute cincizeci de ruble pentru o nuvelă care fusese publicată în revistă încă în timpul vieții lui Mihail Mihailovici. Ca de obicei, soțul meu n-a avut bani și i-a propus o poliță. X. i-a mulțumit fierbinte, i-a promis că va aștepta pînă i se vor aranja treburile lui Feodor Mihailovici și l-a rugat să-i dea o poliță fără termen, ca să nu fie obligat s-o protesteze. Cît de uimit, însă, a fost Feodor Mihailovici, cînd după două săptămîni i s-a cerut să plătească polița și a fost amenințat cu sechestrul. Feodor Mihailovici s-a dus la X. să-i ceară explicații. Acesta s-a fîstîcit, a început să se justifice, să-l asigure că proprietăreasa a vrut să-l dea afară din casă, iar el, adus la disperare i-a dat polița, dar a pus-o să-și dea cuvîntul că va mai aștepta cu cererea banilor. I-a promis să mai vorbească o dată cu ea, s-o convingă etc. Bineînțeles că n-a ieșit nimic din tratativele întreprinse și Feodor Mihailovici s-a văzut obligat să împrumute bani, cu o mare dobîndă, ca să achite această datorie.

După vreo opt ani, cercetînd cu un prilej hîrtiile lui Feodor Mihailovici, am găsit registrul revistei *Vremea*.

Puteți să vă închipuiți uimirea și indignarea mea, cînd am dat peste o chitanță, semnată de scriitorul X., de primire de la Mihail Mihailovici a banilor pentru această povestire ! I-am arătat-o soțului meu și am auzit drept răspuns :

— Ei, n-am crezut că X. e capabil să mă înșele ! La ce poate să-l ducă nevoia pe om !

După părerea mea, cea mai mare parte a datoriilor pe care Feodor Mihailovici și le-a asumat au fost de acest gen. Erau în jur de douăzeci de mii, iar cu dobînzile se ridicau, la întoarcerea noastră din străinătate, la circa douăzeci și cinci de mii. Le-am plătit timp de treisprezece ani. Abia cu un an înainte de moartea soțului meu, am putut, în sfîrșit, să ne achităm și să răsuflăm ușurați, fără să ne mai fie teamă că vom fi chinuiți de înștiințări, explicații, amenințări cu sechestru și cu vînzarea lucrurilor din casă etc.

Pentru plata acestor datorii fictive, Feodor Mihailovici a trebuit să lucreze mai presus de puterile sale și totuși să-și refuze sieși și să refuze și familiei nu numai bunăstarea și confortul, dar chiar și strictul necesar. Cu cît am fi putut trăi mai fericiți, mai mulțumiți și mai liniștiți cei paisprezece ani ai căsniciei noastre, dacă asupra noastră n-ar fi planat mereu grija achitării datoriilor.

Și cît ar fi cîștigat sub aspect artistic lucrările soțului meu, dacă n-ar fi avut aceste datorii și și-ar fi putut scrie romanele fără grabă, să le verifice și să le cizeleze înainte de a le înmîna tiparului. În literatură și în societate lucrările lui Dostoievski sînt adesea comparate cu lucrările unor alți scriitori de talent și lui Dostoievski i se reproșează deseori o excesivă complicare, încîlcirea și lipsa de organizare din romanele sale, în timp ce lucrările altor scriitori sînt finisate, iar cele ale lui Turgheniev, de pildă, sînt cizelate ca niște bijuterii. Dar se întîmplă arareori ca cineva să-și amintească și să cîntărească împrejurările în care au trăit și au lucrat alți scriitori și împrejurările în care a trăit și a lucrat soțul meu. Aproape toți ceilalți (Tolstoi, Turgheniev. Goncearov) au fost niște oameni sănătoși și asigurați materialicește, avînd deplina posibilitate să-și

gîndească și să-și finiseze lucrările. Iar Feodor Mihailovici suferea de două boli grele, avea o familie grea, datorii și era frămîntat de grija zilei de mîine și a pîinii de toate zilele. Exista vreo posibilitate să-și cizeleze lucrările ? De cîte ori nu se întîmplase în ultimii paisprezece ani ai vieții lui, ca două, trei capitole să fi fost deja tipărite în revistă, ca cel de al patrulea să fie dat la cules, cel de al cincilea să fi fost trimis prin poștă la *Russki vestnik,* iar celelalte să nu fi fost decît concepute, nu și scrise. Și adesea, Feodor Mihailovici, citind un capitol deja tipărit al vreunui roman de-al său, își dădea seama clar de o greșeală și era disperat la gîndul că și-a stricat lucrarea.

— Dacă aș putea să capăt înapoi manuscrisul, spunea el uneori, dacă aș putea să-l corectez ! Acum văd unde e dificultatea, văd de ce nu-mi iese romanul. Poate că mi-am „omorît" de tot ideea.

Și era o mîhnire sinceră, mîhnirea artistului care și-a văzut clar greșeala și care nu mai are posibilitatea s-o corecteze. Da, din nefericire, uneori nu avea această posibilitate : îi trebuiau bani pentru trai, pentru plata datoriilor și din pricina aceasta era nevoit, în ciuda bolii, uneori a doua zi după criză, să lucreze, să se grăbească, abia să-și mai verifice manuscrisul, ca să fie trimis la timp și ca să-și poată lua mai repede banii. Și niciodată în viață (exceptînd prima lui lucrare *Oameni sărmani)* n-a putut Feodor Mihailovici să scrie fără grabă, gîndind temeinic planul romanului și analizîndu-i toate detaliile. Nu i-a fost dat lui Feodor Mihailovici să aibă parte de fericirea asta mare și ăsta i-a fost gîndul cel mai scump, dar, vai, nerealizabil !

Datoriile pe care și le-a asumat Feodor Mihailovici i-au fost păgubitoare și din punct de vedere economic : în timp ce scriitorii asigurați materialicește (Turgheniev, Tolstoi, Goncearov) știau că revistele se băteau pe romanele lor și primeau cinci sute de ruble pe coala de autor, Dostoievski, neasigurat cum era, trebuia *să-și propună singur* lucrările revistelor și, cum cel care propune este întotdeauna în pierdere, era plătit sensibil mai prost de aceleași reviste. Astfel, a primit pentru romanele *Crimă și pedeapsă, Idiotul* și *Demonii* o sută cinci-

zeci de ruble pe coala de autor ; pentru romanul *Adolescentul* două sute cincizeci de ruble și numai pentru ultimul său roman, *Frații Karamazov*, a primit trei sute de ruble pe coala de autor.

Mă cuprinde un sentiment de amărăciune, cînd mi-amintesc de cîte lucruri am fost lipsită din cauza acestor datorii *străine*, datoriile unui om pe care nu l-am văzut niciodată, și, în plus, niște datorii fictive, pe niște polițe luate prin înșelăciune de la soțul meu de către niște oameni incorecți. Toată viața mea de atunci a fost întunecată de gînduri de unde să fac rost de o anume sumă de bani necesară la o anume dată ; unde și pentru cît să amanetez un lucru ; cum să fac ca Feodor Mihailovici să nu afle de vizita vreunui creditor sau de amanetarea vreunui lucru. Așa s-a dus tinerețea mea, mi s-a zdruncinat sănătatea și mi-au slăbit nervii.

Amărăciunea e și mai mare cînd mă gîndesc că jumătate din aceste neplăceri ar fi putut fi evitate, dacă printre prietenii soțului meu s-ar fi găsit niște oameni cumsecade, care ar fi vrut să-l dirijeze pe Feodor Mihailovici în problema, necunoscută lui, a conducerii unei reviste. Mi s-a părut întotdeauna de neînțeles și crud faptul că oamenii, pe care Feodor Mihailovici îi socotea prieteni, cunoscînd lipsa lui aproape infantilă de spirit practic, credulitatea lui excesivă, bolile lui, au putut să-l lase să se descurce singur în toate pretențiile și datoriile rămase după moartea lui Mihail Mihailovici. Oare n-au putut să-l ajute, să cerceteze toate pretențiile și să ceară dovezi pentru fiecare datorie în parte ? Sînt convinsă că multe din pretenții nici n-ar mai fi apărut, dacă s-ar fi aflat că vor fi cercetate nu numai de credulul Feodor Mihailovici. Dar, vai, printre prietenii și admiratorii lui Feodor Mihailovici nu s-a găsit nici măcar un om cumsecade, care să fi fost dispus să-și sacrifice timpul și să-i facă un serviciu real. Tuturor le părea rău de Feodor Mihailovici, toți îl compătimeau, dar toate astea nu erau decît „vorbe, vorbe, vorbe".

O să mi se spună, poate, că prietenii lui Feodor Mihailovici erau poeți și romancieri și că nu se pricepeau deloc la treburile practice. La asta voi răspunde că toți acești oameni se pricepeau foarte bine să-și aranjeze

treburile lor personale. O să mi se răspundă, poate, că Feodor Mihailovici dorea să fie independent și că n-ar fi admis să fie dirijat. Dar nici această replică n-ar fi exactă. Mi-a predat cu plăcere toate treburile sale, îmi asculta și-mi urma sfaturile, deși la început nu mă putea socoti, desigur, o administratoare experimentată. Aceeași încredere ar fi avut-o și față de ajutorul prietenilor, dacă i-ar fi fost oferit. Mă gîndesc cu un sentiment de amară supărare, pentru Feodor Mihailovici, la astfel de prieteni și la astfel de relații prietenești.

IV

La începutul reîntoarcerii noastre în Rusia am nădăjduit să pot plăti o parte din datorii prin vînzarea casei ce mi-a fost dată ca zestre. Am așteptat cu nerăbdare întoarcerea mamei de la Dresda, era acolo pentru nunta fratelui meu, și întoarcerea surorii mele de la Roma, — în absența mamei sora mea fusese cea care ne administrase casele. Primăvara, însă, s-a îmbolnăvit de tifos și a murit la Roma, în ziua de 1 mai 1872. După moartea ei am aflat că-i dăduse demult soțului ei împuternicirea să-i administreze treburile, iar acesta, plecînd adesea din Petersburg cu soția sa, și-a transmis împuternicirea unui cunoscut de-al său. Acest domn, care s-a folosit timp de trei-patru ani de veniturile de pe case, n-a găsit de cuviință, să plătească impozitele. S-au adunat restanțe importante și casele au fost scoase la licitație. N-am avut bani să plătim restanțele și să salvăm casele de licitație, dar am nădăjduit că vor fi cumpărate la un preț bun și că mama va primi banii pe care mi-i va da în locul casei. Din păcate, speranțele mele nu s-au adeverit. Domnul care ne-a administrat casele a încheiat înțelegeri fictive cu niște intermediari, cărora, cică, le arendase casele pentru zece ani, primind banii înainte. Speculația aceasta a ieșit la iveală doar la licitație și, evident, nu s-au mai găsit doritori să ne cumpere casele. Atunci ticălosul le-a cumpărat plătind restanțele față de stat, adică, pentru cîteva mii, a pus mîna pe trei case, două acareturi mari și un lot uriaș de

teren. Astfel, pentru mama, fratele meu și cu mine n-a mai rămas nimic. Am fi putut, desigur, să începem un proces, dar ne lipseau banii necesari. În afară de asta, dacă l-am fi deschis, ar fi trebuit să-l tragem la răspundere și pe soțul surorii mele. Asta ne-ar fi certat și am fi fost lipsiți de posibilitatea de a-i vedea pe orfani, pe care-i iubeam mult. Greu mi-a mai fost să renunț la singura speranță de a ne îndrepta situația noastră tristă !

La început, îi lăsam pe creditori să ducă tratative direct cu Feodor Mihailovici. Dar rezultatele acestor tratative au fost proaste : creditorii vorbeau impertinent cu soțul meu, îl amenințau cu sechestrul și cu închisoarea datornicilor. După discuțiile astea, Feodor Mihailovici era cuprins de disperare, umbla ore întregi prin cameră, se trăgea de părul de pe tîmple (gestul lui obișnuit de nervozitate) și repeta :

— Și ce-o să facem, ce-o să facem acum ?

Iar a doua zi avea o criză de epilepsie.

Îmi părea foarte rău de soțul meu și, fără să-i spun nimic m-am decis să duc eu tratative cu creditorii. Ce oameni ciudați s-au perindat pe la mine ! Erau, mai ales, traficanți de polițe : văduve de funcționari, proprietărese de camere mobilate, ofițeri în retragere, avocați de speță joasă. Toți aceștia cumpăraseră polițele pe nimic, dar voiau să primească pe ele întreaga sumă. Mă amenințau și cu sechestrul și cu închisoarea datornicilor, dar între timp învățasem cum să discut cu ei. Argumentele mele erau aceleași ca și în discuția cu Hinterstein. Văzînd că amenințările sînt inutile, creditorii cădeau de acord și în locul poliței lui Feodor Mihailovici încheiam noi înțelegeri. Dar cît îmi era de greu să le achit la termenul propus ! La ce subterfugii trebuia să recurg : să împrumut de la rude, să amanetez lucruri, să-mi refuz mie și familiei cele necesare !

Banii îi primeam neregulat și totul depindea de modul în care lucra Feodor Mihailovici. Eram nevoiți să rămînem datori pentru casă, la magazine, și cînd primeam bani, patru-cinci sute de ruble deodată (soțul meu mi-i dădea întotdeauna), nu rămîneam adesea decît cu douăzeci și cinci-treizeci de ruble.

Vizitele creditorilor nu puteau trece totdeauna neobservate de soțul meu. Mă interoga cine și de ce a venit și, văzînd că nu vreau să-i spun, îmi reproșa că am secrete. Aceste plîngeri s-au reflectat și în unele din scrisorile sale. Nu puteam, însă, să fiu sinceră cu Feodor Mihailovici. Avea nevoie de liniște pentru lucru. Iar neplăcerile îi provocau de regulă crize de epilepsie care-l împiedicau să lucreze. Trebuia să-i ascund cu grijă tot ce putea să-l irite sau să-l supere, chiar cu riscul de a părea că-i ascund ceva. Cît de grele au fost toate? Și viața asta a trebuit s-o duc aproape treisprezece ani!

Mi-amintesc cu amărăciune și cererile lipsite de tact ale rudelor soțului meu. Oricît de puțini bani am fi avut, Feodor Mihailovici nu se considera îndreptățit să-i refuze pe fratele său Nikolai Mihailovici, pe fiul său vitreg, iar în cazuri urgente și pe alte neamuri. În afara de o sumă fixă (cincizeci de ruble pe lună), „fratele Kolea" mai primea cîte cinci ruble de cîte ori ne vizita.[52] Era un om drăguț și demn de milă, îl iubeam pentru delicatețea și bunătatea lui, și totuși mă supăram cînd începea să ne viziteze prea des, sub diferite pretexte: să-i felicite pe copii cu ocazia zilei de naștere sau a onomasticii, să vadă cum mai stăm cu sănătatea etc. Nu era vorba de zgîrcenie, ci de gîndul chinuitor că n-avem în casă decît douăzeci de ruble, că a doua zi e un termen de plată și că va trebui din nou să amanetez niște lucruri.

Mă enerva, însă, în mod deosebit Pavel Alexandrovici. Acesta nu cerea, ci *pretindea* și era profund convins că era dreptul lui s-o facă.

De cîte ori primea mulți bani, Feodor Mihailovici îi dădea neapărat fiului său vitreg o sumă importantă. Acesta, însă, avea întotdeauna niște nevoi urgente și venea la tatăl său vitreg după bani, deși știa foarte bine cît de greu o ducem materialicește.

— Ce-i cu papá? Cum o duce cu sănătatea? mă întreba el, intrînd în casă. Trebuie neapărat să vorbesc cu el: am mare nevoie de patruzeci de ruble.

— Știi bine că n-am primit nimic de la Katkov și că n-avem nici un ban, îi răspundeam eu. Mi-am amanetat

astăzi broșa pentru douăzeci și cinci de ruble. Uite chitanța!

— Ei și? Mai amanetează ceva.

— Am amanetat totul.

— Îmi trebuie neapărat banii, insista fiul vitreg, am o cheltuială de făcut.

— O faci cînd vom primi banii.

— Nu pot s-o amîn.

— Dar n-am bani!

— Și ce-mi pasă? Fă rost de undeva.

Începeam să-l rog pe Pavel Alexandrovici să nu ceară de la tatăl său vitreg patruzeci de ruble, ci numai cincisprezece, ca să-mi rămînă și mie măcar cinci ruble pentru a doua zi. După multe rugăminți, Pavel Alexandrovici ceda, crezînd probabil că-mi face un mare serviciu. Și-i dădeam soțului meu cincisprezece ruble, pentru fiul lui vitreg, gîndindu-mă cu tristețe că am fi trăit liniștiți trei zile cu banii ăștia, pe cînd așa, a doua zi va trebui iar să amanetez ceva. Nu pot să uit cîtă durere și cîte neplăceri mi-a produs acest om imposibil!

Poate că unii se vor mira cum de n-am protestat împotriva unor asemenea cereri impertinente de bani. Dacă, însă, m-aș fi certat cu Pavel Alexandrovici, acesta i s-ar fi plîns imediat lui Feodor Mihailovici, ar fi știut să denatureze totul, să apară în chip de om jignit, ne-am fi certat și toate astea ar fi avut o influență nefastă asupra soțului meu. Îi păzeam liniștea și preferam să sufăr eu și să-mi refuz orice, numai să fie pace în familie.

V

În ciuda insolenței creditorilor și a permanentei lipse de bani, mi-aduc aminte cu plăcere, totuși, de iarna lui 1871/72. Măcar și faptul că eram din nou în țară, în mijlocul rușilor și a tot ce e rusesc, reprezenta o mare fericire pentru mine. Feodor Mihailovici fusese și el extrem de bucuros să se vadă cu prietenii și, mai ales, să observe viața curentă din Rusia. Feodor Mihailovici a reînnoit relațiile cu mulți dintre foștii săi prieteni, iar

la ruda sa, profesorul M.I. Vladislavlev, a avut ocazia să se întîlnească cu multe personalităţi din lumea ştiinţei ; cu unul dintre ei, V. V. Grigoriev (orientalistul),[53] Feodor Mihailovici discuta cu deosebită plăcere. La prinţul V. P. Meşcerski, editorul revistei *Grajdanin*,[54] l-a cunoscut pe T. I. Filippov şi întreg cercul său,[55] care miercurea lua masa la Meşcerski. Tot aici s-a întîlnit cu K.P. Pobedonoştev,[56] de care s-a apropiat mai tîrziu şi prietenia aceasta s-a păstrat pînă la moarte.

Îmi amintesc că în iarna aceea venea la Petersburg N. I. Danilevski, stabilit în Crimeea, şi Feodor Mihailovici, ştiindu-l din tinereţe un adept fervent al lui Fourier şi preţuindu-i mult cartea *Rusia şi Europa*, a vrut să reia cu acesta relaţiile de altădată. L-a invitat pe Danilevski la noi la dejun, odată cu alţi cîţiva bărbaţi inteligenţi şi talentaţi (am reţinut cîteva nume : Maikov, Lamanski, Strahov). Discuţia lor s-a prelungit pînă noaptea tîrziu.

În aceeaşi iarnă, P.M. Tretiakov, patronul celebrei galerii[57] de pictură din Moscova, l-a rugat pe soţul meu să-i permită să i se facă un portret pentru această galerie. Pentru scopul acesta a venit de la Moscova celebrul pictor V. G. Perov. Înainte de a-şi începe lucrul, Perov ne-a vizitat zilnic timp de o săptămînă ; îl surprindea pe Feodor Mihailovici în cele mai diverse dispoziţii, discuta cu el, îl provoca la dispute şi a reuşit să surprindă cea mai caracteristică expresie a soţului meu şi anume aceea cînd Feodor Mihailovici era cufundat în gîndurile sale legate de scris. Se poate spune că Perov a surprins în portretul său „momentul creaţiei la Dostoievski". O asemenea expresie a lui Feodor Mihailovici am remarcat-o de multe ori, cînd intram la el, îl vedeam că „priveşte în sine", parcă, şi ieşeam fără să-i mai spun nimic. Ca să aflu pe urmă că Feodor Mihailovici fusese atît de preocupat de cugetările sale, că nici nu m-a observat intrînd şi nici nu credea că aş fi făcut-o.

Perov era un om inteligent şi drăguţ şi soţului meu îi plăcea să stea de vorbă cu el. Asistam întotdeauna la şedinţele de lucru şi am păstrat despre Perov cea mai bună amintire.

Iarna trecu repede și veni primăvara lui 1872, iar odată cu ea un șir întreg de nenorociri, care au lăsat în urma lor pentru multă vreme urme de neșters.

VI

ANUL 1872. VARA. *

Un proverb spune că „o nenorocire nu vine niciodată singură" și în viața aproape fiecărui om există o perioadă întreagă cu o serie de cele mai diverse și mai neașteptate necazuri și nenorociri. Același lucru s-a întîmplat și cu noi. Nenorocirile noastre au început la sfîrșitul anului 1872, cînd fiica noastră Lilia (avea pe atunci doi ani și jumătate), alergînd prin cameră, cu noi de față, s-a împiedicat și a căzut. Deoarece începuse să țipe tare, ne-am repezit la ea, am ridicat-o și am căutat s-o liniștim, ea, însă, continua să plîngă și nu ne lasa să ne atingem de mîna ei dreaptă. Asta ne-a făcut să ne gîndim că s-a lovit foarte rău. Feodor Mihailovici, dădaca și servitoarea au fugit după doctor. Feodor Mihailovici a aflat la farmacie adresa chirurgului celui mai apropiat și l-a adus după o jumătate de oră. Aproape în același timp, dădaca a adus un alt doctor, de la spitalul Obuhovskaia. După ce a cercetat mîna lovită, chirurgul a spus că e vorba de o luxație, a îndreptat osul și a înfășurat mîna într-un bandaj din carton gros. Cel de al doilea doctor a confirmat părerea chirurgului și ne-a încredințat că osul odată pus la loc își va reveni repede. Opinia a doi doctori competenți ne-a liniștit. L-am invitat pe chirurg s-o viziteze pe bolnavă și acesta a venit timp de două săptămîni în fiecare dimineață. Desfăcea bandajul și ne spunea că totul merge normal. Noi doi îi tot arătam chirurgului că puțin deasupra palmei e o mică umflătură de culoare vineție. Chirurgul ne asigura că întreaga mînuță a bolnavei s-a umflat și că e vorba de o obișnuită

* M-am văzut obligată să relatez prea amănunțit tot ce am pătimit în vara lui 1872, pentru ca cititorul să înțeleagă scrisorile pe care mi le-a scris Feodor Mihailovici în această perioadă. (N. aut.)

hemoragie la luxații, care va trece treptat. Deoarece trebuia să plecăm, chirurgul ne-a propus, pentru mai multă siguranță, să nu desfacem bandajul pînă nu vom ajunge la destinație. Pe deplin liniștiți în privința nefericitei întîmplări, am plecat pe 15 mai 1872 la Staraia Russa. Alegerea acestei stațiuni pentru vară am făcut-o la sfatul profesorului M.I. Vladislavlev, soțul Mariei Mihailovna, nepoata lui Feodor Mihailovici. Amîndoi ne-au asigurat că la Russa e o viață liniștită și ieftină și că vara trecută copiii lor s-au îndreptat mult datorită băilor sărate. Feodor Mihailovici, care se îngrijea mult de sănătatea copiilor, a vrut să-i ducă la Russa ca să facă și ei băi.

Prima noastră călătorie la Staraia Russa a rămas puternic întipărită în memoria mea, ca una din cele mai plăcute amintiri ale vieții noastre de familie. Deși iarna lui 1871/1872 a fost plăcută și interesantă pentru noi, începînd cu postul mare ne gîndisem să plecăm primăvara undeva mai departe, unde am fi putut să lucrăm și să nu mai ducem o viață publică, ca la Petersburg, ci să trăim așa cum ne obișnuisem în străinătate, retrași. Și iată — visul nostru s-a realizat.

Am plecat într-o dimineață caldă, minunată, și după vreo patru ore am fost la stația Sosninka, de unde mergeau vapoarele pînă la Novgorod. În stație am aflat că vaporul pleacă la unu noaptea și că va trebui să așteptăm aici o zi întreagă. Ne-am oprit la un han și, pentru că în cameră era prea cald, ne-am dus, împreună cu copiii și cu bătrîna dădacă, să ne plimbăm prin sat. Aici s-a întîmplat un lucru caraghios : n-am mers nici cinci sute de metri și am și întîlnit o femeie cu un copil, fața căruia era acoperită de pete roșii și de bășici. Ne-am dus mai departe și am mai întîlnit trei, patru copii care aveau și ei pe față pete roșii și bășici. Asta ne-a îngrijorat și am început să ne gîndim dacă nu sînt cumva în sat oameni bolnavi de variolă și ca nu cumva să ni se îmbolnăvească copiii. Feodor Mihailovici ne-a ordonat pe loc să mergem acasă și a întrebat-o pe hangiță dacă n-a fost vreo epidemie în sat și de ce au copiii pete pe față. Femeia se supără chiar și ne răspunse că nu a fost nici o epidemie și că nu sînt decît „țînțăroi care-i supără pe ăi mititei". În privința variolei ne-am liniștit repede. N-a trecut nici

o oră și ne-am convins că e vorba într-adevăr de „țînțăroi", deoarece și fețele și mînuțele copiilor noștri fuseseră acoperite de înțepături.

La miezul nopții ne-am suit pe vapor, i-am culcat pe copii, iar noi am mai stat pe punte pînă pe la trei noaptea, admirînd rîul și copacii abia înverziți de pe mal. Spre ziuă, s-a făcut frig și m-am dus în cabină, iar Feodor Mihailovici a rămas singur la aer : îi plăceau atît de mult nopțile albe !

Pe la șase dimineața am simțit că cineva mă atinge de umăr. Mă ridic și aud vocea lui Feodor Mihailovici :

— Ania, vino pe punte, să vezi un tablou minunat !

Tabloul era într-adevăr uimitor și de dragul lui puteai să lași somnul. Mai tîrziu, cînd mi-aminteam de Novgorod, tabloul acesta apărea înaintea ochilor mei.

Era o dimineață minunată de primăvară, soarele lumina puternic malul opus al rîului, pe care se înălțau zidurile albe și crenelate ale Kremlinului și ardeau cupolele catedralei Sfînta Sofia, iar în aerul rece răsunau puternic clopotele care chemau la utrenie. Feodor Mihailovici, care iubea și înțelegea natura, era într-o dispoziție de încîntare ce mi s-a transmis, involuntar, și mie. Am stat multă vreme unul lîngă altul în tăcere, fiindu-ne parcă teamă să nu destrămăm farmecul. Dealtfel, starea aceasta de bucurie a ținut toată ziua — de multă vreme nu ne-am mai simțit atît de bine și de liniștiți !

Cînd s-au trezit copiii, am trecut pe un alt vapor, care mergea la Staraia Russa. Erau puțini pasageri și am putut să ne aranjăm bine. Și era și plăcut de mers : lacul Ilmen era liniștit ca o oglindă ; datorită cerului senin părea de un albastru delicat și puteai crede că te afli pe unul din lacurile elvețiene. Ultimele două ceasuri ale drumului vaporul le-a făcut pe rîul Polest, un rîu sinuos, și Staraia Russa cu bisericile ei care se văd din depărtare părea ba că se apropie, ba că se depărtează de noi.

În sfîrșit, la trei după masă, vaporul s-a apropiat de chei. Ne-am luat lucrurile, ne-am urcat în brecuri și ne-am dus să căutăm vila preotului Rumeanțev, cea pe care o închiriasem (prin Vladislavlev). Dealtfel, n-a trebuit s-o căutăm prea multă vreme : abia am cotit de pe

cheiul rîului Pererîtița pe strada Piatnițkaia și birjarul ne spuse : „Uite-l și pe preot la poartă, pesemne că vă așteaptă". Într-adevăr, știind că vom veni în jur de 15 mai, preotul și familia lui ne așteptau și erau la poartă. Toată lumea ne-a întîmpinat cu bucurie și am simțit imediat că am nimerit la niște oameni cumsecade. Preotul, după ce l-a salutat pe soțul meu, care venea cu primul birjar, s-a apropiat de cea de a doua birjă, unde eram eu cu Fedea în brațe, și puștiul meu, care era destul de sălbatic și care nu admitea să-l ia nimeni în brațe s-a întins prietenește spre preot, i-a smuls pălăria cu boruri largi și a aruncat-o la pămînt. Toată lumea a izbucnit în rîs și din clipa aceea s-a legat prietenia dintre noi și părintele Ioann Rumiantev și venerabila lui soție Ekaterina Petrovna, prietenie care a ținut zeci de ani și care nu s-a încheiat decît odată cu moartea acestor oameni aleși.

Eram cu toții obosiți de drum și ne-am încheiat această primă zi a vieții la Staraia Russa într-o dispoziție plăcută și veselă.

Dar, Dumnezeule ! Cît de puțin îi e dat omului să știe ce se va întîmpla cu el a doua zi ! Și iată ce s-a întîmplat a doua zi : pe la unsprezece, după micul dejun, am vrut să-i las pe copii să se ducă în grădină, fiindu-mi, însă, jenă de faptul că bandajul de pe mîna fetiței s-a murdărit, m-am gîndit să tai cartonul în care-i fusese prinsă mînuța bolnavă și să-i desfac bandajul, așa cum îmi permisese chirurgul. Și iată ce am văzut : în cîteva zile mîna s-a dezumflat mult, în schimb se vedea și mai clar bolfa aceea de deasupra palmei, asupra căreia îi atrăsesem atenția chirurgului la Petersburg. Iar în partea de sus a mîinii era o adîncitură cam de un deget, deci, era clar că mîna se strîmbase. L-am chemat pe părintele Ioann și l-am rugat să ne recomande un doctor. Doctorul locuia prin apropiere și veni repede. După ce a examinat cu atenție mîna, ne-a spus, spre groaza noastră, că fetița n-a avut o luxație, că a avut o fractură de os și pentru că osul n-a fost bine așezat și mîna nu s-a pus în ghips s-a sudat prost. La întrebarea noastră ce se va întîmpla cu mîna, doctorul ne-a răspuns că se va

strîmba și mai mult și că se va deforma ; într-un cuvînt, era posibil ca fetița noastră să rămînă cu o mînă chircită.

Prin ce ne-a fost dat să trecem, cînd am auzit că fetița noastră dragă, pe care o răsfățam și o iubeam atît, va fi o invalidă ! Mai întîi n-am crezut și am întrebat dacă nu există un chirurg în oraș. Doctorul ne-a spus că, împreună cu soldații care au venit la Russa pentru băi, a venit și un chirurg militar, dar că nu-l cunoaște și că nu poate garanta pentru el. Am hotărît să-l chemăm pe chirurg, iar pe doctor l-am rugat să aștepte. Bunul preot s-a dus după chirurg și după o jumătate de oră l-a adus pe medicul militar, afumat zdravăn, pe care l-a găsit la un hotel jucînd biliard. Obișnuit să aibă de-a face cu soldații, medicul nu s-a gîndit să se poarte cu mai multă grijă cu mica lui pacientă și, cînd i-a cercetat mîna, i-a apăsat atît de tare osul, care abia se prinsese, că fetița a scos un țipăt îngrozitor și a început să plîngă.

Spre marea noastră durere, medicul militar a confirmat opinia colegului său, că n-a fost vorba de o luxație, ci de o fractură, și pentru că de atunci au trecut trei săptămîni, osul a avut timp să se prindă, dar că s-a prins prost. Cînd i-am întrebat pe doctori ce-i de făcut, cei doi ne-au spus că ar trebui spart osul și, după ce se vor pune bine fragmentele, să se facă un bandaj de ghips și atunci osul se va suda corect. Ne-au prevenit că operația trebuie să fie făcută chiar acum, cît mai repede, pînă nu s-a prins de tot osul. La întrebarea noastră dacă operația va fi foarte dureroasă, doctorii ne-au răspuns afirmativ și chirurgul a adăugat chiar că nu-și va putea asuma răspunderea unei operații atît de grele, avînd în vedere că fetița noastră e atît de palidă și de firavă.

— Dar nu se poate face operația sub cloroform ? întrebă Feodor Mihailovici. I se răspunse, însă, că e periculos să adormi copii atît de mici, pentru că s-ar putea să-i adormi pentru totdeauna.

Cu mare durere îmi amintesc cît am fost de uluiți și de nefericiți. Neștiind ce să facem, i-am rugat pe doctori, care ne grăbeau, să ne dea o zi de gîndire. Situația noastră a fost într-adevăr tragică : pe de o parte

nu puteam să ne lăsăm fetița schiloadă și să nu încercăm să-i îndreptăm mînuța. Pe de altă parte — cum să încredințăm operația unui chirurg poate neexperimentat (am plătit de curînd atît de scump pentru încrederea noastră !) și căruia îi mai place să și bea. În plus, nesiguranța chirurgului privind reușita operației („doar nu pot să vă garantez că mîna se va prinde bine, poate că va trebui repetată operația" — astea au fost vorbele lui), nesiguranța lui chiar în privința faptului dacă mititica noastră va putea sau nu să suporte o operație atît de chinuitoare, toate acestea ne-au adus la disperare. Doamne, prin cîte am trecut amîndoi în ziua aceea, cu gîndul la hotărîrea pe care trebuia s-o luăm ! Feodor Mihailovici, înnebunit de durere și de neliniște, umbla repede de colo-colo pe terasa grădinii, trăgîndu-și părul de pe tîmple, ceea ce era la el întotdeauna un semn de extremă emoție, iar eu așteptam ca dintr-o clipă într-alta să fie lovit de-o criză și, privindu-l pe el și pe fetița noastră bolnavă, plîngeam. Sărmana copiliță, care nu se dezlipea de mine, plîngea și ea. Într-un cuvînt, a fost un coșmar.

Ne-a scos din încurcătură părintele Ioann Rumiantev, care de atunci ne-a și devenit prieten. Văzîndu-ne disperarea, ne-a spus :

— Lăsați-i încolo pe doctorii noștri : habar n-au de nimic și nici nu se pricep la nimic. O să se chinuiască fetița și atîta tot. Mai bine mergeți cu ea la Petersburg și dacă e nevoie de operație, făceți-o acolo.

Părintele Ioann vorbea cu atîta convingere, ne aducea atîtea argumente, încît ne-a ajutat să ne hotărîm pentru plecarea la Petersburg. Existau, însă, și serioase argumente împotriva acestei călătorii. Gîndiți-vă numai : ne-am plănuit să petrecem vara în liniște și singurătate și să ne facem o rezervă de sănătate pentru iarnă, am găsit o vilă bună, am făcut un drum atît de obositor — și acum trebuie să ne întoarcem cu întreaga familie în sufocantul Petersburg, unde n-aveam nici casă (am cedat-o înaintea plecării). După ce am plătit pentru vilă o sută cincizeci de ruble, acum trebuia să căutăm o vilă prin împrejurimile Petersburgului și asta în condițiile noastre materiale grele, cînd trebuia să chivernisim fiecare bănuț. În afară de asta, ne părea rău să lăsăm și o vilă

care ne plăcea și să ne despărțim de niște oameni care s-au purtat cu noi cu atîta bunătate.

Părintele ne-a propus și o altă soluție, și anume : să plecăm doar cu Liuba, și după operație să ne întoarcem la Russa, iar pe Fedea, pe dădacă și pe bucătăreasă să-i lăsăm la vilă. Părintele și soția lui, Ekaterina Petrovna, ne-au promis să aibă grijă de copil și de dădacele lui, cît vom lipsi. Amîndoi, și preotul și preoteasa, participau atît de sincer la durerea noastră și ne-au propus cu atîta căldură să aibă grijă de Fedea, că puteam fi liniștiți.

Mai era, însă, o împrejurare care ne îngrijora mult : băiatul nostru n-avea decît zece luni și eu mai continuam să-l alăptez. Eram amîndoi pe deplin sănătoși și mă gîndeam să-l înțarc cînd îi vor ieși primii dinți. Dar, iată, trebuia să-l părăsim brusc și el nu era obișnuit cu nici o altă hrană. Ne-am gîndit că schimbarea bruscă a regimului va avea o influență negativă asupra lui și că pușiul se va îmbolnăvi ; și chiar și asupra sănătății mele, oprirea bruscă a alăptării putea să aibă consecințe neplăcute. Toate acestea ne îngrijorau teribil, dar mila și teama pentru mititica noastră au învins orice și am hotărît să plecăm chiar a doua zi la Petersburg.

Ce tristă a fost plecarea noastră ! Toată dimineața nu m-am despărțit de băiețașul meu drag ; Feodor Mihailovici venea des în camera copiilor și părea că nu-și poate lua ochii de la fiul său. În sfîrșit, cînd a venit ora plecării, mi-am alăptat pentru cea din urmă oară băiatul și l-am strîns cu putere la piept ; mi se părea că n-am să-l mai văd niciodată. Apoi toată lumea s-a așezat [58], ne-am rugat, ne-am binecuvîntat băiatul, care zîmbea vesel, și cu sufletul plin de neliniște ne-am dus la vapor.

Trebuie să amintesc încă o dată cu un sentiment de mare recunoștință de familia Rumiantevilor. Mulțumită grijii lor totul s-a sfîrșit cu bine. Mi s-a povestit mai tîrziu că pușiul meu, cînd i s-a făcut foame, mă tot căuta, îi arăta dădacei cu degețelul lui ușa și-i spunea : „Colo". Bătrînica îl ducea din cameră în cameră, dar, negăsindu-mă, copilul izbucnea în lacrimi și respingea mîncarea. N-a dormit toată noaptea. Pe urmă s-a obiș-

nuit să bea lapte și a fost sănătos tun. Mi-a fost tare dor de Fedea și am fost foarte decepționată, cînd, venind după trei săptămîni la Russa, am văzut că nu mă recunoaște deloc, pe mine, mama lui, și că nu vrea să vină la mine în brațe, că m-a uitat de tot.

Călătoria noastră la Petersburg a fost tristă și peisajele de pe Ilmen și de pe Volhov nu ne-au mai reținut atenția. Tot ce făceam era să ne păzim fetița. Ca să nu se culce noaptea pe mînuța bolnavă, făceam de gardă, ne schimbam din două în două ore și așteptam cu nerăbdare să se termine lunga noastră călătorie.

După cum am mai spus, nu mai aveam locuință și din această pricină ne-am hotărît să ne oprim în apartamentul fratelui meu, I. G. Snitkin, care era nelocuit, deoarece el, cu soția și cu mama lui s-au mutat pentru perioada de vară într-o vilă de lîngă oraș. Era o zi călduroasă, sufocantă. Primul lucru pe care ni l-a spus servitoarea, cînd ne-a deschis ușa, a fost :

— Cucoana a bătrînă (mama mea) e suferindă.

— Dumnezeule, ce-i cu ea ? Unde e ? La vilă ?

— Nu, e aici, acasă.

Alerg în camera ei și o văd pe mama, foarte palidă și slăbită, stînd pe divan cu un picior bandajat. Mă apuc s-o descos și aflu că nenorocirea s-a întîmplat în ziua cînd mobila noastră a fost transportată în depozitele Kokorevski. Mama n-a fost atentă și unul din hamali, probabil băut, a scăpat o ladă cu lucruri pe piciorul ei. Degetul mare de la piciorul stîng a fost zdrobit. Doctorul pe care l-a chemat i-a interzis să umble și i-a spus că nu se va însănătoși mai devreme de o lună. Reîntoarcerea noastră bruscă, prilejuită de o pricină atît de tristă, a necăjit-o mult pe mama, care-și iubea mult singura nepoțică. Mama se alarmă, începu să plîngă, făcu temperatură mare și doctorul care o vizită seara spuse că e posibil să fie nevoie să i se amputeze degetul. Vă puteți imagina disperarea mea, cînd am aflat de încă o nenorocire.

Imediat după sosire, Feodor Mihailovici se duse la Ivan Martînovici Barci, medicul principal al spitalului Maximilianovskaia. Era un vechi cunoscut al lui Feodor Mihailovici, dar, de cînd ne întorsesem din străinătate,

soțul meu nu trecuse încă pe la el. Cînd s-a întîmplat nenorocirea cu mîna fetiței, am vrut să ne adresăm lui Barci, dar soțul meu știa că Barci n-o să ia de la noi bani pentru vizită și asta ne-a reținut. Iar ca să ne achităm față de Barci cu un cadou n-aveam suficiente mijloace. În afară de asta, chirurgul care a tratat mîna fetiței ni s-a părut a fi un om priceput și ne-a și spus că este vorba de o luxație atît de neînsemnată, că e penibil să te adresezi unei celebrități, cum era Barci pe vremea aceea. Feodor Mihailovici își făcea reproșuri amarnice și nu și-a putut niciodată ierta nici lui, și nici mie (după cum scria) această „neglijență a noastră".

I. M. Barci l-a primit extrem de amical pe Feodor Mihailovici, l-a certat că nu i s-a adresat de la bun început și i-a promis că ne va vizita seara. A venit la ora fixată, a reușit să capteze interesul fetiței, arătîndu-i ceasul și brelocurile sale, îi dezlegă încet mînuța, fără măcar s-o palpeze ca să n-o doară, și ne spuse direct că doctorii din Staraia Russa au avut dreptate și că osul s-a prins strîmb. După părerea lui era puțin probabil ca mîna dreaptă a fetiței să rămînă mai scurtă decît cea stîngă, dar ne preveni că adîncitura dintr-o parte a mîinii și umflătura din partea palmei vor fi vizibile. Ca să îndrepte lucrurile, osul va trebui să fie spart și lăsat să se prindă sub un bandaj de ghips. Feodor Mihailovici îi spuse că, după cîte știe, e o operație extrem de dureroasă și îi este teamă că fetița n-o va suporta.

— N-o să simtă nimic, operația va avea loc sub anestezie generală, răspunse Barci.

— Doctorii din Staraia Russa ne-au spus, zise soțul meu, că copiii mici nu pot fi adormiți, deoarece e foarte periculos.

— Ei bine, doctorii din Staraia Russa pot spune multe, zîmbi chirurgul la observația lui Feodor Mihailovici, noi, însă, îi adormim și pe sugari și nu se-ntîmplă nimic.

Cînd ne-a rugat să-i povestim amănuntele. Barci mă privi cu atenție. Ochiului său experimentat nu-i scăpă starea mea febrilă.

— Dar dumneata ești sănătoasă ? mi se adresă el. Ce-i cu fața asta roșie, ai febră ?

A trebuit să recunosc că toată noaptea am avut febră și că toată ziua m-a durut capul și să-i explic care este cauza.

Feodor Mihailovici se alarmă teribil și începu să-mi facă reproșuri că i-am ascuns starea mea.

— Uite ce-i, cucoană, spuse Barci, pe fiica dumitale o s-o facem bine, dar nu mă apuc de operație pînă nu te înzdrăvenești dumneata. Laptele poate să ți se urce la cap și cu asta nu se glumește. Trimite pe cineva la farmacie după medicamentele pe care am să ți le prescriu și încearcă să dormi bine.

Aflînd că ne găsim într-o casă străină, unde, în plus, mai este și o bolnavă, Barci ne-a propus să închiriem pentru trei săptămîni o cameră în spitalul Maximilianovskaia și să ne mutăm acolo. Nu se aștepta ca osul să se sudeze înainte de trei săptămîni și nu se apuca de operație, dacă nu puteam să rămînem la Petersburg pe timpul acesta, necesar pentru vindecare. Nu-i convenea, evident, ca el, un chirurg atît de bun, să poarte răspunderea unei operații nereușite, poate, datorită doctorului care la Staraia Russa va supraveghea convalescența și va scoate bandajul.

Ne-am hotărît pe loc să ne mutăm a doua zi la spital, iar Barci ne-a promis, dacă va fi posibil, să facă imediat operația.

A venit o zi grea pentru noi, o zi plină de îndoieli. Ne-am mutat pe la douăsprezece la spital și ni s-a alăturat în curînd Apollon Nikolaevici Maikov, nașul fiicei noastre. Barci ne rugase încă în ajun ca cineva dintre rudele sau cunoscuții noștri să asiste la operație, și Feodor Mihailovici a apelat la Maikov.

S-a decis ca fetița să fie anesteziată cu cloroform după micul dejun, cînd obișnuia să ațipească. Dar ea a fost agitată din pricina drumului prin oraș și a noilor împrejurări și n-a putut să adoarmă. În cameră își făcu apariția Barci, însoțit de asistentul său, doctorul Glama. Cînd a aflat că soțul meu și cu mine am dori să asistăm la operație, Barci a protestat.

— Lăsați, spuse el, dînsa va leșina, dumneata vei avea o criză și va trebui să las operația ca să vă aduc

în simțiri ! Nu, trebuie să plecați amîndoi, iar dacă o să fie nevoie am să trimit după dumneavoastră.

Ne-am binecuvîntat de cîteva ori fetița, am sărutat-o și, întrucît începuse să adoarmă sub influența cloroformului, Barci o luă din mîinile mele și o puse cu grijă pe pat. Noi doi am ieșit din cameră cu sufletul îndoit, nemaiavînd speranța s-o mai vedem în viață pe fetița noastră. Servitorul ne duse într-o cameră îndepărtată și ne lăsă singuri. Feodor Mihailovici era alb ca varul, mîinile îi tremurau, iar eu, de emoție, abia mă țineam pe picioare.

— Ania, să ne rugăm Celui-de-Sus să ne ajute și Domnul nu ne va lăsa ! spuse soțul meu cu o voce întretăiată. Ne-am așezat amîndoi în genunchi și poate că niciodată nu ne-am rugat atît de fierbinte ca în clipele astea ! Dar s-au auzit niște pași grăbiți și Maikov intră în cameră.

— Haideți, vă cheamă Barci.

Și lui Feodor Mihailovici și mie ne-a venit același gînd — că Lilia n-a rezistat la cloroform și că Barci ne cheamă să asistăm la ultimele ei clipe. N-am mai încercat niciodată un asemenea sentiment de groază : îmi închipuiam întruna imaginea morții fiicei noastre mai mari. Soțul meu m-a luat de mînă, mi-a strîns-o cu putere și ne-am dus repede, aproape în fugă, pe coridor. Cînd am intrat în cameră, l-am văzut pe Barci (fără haină și cu mînecile albe sumese) vădit emoționat. Ne-a făcut semn să ne apropiem de patul pe care dormea liniștită fetița noastră. Mînuța ei fracturată, acum absolut *dreaptă*, fără bolfa aceea care ne neliniștise, era așezată pe o pernă mică.

— Ei bine, priviți, spuse Barci, vedeți, mînuța e acum cu desăvîrșire dreaptă, iar voi, dacă nu mă înșel, nu prea m-ați crezut, nu-i așa ? Acum duceți-vă puțin mai încolo și lăsați-mă să termin.

Și față de noi trei, Barci a bandajat mîna, a pus ghipsul și a făcut totul atît de repede (în 7 minute), că nici n-am apucat să ne dezmeticim, că operația a și fost terminată. Doctorul Glama a supravegheat tot timpul pulsul fetiței. Apoi, Barci a găsit de cuviință s-o trezească pe fetiță și m-a pus s-o strig tare pe nume. N-a

putut să se trezească multă vreme, dar cînd şi-a venit în fire, s-a mirat mult, văzîndu-şi mîna bandajată, şi ne-a declarat că are „mînuţă" de zahăr (după culoarea ghipsului).

Doamne, cît am fost de fericiţi, cînd totul s-a terminat, doctorii au plecat şi am rămas singuri cu mititica noastră. E greu să descriu sentimentul de bucurie şi de linişte care ne-a cuprins. Ni s-a părut că toate grijile şi amărăciunile au dispărut şi că nu se vor mai repeta niciodată. Din nefericire, însă, nu s-a întîmplat aşa.

Feodor Mihailovici a mai petrecut o zi la Petersburg. Deoarece rezultatele operaţiei (adică faptul dacă de data asta osul s-a prins bine sau nu) puteau fi cunoscute abia după trei săptămîni, Feodor Mihailovici hotărî să nu mai aştepte şi să plece imediat la Russa, la Fedea, de care-i fusese tot timpul tare dor. Despre mine ce să mai vorbim — nu puteam să mă împac cu gîndul că mi-am părăsit fără milă puştiul şi mă frămîntam de grija lui. De aceea am şi fost bucuroasă că soţul meu s-a grăbit să se înapoieze la Russa. Ştiam că e un tată foarte tandru şi grijuliu şi eram convinsă că va avea grijă de băieţelul nostru drag.

Rămînînd, însă, cu Lilia la Petersburg, nu ştiam prin ce suferinţe îmi va fi dat să trec. În primul rînd, eram foarte îngrijorată să nu cadă cumva, alergînd prin casă, pe mînuţa ei bolnavă ori să nu se lovească de ceva. La orice mişcare stîngace ghipsul putea să plesnească, putea să se deplaseze bandajul şi osul nu s-ar mai fi prins bine. O urmăream clipă de clipă, ea, însă, era o fetiţă foarte vioaie şi din pricina permanentei mele temeri şi a atenţiei concentrate mi-au slăbit nervii. În afară de asta, dormeam prost nopţile şi mă trezeam mereu ca să văd dacă Lilia nu s-a culcat în somn pe mînuţa ei bolnavă. Fetiţa era şi ea obişnuită să trăiască în familie, să vadă oameni în jurul ei, tatăl, fratele, dădaca etc., iar aici era condamnată la o izolare desăvîrşită şi din pricina asta, evident, făcea nazuri şi plîngea. Apoi, în oraş era cald, sufocant, şi în camerele spitalului mirosea a medicamente. Să nu ieşim la aer era imposibil, mai ales că voiam s-o vizitez pe mama, care nu se mai vindeca. Dar o ieşire în stradă presupunea atîtea posi-

bilităţi ca fetiţa să cadă şi să se lovească... N-aveam putere s-o duc în braţe, iar să mergi cu trăsura era un adevărat chin : puteai atît de uşor, la urcare sau la coborîre, să loveşti mîna copilei.

În afară de teamă pentru Lilia, eram obsedată de grijă pentru soţul meu — să nu fi avut vreo criză. Din scrisorile sale vedeam că-i e dor de noi şi că ne poartă de grijă, dar nu puteam să-l ajut cu nimic. Mi-era şi tare dor de băieţelul meu drag, mă neliniştea şi faptul că rana de la piciorul mamei nu numai că nu se vindecă, dar se agravează tot mai mult. Datorită tuturor acestor lucruri nervii mei erau atît de încordaţi, încît de cîteva ori pe zi izbucneam în lacrimi.

Necazurile au continuat să ne urmărească. La cîteva zile după plecarea lui Feodor Mihailovici, fratele meu Ivan Grigorievici (care aştepta ca în timpul cel mai scurt soţia lui să nască şi din cauza asta putea să lipsească zilnic de la vilă numai pentru timpul cel mai scurt atît ca s-o viziteze pe mama şi pe mine), a venit la mine atît de trist şi de amărît, încît mi-am dat seama imediat că s-a întîmplat ceva. Am început să-l descos ce anume s-a întîmplat, dar mi-a spus că toate merg bine. Soţia lui e sănătoasă, chiar şi mama se simte mai bine ; atunci de ce avea figura asta distrusă şi uneori lacrimi în ochi ? mă gîndii eu. Plecă repede şi am început să mă întreb dacă nu s-a întîmplat vreo nenorocire cu Feodor Mihailovici sau cu fiul meu şi fratele meu mi-o ascunde. Neliniştea mea a depăşit orice limită şi noaptea mi-am imaginat tot felul de lucruri îngrozitoare. Dis-de-dimineaţă i-am telegrafiat fratelui meu să vină neapărat. Şi a venit, tot aşa de trist şi de amărît ca şi în ajun. I-am spus bănuielile mele cu privire la vreo nenorocire care s-ar fi întîmplat la Russa şi am adăugat că nu mai pot suporta neliniştea şi că voi pleca chiar astăzi cu fiică-mea acasă, riscînd să stric totul. Fratele meu a început să mă asigure că n-a primit nici un fel de veşti proaste de la Russa şi că alta este cauza tristeţii sale. Văzînd insistenţele mele şi fiindu-i teamă că am să hotărăsc să plec, fratele meu s-a decis, deşi îi era frică să nu mă întristeze pe mine, care eram şi aşa epuizată de toate necazurile noastre, să-mi spună de noua nenorocire care ne-a lovit

familia : moartea singurei noastre surori — Maria Grigorievna Svatkovskaia *. Pe sora noastră Maşa şi eu şi fratele meu o iubeam mult şi ştirea morţii ei premature ne-a încremenit de durere. Sora noastră fusese o femeie frumoasă, sănătoasă, plină de viaţă şi abia trecuse de treizeci de ani. În afara sincerei noastre dureri legate de moartea ei, ne îngrijora şi viitorul celor patru copii, pentru care sora mea a fost o mamă deosebit de tandră. Disperarea noastră n-avea margini şi sărmana noastră fetiţă, văzîndu-ne lacrimile, plîngea şi ea. N-am să uit niciodată ziua aceea tristă !

După ce au trecut primele clipe ale disperării, am început să-mi întreb fratele cum a aflat de pierderea noastră nemăsurată. Mi-a spus că, la rugămintea mamei, s-a dus să-i vadă pe copiii surorii şi l-a găsit pe soţul ei, abia întors din străinătate. Ştiind că vestea morţii surorii va fi pentru mine o lovitură îngrozitoare, i-a fost teamă că de durere am să mă îmbolnăvesc şi că n-o să aibă cine să se îngrijească de fetiţa mea şi din cauza asta nu se hotăra să-mi spună. Fratele meu mă încredinţa că-i vine mai uşor acum, cînd mi-a împărtăşit durerea şi cînd se poate sfătui cu mine. Şi ne aştepta o misiune grea — să-i spunem mamei de moartea Maşei. Era fiica ei cea mare, favorita ei, şi ne era teamă că nu va putea suporta nenorocirea şi că va paraliza sau îşi va pierde minţile.

Pentru început ne-am hotărît să ascundem moartea surorii noastre. M-am gîndit s-o conving pe mama să vină cu mine la Russa şi să-i spun acolo despre nenorocirea care s-a întîmplat, pregătind-o treptat pentru asta. Contam şi pe ajutorul soţului meu, care fusese întotdeauna foarte prietenos cu ea şi care avea o mare

* M. G. Svatkovskaia a plecat, în noiembrie 1871, împreună cu soţul ei şi cu cei doi copii mai mari, în străinătate, lăsîndu-i pe cei doi copii mai mici la Petersburg. În februarie 1872, s-au stabilit la Roma. Aici, în timpul unei plimbări, a contractat malarie sau, după părerea altor doctori, tifos, a zăcut două luni şi a murit la 1 mai. Soţul ei n-a găsit de cuviinţă, nu ştiu de ce, să-i anunţe decesul şi n-a făcut decît să-i comunice surorii sale, care locuia împreună cu copiii lui, că se va întoarce în curînd acasă. (N. aut.)

influență asupra ei. Dar Feodor Mihailovici s-a împotrivit din răsputeri planului nostru, socotind că nu va face decît să sporească durerea mamei noastre. Ne-a convins că e necesar să-i spunem chiar acum, cînd poate să-și împărtășească durerea cu nepoții rămași orfani.

Misiunea noastră se mai complica și prin faptul că doctorul care o trata pe mama, aflînd de noua noastră nenorocire, ne-a rugat să nu-i spunem nimic pînă nu i se va vindeca piciorul.. Ne convingea că inflamația (în urma emoțiilor și a lacrimilor) se va agrava și atunci va trebui să-i fie amputat degetul. Cum să facem ? aceasta era teribila întrebare care se punea în fața noastră. Fratele meu își mai avea și el marile sale griji : soția lui trebuia să nască de pe o zi pe alta și, fiind vorba de prima naștere, și ea și fratele meu erau foarte neliniștiți în privința deznodămîntului. Eu aveam grijile mele · Feodor Mihailovici, băiatul meu drag, reușita sau nereușita operației fiicei mele, boala mamei și peste toate încă o nenorocire, și ce nenorocire ! În asemenea împrejurări îți dai seama că Domnul milostiv, cînd îți trimite încercările, îți dă și forța să le înduri !

Așadar, am hotărît ca pentru un timp să ascundem de mama moartea surorii noastre ! Dar cît ne-a fost de greu ! Mama vorbea de fata ei ca de un om viu, îi scria scrisori, îi pregătea cadouri pentru sosire. Cît de greu ne-a fost să ascultăm vorbele ei despre Mașa și să avem grijă să nu ne scape vreun cuvînt, în timp ce amintirea decedatei ne provoca lacrimi și tristețe. Mama observa adesea că plîng, dar îi spuneam că mă neliniștește rezultatul operației și familia mea, aflată la Russa.

Timpul trecea, iar noi tot amînam dezvăluirea tainei. Deodată însă mama mea dragă, atît de tristă că n-are nici un fel de vești de la fata ei bolnavă, s-a decis să-i viziteze copiii. Oricît am căutat, fratele meu și cu mine, s-o convingem să renunțe la vizită, să-i demonstrăm că pe drum poate să-și vatăme piciorul bolnav, nimic n-a putut s-o clintească din hotărîrea ei. Tot atunci au venit și scrisorile lui Feodor Mihailovici care ne-au făcut să ne îndoim de decizia pe care am luat-o. În sfîrșit, s-a fixat ziua vizitei. Am convenit cu sora de caritate să rămînă două-trei ore cu Lilia și s-o distreze cu jucării,

dar tremuram la gîndul că o va lăsa singură pentru o clipă și că fetița va păți ceva. Fratele meu și-a lăsat și el cu multă teamă soția bolnavă și am dus-o pe mama cu o trăsură la copiii răposatei noastre surori. Prin cîte am trecut amîndoi în ziua aceea! Mergeam încet ca să nu deranjăm piciorul bolnav al mamei și aveam impresia că sînt dusă la o execuție. Fiecare clipă, fiecare răsucire a roții ne apropia, mă gîndeam eu, poate de o nouă nenorocire, poate chiar de moartea mamei. A fost îngrozitor! Chiar și acum, după atîția ani, ziua aceea îmi apare ca un coșmar teribil!

Ne-am apropiat de casa surorii (de pe Malaia Italianskaia) și portarul împreună cu omul de serviciu au dus-o pe mama în brațe la primul etaj. În întîmpinarea mamei au ieșit în fugă pe scară copiii mari, Lialia și Olia. Faptul că sora mea n-a ieșit împreună cu ei s-o întîmpine a uluit-o pe mama; și-a dat seama *brusc* (după cum spunea mai tîrziu), că fata ei nu mai e printre cei vii.

— A murit Mașa! A murit scumpa mea Mașa! strigă ea isteric și izbucni în plîns. Au început să plîngă copiii, plîngeam și eu și fratele meu, a ieșit și Pavel Grigorievici (soțul surorii mele), foarte emoționat și el. A fost o scenă sfîșietoare, de durere și de disperare, pe care n-am cuvinte s-o descriu. Au trecut poate vreo două ore, înainte să ne venim puțin în fire. Trebuia să ne gîndim s-o ducem pe mama acasă, pentru că n-avea cum să rămînă la Svatkovski: cine ar fi putut să aibă grijă de o bolnavă ca ea, cînd ei înșiși nu avuseseră încă timp să se aranjeze și să se odihnească după drum. Și mama voia să meargă acasă, ca să rămînă singură cu durerea ei. Fratele meu trebuia să se grăbească la soția lui bolnavă, eu trebuia să mă întorc la spital, la Lilia, și tot nu puteam să ne oprim din lacrimi și din jelit. În sfîrșit, mama se lăsă convinsă de argumentele noastre însoțite de promisiunea de a o aduce din nou peste cîteva zile la orfani; și am dus-o acasă, tot așa de încet ca și la venire. De la ea m-am dus în fugă la spital, dar din fericire acolo toate erau în ordine: le-am găsit pe Lilia și pe sora de caritate dormind tun în pat. Mi-am îmbrăcat imediat fetița și m-am dus împreună cu ea pentru tot restul zilei la mama, mi-a fost teamă s-o las singură cu

marea ei durere. Am plîns mult amîndouă și pentru mine a constituit o oarecare ușurare faptul că nu trebuia să-i mai ascund mamei taina care ne apăsase atît de mult, pe mine și pe fratele meu.

După ce m-am întors cu Lilia la Russa, am avut o perioadă de oarecare liniște, dar n-a ținut mult: ca urmare a unei răceli puternice (vara a fost rece și ploioasă) am făcut un abces în gît și timp de cîteva zile am avut o temperatură de 40 de grade. Medicul-șef militar Schenk, care mă trata și care venise acolo pentru sezon, a găsit de cuviință, într-o zi nefericită, să-l prevină pe Feodor Mihailovici că în cazul cînd abcesul nu se va sparge în următoarele douăzeci și patru de ore, nu răspunde pentru viața mea, deoarece puterile-mi slăbesc, iar inima funcționează prost. Cînd a auzit asta, Feodor Mihailovici a fost cuprins de disperare. Ca să nu mă alarmeze, n-a plîns față de mine, s-a dus la părintele Ioann, s-a așezat la masă, și-a acoperit fața cu mîinile și a izbucnit în lacrimi. Soția preotului se apropie de el și-l întrebă ce i-a spus doctorul.

— Moare Anna Grigorievna! spuse Feodor Mihailovici cu un glas întretăiat de hohote de plîns. Ce-o să mă fac fără ea? N-am să pot trăi fără ea, ea reprezintă *totul* pentru mine!

Buna preoteasă îl cuprinse de umeri și începu să-l liniștească:

— Nu plîngeți, Feodor Mihailovici, și nu deznădăjduiți, Domnul e milostiv și n-o să vă lase pe dumneavoastră și pe copii!

Atitudinea caldă a preotesei, ca și cuvintele ei de îmbărbătare au avut o influență binefăcătoare asupra soțului meu și i-au redat curajul pe care fusese gata să-l piardă. Feodor Mihailovici își amintea întotdeauna cu recunoștință bunătatea preotesei și o respecta mult.

Puteți să vă imaginați disperarea mea din timpul bolii: vedeam că starea mea se înrăutățește, că de cîteva zile nu pot să vorbesc și că dorințele mele trebuia să le scriu pe o foaie de hîrtie. Cînd priveam temperatura pe care doctorul o înregistra de două ori pe zi (Feodor Mihailovici ascundea foaia, dădaca, însă, care nu pricepea nimic, mi-o arăta cînd i-o ceream), înțelegeam

clar cum stau lucrurile. Îmi părea teribil de rău să mor, îmi era greu să-i las pe soţul meu şi pe copiii mei la care ţineam atît şi viitorul cărora îmi apărea atît de nefericit. La ce se puteau aştepta, fără mamă, cu un tată bolnav şi sărac ? Mama mea era bătrînă şi bolnavă, sora mea murise. Puteam să-mi pun nădejdea doar în fratele meu că nu-mi va lăsa copiii. Îmi părea tare rău şi de bunul meu soţ : cine-l va iubi, cine se va îngriji de el, îi va împărtăşi munca şi necazurile ? Îi chemam prin semne ba pe Feodor Mihailovici, ba pe copii, îi sărutam, îi binecuvîntam şi-i scriam instrucţiuni soţului meu, cum anume trebuie să procedeze în cazul morţii mele. Dar cu două zile înainte de criză am fost cuprinsă de un fel de indiferenţă tîmpă : nu-mi mai părea rău nici de Feodor Mihailovici, nici de copii, de parcă părăsisem deja lumea asta.

Spre marea noastră bucurie, criza a avut loc chiar în acea noapte : abcesul s-a spart şi am început să mă îndrept. După vreo două săptămîni abcesul s-a repetat, dar într-o formă mai slabă. Cu abcesul acesta s-a şi încheiat perioada nenorocirilor care ne-au bîntuit în 1872.

Multe amărăciuni mi-a fost dat să suport în viaţa mea : moartea soţului şi a fiului meu Alioşa, dar o asemenea perioadă de nenorociri nu s-a mai întîmplat.

Partea a şasea
ANII 1872 — 1873

I
ANUL 1872

Spre toamna lui 1872, ne-am mai revenit oarecum de pe urma necazurilor din vară şi, după ce ne-am întors de la Staraia Russa, ne-am stabilit în casa generalului Meves, din cea de a doua companie a regimentului Izmailovski. Apartamentul nostru era situat la primul etaj al casei, în fundul curţii. Era compus din cinci camere nu prea mari, dar bine împărţite, şi dintr-un salon cu trei ferestre. Cabinetul lui Feodor Mihailovici era de mărime mijlocie şi plasat departe de camerele copiilor, aşa încît aceştia nu-l deranjau de la lucru, cu zgomotul şi alergătura lor.

Deşi soţul meu a lucrat toată vara la roman, a fost atît de nemulţumit, încît a renunţat la planul pe care l-a schiţat iniţial şi întreaga parte a treia a refăcut-o integral.

În octombrie, Feodor Mihailovici a fost la Moscova şi s-a înţeles cu redacţia, ca partea a treia a romanului să fie publicată în ultimele numere ale revistei *Russki vestnik*. Trebuie să spun că romanul *Demonii* a avut un mare succes la cititori, dar, în acelaşi timp, i-a adus soţului meu mulţi duşmani în lumea literară. [59]

Spre sfîrşitul iernii, Feodor Mihailovici s-a întîlnit la N.P. Semionov [60] cu N.I. Danilevski, care fusese fourierist şi cu care nu se văzuse de vreo douăzeci şi cinci de ani. Feodor Mihailovici fusese încîntat de cartea lui Dani-

levski *Rusia şi Europa* şi ar fi vrut să mai discute cu el o dată. Întrucît acesta pleca în curînd, soţul meu l-a invitat imediat să dejuneze cu noi a doua zi. Auzind asta, prietenii şi admiratorii lui Danilevski s-au invitat singuri la masă. Puteţi să vă imaginaţi groaza mea, cînd soţul meu a numărat musafirii şi s-au dovedit a fi aproape douăzeci. În ciuda micii mele gospodării, am reuşit să mă descurc onorabil, masa a fost însufleţită, şi oaspeţii, antrenaţi în discuţii interesante, au stat mult după miezul nopţii.

II

PE MARGINEA AMINTIRILOR DIN ANUL 1872.

Tot meditînd la situaţia noastră materială precară, am început să fac planuri de sporire a veniturilor noastre prin propria mea muncă şi am început să mă ocup din nou de stenografie, în care progresasem simţitor în ultimii ani. Am apelat la rude şi cunoscuţi să-mi facă rost de lucru la vreo instituţie. Profesorul meu de stenografie, P. N. Olhin, mi-a aranjat printr-un cunoscut să lucrez la congresul silvicultorilor, iar N. Şafranov, redactorul revistei de silvicultură, mi-a propus să vin la Moscova pe perioada 3—13 august *. Din păcate, m-am simţit atît de strivită de nefericitele evenimente ale acelei veri, încît am refuzat.

În iarna lui 1872, fratele meu, care se mutase de curînd cu tînăra lui soţie la Petersburg, mi-a spus că în curînd trebuia să aibă loc într-unul din oraşele Ţinutului de vest un congres, nu mai ştiu pe ce temă, şi că se caută un stenograf. I-am scris imediat preşedintelui congresului, de care depindea alegerea. Am făcut-o, bineînţeles, cu acordul lui Feodor Mihailovici, care, deşi spunea că, ocupîndu-mă de copii şi de gospodărie şi ajutîndu-l şi pe el la lucru, fac destule pentru familie, nu m-a contrazis, văzînd cît sînt de dornică să cîştig bani prin munca mea. A recunoscut mai tîrziu că spera într-un refuz din partea

* Prin scrisoarea din 17 iulie 1872. (N. aut.)

președintelui congresului. Acesta, însă, a răspuns afirmativ și mi-a comunicat condițiile. Nu spun că ar fi fost din cale-afară de atrăgătoare : cea mai mare parte a banilor s-ar fi dus pe cheltuielile de drum și de hotel. Avea importanță, însă, nu atît cîștigul, cît începutul lucrului. Dacă mi-aș fi îndeplinit bine lucrul, aș fi putut, avînd recomandarea președintelui congresului, să capăt alte angajamente, mai convenabile.

Feodor Mihailovici n-avea nici un fel de motive serioase să se opună, deoarece în timpul absenței mele mama a primit să se mute la noi și să aibă grijă de gospodărie și de copii. Feodor Mihailovici n-avea de lucru pentru mine : pe atunci își refăcea planul romanului *Demonii*. Și totuși călătoria proiectată nu-i plăcea deloc soțului meu. Inventa tot felul de pretexte ca să nu mă lase. Mă întreba cum am să pot eu, o femeie tînără, să plec într-un oraș polonez, unde nu cunosc pe nimeni etc. Auzind asemenea obiecții, fratele meu și-a amintit că la congres merge unul din foștii săi colegi, care cunoștea bine Ținutul de vest și ne-a invitat pe amîndoi la ceai, ca să ne facă cunoștință cu prietenul său și să putem căpăta informațiile necesare.

În seara fixată ne-am dus la fratele meu. Feodor Mihailovici, care nu mai avusese de multă vreme crize, era într-o dispoziție excelentă. Am conversat în voie cu fratele meu și cu soția lui, în așteptarea prietenului. Nu-l văzusem niciodată, dar auzisem multe lucruri despre el de la fratele meu. Era un tînăr caucazian, foarte bun la suflet, dar nu prea deștept, care pentru caracterul său iute și aprins a fost poreclit de colegi „asiaticul sălbatic". Era revoltat de porecla asta și ca să demonstreze că e european omul își avea favoriți în fiecare artă. În muzică Dumnezeul lui era Chopin, în pictură Repin, în literatură Dostoievski. Fratele și-a întîmpinat musafirul în vestibul. Aflînd că va face cunoștință cu Feodor Mihailovici și că va putea să-i fie util, sărmanul tînăr a fost cuprins de extaz, deși s-a fîstîcit pe loc. Cînd a intrat în salon și și-a văzut idolul s-a pierdut într-atît, că i-a salutat în tăcere pe soțul meu și pe stăpîna casei. Avea vreo douăzeci și trei de ani, era înalt, avea părul cîrlionțat, ochii bulbucați și buzele de un roșu-aprins.

Văzînd fîstîceala colegului său, fratele meu s-a grăbit să mi-l prezinte. „Asiaticul" mi-a apucat mîna, mi-a sărutat-o, mi-a scuturat-o de cîteva ori şi mi-a spus, graseind :

— Cît sînt de bucuros că mergeţi la congres şi că am să pot să vă fiu de folos !

Entuziasmul său m-a înveselit, dar l-a supărat mult pe soţul meu. Feodor Mihailovici săruta, deşi rar, mîinile cucoanelor şi nu acorda nici o importanţă acestui lucru, dar era întotdeauna nemulţumit cînd îmi săruta cineva mîna. Fratele meu a observat că dispoziţia lui Feodor Mihailovici s-a schimbat (trecerile de la o stare la alta erau întotdeauna bruşte la soţul meu) şi s-a grăbit să abordeze o discuţie la obiect despre congres. „Asiaticul" era tot tulburat şi, neîndrăznind să se uite la Feodor Mihailovici, răspundea la întrebări, adresîndu-mi-se cu precădere. Am reţinut unele din răspunsurile sale amabile, dar stupide.

— Şi e greu să ajungi pînă la Alexandria ? îl întrebam eu. Trebuie să schimbi de multe ori trenul ?

— Nu vă faceţi griji, Anna Grigorievna, am să vă conduc eu ; iar dacă o să vreţi, pot să merg chiar într-un vagon cu dumneavoastră.

— Dar există în Alexandria vreun hotel ca lumea, unde poate să se oprească o femeie tînără ? îl întrebă soţul meu.

Tînărul îl privi cu entuziasm şi-i răspunse cu foc :

— Dacă Anna Grigorievna va dori, am să stau cu dînsa la acelaşi hotel, deşi mă gîndisem să mă opresc la un coleg.

— Auzi, Ania ? Tînărul e de acord să stea împreună cu tine ! Ei, asta e bună !! exclamă tare Feodor Mihailovici şi lovi cu toată forţa în masă. Paharul de ceai care stătea în faţa lui a căzut şi s-a spart. Gazda a sărit să prindă lampa aprinsă ce s-a clătinat zdravăn, iar Feodor Mihailovici a sărit de pe scaun, a ieşit în fugă în vestibul, şi-a aruncat paltonul pe umeri şi a fugit.

M-am îmbrăcat repede şi am alergat după el : cînd am ieşit în stradă, l-am văzut fugind în direcţia opusă casei noastre. Am fugit după el şi după vreo cinci minute l-am ajuns din urmă, dar Feodor Mihailovici, deşi răsufla

greu, nu se oprea, în ciuda rugăminților mele. M-am așezat în fața lui, i-am prins cu amîndouă mîinile paltonul azvîrlit pe umeri și am exclamat :

— Ai înnebunit, Fedea ! Unde fugi ? Asta nu e drumul nostru ! Oprește-te, îmbracă-ți paltonul, așa nu se poate, ai să răcești !

Figura mea alarmată l-a înduplecat. S-a oprit și și-a îmbrăcat paltonul. I-am încheiat nasturii, l-am luat la braț și l-am dus în partea opusă. Feodor Mihailovici tăcea, jenat.

— Iar ai fost gelos, nu-i așa ? mă revoltai eu. Crezi că în cîteva minute am și apucat să mă îndrăgostesc de „asiaticul sălbatic", iar el de mine și că ne și pregătim să fugim împreună, nu-i așa ? Nu ți-e rușine ? Nu înțelegi oare cît de mult mă jignești cu gelozia ta ? Sîntem căsătoriți de cinci ani, știi cît de mult te iubesc, cît țin la fericirea familiei noastre și totuși ești capabil să fii gelos pe primul venit și să mă pui într-o situație penibilă !

Soțul meu se scuza, se justifica, îmi promitea să nu mai fie gelos. Nu puteam să fiu prea multă vreme supărată pe el : știam că nu e în stare să se stăpînească în crizele sale de gelozie. Mi-am amintit de tînărul entuziasmat, de furia bruscă și fuga lui Feodor Mihailovici și am început să rîd. Soțul meu, văzînd că mi s-a schimbat dispoziția, a început să se autoironizeze, să întrebe cîte lucruri a spart la fratele meu și dacă nu cumva l-a pocnit și pe entuziastul său admirator.

Era o seară minunată și ne-am dus pe jos pînă acasă. Drumul era lung și ne-a luat mai mult de o oră. Acasă l-am găsit pe fratele meu. Cînd a văzut fuga noastră bruscă, s-a speriat, a alergat la noi și a fost uimit că nu ne-a găsit acasă. A stat o oră întreagă, ros de cele mai sumbre presimțiri, și a fost uluit cînd ne-a văzut într-o dispoziție dintre cele mai pașnice. L-am oprit să bea ceai cu noi și am rîs mult, amintindu-ne cele petrecute. La întrebarea cum a explicat caucazianului fuga noastră ciudată, fratele meu ne răspunse :

— Cînd m-a întrebat ce s-a întîmplat, i-am spus : du-te dracului, dacă nu ești în stare să înțelegi și singur.

Mi-am dat seama după istoria asta că trebuie să renunț la călătorie. Aș fi putut, desigur, să-l conving pe

soțul meu să mă lase să plec. Dar știam că mai tîrziu se va agita, se va neliniști și, într-o bună zi, nemaiputîndu-se stăpîni, va pleca după mine la Alexandria. Ar fi ieșit scandal și s-ar fi cheltuit degeaba banii, pe care nici așa nu-i aveam prea mulți.

Astfel s-a terminat încercarea mea de a cîștiga bani cu stenografia.

III

ANUL 1872. BOALA DE CRĂCIUN A LUI FEDIUȘA

În 1872, de Crăciun, s-a petrecut în familia noastră un caz curios.

Feodor Mihailovici, tată deosebit de atent, se gîndea mereu cum să-și distreze copiii. Îl preocupa mult aranjatul bradului : să cumpere neapărat unul mare și stufos, pe care să-l împodobească singur (jucăriile se păstrau de la un an la altul) ; se urca pe un taburet ca să pună lumînările de sus și să prindă „steaua" în vîrf.

Bradul din 1872 a fost unul deosebit : băiatul nostru mai mare, Fedea, lua parte pentru prima dată „conștient" la sărbătoare. Bradul a fost aprins mai devreme și Feodor Mihailovici i-a introdus solemn în salon pe cei doi copii. Copiii au fost, desigur, uimiți de luminile strălucitoare, de podoabele și de jucăriile care înconjurau bradul. Tatăl le-a împărțit jucării : fetița a căpătat o păpușă fermecătoare și un serviciu de ceai pentru păpuși, iar băiatul o goarnă mare, în care a început să sufle imediat, și o tobă. Dar cel mai mare efect au produs asupra copiilor doi căluți murgi din carton presat, cu niște coame și niște cozi minunate. Caii erau înhămați la o sanie largă, de două locuri. Copiii și-au aruncat jucăriile și s-au așezat în sanie, iar Fedea a apucat hățurile și a început să le agite și să mîne caii. Fetița s-a plictisit destul de repede de sanie și a început să se ocupe de alte jucării. Altfel au stat lucrurile cu băiatul : nu mai putea de bucurie, striga la cai, îi lovea cu hățurile, amintindu-și, probabil, cum făceau țăranii care treceau pe lîngă vila noastră din

Staraia Russa. A trebuit să-l păcălim ca să-l putem scoate din salon și să-l culcăm.

Noi doi am mai stat mult și ne-am tot amintit de amănuntele micii noastre sărbători, de care Feodor Mihailovici era aproape mai bucuros decît copiii lui. M-am culcat pe la douăsprezece, iar Feodor Mihailovici mi s-a lăudat cu o carte nouă, pe care o cumpărase în ziua aceea la Volf, o carte foarte interesantă pentru el, pe care avea de gînd s-o citească noaptea. Pe la unu a auzit un plîns puternic din camera copiilor, s-a dus repede acolo și l-a găsit pe băiatul nostru, roșu de țipete, încercînd să se smulgă din brațele bătrînei Prohorovna și mormăind niște cuvinte de neînțeles (avea mai puțin de un an și jumătate și încă nu vorbea clar.) Strigătele m-au trezit și pe mine și am fugit și eu în camera copiilor. Deoarece țipetele puternice ale lui Fedea puteau s-o trezească pe sora lui, care dormea în aceeași cameră, Feodor Mihailovici a vrut să-l ducă în cabinetul său. Cînd am trecut prin salon și Fedea văzu sania la lumina luminărilor, tăcu pe loc și s-a întins spre ea cu atîta putere, încît Feodor Mihailovici abia a reușit să-l rețină și a găsit de cuviință să-l pună în sanie. Lacrimile continuau să-i curgă pe obraji, dar el a și început să rîdă, a apucat hățurile, a început să le agite și să plescăie, mînînd caii. Cînd copilul păru să se fi liniștit de tot, Feodor Mihailovici vru să-l ducă în camera lor, dar Fedea a izbucnit în lacrimi amare și a tot plîns pînă nu l-am pus din nou în sanie. Feodor Mihailovici și cu mine, speriați la început de boala enigmatică a copilului și hotărîți, în ciuda orei tîrzii, să chemăm un doctor, ne-am dat seama despre ce e vorba : băiatul fusese, probabil, puternic impresionat de brad, de jucării și de plăcerea pe care a încercat-o fiind în sanie și, trezindu-se noaptea, a cerut să i se dea noua lui jucărie. Și cum cererea nu i-a fost satisfăcută a început să țipe și și-a atins astfel scopul. Nu era nimic de făcut : băiatul s-a dezlănțuit de tot și nu voia să se ducă să se culce. Ca să nu stăm toți trei acolo, am hotărît ca dădaca și cu mine să mergem să ne culcăm, iar Feodor Mihailovici să rămînă cu pustiul, și cînd acesta va obosi, să-l ducă în pat. Așa s-a și întîmplat. A doua zi soțul meu mi s-a plîns în glumă :

— M-a făcut praf Fedea în noaptea asta! Vreo două-trei ore nu mi-am luat ochii de la el, tot îmi era teamă să nu cadă din sanie și să nu se lovească. Dădaca a venit de două ori să-l ia să facă nani, dar el dădea din mînuțe și se pregătea să plîngă. Și uite așa am stat împreună pînă la cinci dimineața, cînd probabil, a obosit și a început să se lase într-o parte. L-am sprijinit și am văzut că a adormit, atunci l-am și dus în camera copiilor. Așa că n-am putut să-ncep cartea pe care mi-am cumpărat-o, rîse Feodor Mihailovici, vădit mulțumit că întîmplarea care ne-a speriat la început s-a terminat atît de bine.

IV

ANUL 1873. EDITAREA *DEMONILOR*. DOSTOIEVSKI REDACTOR. NOILE CUNOȘTINȚE.

După ce și-a terminat romanul *Demonii*, Feodor Mihailovici a fost un timp foarte nehotărît — nu știa de ce să se ocupe. Era atît de epuizat de lucrul la *Demonii*, încît nu era posibil să înceapă un nou roman. Iar — realizarea unei idei mai vechi, apărută încă în străinătate — editarea *Jurnalului unui scriitor* în chip de revistă lunară, prezenta greutăți [61]. Pentru editarea jurnalului și întreținerea familiei (ca să nu mai vorbim de plata datoriilor) trebuiau bani mulți, iar noi nu puteam ști dacă revista va avea sau nu succes, deoarece constituia un lucru nemaiîntîlnit încă în literatura rusă, și sub aspectul formei și sub cel al conținutului. Iar în cazul unui insucces cu *Jurnalul* am fi fost într-o situație fără ieșire.

Feodor Mihailovici avea mari îndoieli și nu știu la ce hotărîre s-ar fi oprit, dacă în acest timp prințul V.P. Meșcerski nu i-ar fi propus să-și asume obligația de a fi redactorul revistei săptămînale *Grajdanin*. Revista fusese fondată abia de un an de zile și apărea sub redacția lui Gr.K. Gradovski [62]. În jurul revistei s-a adunat un grup de oameni cu aceleași convingeri. Unii dintre ei :

K.P. Pobedonostev, A.N. Maikov, T.I. Filippov, N.N. Strahov, A.U. Poreţki, Evg. A. Belov,[63] îi erau agreabili lui Feodor Mihailovici şi-l atrăgea perspectiva de a lucra cu ei. Nu mai puţin îl atrăgea şi posibilitatea de a împărtăşi cititorilor speranţele şi îndoielile care-l frămîntau. În paginile revistei *Grajdanin* putea să se realizeze şi ideea *Jurnalului unui scriitor,* deşi nu în acea formă pe care a căpătat-o mai tîrziu.

Lucrurile erau relativ bine aranjate din punct de vedere material : munca de redactor era plătită cu trei mii de ruble pe an, în afara drepturilor pentru articolele din *Jurnalul unui scriitor,* iar mai tîrziu şi pentru articolele „politice". În total primeam în jur de cinci mii de ruble pe an. Încasarea lunară a unei sume fixe de bani îşi avea şi ea partea ei bună : Feodor Mihailovici putea să se concentreze asupra lucrului, fără să mai fie sustras de grija banilor şi care avea o influenţă atît de nefastă asupra sănătăţii şi stării lui de spirit.

Dealtfel, Feodor Mihailovici, cînd a cedat rugăminţilor unor oameni pe care-i agrea de a prelua redactarea *Grajdanin*-ului, nu le-a ascuns faptul că-şi ia aceste obligaţii doar pentru o vreme, în chip de odihnă de la munca literară şi pentru posibilitatea de a cunoaşte mai bine viaţa curentă, dar că atunci cînd necesitatea muncii literare se va face simţită, va renunţa la o activitate atît de străină caracterului său.

Începutul anului 1873 mi-a rămas îndeosebi întipărit în minte, datorită apariţiei primului roman editat de noi, *Demonii.* Cu această publicare s-a pus baza activităţii noastre editoriale comune, iar după moartea lui Feodor Mihailovici — a activităţii mele editoriale, care a ţinut treizeci şi opt de ani.

Una din speranţele noastre (chiar cea esenţială) privind îmbunătăţirea situaţiei noastre băneşti o constituia posibilitatea de a vinde dreptul de editare mai întîi a romanului *Idiotul* şi mai tîrziu a romanului *Demonii.* Cît ne-am aflat în străinătate ne-a fost greu să aranjăm vînzarea, dar nu ne-a fost mai uşor nici cînd ne-am întors în Rusia şi am avut posibilitatea să tratăm direct cu editorii. Oricui ne-am adresat, ni s-a oferit un preţ cu totul neconvenabil : astfel pentru dreptul de a scoate o ediţie

separată a romanului *Soțul etern* (într-un tiraj de 2.000 de exemplare) librarul A.F. Bazunov ne-a plătit o sută cincizeci de ruble, pentru dreptul de a edita romanul *Demonii* ni s-au oferit numai cinci sute de ruble, care s-ar mai fi plătit și în rate, în decurs de doi ani.

Feodor Mihailovici s-a gîndit încă în tinerețe să-și editeze singur lucrările, a scris despre asta fratelui său, mi-a vorbit și mie în străinătate. Ideea m-a captivat și am căutat să aflu treptat tot ce e legat de tipărirea și de difuzarea cărților. Cînd am comandat niște cărți de vizită pentru soțul meu, am discutat cu proprietarul tipografiei și l-am întrebat care sînt condițiile de tipărire a cărților. Mi-a explicat că majoritatea cărților se tipăresc pe bani lichizi dacă, însă, autorul are nume și cărțile sale se vînd, orice tipografie va accepta cu plăcere un credit pentru o jumătate de an, cu condiția ca în cazul cînd suma nu va fi achitată la termen, pentru restul de bani să se ia anume dobîndă. Mi-a spus și prețul aproximativ al editării pe care o plănuisem, adică costul hîrtiei, al muncii tipografice și al legării. Conform acestor calcule, publicarea romanului *Demonii* într-un tiraj de 3.500 de exemplare ar fi costat în jur de patru mii de ruble. Tipograful ne-a sfătuit să fixăm un preț de cel puțin trei ruble și cincizeci de copeici pentru cele trei volume, care ar urma să fie tipărite cu caractere elegante pe hîrtie velină. Din suma totală de 12.250 de ruble, care ar rezulta din vînzarea întregului tiraj, urma să lăsăm librarilor cam treizeci de procente, dar și așa, ținînd seama și de celelalte cheltuieli, în cazul unei bune vînzări a romanului ne-ar fi revenit o sumă apreciabilă.

Pe atunci, nici un scriitor nu-și edita singur lucrările, iar dacă apărea vreun curajos, acesta își plătea scump îndrăzneala. Existau cîteva firme editoriale : Bazunov, Volf, Isakov și alții, care cumpărau drepturile de editare a cărților și le difuzau în întreaga Rusie. Iar cărțile editate de societățile științifice sau de persoane particulare erau luate în depozit sau în consignație cu o remiză de cincizeci la sută, sub pretextul că păstrarea cărților, ca și reclama pentru cărți (care, dealtfel, se făcea cu multă zgîrcenie) costă scump. În consecință, o parte din cărțile predate în depozit sau în consignație se îna-

poiau uneori nevîndute editorului, uneori chiar deteriorate.

Vrînd să editez romanul *Demonii*, am încercat să întreb în librării, care este remiza, dar am primit niște răspunsuri neconcludente : că remiza depinde de carte, că uneori e de patruzeci-cincizeci la sută și chiar mai mult. Cumpărînd o dată o carte de trei ruble pentru soțul meu, am încercat să sondez și am cerut să-mi fie vîndută cu două ruble, sub pretextul că ei capătă cincizeci de procente, și, prin urmare, cartea îi costă o rublă și jumătate. Vînzătorul a fost revoltat de propunerea mea și mi-a spus că ei capătă douăzeci, douăzeci și cinci de procente și doar pentru unele cărți primesc treizeci de procente și numai cu condiția să cumpere o mare cantitate. Din întrebări de soiul ăsta mi-am dat seama cît la sută și la ce cantitate de cărți trebuie să cedez librarilor.

Cînd le-am spus prietenilor și cunoscuților noștri că vrem să editățm singuri romanul, am auzit multe obiecții și sfaturi să nu ne aventurăm într-o întreprindere care ne este necunoscută, în care, din nepricepere, trebuia neapărat să pierdem, și la vechile noastre datorii să mai adăugăm una de cîteva mii de ruble. Obiecțiile, însă, nu ne-au influențat și am hotărît să ne realizăm ideea.

Hîrtia am luat-o de la firma A.I. Vargunin, cea mai bună fabrică de hîrtie pe atunci, ca și acum. Pentru tipărire am ales tipografia lui Zamîslovski, care a trecut chiar pe atunci în proprietatea fraților Panteleev. Sfîrșitul anului 1872 și începutul anului următor l-am petrecut în grija cărții : eu am făcut prima și a doua corectură, iar pe cea de autor a făcut-o Feodor Mihailovici.

În jurul lui douăzeci ianuarie, cartea a fost legată și o parte din tiraj ne-a fost adusă acasă. Feodor Mihailovici era foarte mulțumit de felul cum arată cartea, iar eu eram pur și simplu încîntată. În ajunul apariției cărții, Feodor Mihailovici s-a dus s-o arate unuia din cei mai cunoscuți librari (de la care cumpăra mereu cărți) în speranța că acesta va dori să cumpere un număr de exemplare. Librarul a sucit cartea în mînă și a spus :

— Păi, trimiteți-mi două sute de exemplare, în consignație.

— Cu ce remiză ? întrebă soțul meu.

— Păi, cel puțin cincizeci la sută.

Feodor Mihailovici nu i-a răspuns nimic. S-a întors supărat acasă și mi-a povestit eșecul său. Eram și eu alarmată, iar propunerea librarului de a lua două sute de exemplare în consignație nu-mi surîdea deloc : știam că nu vom primi în curînd banii de la el, chiar dacă va vinde cărțile.

A sosit o zi remarcabilă în viața noastră, ziua de 22 ianuarie 1873, cînd a apărut în *Golos* anunțul nostru privitor la apariția romanului *Demonii*. Pe la ora zece a venit un om trimis de librăria lui M.V. Popov, aflată în Passaj. Am ieșit în vestibul și l-am întrebat ce dorește.

— Păi, a apărut un anunț și am nevoie de zece exemplare.

I-am adus cărțile și i-am spus oarecum emoționată :

— Prețul pentru zece exemplare e de treizeci și cinci de ruble, remiza e de douăzeci la sută, așadar trebuie să-mi dați douăzeci și opt de ruble.

— De ce așa de mică ? Dar treizeci la sută nu se poate ? spuse trimisul.

— Nu se poate.

— Măcar douăzeci și cinci ?

— Zău, nu se poate, îi spusei eu, dar eram foarte neliniștită în sinea mea : și dacă pleacă și-mi pierd primul cumpărător ?

— Dacă nu se poate, nu se poate — luați-vă banii. Și mi-a dat banii.

Am fost atît de bucuroasă că i-am dat treizeci de copeici pentru birjar. Puțin mai tîrziu a venit un băiat din partea librăriei pentru provincie și a cumpărat zece exemplare, tot cu o remiză de douăzeci la sută și tot după ce s-a tîrguit cu mine. Trimisul librăriei lui Glazunov a vrut să ia douăzeci și cinci de exemplare, dacă îi cedez douăzeci și cinci de procente. Am acceptat din pricina numărului mare de cărți cerute. Au mai venit cîțiva oameni, toți luau cîte zece exemplare, toți se tîrguiau, dar n-am cedat mai mult de douăzeci la sută. Pe la douăsprezece a venit un vînzător elegant al unui librar pe care-l știa Feodor Mihailovici. Încurajată de succesul vîn-

zării de dimineață, i-am răspuns că nu dau cărți în consignație, ci că le vînd pe bani gheață.

— Da, dar Feodor Mihailovici ne-a promis să ni le dea în consignație, de asta am și venit.

— Cartea, i-am spus eu, a fost editată de soțul meu, dar de vînzarea ei mă ocup eu, iar librarii cutare și cutare au și cumpărat-o cu bani lichizi.

— Dar nu l-aș putea vedea chiar pe Feodor Mihailovici ? spuse vînzătorul, contînd probabil pe lipsa lui de fermitate.

— Feodor Mihailovici a lucrat noaptea și nu pot să-l scol înainte de două.

Vînzătorul mi-a propus să-i dau două sute de exemplare, iar „banii îi vom înmîna lui Feodor Mihailovici personal".

Am rămas fermă și în privința asta și i-am explicat care este remiza în funcție de numărul de cărți și i-am spus că nu ne-au fost aduse decît cinci sute de exemplare, pe care socotesc că am să le vînd astăzi. Vînzătorul a plecat cum a venit, iar după o oră a venit un alt trimis de-al lor, unul mai modest, și a cumpărat cincizeci de exemplare cu o remiză de treizeci la sută.

Voiam mult să-i împărtășesc lui Feodor Mihailovici bucuria mea, dar trebuia să aștept pînă va ieși din camera lui.

Apropo de asta trebuie să spun că soțul meu avea o trăsătură ciudată : cînd se scula dimineața era parcă sub influența viselor și a coșmarurilor din timpul nopții, care uneori îl chinuiau ; era extrem de tăcut și nu-i plăcea deloc cînd cineva încerca să vorbească cu el. Din cauza asta mi-am însușit obiceiul să nu-l deranjez dimineața (oricît ar fi fost de temeinic motivul) și să aștept pînă-și va bea în sufragerie cele două cești de cafea teribil de fierbinte și se va duce în cabinetul său. Atunci veneam și eu și-i spuneam noutățile, plăcute sau neplăcute. Atunci Feodor Mihailovici era în cea mai bună dispoziție : se interesa de toate, întreba de toate, îi chema pe copii, glumea și se juca cu ei. Așa a fost și de data asta : i-am trimis pe copii în camera lor și m-am așezat pe locul meu obișnuit, lîngă masa de scris. Văzînd că tac, Feodor Mihailovici mă privi ironic și mă întrebă :

— Ei, cum ne merge negoțul, Anecika ?
— Merge de minune, îi răspunsei eu pe același ton.
— Cred că ai reușit să vinzi o carte, nu-i așa ?
— Nu una, am vîndut o sută cincisprezece cărți.
— Vai de mine !... Felicitările mele ! continuă ironic Feodor Mihailovici, crezînd că glumesc.

— Vorbesc serios, mă supărai eu, ce, nu mă crezi ? Și am scos din buzunar o foaie de hîrtie pe care notasem numărul cărților vîndute și odată cu hîrtia am scos și un teanc de bani, cam în jur de trei sute de ruble. Și cum Feodor Mihailovici știa că nu avem bani în casă, suma pe care i-am arătat-o l-a convins că nu glumesc. După ora patru au început să sune din nou la ușă : au apărut noi cumpărători, iar cei de dimineață au venit după alte cărți. Cartea avea, se vede, succes, și m-am bucurat cum rar mi s-a întîmplat să mă bucur. Am fost, desigur, bucuroasă și de banii primiți, dar mai ales de faptul că mi-am găsit o ocupație care mă interesa — editarea lucrărilor scumpului meu soț ; am fost bucuroasă și de faptul că întreprinderea noastră s-a soldat cu asemenea rezultat, în ciuda avertizărilor sfătuitorilor mei întru literatură. Feodor Mihailovici era și el foarte mulțumit, mai ales cînd i-am transmis vorbele unuia dintre vînzători și anume că „cititorii întreabă de multă vreme de roman". Sentimentele cititorilor au fost întotdeauna scumpe lui Feodor Mihailovici, deoarece doar cititorii l-au susținut, prin atenția și simpatia lor, în tot timpul activității sale literare. Pe cînd critica (în afară de Bielinski, Dobroliubov și Burenin [64]) a făcut foarte puțin pe atunci pentru elucidarea talentului său : fie că-i ignora lucrările, fie că le trata cu dușmănie. Acum, cînd au trecut mai bine de treizeci și cinci de ani de la moartea lui Feodor Mihailovici, ți se pare ciudat să recitești unele referiri critice despre lucrările sale, atît erau de lipsite de profunzime, de superficiale, în schimb atît de adînc dușmănoase adeseori.

Triumful meu a fost, însă, deplin cînd a venit la noi librarul Kojancikov și ne-a propus să cumpere pe loc trei sute de exemplare pe polițe cu termen de patru luni. Propunerea lui Kojancikov era ispititoare, deoarece

lua pentru provincie și nu ne deranja vînzarea din oraș. Era cam ciudat faptul că lua cărțile pe polițe și Feodor Mihailovici a venit la mine să se sfătuiască în această privință. Nu-mi dădeam seama pe atunci ce reprezintă o poliță semnată de un negustor și, din pricina asta, i-am propus soțului meu să discute cu cumpărătorul pînă mă reped la tipograf, care stătea prin apropiere. Am avut noroc să-l găsesc pe unul din frații Panteleevi, care m-a sfătuit să nu pierd o ofertă atît de serioasă și m-a asigurat că polițele lui Kojancikov sînt solvabile și că e de acord să le ia în contul datoriei noastre la tipografie. M-am întors cu veștile astea acasă și Kojancikov (care, ca un negustor cu experiență, avea întotdeauna la el formulare pentru polițe) ne-a completat pe loc trei polițe pentru șapte sute treizeci și cinci de ruble, iar Feodor Mihailovici i-a dat o chitanță pentru primirea cărților din tipografie.

Într-un cuvînt, activitatea noastră editorială a debutat strălucit și pînă la sfîrșitul anului am vîndut trei mii de exemplare. Vînzarea ultimelor cinci sute de exemplare s-a întins pe următorii doi, trei ani. În consecință, scăzînd remiza librarilor și acoperirea tuturor cheltuielilor, ne-au rămas peste patru mii de ruble, ceea ce ne-a și permis să plătim niște datorii care ne nelinișteau.

Nu spun că n-am avut și pierderi, la început: vreo doi, trei escroci au profitat de lipsa mea de experiență editorială, dar pierderile ne-au învățat să fim mai prudenți și să nu ne lăsăm tentați de propuneri aparent strălucite, care, însă, pînă la urmă, ne aduceau pierderi.

Titlul de *Demonii* a permis cumpărătorilor să-i zică în fel și chip cărții, adresîndu-se fetei care le înmîna exemplarele: ba să-i spună *Necuratul*, cîte unul spunea: *Am venit după „draci"*. Un altul: „Dați-mi și mie vreo zece «diavoli»". Bătrîna noastră dădacă, auzind frecvent aceste denumiri ale romanului, mi se plîngea chiar și mă asigura că, de cînd a apărut la noi în casă „necuratul" *(Demonii)*, „copilașul ei" (fiul meu) s-a făcut neliniștit peste zi și doarme prost noaptea.

În prima perioadă a redactării *Grajdanin*-ului, Feodor Mihailovici fusese pasionat de treburile lui, de noutatea responsabilităților redacționale și de marea diversitate a oamenilor cu care se întîlnea în redacție. La început m-am bucurat și eu de schimbarea survenită în ocupațiile lui Feodor Mihailovici, presupunînd că redactarea unei reviste săptămînale nu poate să prezinte mari greutăți și-i va permite să se odihnească măcar cît de cît după munca de trei ani de zile la romanul *Demonii*. Puțin cîte puțin, însă, soțul meu și cu mine ne-am dat seama că a făcut o greșeală acceptînd o activitate atît de nepotrivită temperamentului său. Feodor Mihailovici era excesiv de conștiincios cu obligațiile sale redacționale și nu numai că citea singur toate articolele care veneau la revistă, dar și corecta unele articole prost scrise, cum erau de pildă cele ale editorului, și asta îi lua o mulțime de vreme. Mi s-au păstrat două sau trei ciorne de poezii scrise stîngaci, în care se văd, însă, sclipiri de talent — și cît de frumoase ieșeau poeziile astea după ce le refăcea Feodor Mihailovici !

În afară, însă, de citirea și corectarea articolelor altora, Feodor Mihailovici era aglomerat de corespondența cu autorii. Mulți dintre ei își apărau fiecare frază și, în cazul unor prescurtări sau modificări, îi trimiteau niște scrisori tăioase, iar uneori chiar impertinente. Feodor Mihailovici nu rămînea dator și la o scrisoare tăioasă a unui colaborator răspundea cu o altă scrisoare, nu mai puțin tăioasă, fapt pe care-l regreta chiar a doua zi. Deoarece de expedierea scrisorilor mă ocupam eu, știind sigur că enervarea soțului meu se va mai potoli a doua zi și că-și va regreta furia, nu expediam imediat scrisorile și cînd îmi spunea că regretă răspunsul atît de tăios, se dovedea că scrisoarea „întîmplător" n-a fost expediată și Feodor Mihailovici formula un răspuns mai calm. În arhiva mea s-au păstrat mai mult de zece scrisori din astea „fierbinți", ce ar fi putut să strice relațiile soțului meu cu niște oameni cu care n-avea de gînd să se certe, dar, sub imperiul enervării, și-a exprimat opinia fără să mai țină seama de amorul propriu al corespondentului. Feodor Mihailovici mi-a fost întotdea-

una recunoscător pentru această neexpediere „întîmplătoare“ a scrisorilor.

Dar cîte tratative personale a trebuit să ducă Feodor Mihailovici... În cadrul redacției era și un secretar, Viktor Feofilovici Puțikovici [65], dar majoritatea autorilor voiau să discute cu redactorul și uneori se iscau mari neînțelegeri. Feodor Mihailovici, care fusese întotdeauna sincer în vorbele și faptele sale, și-a făcut astfel mulți dușmani în presă.

În afara neplăcerilor de ordin material, Feodor Mihailovici a suportat, în timpul cît a fost redactor, și multe necazuri de ordin moral, deoarece persoanele care nu agreau orientarea revistei *Grajdanin* sau pe prințul Meșcerski își transferau antipatia, iar uneori și ura, asupra lui Dostoievski. În lumea literară i-au apărut o mulțime de dușmani, anume datorită faptului că era redactor al unui organ atît de conservator cum fusese *Grajdanin*. Oricît ar părea de ciudat, dar mai tîrziu, și înainte și după moartea lui Feodor Mihailovici, mulți oameni n-au putut să-i ierte faptul că fusese redactorul *Grajdanin*-ului, iar ecouri ale acestei antipatii mai apar și acum în presă.

În prima perioadă a noii sale activități, Feodor Mihailovici a făcut o gafă și anume — a publicat în *Grajdanin* (în articolul prințului Meșcerski *Deputații kirghizi în Sankt-Petersburg)* cuvintele pe care le-a adresat împăratul deputaților.

În condițiile cenzurii de atunci, cuvîntările membrilor casei imperiale, și cu atît mai mult cele ale suveranului, puteau fi publicate doar cu permisiunea ministrului curții imperiale. Soțul meu nu cunoștea acest paragraf al legii și a fost judecat fără participarea juraților. Procesul a avut loc pe 11 iunie 1863 la judecătoria districtuală a Sankt-Petersburgului *. Feodor Mihailovici s-a prezentat personal la proces, și-a recunoscut, bineînțeles, culpa, și a fost condamnat la o amendă de douăzeci și cinci de ruble și la două zile de arest în camera

* Completul de judecată a fost format din contele E. M. Borde, V. N. Kristianinov, K. A. Bilbasov, procuror fiind G. Zesev. (N. aut.)

de gardă. Necunoașterea zilei cînd va trebui să-și ispășească pedeapsa îl neliniștea mult, mai ales datorită faptului că nu-i permitea să vină la noi, la Russa. În legătură cu arestul său, Feodor Mihailovici a trebuit să facă cunoștință cu președintele de atunci al judecătoriei districtuale din Sankt-Petersburg, Anatoli Feodorovici Koni, care a făcut tot posibilul ca detențiunea soțului meu să aibă loc în timpul cel mai convenabil pentru el. De atunci s-au stabilit cele mai amicale relații între A. F. Koni [66] și soțul meu, relații care au ținut pînă la sfîrșitul vieții.

Ca să stăm mai aproape de redacția revistei *Grajdanin* a trebuit să ne schimbăm casa și să ne mutăm pe strada Ligovka, colț cu intrarea Gusev, în casa lui Slivceanski. Nu ne-am ales bine locuința: camerele erau mici și prost plasate, dar, întrucît ne mutasem aici în timpul iernii, a trebuit să ne împăcăm cu multe lucruri incomode. Unul din ele îl reprezenta caracterul neliniștit al proprietarului casei. Era un bătrînel foarte original, care ne pricinuia multe necazuri. Despre aceste necazuri îmi vorbea soțul meu în scrisoarea pe care mi-a scris-o pe 19 august.

În primăvara lui 1873, la sfatul doctorilor, am plecat cu copiii la Staraia Russa, ca să continui tratamentul început cu un an înainte, cu băile sărate, care le-a și adus atîtea foloase. De data asta nu ne-am stabilit la preotul Rumeanțev, casa căruia fusese închiriată, ci în casa bătrînului colonel Alexandr Karlovici Gribbe, care-și făcuse serviciul în coloniile militare încă pe vremea lui Arakceev [67].

Despărțirea de familie a fost chinuitoare pentru Feodor Mihailovici, îl măcina dorul de noi și în timpul verii a venit de patru ori la Russa. Din cauza absenței prințului Meșcerski, Feodor Mihailovici a trebuit să preia toate grijile materiale ale revistei și, ca urmare, să-și petreacă lunile călduroase în Petersburg, suportînd toate neplăcerile verii petersburgheze.

Toate aceste împrejurări au avut o influență atît de proastă asupra nervilor și, în general, a sănătății lui Feodor Mihailovici, că încă din toamna lui 1873 a început să se împace tot mai greu cu funcția sa de redac-

tor și să se gîndească la ziua cînd va putea să-și reînceapă munca preferată, cea pur literară.

În anul 1873, Feodor Mihailovici a devenit membru al Societății iubitorilor iluminismului spiritual și de asemenea membru al Societății filantropice slave și a participat la adunările și ședințele celor două societăți. Cercul cunoștințelor noastre s-a lărgit și am început să fim mai des vizitați de prietenii și cunoscuții soțului. În afară de N. N. Strahov, care în decurs de cîțiva ani a prînzit la noi duminicile, și de Ap. N. Maikov, care venea adesea pe la noi, în iarna aceea a început să ne viziteze Vladimir Sergheevici Soloviov [68], foarte tînăr pe atunci — abia-și isprăvise studiile.

La început i-a scris o scrisoare lui Feodor Mihailovici, ca mai tîrziu, la invitația soțului meu, să ne viziteze. Pe vremea aceea producea o impresie fermecătoare și Feodor Mihailovici cu cît îl vedea și discuta cu el mai mult, cu atît îi aprecia mai mult inteligența și cultura. Odată soțul meu i-a spus lui Vl. Soloviov de ce anume se simte atît de legat de el.

— Îmi amintești mult de cineva, de unul Șidlovski, [69] care a avut o influență covîrșitoare asupra mea în tinerețe. Îi semeni atît de mult, și la figură și la caracter, încît mi se pare uneori că sufletul lui s-a strămutat în dumneata.

— A murit demult ? întrebă Soloviov.

— Ei, nu, acum vreo patru ani.

— Și credeți că timp de douăzeci de ani, pînă a murit, am umblat fără suflet ? întrebă Soloviov și izbucni în rîs. Uneori, era foarte vesel și avea un rîs molipsitor. Uneori însă, distrat fiind, i se întîmplau lucruri curioase : știind, de pildă, că Feodor Mihailovici a trecut de cincizeci de ani, Soloviov a considerat că și eu, ca soție, trebuie să am cam tot pe atît. Și odată, cînd vorbeam de romanul lui Pisemski *Oamenii anilor patruzeci* [70], Soloviov, adresîndu-ni-se amîndorura, ne-a spus :

— Da, dumneavoastră, care sînteți oameni ai anilor patruzeci, poate să vi se pară... etc.

Feodor Mihailovici a izbucnit în rîs și a început să mă necăjească :

— Auzi, Ania, Vladimir Sergheevici te trece și pe tine în categoria oamenilor anilor patruzeci!

— Și nu se-nșală deloc, îi răspunsei, eu țin într-adevăr de anii patruzeci, doar m-am născut în o mie opt sute patruzeci și șase.

Soloviov s-a simțit foarte stînjenit: cred că abia atunci m-a privit cu atenție și și-a dat seama de diferența de vîrstă dintre mine și soțul meu. Despre figura lui Vl. Soloviov, Feodor Mihailovici spunea că-i amintește unul din tablourile preferate ale lui Annibal Carracci — „Capul tînărului Hristos".

De anul 1873 ține și cunoștința lui Feodor Mihailovici cu Iulia Denisovna Zasețkaia, fiica partizanului Denis Davîdov [71]. Ea tocmai fondase primul azil de noapte din Petersburg pe lîngă compania a doua a regimentului Izmailovski) și l-a invitat pe Feodor Mihailovici, prin secretarul revistei *Grajdanin*, să viziteze într-o zi anume „casa" pe care a organizat-o pentru cei lipsiți de adăpost. I. D. Zasețkaia era redstockistă și Feodor Mihailovici a asistat de cîteva ori la invitația ei, la convorbirile spirituale ale lordului Redstock și ale altor propovăduitori de seamă ai acestei învățături. [72]

Feodor Mihailovici aprecia mult inteligența și neobișnuita bunătate a I. D. Zasețkăi, o vizita adesea și coresponda cu ea. A fost și pe la noi și eu m-am atașat mult de dînsa — era o femeie bună și amabilă și la moartea soțului meu a participat din toată inima la durerea mea.

În 1873, i-am vizitat des pe Kașpirevi: Vasili Vladimirovici edita revista *Zarea*, iar soția lui, Sofia Sergheevna, era redactorul și editorul revistei pentru copii *Semeinîie vecera*. Amîndoi soții ne erau foarte simpatici și lui Feodor Mihailovici îi plăcea să-i viziteze. În 1873, a avut loc la ei, în prezența multor oameni de litere, o seară interesantă, la care cunoscutul scriitor A. F. Pisemski și-a citit romanul, încă nepublicat, *Orășenii*. Înfățișarea lui Pisemski nu producea o impresie favorabilă: mi s-a părut gras și neîndemînatic, dar de citit citea excelent, relevînd cu talent caracterele eroilor romanului său.

În 1873, Feodor Mihailovici și-a reluat vechile sale legături cu familia Stackenschneider, inima căreia era Elena Andreevna, fiica celebrului arhitect. Era o femeie deșteaptă, cu o remarcabilă cultură literară și aduna duminicile la ea o societate de scriitori și de pictori. Fusese întotdeauna extrem de bună cu mine și cu soțul meu și noi două ne-am apropiat una de alta. Dealtfel, în anii aceia mi se întîmpla rar să ies în societate, deoarece copiii erau mici și era riscant să-i las cu dădaca.

Feodor Mihailovici regreta mereu faptul că trebuia să stau acasă și în iarna lui 1873 a insistat să profit de o ocazie și să mă abonez la Opera italiană, în care străluceau celebrități ca Patti, Volpini, Calzolari, Scalchi, Everardi și alții. Locul meu era la galerie, chiar în fața unei lustre uriașe și nu vedeam decît ce se petrecea în partea dreaptă a scenei și-mi întrebam uneori vecina: „Cine e în cizmele acelea de un galben-aprins sau în pantofii roz?“ Locul incomod nu m-a împiedicat totuși să mă desfăt cu fermecătoarele voci ale cîntăreților *. Gîndul la copii nu mă neliniștea, pentru că în serile acelea Feodor Mihailovici nu pleca de acasă și la orice zgomot sau plîns de copil se ducea să întrebe dacă nu s-a întîmplat ceva.

---

* Mi-a plăcut mai ales opera *Dinorah*, în care Patti „cînta ca o privighetoare“. (N. aut.)

Partea a şaptea
ANII 1874 — 1875

I
ANUL 1874. ARESTUL. NEKRASOV

Primele luni ale lui 1874 nu ne-au fost favorabile. Forţat de treburile revistei *Grajdanin* să iasă din casă pe orice timp, iar înainte de scoaterea numărului să stea ore întregi în camera de corectură, supraîncălzită, Feodor Mihailovici a început să răcească des : tusea lui uşoară s-a agravat, a apărut astmul şi profesorul Koşlakov, căruia i s-a adresat, i-a recomandat să urmeze un tratament cu aer comprimat. Koşlakov i-a recomandat spitalul doctorului Simonov (aflat pe strada Gagarinskaia), unde Feodor Mihailovici stătea cîte două ore sub clopot, de trei ori pe săptămînă. Tratamentul cu aer comprimat i-a fost de mare folos, deşi i-a răpit o mulţime de timp, deoarece îi strica toată ziua : trebuia să se scoale devreme, să se grăbească la ora fixată, să-i aştepte pe pacienţii întîrziaţi, care stăteau cu el sub acelaşi clopot etc. Toate acestea aveau o proastă influenţă asupra stării de spirit a soţului meu.

În acelaşi timp, Feodor Mihailovici era sîcîit şi de faptul că, din pricina muncii redacţionale şi a sănătăţii, tot nu izbutea să-şi ispăşească pedeapsa de două zile de detenţie la care fusese condamnat anul trecut pentru articolul din *Grajdanin*. În sfîrşit, soţul meu s-a înţeles cu A. F. Koni şi termenul a fost fixat pentru a doua jumătate a lunii martie. În dimineaţa zilei de 21, veni la noi poliţistul ; Feodor Mihailovici îl aştepta şi

cei doi s-au dus mai întîi la judecătoria teritorială. După două ceasuri trebuia să trec pe la secție și să aflu unde se va găsi soțul meu. Era în arestul de pe Sennaia (astăzi se află acolo laboratorul orășenesc). I-am dus imediat o valijoară și rufărie de pat. Pe atunci, moravurile erau simple și m-au lăsat imediat să intru la soțul meu. Feodor Mihailovici era bine dispus : mă întrebă dacă nu li-e dor copiilor de el, mă rugă să le dau dulciuri și să le spun că a plecat la Moscova să le aducă jucării. Seara, după ce i-am culcat pe copii, n-am mai putut răbda și m-am dus din nou la soțul meu, fiind, însă, tîrziu nu m-au lăsat să intru la el și n-am reușit decît să-i transmit, prin paznic, o scrisoare și chifle proaspete. Eram atît de supărată că n-am reușit să vorbesc cu el și să-l liniștesc în privința copiilor, că m-am oprit sub fereastra camerei de arest (ultima din partea intrării Spasski) și l-am văzut pe soțul meu stînd la masă și citind o carte. Am stat vreo cinci minute, am ciocănit încetișor și soțul meu s-a ridicat imediat și s-a uitat pe fereastră. M-a văzut, mi-a zîmbit vesel și a început să-mi facă semne cu capul. În clipa aceea s-a apropiat santinela și a trebuit să plec. M-am dus la A. N. Maikov (care stătea prin apropiere, pe strada Sadovaia) și l-am rugat să-l viziteze pe soțul meu a doua zi. A fost foarte amabil și l-a anunțat și pe Vs. S. Soloviov, iar acesta la rîndul său l-a vizitat a doua zi. Și a doua zi am fost de două ori la soțul meu (seara am fost din nou la fereastră, de data aceasta Feodor Mihailovici m-a așteptat), iar în ziua următoare eu și copiii l-am întîmpinat cu bucurie pe tatăl nostru întors „de la Moscova". Pe drum a trecut pe la un magazin și le-a cumpărat copiilor jucării. La întoarcere Feodor Mihailovici era foarte bucuros și spunea că a petrecut excelent cele două zile. Vecinul lui de cameră, un meseriaș, dormea ore întregi în timpul zilei și soțul meu a putut să citească în liniște *Les Miserables* de Victor Hugo, lucrare pe care o aprecia mult.

— Mi-a prins bine că m-au arestat, glumea el, altfel cînd mi-aș mai fi găsit timp să-mi împrospătez minunatele impresii de pe vremea cînd am citit cartea asta mare ?

La începutul anului 1874, Feodor Mihailovici hotărî să renunțe definitiv la redactarea revistei *Grajdanin* (ultimul număr semnat de el a apărut pe 15 aprilie).

Era din nou atras de munca pur literară. I-au apărut idei și tipuri noi și a simțit nevoia să le materializeze într-o nouă lucrare. Îl îngrijora, desigur, chestiunea publicării romanului pentru cazul cînd *Russki vestnik* va avea pregătit materialul pentru anul următor. Și, în general, soțului meu îi era greu să-și ofere propriile sale lucrări. S-a întîmplat, însă, un lucru care a permis o rezolvare fericită a chestiunii ce ne frămînta.

Într-o dimineață de aprilie, pe la douăsprezece, fata în casă mi-a dat o carte de vizită pe care era tipărit „Nikolai Alexeevici Nekrasov". Știind că Feodor Mihailovici s-a și îmbrăcat și că va ieși curînd, am rugat-o să-l invite pe vizitator în salon, iar cartea de vizită s-o dea soțului meu.

Am fost teribil de interesată de venirea lui Nekrasov, prietenul din tinerețe, iar mai tîrziu adversarul literar al lui Feodor Mihailovici. Țineam minte că încă în anii șaizeci, pe timpul editării revistelor *Vremea* și *Epoha*, Feodor Mihailovici nu se întîlnise cu Nekrasov, așa că în ultimii ani apăruseră nu o dată atacuri neamicale din partea lui Mihailovski, Skabicevski, Eliseev și alții [73]. Știam de asemenea că de cînd s-a întors din străinătate, Feodor Mihailovici nu se întîlnise cu Nekrasov, așa că vizita aceasta trebuia să aibă o anume semnificație. Curiozitatea mea era atît de mare, că nu m-am putut abține și am tras cu urechea la ușa care ducea din cabinet în salon. Spre marea mea bucurie, am auzit că Nekrasov îi propune soțului meu să colaboreze ; că-l roagă să dea pentru anul următor un roman pentru *Otecestvennîie zapiski* și că-i oferă două sute cincizeci de ruble pe coala de autor, în timp ce pînă atunci Feodor Mihailovici nu primea decît o sută cincizeci.

Nekrasov, văzînd cît de modest locuiam, se gîndise că Feodor Mihailovici va fi extrem de bucuros de această mărire a onorariului și că va cădea imediat de acord. Feodor Mihailovici, însă, după ce i-a mulțumit pentru propunere, i-a spus :

— Nu pot, Nikolai Alexeevici, să-ți dau un răspuns ferm din două motive : în primul rînd, trebuie să scriu la *Russki vestnik* și să-i întreb dacă au nevoie sau nu de romanul meu. Dacă pentru anul viitor au material, sînt liber și pot să-ți promit un roman. Sînt un vechi colaborator al revistei *Russki vestnik*, Katkov a fost întotdeauna atent cu cererile mele și ar fi o lipsă de tact din partea mea să-i las fără să le propun lucrarea mea. Asta se poate lămuri într-o săptămînă, două. Trebuie să te previn, Nikolai Alexeevici, că iau întotdeauna avans pentru lucrările mele, e vorba de două, trei mii.

Nekrasov a spus că e cu totul de acord.

— Iar în al doilea rînd, continuă Feodor Mihailovici, e vorba de ce-o să spună soția mea de propunerea dumitale. E acasă și am s-o întreb imediat.

Și soțul meu a ieșit să mă caute.

Aici a avut loc o situație nostimă. Cînd a intrat Feodor Mihailovici la mine, i-am spus grăbită :

— Ce să mai întrebi ? Acceptă, Fedea, acceptă imediat.

— Ce să accept ? mă întrebă el uimit.

— Ah, Doamne ! Propunerea lui Nekrasov.

— De unde știi de propunerea lui ?

— Am auzit toată discuția, am stat lîngă ușă.

— Ai tras cu urechea ? Și nu ți-e rușine, Anecika ? exclamă amărît Feodor Mihailovici.

— Nu mi-e rușine deloc ! Tot n-ai nici un fel de secrete față de mine și tot mi-ai fi povestit. Ce importanță are că am tras cu urechea, n-am ascultat niște treburi străine, le-am ascultat pe ale noastre.

Lui Feodor Mihailovici nu i-a rămas decît să dea din umeri în fața unei asemenea logici.

S-a întors în cabinetul său și a spus :

— Am discutat cu soția mea și e foarte mulțumită că romanul va apare în *Otecestvennîie zapiski*.

Nekrasov a fost probabil puțin jignit că într-o asemenea chestiune a fost nevoie de acordul meu și a spus :

— Ei, uite, nu m-aș fi gîndit niciodată că te afli „sub papucul" soției dumitale.

— Ce te miri ? îi replică Feodor Mihailovici. Sîntem foarte apropiați, îmi administrează toate treburile și cred

în inteligența și în spiritul ei întreprinzător. Cum era să nu-i cer sfatul într-o chestiune atît de importantă pentru noi doi ?

— Da, sigur, înțeleg... spuse Nekrasov și începu să vorbească despre altceva. După ce mai stătu vreo douăzeci de minute, Nekrasov plecă, despărțindu-se amical de soțul meu și rugîndu-l să-l anunțe de cum va primi un răspuns de la *Russki vestnik*.

Ca să lămurească mai repede chestiunea romanului, Feodor Mihailovici hotărî să renunțe la corespondența cu *Russki vestnik* și să plece singur la Moscova, ceea ce și făcu la sfîrșitul lui aprilie. Katkov, după ce a ascultat cele referitoare la propunerea lui Nekrasov, căzu de acord să fixeze același preț, cînd însă Feodor Mihailovici ceru un avans de două mii, Katkov îi spuse că investise o mare sumă de bani pentru achiziționarea unei lucrări (romanul *Anna Karenina*) și că redacția nu mai dispune de mijloace suficiente. Astfel, problema romanului a fost rezolvată în favoarea lui Nekrasov.

II

ANUL 1874. PLECAREA ÎN STRĂINĂTATE

După ce a petrecut toată luna mai împreună cu familia la Staraia Russa, Feodor Mihailovici a plecat în ziua de 4 iunie la Petersburg ca, la sfatul profesorului D. I. Koșlakov, să plece pentru tratament la Ems. La Petersburg, prințul Meșcerski și o rudă de-a lui au stăruit pe lîngă soțul meu să se ducă nu la Ems, ci la Soden. Același sfat i-a fost dat și de doctorul I. B. von Bretzel, care îl trata. Sfaturile acestea insistente l-au dezorientat într-atît, că a hotărît să ceară la Berlin sfatul profesorului Frőrich, o celebritate berlineză. Cum a sosit la Berlin s-a și dus la profesor. Acesta l-a reținut vreo două minute, abia i-a atins pieptul cu stetoscopul și i-a dat adresa doctorului Gutentag din Ems, sfătuindu-l să i se adreseze. Feodor Mihailovici, obișnuit cu tratamentul atent al doctorilor ruși, a rămas foarte nemulțumit de neglijența acestei celebrități germane.

Feodor Mihailovici a ajuns la Berlin pe 9 iunie și, întrucît toate băncile erau închise, s-a dus la Muzeul regal, să vadă lucrările lui Kaulbach, despre care se vorbea și se scria mult. Tablourile acestuia nu i-au plăcut : a găsit că nu conțin decît „o alegorie rece“ *. Dar alte tablouri ale muzeului, mai ales ale vechilor maeștri, i-au plăcut mult și i-a părut rău că în timpul primei noastre călătorii la Berlin n-am văzut împreună aceste comori de artă.

La Berlin Feodor Mihailovici a trebuit să umble prin magazine ca să-i cumpere proprietarei vilei noastre, la rugămintea ei, un șal negru de cașmir, de genul celui pe care mi l-a cumpărat la Dresda. Feodor Mihailovici s-a descurcat de minune cu comisionul pe care și l-a asumat și a cumpărat un șal excelent cu un preț relativ mic. Apropo de asta, trebuie să spun că soțul meu se pricepea la lucruri și că întotdeauna cumpărăturile pe care le făcea erau ireproșabile.

În drum spre Ems, Feodor Mihailovici a fost încîntat de minunatele peisaje. Îmi scria astfel : „Tot ce poate fi atrăgător, delicat, fantastic în cel mai fermecător peisaj din lume : dealuri, munți, castele, orașe ca Marburg și Limburg cu turnurile lor minunate, o îmbinare uluitoare de munți și de dealuri — n-am văzut încă nimic în genul acesta și așa am mers pînă la Ems, într-o dimineață fierbinte, strălucind de soare“ **. Feodor Mihailovici descrie cu entuziasm și frumusețile Ems-ului, care mai tîrziu (din cauza tristeții și a singurătății) îi producea întotdeauna o impresie deprimantă.

Feodor Mihailovici, după ce s-a oprit la hotel, s-a dus chiar în ziua sosirii la doctorul Ort, pentru care avea o scrisoare din partea doctorului I. B. von Bertzel. Doctorul l-a examinat cu multă atenție și a găsit că are un catar trecător, dar i-a spus că este o boală destul de gravă, deoarece cu cît evolua mai mult, cu atît îi va fi mai greu să respire. I-a prescris să bea ape și i-a promis o vindecare completă după un tratament de patru săptămîni.

---

* Scrisoare către mine, din 25/13 iunie 1874. (N. aut.)
** Ibidem. (N. aut.)

În aceeași zi, soțul meu, după îndelungi căutări, a reușit să-și găsească două camere la primul etaj pe Haus Blucher nr. 7, pentru o chirie de doisprezece taleri pe săptămînă. În afară de asta, proprietara a fost de acord ca pentru un taler și jumătate pe zi să-i servească dimineața cafea, masa de prînz, ceaiul și seara o cină frugală.

Descriind modul în care-și petrece timpul, Feodor Mihailovici îmi scria că „nu-l citesc decît pe Pușkin și sînt plin de încîntare, în fiecare zi găsesc ceva nou". În aceeași scrisoare (din 28/16 iunie) îmi comunică: „Aseară la plimbare l-am întîlnit pe împăratul Wilhelm: un bătrîn înalt, cu o alură marțială. Aici toată lumea (chiar și doamnele) se ridică în picioare, își scot pălăriile și se înclină, el, însă, nu salută pe nimeni, din cînd în cînd își flutură mîna și atît. Țarul nostru, dimpotrivă, salută pe toată lumea și nemții apreciază mult asta. Mi s-a povestit că și nemții și rușii (mai ales doamnele din lumea mare) caută să iasă în calea țarului și să facă reverență."

N-a trecut nici o săptămînă și lui Feodor Mihailovici i s-a făcut dor de familie, de care pînă acum nu se despărțise decît pentru puțină vreme, avînd și posibilitatea să vină pentru vreun caz urgent. Dorul lui Feodor Mihailovici a sporit și mai mult din pricina faptului că scrisorile mele nu erau expediate la timp și veneau mult mai tîrziu decît se aștepta. Știind că se va neliniști, îmi duceam singură scrisorile la poștă și-l rugam de fiecare dată pe diriginte să le expedieze imediat. Îi aduceam scrisorile soțului meu în care acesta se plîngea de încetineala poștei din Staraia Russa, îl imploram să nu rețină corespondența noastră, dar totul a fost inutil: scrisorile continuau să fie reținute la Russa timp de două, trei zile și numai în primăvara lui 1875 am aflat care erau cauzele acestor rețineri. *

După ce a petrecut trei săptămîni la Haus Blucher, unde proprietăreasa îl încărca mult la plată și-și pusese în gînd să-l mute la etajul de sus, Feodor Mihailovici

---

* V. cap. VI, partea a VII-a (n. tr.).

s-a mutat la Hotel Ville d'Alger Nr. 4—5. Acolo a dus-o bine, deoarece camerele erau mai înalte și era și un balcon, care rămînea deschis pînă seara tîrziu.

La Ems, Feodor Mihailovici avea cîțiva cunoscuți, din rîndul acelor ruși pe care-i simpatiza. Astfel, s-a întîlnit cu Kublițki, A. A. Steckenschneider, cu dl. H. și cu prințesa Șalikova, o femeie veselă și senină, pe care a cunoscut-o la Katkov. Această bătrînică amabilă și bună l-a ajutat pe Feodor Mihailovici să-și suporte tristețea singurătății. I-am fost adînc recunoscătoare pentru asta. Tristețea soțului meu a devenit și mai mare, în urma faptului că el, care fusese obișnuit să facă plimbări lungi (de două ori pe zi) s-a văzut lipsit de această plăcere. Să se plimbe prin micul parc al cazinoului, în aglomerația și înghesuiala de acolo, n-avea sens, iar ca să urce pe munte nu-i permitea sănătatea. Îl neliniștea și gîndul cum vom trăi la iarnă. Avansul destul de mare pe care-l primisem de la Nekrasov fusese cheltuit : în parte pentru plata unor datorii urgente, în parte pentru călătoria în străinătate. Și nu se putea să mai cerem un avans fără să prezentăm măcar o parte a romanului. Toate aceste împrejurări îl sîciiau pe soțul meu, care a devenit nervos (poate și din pricina apelor pe care le bea) și printre cei de acolo i-a mers vestea că e un rus „veninos", gata să facă morală tuturor. Îl liniștea mult scrisorile mele și povestirile despre copii, despre năzbîtiile și vorbele lor. „Istorioarele tale despre copii, draga mea Ania (îmi scria el pe 21/19 iulie), pur și simplu mă înviorează, de parcă v-aș fi văzut aievea." În aceeași scrisoare Feodor Mihailovici aduce vorba de o hibă în educația copiilor noștri : „ei sînt lipsiți de *propriile lor* relații, adică de prieteni și prietene, adică de niște copilași de seama lor" *. Într-adevăr, printre cunoscuții noștri erau puțini care aveau copii de vîrsta alor noștri și numai vara își găseau prieteni în familia preotului Ioann Rumeanțev.

Cînd ne-am făcut planuri în legătură cu călătoria lui Feodor Mihailovici în străinătate, ne-am gîndit că, după ce va termina tratamentul, va mai sta undeva pen-

* Scrisoare către mine, din 21/9 iulie 1874. (N. aut.)

tru *Nachkur* *, iar dacă va face rost de bani va trece prin Paris. Mi-a şi venit ideea să-i trimit cincizeci de ruble ca să-mi cumpere la Paris material negru pentru o rochie de gală care-mi era necesară în unele ocazii. Banii aceştia l-au mirat pe soţul meu, care, sub influenţa unei crize, mi-a făcut chiar observaţie, înţelegîndu-mi prost sau, mai bine zis, răstălmăcindu-mi cuvintele. Totuşi gîndul de a-mi satisface dorinţa nu l-a părăsit şi, cînd a trecut prin Berlin, a colindat o mulţime de magazine şi mi-a adus o minunată stofă de mătase. Deşi şi-a declarat cumpărătura, la vamă n-au ţinut seamă de asta şi i-au cercetat amănunţit toate cărţile şi caietele de însemnări pe care le avea cu el, în căutarea vreunui lucru interzis.

Lui Feodor Mihailovici nu i-au mai ajuns banii pentru o călătorie la Paris, dar nu şi-a putut refuza dorinţa de a mai vizita o dată mormîntul fiicei noastre mai mari, Sonia, a cărei memorie a rămas proaspătă în inima lui. S-a dus la Geneva, a fost de vreo două ori la cimitirul de copii „Plain Palais" şi mi-a adus de pe mormîntul Soniei cîteva ramuri din chiparosul care, în cei şase ani, apucase să-şi întindă ramurile deasupra monumentului fetiţei noastre.

În jur de zece august, Feodor Mihailovici, după ce s-a oprit pentru două-trei zile la Petersburg, s-a întors la Russa.

III

1874—1875. VARA ŞI IARNA PETRECUTE LA STARAIA RUSSA

În scrisorile pe care mi le-a trimis în vara lui 1874 din Ems, Feodor Mihailovici revine de cîteva ori la gîndul care-l obseda, vremurile grele prin care trebuia să trecem într-un viitor apropiat. ** Situaţia era de natură

---

* Cură suplimentară. (Germ.)

** Scrisoare către mine, din 24 iunie, 14 iulie şi altele. (N. aut.)

să ne pună pe gînduri chiar şi pe noi, care nici aşa n-am trăit prea uşor din punct de vedere material.

Am menţionat că în aprilie fusesem vizitaţi de N. A. Nekrasov, care l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-şi publice viitorul său roman în revista *Otecestvennîie zapiski* din anul 1875. Soţul meu a fost foarte bucuros să reia vechile sale legături prieteneşti cu Nekrasov, talentul căruia îl aprecia mult; am fost amîndoi mulţumiţi şi de faptul că Nekrasov a propus un preţ de o sută de ruble mai mare decît primea soţul meu de la *Russki vestnik*.

Treaba asta avea, însă, şi un aspect dificil pentru Feodor Mihailovici: *Otecestvennîie zapiski* era revista taberei adverse, şi pe vremea cînd soţul meu a redactat revistele *Vremea* şi *Epoha*, *Otecestvennîie zapiski* a dus o luptă crîncenă cu ele. Din componenţa redacţiei făceau parte cîţiva duşmani literari ai lui Feodor Mihailovici: Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi, în parte, Pleşceev [74], iar aceştia ar fi putut să ceară unele modificări în roman, în spiritul tendinţei lor. Feodor Mihailovici n-ar fi putut, însă, în nici un caz să facă un compromis cu convingerile sale fundamentale. La rîndul său, revista *Otecestvennîie zapiski* ar fi putut să nu vrea să publice unele opinii ale soţului meu şi la o primă neînţelegere cît de cît serioasă, Feodor Mihailovici şi-ar fi retras fără doar şi poate romanul, oricît ar fi fost de triste consecinţele pentru noi. În scrisoarea pe care mi-a adresat-o pe 20 decembrie 1874, neliniştit de aceleaşi gînduri, îmi scrie: „Acum Nekrasov poate foarte bine să mă forţeze, dacă va fi ceva împotriva orientării lor... Dar chiar dacă anul acesta ar trebui să cerşim, tot n-am să cedez nici un rînd de dragul orientării lor."

Ce ne facem în cazul unor disensiuni cu *Otecestvennîie zapiski*, acesta era gîndul care ne neliniştea mult pe amîndoi. Fără să mai spun de faptul că ar fi trebuit să returnăm imediat banii pe care i-am luat ca avans, pe care i-am cheltuit în parte şi ne-ar fi fost foarte greu să-l achităm imediat. În afară de asta, se mai punea problema şi cu ce bani vom trăi pînă va reuşi Feodor Mihailovici să-şi plaseze romanul, pentru că *Russki*

vestnik era singura revistă, cu care soţul meu putea să colaboreze conform convingerilor sale.

Căutînd tot felul de soluţii pentru preîntîmpinarea previzibilului eşec, m-am oprit la gîndul să reduc (pe cît era posibil) cheltuielile legate de întreţinerea familiei. Oricît de modest am fi trăit, cheltuiam totuşi, în afara plăţii datoriilor şi a dobînzilor, nu mai puţin de trei mii de ruble pe an, deoarece numai apartamentul nostru (întotdeauna modest) ne costa şapte-opt sute de ruble, iar cu lemnele pentru iarnă chiar o mie. Şi mi-a venit ideea să rămînem peste iarnă la Russa, cu atît mai mult cu cît soţul meu şi cu mine hotărîsem ca primăvara viitoare să venim din nou la Russa, ţinînd seama de folosul pe care-l aveau copiii de pe urma băilor de acolo. Altfel ar fi trebuit să ne mutăm în capitală doar pentru opt-nouă luni, dintre care o lună şi jumătate, două luni s-ar fi dus pentru căutarea casei, aranjatul ei, iar primăvara pentru pregătiri în vederea plecării. Tot acest timp ar fi fost pierdut pentru lucru, iar Feodor Mihailovici ţinea mult la posibilitatea de a termina mai repede romanul, ca să-şi poată realiza un vis mai vechi — editarea unui organ independent : *Jurnalul unui scriitor*.

Fără să mai vorbim de chiriile scăzute din Staraia Russa, trebuie să spun că cele necesare traiului erau de trei ori mai ieftine ca la Petersburg ; se reduceau şi alte cheltuieli, inevitabile în capitală.

În afara consideraţiilor de ordin material, pentru mine personal era foarte atrăgătoare posibilitatea de a mă bucura o iarnă întreagă de viaţa liniştită şi paşnică în mijlocul familiei dragi, pe care o duceam vara şi de care ne aminteam cu atîta plăcere iarna. În timpul iernii, Feodor Mihailovici aparţinea foarte puţin familiei : era nevoit să iasă des în societate, să participe la şedinţele Comitetului filantropic slav, al cărui membru era din 1872. Trebuia să primim şi noi multă lume. Toate acestea ni-l răpeau, mie şi copiilor — iar copiii şi timpul petrecut cu ei constituiau fericirea supremă pentru Feodor Mihailovici. Rămînînd peste iarnă la Staraia Russa, scăpam de multe lucruri care tulburau viaţa noastră fericită de familie.

După ce m-am hotărît să rămînem peste iarnă la Russa, am început să caut casă. La vila lui Gribbe nu puteam să locuim iarna, din mai multe considerente. Dar nu era greu să găsești la Russa o locuință încăpătoare : vile care se închiriau în timpul sezonului cu trei, patru sute de ruble, rămîneau pustii iarna și se închiriau cu cincisprezece, douăzeci de ruble pe lună. Nu puteam să iau, însă, nici o hotărîre fără Feodor Mihailovici : în trecere prin Petersburg ar fi putut găsi un apartament convenabil și atunci nu mai putea fi vorba de a rămîne la Russa.

Feodor Mihailovici s-a întors la sfîrșitul lui iulie ; a petrecut două-trei zile la Petersburg, dar n-a găsit casă, nici n-a prea căutat, dealtfel, pentru că i se făcuse dor de familie și se grăbea acasă.

La cîteva zile după sosirea lui, am început să discutăm despre locuința pentru iarnă și despre data plecării noastre din Russa. Atunci i-am spus, în chip de propunere :

— Și dacă am rămîne pentru iarnă la Russa ?

Propunerea mea a fost întîmpinată cu un protest energic din partea lui Feodor Mihailovici. Motivul refuzului a fost unul neașteptat, dar flatant pentru mine. Soțul meu a început să-mi spună că am să mă plictisesc la Russa, ducînd o viață atît de izolată, ca cea pe care o duceam vara.

— Nici iernile trecute, spuse el, n-ai fost nicăieri și n-ai avut nici un fel de distracții ; în iarna asta, poate că mă ajută Dumnezeu, o să-mi meargă lucrul și-o s-avem mai mulți bani : o să-ți faci rochii, o să ieși în lume. Sînt ferm hotărît să facem așa.

Am început să-l încredințez pe Feodor Mihailovici că ne așteaptă o iarnă de muncă, trebuie să continuăm și să terminăm romanul *Adolescentul* și din cauza asta nici nu-mi trece prin cap să mă gîndesc la toalete și la distracții.

— N-am nevoie de ele, cel mai mult țin la viața asta liniștită de familie, netulburată de nici un fel de evenimente neașteptate, pe care o ducem aici.

Mi-era teamă de un singur lucru — să nu se plictisească el la Russa, lipsit de societate. Exista, însă, o

soluție și pentru asta — putea să plece de două, trei ori la Petersburg și să-și viziteze cunoscuții și prietenii care îl interesau. Drumurile acestea, pe care le-ar fi făcut singur, n-ar fi costat scump și în același timp i-ar fi dat posibilitatea să-și reîmprospăteze impresiile și să nu rămînă în urmă cu interesele sale literare și artistice. I-am descris soțului meu toate avantajele, materiale și de alt ordin, ale unei ierni petrecute la Russa. Soțul meu a fost și el captivat de ideea unei vieți liniștite de familie, zugrăvită de mine, viață care i-ar fi permis să se dedice întru totul creației. Feodor Mihailovici se îndoia, însă, de faptul că vom reuși să găsim o casă încăpătoare și călduroasă ; atunci i-am propus ca în aceeași zi, în timpul plimbării, să trecem să vedem vila de curînd eliberată a amiralului Leontiev, vilă ce se închiria întotdeauna pentru iarnă. Vizitarea vilei a rezolvat definitiv dilema ; lui Feodor Mihailovici i-a plăcut mult apartamentul de jos al vilei lui Leontiev, situată pe o stradă animată — Ilinskaia. Acea casă mare, cu două caturi *, se închiria în timpul sezonului cu opt sute de ruble. Apartamentul care ne-a plăcut avea șase camere, în afara celor de serviciu. Soțului meu i-a plăcut îndeosebi faptul că cele două camere ale sale (dormitorul și cabinetul de lucru) erau despărțite de ale noastre printr-o cameră mare cu patru ferestre. Mulțumită acestei așezări, zgomotul și alergătura copiilor nu-l deranjau și nu-l împiedicau să lucreze și să doarmă ; și nici copiii nu erau strîmtorați (soțul meu se gîndea întotdeauna la asta), puteau să țipe și să facă gălăgie cît pofteau.

Ne-am înțeles pe loc cu doamna care administra casa și am închiriat-o pînă la 15 mai anul viitor, cu o chirie de 15 ruble pe lună. Ca să nu mai pierdem din timpul de lucru, ne-am hotărît să ne mutăm pe loc și să ne aranjăm pentru iarnă.

Iarna din 1874/75, petrecută la Staraia Russa, rămîne una dintre cele mai frumoase amintiri ale mele. Copiii au fost perfect sănătoși și în cursul întregii ierni n-a trebuit să chemăm nici măcar o singură dată doctorul.

---

* Casa există și astăzi, neschimbată. (N. aut.)

ceea ce nu se întîmpla cînd stăteam la Petersburg. Şi Feodor Mihailovici s-a simţit mai bine — tratamentul din Ems s-a dovedit a fi binefăcător, tusea a mai cedat, respiraţia s-a ameliorat şi ea sensibil. Mulţumită unei vieţi liniştite şi organizate şi a absenţei diverselor surprize neplăcute (atît de frecvente la Petersburg), nervii soţului meu s-au fortificat şi crizele de epilepsie au devenit mai rare şi mai slabe. Drept urmare, Feodor Mihailovici se supăra şi se enerva arareori şi era aproape întotdeauna blînd, vorbăreţ şi vesel. Boala care l-a dus după şase ani în mormînt nu apăruse încă, soţul meu nu suferea pe vremea aceea de astm şi din această cauză îşi putea permite să alerge şi să se joace cu copiii. Eu, copiii mei, prietenii noştri din Staraia Russa îşi aduc perfect aminte cum în sunetele unui armoniu, Feodor Mihailovici dansa uneori seara, cu copiii şi cu mine, cadril, vals şi mazurcă. Mai ales îi plăcea mazurca şi trebuie să spun că o dansa cu foc, ca „un adevărat polonez" şi a fost foarte mulţumit cînd i-am spus asta odată.

Viaţa noastră la Staraia Russa era organizată strict pe ore şi asta se respecta cu multă severitate. Soţul meu lucra noaptea şi nu se scula mai devreme de unsprezece. Cînd venea să-şi bea cafeaua, îi chema pe copii, care alergau bucuroşi la el şi-i povesteau toate întîmplările de dimineaţă şi tot ce văzuseră la plimbare. Şi Feodor Mihailovici se bucura privindu-i şi se amuza discutînd cu ei. N-am mai întîlnit niciodată un om care să ştie atît de bine ca soţul meu să-i înţeleagă pe copii şi să-i captiveze cu povestirile lui. În clipele acelea Feodor Mihailovici devenea el însuşi un copil.

După-amiază, Feodor Mihailovici mă chema în cabinetul său să-mi dicteze ceea ce izbutise să scrie în timpul nopţii. Lucrul cu Feodor Mihailovici era întotdeauna o încîntare pentru mine şi, în sinea mea, eram foarte mîndră că-l ajutam şi că eram prima dintre cititorii săi care auzeam lucrările chiar din gura autorului.

De obicei, Feodor Mihailovici îşi dicta romanul direct după manuscris. Dacă, însă, nu era mulţumit de unele pasaje sau avea unele îndoieli, înainte de a dicta, îmi citea tot capitolul. Impresia era mult mai puternică decît cea a unei dictări obişnuite.

IV

DICTĂRILE NOASTRE

Cîteva cuvinte despre dictările noastre.

Feodor Mihailovici lucra întotdeauna noaptea, cînd în casă se făcea liniște și nimic nu-i tulbura gîndurile. Iar de dictat îmi dicta în timpul zilei, de la două la trei, și orele acestea erau cele mai fericite din viața mea. Să aud o lucrare nouă chiar din gura scriitorului la care țineam atît de mult, cu acele nuanțe pe care le dădea el vorbelor eroilor săi, reprezenta pentru mine o autentică fericire. După ce-și termina dictarea, îmi spunea întotdeauna :

— Ei, ce zici, Anecika ?

— Zic că e minunat, îi răspundeam. Dar acest „minunat" al meu însemna pentru Feodor Mihailovici că poate scena pe care a dictat-o i-a reușit, dar că n-a produs o impresie deosebită asupra mea. Iar soțul meu punea mare preț pe impresiile mele nemijlocite. S-a întîmplat nu știu cum că acele pagini ale romanului care mă mișcau sau mă întristau aveau același efect și asupra majorității cititorilor, fapt de care soțul meu s-a convins din discuțiile cu cititorii și din aprecierile criticilor.

Voiam să fiu sinceră și nu spuneam cuvinte de laudă, nu-mi manifestam încîntarea cînd n-o simțeam. Soțul meu ținea mult la această sinceritate. Nu-i ascundeam nici impresiile mele. Țin minte cum am rîs cînd am citit dialogurile doamnei Hohlakova sau ale generalului din *Idiotul* și cum îl necăjeam, cu privire la rechizitoriul procurorului din *Frații Karamazov.*

— Ah, ce păcat că nu te-ai făcut procuror ! Cu rechizitoriul ăsta l-ai fi aranjat pentru Siberia și pe omul cel mai nevinovat.

— Zici că mi-a ieșit rechizitoriul procurorului ? mă întrebă Feodor Mihailovici.

— Ți-a ieșit grozav, am continuat, dar tot îmi pare rău că n-ai intrat în magistratură ! Ai fi fost acum general, iar eu generăleasă, și nu nevastă de sublocotenent în rezervă [75].

Cînd mi-a dictat Feodor Mihailovici pledoaria lui Fetiukovici și mi-a pus obișnuita întrebare, țin minte că i-am răspuns :

— Acum, dragul meu, vin și te-ntreb — de ce nu te-ai făcut avocat ? Pe cel mai mare criminal l-ai fi scos curat ca lacrima. Zău că asta e adevărata ta chemare ! Iar Fetiukovici ți-a ieșit nemaipomenit de bine !

Altă dată, însă, se întîmpla să și plîng. Țin minte că atunci cînd mi-a dictat scena întoarcerii lui Alioșa cu băieții, după înmormîntarea lui Iliușecika, am fost atît de tulburată, încît cu o mînă scriam, iar cu alta îmi ștergeam lacrimile. Feodor Mihailovici mi-a remarcat tulburarea, s-a apropiat de mine și, fără să-mi spună vreo vorbă, m-a sărutat pe creștet.

În general, Feodor Mihailovici mă idealiza și-mi atribuia o înțelegere mult mai profundă a lucrărilor sale decît cea reală. Astfel, era convins că înțeleg filozofia romanelor sale. Țin minte că după ce mi-a dictat un capitol din *Frații Karamazov* și mi-a pus obișnuita întrebare, i-am răspuns :

— Știi, de fapt, eu n-am prea înțeles ce mi-ai dictat (era vorba de Marele Inchizitor). Ca să înțelegi trebuie să ai o anumită pregătire filozofică, pe care eu n-o am.

— Stai puțin, îmi spuse soțul, am să-ți explic mai clar.

Și mi-a relatat totul încă o dată, cu niște formulări mai potrivite pentru mine.

— Ei, acum e clar ?

— Nici acum nu e prea clar. Pune-mă să repet și n-am să pot.

— Ei, nu, ai înțeles, îmi dau seama din întrebările pe care mi le-ai pus. Iar dacă nu poți să reproduci, e vorba numai de o nepricepere formală, de o nestăpînire a formei.

Dealtfel, trebuie să spun că, pentru mine, cu cît cunoșteam mai bine viața cu toate complicațiile ei triste uneori, cu atît mi se deschidea mai larg universul lucrărilor soțului meu, cu atît începeam să le înțeleg mai profund.

Țin minte că o dată, pe cînd eram la Staraia Russa, Feodor Mihailovici mi-a citit un capitol abia scris, în

care era vorba de modul cum s-a spînzurat o fată *(Adolescentul,* partea întîi, capitolul nouă)*. După ce și-a terminat lectura, soțul meu s-a uitat la mine și a exclamat :

— Ania, ce-i cu tine, drăguță ? Ești palidă. Ai obosit, ți-e rău ?

— M-ai speriat ! am răspuns eu.

— Dumnezeule, lasă acest pasaj o impresie chiar atît de grea ? Ce rău îmi pare ! Ce rău îmi pare !

V

Revin la anul 1874. După ce termina de dictat și lua micul dejun cu mine, Feodor Mihailovici citea (în iarna aceea) *Peregrinările călugărului Parfeni*[76], sau își scria scrisorile și la trei și jumătate, pe orice vreme, ieșea să se plimbe pe străzile liniștite și pustii ale Russei. Aproape totdeauna intra în băcănia Plotnikovilor** și cumpăra acolo, în cantități mici, gustări sau dulciuri abia aduse de la Petersburg. La magazin îl cunoșteau și-l stimau și, fără să țină seama de faptul că nu cumpără decît cu litra, se grăbeau să-i ofere noutățile aduse.

La ora cinci luam masa de prînz împreună cu copiii și atunci soțul meu era întotdeauna într-o dispoziție excelentă. Mai întîi de toate se servea un păhărel de votcă bătrînei Prohorovna, dădaca fiului nostru***. „Dădaca, o votculiță", o invita Feodor Mihailovici. Ea-și bea votca,

---

* Capitolul acesta a produs o impresie covîrșitoare asupra lui Nekrasov, fapt despre care îmi vorbește soțul meu în scrisoarea din 9 februarie 1875. (N. aut.)

** E descrisă în romanul *Frații Karamazov ;* e vorba de magazinul unde Mitea Karamazov cumpăra cadouri, cînd se ducea la Mokroie. (N. aut.)

*** Feodor Mihailovici ținea mult la Prohorovna, pentru dragostea ei fierbinte față de băiatul nostru. Soțul meu o pomenea des în scrisorile pe care mi le adresa și a descris-o în romanul *Frații Karamazov,* în chipul bătrînei care a trecut în pomelnicul pentru odihna celor adormiți pe fiul ei aflat în viață, de la care, însă, nu mai primise vești. Feodor Mihailovici a sfătuit-o să renunțe și i-a prezis că în curînd va primi o scrișoare, ceea ce s-a și întîmplat. (N. aut.)

după care mînca pîine cu sare. Prînzul era vesel, copiii pălăvrăgeau fără încetare, iar noi nu discutam niciodată la masă lucruri serioase, mai presus de înțelegerea copiilor. După masă și cafea, soțul meu mai zăbovea o jumătate de oră și chiar mai mult cu copiii, cărora le spunea povești sau le citea fabulele lui Krîlov.

Pe la șapte seara, făceam în doi plimbarea de seară și la întoarcere intram la poștă, unde pînă la ora aceea terminau de cartat corespondența din Petersburg. *

Feodor Mihailovici avea o corespondență bogată și de aceea ne grăbeam acasă, ca să citim scrisorile și ziarele.

La nouă copiii se culcau și Feodor Mihailovici se ducea la ei să-i binecuvînteze și să spună împreună cu ei „Tatăl nostru", „Născătoarea de Dumnezeu" și rugăciunea sa preferată : „În tine, Maica Domnului, e toată nădejdea mea, ia-mă sub oblăduirea ta !"

Pe la zece se făcea liniște în toată casa, deoarece în provincie toată lumea obișnuia să se culce devreme. Feodor Mihailovici se retrăgea în cabinetul său să-și citească ziarele, iar eu, obosită de agitația din timpul zilei și de zarva copiilor, eram bucuroasă să stau liniștită. Mă duceam în camera mea și făceam pasiențe — știam vreo duzină.

Mă-nduioșez de cîte ori mi-aduc aminte că în fiecare seară soțul meu venea de mai multe ori în camera mea să-mi spună cele aflate din ziare sau pur și simplu să mai pălăvrăgim, și întotdeauna mă ajuta să-mi termin pasiența. Mă asigura că nu-mi ies pasiențele pentru că las să-mi scape ocaziile bune și, spre mirarea mea, găsea întotdeauna cărțile necesare, pe care nu reușisem să le observ. Pasiențele erau complicate și reușeam arareori s-o scot la capăt fără ajutorul lui. ** Cînd se făcea unspre-

---

* Pe vremea aceea calea ferată nu ajungea decît pînă la Novgorod, de acolo mai era un drum de 80 de verste (40 pe lac), care se făcea cu cai, astfel că de la poștaș primeam ziarele cu o zi mai tîrziu, iar dacă ne duceam noi la oficiul poștal, le luam chiar în ziua apariției. (N. aut.)

** Apropo de cărți : în societatea (preponderent literară) pe care o frecventa Feodor Mihailovici nu se obișnuia să se joace

zece soțul meu apărea în ușa camerei mele și asta însemna că mi-a venit și mie timpul să mă duc la culcare. Îl rugam numai să-mi permită să mai încerc o pasiență, pe care o și făceam împreună. Mă duceam la culcare, toată lumea din casă dormea, doar soțul meu mai lucra pînă la trei-patru noaptea.

Prima jumătate a iernii pe care am petrecut-o la Staraia Russa (din septembrie pînă în martie) a decurs tihnit și nu țin minte o altă perioadă în care să fi avut parte de o liniște atît de deplină. E drept, viața era monotonă : zilele semănau atît mult unele cu altele, încît s-au contopit toate în amintirea mea și nu pot să-mi aduc aminte de vreun eveniment petrecut atunci. Țin minte, însă, un episod tragi-comic petrecut chiar la începutul iernii și care ne-a tulburat pentru cîteva zile liniștea. Iată despre ce este vorba : am auzit că niște negustori au primit de la tîrgul din Nijni-Novgorod un transport de cojocele pentru copii și oameni mari, și i-am spus soțului meu. S-a arătat interesat, și-a adus aminte că a purtat și el cojoc și a vrut să cumpere unul pentru Fedea. Ne-am dus prin prăvălii și ni s-au arătat vreo zece scurte, una mai frumoasă decît alta. Am ales cîteva și am cerut să ne fie trimise acasă pentru probă. Una dintre ele, de un galben-deschis, cu o broderie foarte frumoasă pe piept și la poale, i-a plăcut mult lui Feodor Mihailovici și i s-a potrivit perfect băiatului nostru. Îmbrăcat cu o căciulă înaltă de vizitiu, cu cojocul său legat cu chimir roșu, băiatul nostru, rumen în obraji, arăta minunat. Am comandat și pentru fetiță un paltonaș elegant și soțul meu îi privea cu admirație în fiecare zi înainte de plimbare.

Admirația noastră, însă, n-a durat prea mult : într-o bună zi am văzut pe poala din față a cojocelului niște

---

cărți. În cei patrusprezece ani pe care i-am petrecut împreună, soțul meu a jucat doar o dată preferanță, la rudele mele, și, deși nu mai pusese mîna pe cărți de joc de mai bine de zece ani, a jucat excelent și chiar a cîștigat cîteva ruble, ceea ce l-a făcut să se simtă stînjenit. (N. aut.)

pete mari de grăsime, iar pe piele grăsimea straturi, straturi. Eram cu toții nedumeriți, deoarece băiatul nu putea să se murdărească, în timpul plimbării, cu untură. Adevărul, însă, a ieșit repede la iveală : în fiecare zi, de dimineață, venea și stătea în bucătărie bărbatul pe jumătate orb al bătrînei Prohorovna. După ce și-a luat gustarea de dimineață, a vrut să se șteargă pe mîini și, negăsind la îndemînă un prosop, și-a șters degetele pline de grăsime de cojocelul care atîrna la bucătărie ca să se usuce. Am căutat în fel și chip să scoatem grăsimea din piele, dar, după fiecare nouă curățire, petele deveneau mai vizibile și cojocelul nu mai era bun de nimic. Eram foc de supărată că s-a stricat o haină, pe care nu aveam posibilitatea s-o înlocuiesc și, furioasă pe bucătăreasă, pe care pentru neglijența ei eram cît pe-aci s-o dau afară împreună cu soțul ei neatent, dar a intervenit Feodor Mihailovici și m-a potolit. Bineînțeles, această mică neplăcere s-a uitat repede.

Deoarece romanele *Demonii* și *Idiotul*, editate de noi au avut un mare succes, am hotărît, stînd iarna la Russa, să publicăm și *Amintiri din Casa morților*, care s-au epuizat de mult și erau insistent cerute de librari. Corecturile ni se trimiteau la Russa dar în ziua apariției cărții trebuia să fiu în capitală, ca să vînd un număr de exemplare (ceea ce am și reușit să fac), să dau cărți în consignație, să închei socotelile cu tipografia etc. În afară de asta, voiam să-mi văd rudele și prietenii și să cumpăr pentru Crăciun jucării și dulciuri pentru bradul pe care am vrut să-l facem atît pentru copiii noștri, cît și pentru cei ai preotului Rumeanțev, bunul nostru prieten. Am plecat pe 17 decembrie și m-am întors pe 23. La înapoiere, cînd am traversat lacul Ilmen, am trecut printr-o mare spaimă : cele cîteva troici, plecate împreună, au rătăcit drumul pe lac, s-a pornit o furtună de zăpadă și riscam să ne petrecem noaptea afară, în viscol ; din fericire, vizitiii au lăsat libere hățurile și animalele inteligente, după ce au mai bîjbîit o vreme, ne-au scos singure la drumul bun.

VI

ANUL 1874. IARNA

Pe vremea aceea, în Staraia Russa, și iarna și vara, izbucneau adesea incendii, în urma cărora ardeau străzi întregi. De cele mai multe ori aveau loc în timpul nopții (undeva, prin vreo brutărie sau vreo baie). Feodor Mihailovici, amintindu-și că, nu cu mult înainte, Orenburgul a ars tot, era foarte alarmat de cîte ori se declara un incendiu și se bătea clopotul de la catedrală, iar dacă incendiul se întindea, porneau să sune și clopotele bisericilor din apropiere. Pe Feodor Mihailovici îl neliniștea mai ales faptul că eu, de obicei atît de energică și de curajoasă, mă pierdeam cu firea și făceam prostii. De aceea ne-am înțeles, cît am fost la Russa, să ne trezim unul pe altul de cum auzim alarma. De obicei, Feodor Mihailovici, mă bătea încet pe umăr și-mi spunea : „Trezește-te, Ania, nu te speria, e un incendiu undeva. Nu te agita, te rog, mă duc să văd unde arde !“

Mă sculam imediat, le puneam copiilor ciorapii și ghetele și le pregăteam hainele ca să nu răcească, în cazul cînd va trebui să-i scoatem afară. Apoi luam cîteva cearșafuri mari, într-unul din ele puneam (cît se poate mai ordonat) toate hainele soțului, caietele sale de însemnări și manuscrisele. Într-un alt cearșaf puneam tot ce era în dulap și în scrin — rochiile mele și lucrurile copiilor. După ce făceam toate astea mă liniștеam, știind că tot ce e mai de preț va fi salvat. La început, scoteam toate boccelele în vestibul, mai aproape de ieșire, dar de cînd Feodor Mihailovici s-a împiedicat odată pe întuneric de ele și era să cadă, am început să le las în cameră. Feodor Mihailovici rîdea deseori de mine, spunînd că „incendiul e la trei verste de noi, iar eu m-am și pregătit să salvez lucrurile“. Văzînd, însă, că nu poate să mă scoată din ale mele și că treaba asta mă liniștește, mă lăsa „să-mi fac bagajele“ de cîte ori se dădea alarma, cerînd numai ca tot ce-i al lui să fie imediat pus la loc, după ce trecea alarma.

Țin minte că în primăvara lui 1875, cînd ne-am mutat din apartamentul nostru de iarnă din casa lui Leontiev

la vila lui Gribbe, portarul nostru ne-a spus la despărțire :

— Al mai rău îmi pare că pleacă boierul.

— De ce ? l-am întrebat, știind că soțul meu nu avusese nici un fel de legături cu el.

— Păi, cucoană, cum e vreun foc noaptea pe undeva și încep să bată clopotele, boierul a și venit aici și-mi bate în gheretă : scoală, zice, că e un foc undeva ! Că și polițaiul zice : în tot orașul nu e paznic mai bun ca portarul generalului Leontiev, cum pornesc clopotele să bată a și venit la poartă. Și acu ce mă fac ? Cum să nu-mi pară rău de boier ?

Ajungînd acasă, i-am transmis soțului meu laudele portarului. Feodor Mihailovici a izbucnit în rîs și mi-a spus :

— Ei, vezi, am niște calități de care habar n-am avut nici eu însumi.

Viața noastră își urma cursul ei obișnuit și lucrul la roman mergea destul de bine. Asta era foarte important pentru noi, deoarece la Petersburg, Feodor Mihailovici s-a văzut cu profesorul D.I. Koșlakov și acesta l-a sfătuit insistent, avînd în vedere rezultatele favorabile ale curei de ape minerale din anul trecut, să plece din nou primăvara la Ems.

În aprilie 1875, a trebuit să facă demersuri pentru pașaport. La Petersburg asta nu prezenta greutăți, locuind, însă, la Russa, soțul meu trebuia să primească pașaportul de la guvernatorul din Novgorod. Ca să aflu ce fel de cerere trebuie să trimită la Novgorod, cîți bani etc., m-am dus la ispravnicul din Staraia Russa. Ispravnic era pe vremea aceea colonelul Gotski, un om destul de ușuratic, după cum se spunea, care își petrecea vremea pe la moșierii din împrejurimi. Cînd a primit cartea mea de vizită, ispravnicul m-a invitat în cabinetul său, m-a poftit să stau în fotoliu și m-a întrebat care este motivul vizitei. A cotrobăit prin sertarul de la masa de scris și mi-a întins un caiet destul de voluminos cu coperți albastre. L-am deschis și spre marea mea uimire am văzut că este „Dosarul privitor la sublocotenentul în rezervă Feodor Mihailovici Dostoievski, aflat sub supraveghere secretă

și stabilit temporar la Staraia Russa". Am răsfoit cîteva pagini și am izbucnit în rîs.

— Cum ? Ne aflăm, deci, sub luminata dumneavoastră supraveghere și dumneavoastră știți, probabil, tot ce se întîmplă la noi ? La asta nu m-am așteptat !

— Da, știu tot ce se întîmplă în familia dumneavoastră, spuse grav ispravnicul, și pot să spun că pînă acum sînt foarte mulțumit de soțul dumneavoastră.

— Pot să-i transmit soțului meu laudele dumneavoastră ? îl întrebai eu ironic.

— Da, vă rog să-i transmiteți că se comportă minunat și că socotesc că nici de acum încolo nu-mi va produce bătaie de cap.

Cînd am venit acasă, i-am transmis lui Feodor Mihailovici vorbele ispravnicului, rîzînd la gîndul că un om ca soțul meu poate fi pus sub supravegherea unui polițist imbecil. Feodor Mihailovici, însă, a fost foarte supărat de știrea pe care i-am adus-o :

— Cîți oameni răuvoitori le-au scăpat printre degete, spuse el, și mă bănuiesc și mă supraveghează pe mine, un om devotat cu toată inima și gîndurile mele și țarului, și patriei. Asta mă jignește !

Mulțumită trăncănelii ispravnicului ni s-a clarificat o împrejurare care ne necăjea mult și pe care nu puteam să ne-o explicăm și anume de ce scrisorile pe care le trimiteam din Staraia Russa la Ems nu se expediau în ziua în care le aduceam la poștă și se mai reținеau acolo o zi, două. Același lucru se întîmpla și cu scrisorile trimise din Ems la Russa. Iar faptul că soțul meu nu primea la timp scrisorile mele îi producea nu numai o mare neliniște, dar îi provoca și crize de epilepsie, ceea ce se vede, de pildă, din scrisoarea pe care mi-a scris-o pe 28/16 iulie 1874. Acum a devenit clar că scrisorile noastre erau cenzurate și că expedierea lor depindea de ispravnic, care pleca adesea pentru două-trei zile prin județ.

Cenzurarea corespondenței noastre (și poate chiar a întregii corespondențe a soțului meu) făcută de diverse persoane oficiale a continuat și în anii următori și ne-a produs multe neplăceri, și soțului meu și mie, dar n-am avut cum să scăpăm de pacostea asta. Feodor Mihailovici n-a întreprins nimic pentru eliberarea de sub suprave-

gherea poliției, cu atît mai mult cu cît persoane competente îl asigurau că, odată ce i s-a permis să fie redactorul și editorul *Jurnalului unui scriitor*, nu mai există nici un dubiu că s-a sistat supravegherea secretă a activității sale. Și totuși ea a continuat pînă în anul 1880 [77], cînd, în timpul sărbătoririi lui Pușkin, Feodor Mihailovici a avut ocazia să discute despre asta cu o persoană suspusă și, în urma dispoziției date de această persoană, supravegherea secretă a fost sistată.

VII

ANUL 1875. CĂLĂTORIA LA PETERSBURG. EMS

La începutul lui februarie, Feodor Mihailovici a trebuit să plece la Petersburg și să petreacă acolo două săptămîni. Scopul principal al călătoriei a fost nevoia de a-l vedea pe Nekrasov, pentru a stabili datele publicării ulterioare a romanului. Era necesar de asemenea să-i ceară sfatul profesorului Koșlakov, deoarece soțul meu voia să se ducă și în anul acela la Ems, ca să consolideze efectele atît de fericite ale tratamentului de anul trecut.

A doua zi după sosirea în capitală, cu soțul meu s-a petrecut un lucru neplăcut, ce l-a făcut să se neliniștească : a fost chemat la comisarul de sector. Deoarece nu s-a putut duce la ora fixată (nouă), s-a dus în cursul zilei, dar n-a găsit pe nimeni și a trebuit să se mai ducă o dată seara. Fusese chemat pentru faptul că avea un buletin de identitate provizoriu și trebuia să aibă unul permanent. Feodor Mihailovici îi demonstra subcomisarului că are un buletin provizoriu din 1859, că pe baza acestuia i s-au mai eliberat pașapoarte și nimeni nu i-a cerut niciodată un alt buletin. Citez din scrisoarea lui din 7 februarie 1875 : „Subcomisarul mi-a declarat ritos că n-o să-mi dea pașaport și gata, întrucît trebuie să respecte legile. — Și atunci ce să fac ? — Dați-mi buletinul permanent. — Și de unde să-l iau acum ? — Asta nu ne privește. Și uite așa o ținea mereu. Multă prostie e în capul ăstora ; tot ce a făcut a fost numai ca să-și dea aere față de un scriitor. I-am spus pînă la urmă : —

La Petersburg sînt douăzeci de mii de oameni fără buletin, iar dumneata reții, ca pe un vagabond, un om cunoscut. — Știm, știm foarte bine că vă cunoaște toată Rusia, dar noi sîntem cu legea. Dar ce vă neliniștiți ? O să vă dăm mîine sau poimîine în locul buletinului o adeverință, nu e tot aia ? — Ei, drăcie, atunci de ce v-ați luat la harță cu mine și nu mi-ați spus așa de la început ?" Pînă la urmă buletinul soțului meu a fost reținut pînă la plecare, cînd i-a și fost înapoiat, fără să fie înlocuit cu unul nou, producîndu-i numai emoții inutile.

Cu sentimentul unei mari satisfacții sufletești îmi scria soțul meu în scrisorile din șase și nouă februarie despre întîlnirea prietenească cu Nekrasov, ca și despre faptul că acesta a venit să-și exprime *entuziasmul* față de prima parte a *Adolescentului,* pe care tocmai o isprăvise de citit. „«M-a prins atît de mult, că am stat toată noaptea și am citit, iar la vîrsta mea și cu sănătatea mea nu mi-este permis așa. Și ce prospețime ai, *batiuška* !» (I-a plăcut cel mai mult ultima scenă cu Liza.) «La vîrsta asta, nici un scriitor nu mai are prospețimea dumitale, zicea. La Lev Tolstoi, în ultimul său roman, nu sînt decît repetări ale lucrurilor pe care le-am citit înainte, numai că înainte era mai bine.» Scena sinuciderii și fabulația le-a găsit drept «o culme a perfecțiunii». Închipuie-ți, i-au plăcut și primele două capitole. «Cel mai slab, zicea el, ți-a ieșit capitolul opt, acolo sînt multe evenimente lăturalnice», — și ce crezi ? Cînd am recitit corectura, cel mai puțin mi-a plăcut acest al optulea capitol, și am scos multe de acolo."

După ce s-a întors la Russa, soțul meu mi-a vorbit mult despre discuțiile sale cu Nekrasov și m-am convins cît îi era de scumpă reluarea relațiilor cu prietenul său din tinerețe. Impresii mai puțin plăcute i-au lăsat lui Feodor Mihailovici întîlnirile cu unele persoane din lumea literară. În general, cele două săptămîni pe care le-a petrecut soțul meu în capitală au fost foarte agitate și obositoare și a fost cum nu se poate mai bucuros cînd a ajuns acasă și ne-a găsit pe toți sănătoși și mulțumiți.

La sfîrșitul lui mai, Feodor Mihailovici a trebuit din nou să plece pentru cîteva zile la Petersburg, iar de acolo în străinătate. De data aceasta n-a avut nici un

chef să plece la Ems și mi-au trebuit multe eforturi ca să-l conving să se trateze. Se încăpățînase pentru că știa că nici eu nu eram prea sănătoasă (eram însărcinată) și, în afara dorului obișnuit de familie, s-ar fi neliniștit și în privința mea.

S-a și întîmplat un lucru (chiar spre sfîrșitul tratamentului soțului meu) care a prezentat pentru mine un mare pericol : pe 23 iunie am primit de la Petersburg o scrisoare, în care eram înștiințată că în *Sankt-Petersburgskie vedomosti* a apărut o știre despre grava îmbolnăvire a lui Feodor Mihailovici. N-am crezut în scrisoare, am alergat la sala de lectură a Stabilimentului de Ape minerale, am căutat ziarele din ajun și în numărul 159 al ziarului amintit am dat de următoarea notiță :

„Ne-a parvenit știrea că celebrul nostru scriitor F. M. Dostoievski s-a îmbolnăvit grav".

Puteți să vă imaginați ce impresie mi-a produs această știre. Mi-a trecut prin minte că, probabil, Feodor Mihailovici a avut o dublă criză de epilepsie, care avea întotdeauna un efect teribil de deprimant asupra lui. Putea să fie vorba și de un șoc nervos sau de un alt lucru îngrozitor. Disperată, m-am dus la poștă și am trimis o telegramă, iar cînd m-am întors acasă, în așteptarea răspunsului, am început să mă pregătesc de plecare, decisă fiind să las copiii în grija preotului și a preotesei Rumeanțev. Proprietarii au încercat să mă convingă să nu plec, dar nici nu puteam să admit ideea că soțul meu e grav bolnav și că poate să moară, iar eu să nu fiu lîngă el. Din fericire, la ora șase, am primit un răspuns liniștitor. Mă gîndesc și acum cu groază la ce s-ar fi putut întîmpla dacă aș fi plecat la drum, în „situația" în care eram și în starea mea de neliniște legată de soțul meu și de copii. Într-adevăr, ne-a scăpat Domnul de o nenorocire !

Și așa n-am putut să aflu cine anume a comunicat ziarului această știre nefondată, care ne-a făcut să petrecem cîteva ore de chin.

Nu numai grija pentru copii și pentru mine îl chinuia pe Feodor Mihailovici, dar și gîndul că lucrul nu înaintează și că nu va putea să predea la termenul fixat continuarea romanului *Adolescentul*. În scrisoarea din

13 iunie, Feodor Mihailovici îmi scria : „Cel mai mult mă supără că n-am spor la scris : stau, mă frămînt, mă roade și n-am putere să mă apuc de treabă. Nu, nu așa se face literatură, la comandă și sub amenințare, trebuie să ai timp și dispoziție. Cred, însă, că în curînd am să mă aștern cu adevărat pe lucru, dar nu știu ce-o să iasă. În starea asta pot să-mi stric pînă și ideea."

Îl neliniștea mult pe Feodor Mihailovici și problema închirierii unei locuințe pentru iarnă. Deși locuiam foarte bine la Russa, era greu să mai rămînem o iarnă acolo, avînd în vedere mai ales faptul că la începutul anului următor (1876) Feodor Mihailovici voia să editeze *Jurnalul unui scriitor*, lucru la care se gîndea de multă vreme. Problema era dacă să caute Feodor Mihailovici un apartament în timpul cît ar fi trecut prin Petersburg sau să ne mutăm cu toată familia la Petersburg, să ne oprim la hotel și să ne căutăm casă. Ambele soluții își aveau neajunsurile lor și m-am gîndit să vin eu la Petersburg la întoarcerea soțului meu și să căutăm împreună o casă. Feodor Mihailovici a protestat hotărît împotriva ultimei alternative, avînd în vedere starea de atunci a sănătății mele. Ne-am decis ca el să mai rămînă două, trei zile la Petersburg și dacă nu va reuși să găsească un apartament convenabil, să vină la Russa.

ANUL 1875. ȘORICELUL

Tot timpul cît am stat la Staraia Russa, Feodor Mihailovici a fost vesel și bine dispus, lucru pe care-l dovedește, de pildă, gluma pe care a făcut-o cu mine.

Odată, spre primăvara lui 1875, Feodor Mihailovici a ieșit din dormitorul său, teribil de încruntat. M-am alarmat și l-am întrebat cum se simte.

— Sînt absolut sănătos, răspunse, dar s-a întîmplat o treabă neplăcută : în patul meu am găsit un șoricel. M-am trezit, pentru că am simțit că-mi umblă ceva pe picior ; dau plapuma la o parte și văd un șoricel. Ce scîrbos ! spuse Feodor Mihailovici cu silă și adăugă : Hai să-l căutăm în pat !

— Da, sigur, încuviințai eu.

Feodor Mihailovici s-a dus în sufragerie să-și bea cafeaua, iar eu am chemat servitoarea și bucătăreasa și toate trei am început să cercetăm patul : am ridicat plapuma, cearșaful, pernele, am schimbat rufăria de pat și, negăsind nimic, ne-am apucat să tragem mesele și etajerele de lîngă perete, ca să descoperim gaura șoricelului.

Auzind zgomotul pe care-l făceam, Feodor Mihailovici m-a strigat, dar cum nu i-am răspuns, a trimis pe unul din copii după mine. I-am trimis vorbă că am să vin de îndată ce termin aranjatul camerei, el, însă, stărui să vin imediat în sufragerie. M-am executat.

— Ei, ați găsit șoricelul ? mă întrebă Feodor Mihailovici, la fel de scîrbit ca înainte.

— Unde să-l mai găsești, a fugit. Dar e ciudat că n-am găsit în dormitor nici o gaură, probabil că a venit din vestibul.

— Păcăleală de întîi aprilie, Anecika, păcăleală de întîi aprilie ! strigă Feodor Mihailovici și zîmbetul lui drag și vesel îi lumină toată fața. Soțul meu și-a amintit că de întîi aprilie e obiceiul să păcălești și a vrut să facă o glumă cu mine, iar eu am uitat ce dată e și l-am crezut. Am rîs mult, desigur, și am început să ne păcălim unul pe altul, „de întîi aprilie", lucru la care au participat cu însuflețire și „copilandrii" noștri, cum le spunea de obicei soțul meu.

ANUL 1875. NAȘTEREA LUI ALIOȘA. ÎNTOARCEREA LA PETERSBURG

Feodor Mihailovici s-a întors din Ems la Petersburg pe 6 iulie, și a rămas în oraș două, trei zile. Cum, însă, într-un timp atît de scurt era greu să găsești o casă confortabilă, după ce a văzut cîteva apartamente, a renunțat la căutări și a plecat la Russa. Prea i se făcuse dor de casă și de familie. După o oarecare chibzuială, ne-am hotărît să rămînem la Russa pînă ce ni se va mări familia, cu atît mai mult cu cît bătrînii noștri proprietari, care țineau mult la copiii noștri, căutau să ne convingă să nu plecăm cu copiii în timpul verii.

Feodor Mihailovici a acceptat cu mare plăcere să rămînă, deoarece asta-i permitea să lucreze liniștit la romanul său pînă și după evenimentul care mă aștepta, fără să renunțe la colaborarea mea. Și trebuia să lucreze intens, ca la sosirea în Petersburg să aibă dreptul să ceară de la Nekrasov un aconto pentru *Adolescentul*. Aveam mare nevoie de bani pentru a începe viața în capitală.

Toate ne mergeau bine. Feodor Mihailovici se simțea refăcut, copiii au mai crescut și s-au fortificat și chiar și mie, odată cu reîntoarcerea soțului meu, mi-a dispărut aproape cu totul frica de moarte, pe care o încercam întotdeauna înainte de naștere. A trecut astfel o lună și la 10 august Dumnezeu ne-a dăruit un fiu, pe care l-am numit Alexei *. Amîndoi am fost teribil de fericiți și de bucuroși de venirea pe lume a lui Alioșa al nostru. Pe atunci era un copil sănătos, așa că m-am refăcut repede și am putut să reiau stenografia.

A fost o vreme frumoasă toată luna august, iar în septembrie a început așa-zisa „vară a muierii", excepțional de caldă și de liniștită. Totuși, în jurul datei de 15, de teama schimbării timpului, am hotărît să plecăm. Ne aștepta un drum greu, deoarece vapoarele, din pricina nivelului scăzut al rîului Polist, nu ajungeau pînă la oraș și se opreau pe lacul Ilmen, în dreptul satului Ustriki, la optsprezece verste de Russa. Într-o dimineață frumoasă și caldă am plecat de acasă într-un convoi lung ; în prima trăsură era Feodor Mihailovici cu doi copii, în cea de a doua eram eu cu noul-născut și cu dădaca, în cea de a treia, pe o grămadă de cufere, saci și legături, stătea bucătăreasa. Trăsurile mergeau în sunetul clopoțeilor și Feodor Mihailovici oprea tot timpul caii, ca să se convingă că la mine totul e în ordine și să mi se laude cît de bine se simte cu copiii.

După vreo două ore și jumătate am ajuns la Ustriki, dar aici ne-am izbit de o împrejurare la care nu ne-am

---

* Numele sfîntului Alexei—Omul lui Dumnezeu era venerat în mod deosebit de Feodor Mihailovici, ceea ce ne-a și determinat să-l botezăm astfel pe noul-născut, deși pe nimeni în familia noastră nu-l mai chemase așa. (N. aut.)

așteptat. Vaporul sosise cu o zi înainte și după ce luase la bord o mulțime de pasageri, căpitanul a hotărît că va veni abia peste două zile, cînd se vor aduna mai mulți călători. Nu era nimic de făcut, trebuia să mai rămînem o zi acolo. Din două, trei case au ieșit în fugă cîteva femei să ne invite să petrecem noaptea la ele. Ne-am ales o casă mai curată și ne-am instalat cu toată familia. Am întrebat imediat proprietăreasa cît o să ne ia pentru o noapte. Aceasta ne-a răspuns blajin : „Nu vă faceți griji, cucoană, n-o să vă luăm mult, iar dumneavoastră n-o să vă zgîrciți la bani".

Camera era de mărime mijlocie cu un pat uriaș, de-a curmezișul căruia puteam să-i culcăm pe copii ; eu am hotărît să dorm pe cîteva taburete puse cap la cap, iar Feodor Mihailovici pe o canapea veche, care-i amintea de copilărie. Servitoarele, după cum ni s-a promis, urmau să fie aranjate în podul de fîn.

Deoarece călătoream boierește, aprovizionați cu de-ale gurii, bucătăreasa s-a apucat imediat să pregătească masa, iar noi ne-am dus la plimbare, am urcat pe un deal, de pe care se vedea lacul, am întins pledurile și ne-am așezat. L-am luat cu noi chiar și pe noul-născut și acesta a dormit în aer liber. Ziua a trecut deosebit de plăcut : Feodor Mihailovici era foarte vesel, glumea cu copiii, alerga cu ei, iar eu eram mulțumită că am parcurs cu bine o parte din lungul nostru drum. Am luat masa și deoarece s-a întunecat repede, ne-am culcat devreme cu toții.

A doua zi dimineață, pe la opt, ni s-a spus că se vede de departe fumul vaporului și că după o oră și jumătate va fi la Ustriki. Am început să strîngem lucrurile, să-i îmbrăcăm pe copii de drum, iar eu m-am dus să fac socoteala cu gazda. Proprietăreasa a dispărut undeva și în locul ei a venit să ia banii fiul ei, care, judecînd după fața lui buhăită, avea slăbiciune pentru votculiță. Suma totală, scrisă scălîmb, era de paisprezece ruble și ceva : două ruble pentru găină, două pentru lapte și zece pentru cameră. M-am înfuriat și am început să protestez împotriva prețului exagerat, dar fiul proprietăresei nu ceda și ne amenința că, în cazul cînd nu vom plăti toți banii, ne va reține geamantanele. A trebuit, desigur, să plătesc, dar nu m-am putut abține și i-am spus că e un „tîlhar".

Între timp vaporul s-a apropiat și s-a oprit cam la o jumătate de verstă, așa că trebuia să mergi pînă la el cu barca. Cînd am coborît, însă, pe mal, am văzut că bărcile stau la vreo zece pași de uscat, că oamenii din popor își scot încălțările și merg prin apă. Pe noi ne-au cărat pînă la barcă niște muieri voinice, în cîrcă. Puteți să vă închipuiți cît ne-a fost de teamă pentru copii, mie și soțului meu. Pe el l-au dus primul și el i-a preluat pe copii, care chițcăiau și țipau de frică. Eu am fost ultima la rînd, iar după mine a urmat noul-născut. În barcă mă gîndeam cu groază cum o să ne urcăm pe scărița vasului cu mititeii noștri. Din fericire, totul a decurs bine : căpitanul a trimis un marinar, care a urcat copiii. Tot atunci ne-au sosit și lucrurile aduse cu barca de fiul proprietăresei.

Era o zi superbă, lacul Ilmen părea de peruzea și ne amintea lacurile elveține. Nu era nici un pic de tangaj și toate cele patru ore ale drumului le-am petrecut pe punte.

Pe la trei, am ajuns la Novgorod. Ne-am dus direct la gară, bagajul urmînd să ne fie adus de căruțași, împreună cu al celorlalți pasageri. După o oră au sosit și bagajele, iar eu, neavînd încredere în servitori, m-am dus să verific dacă a venit totul : aveam două geamantane mari de piele, unul galben și unul negru, cîțiva saci de voiaj. Totul era în ordine.

Ziua a trecut destul de repede și pe la șapte s-a apropiat de mine paznicul și mi-a spus că ar fi mai bine să iau bilete din vreme și să predau bagajele, pînă nu se strînge multă lume. L-am ascultat, am cumpărat biletele și, cînd m-am întors, i-am arătat paznicului două valize și doi saci de voiaj mari care trebuiau predate la bagaje. Deodată, spre marea mea uimire, paznicul mi-a spus, arătîndu-mi valiza neagră : „Cucoană, ăsta nu e geamantanul dumneavoastră, mi l-a dat în păstrare un alt pasager".

— Cum nu e al meu ? Nu se poate ! am strigat și m-am grăbit să văd geamantanul. Vai, deși era de aceeași formă și mărime cu al nostru (cumpărat, probabil, tot la Gostinîi Dvor pentru vreo zece ruble), era, fără doar și poate, al altcuiva, iar pe capacul de sus avea chiar și niște inițiale pe jumătate șterse.

— Dumnezeule, dar unde e în cazul ăsta geamantanul nostru ? Caută-l, te rog, i-am spus paznicului, acesta, însă, se tot jura că n-a văzut un alt geamantan negru. Eram disperată : în valiza dispărută se aflau numai lucrurile lui Feodor Mihailovici — hainele, rufăria şi, lucrul cel mai important, manuscrisul romanului *Adolescentul*, pe care chiar a doua zi trebuia să-l ducă soţul meu la revista *Otecestvennîie zapiski* şi să primească în contul onorariului banii de care aveam atîta nevoie. Prin urmare, nu se pierduse numai munca ultimelor două luni, dar era imposibil să refaci manuscrisul, deoarece au dispărut şi caietele de însemnări ale lui Feodor Mihailovici care se aflau tot în geamantan, iar fără ele ar fi trebuit să refacă din nou tot planul romanului. Mi-am imaginat brusc proporţiile nenorocirii. Înnebunită de durere, am fugit în sala de aşteptare unde era Feodor Mihailovici cu copiii. Văzîndu-mă disperată, Feodor Mihailovici s-a speriat la gîndul că s-a întîmplat ceva cu noul-născut, care se afla cu dădaca în salonul pentru doamne. Bîlbîindu-mă, i-am povestit ce s-a petrecut.

Feodor Mihailovici a rămas stupefiat, s-a îngălbenit şi a rostit încet :

— Da, e o mare nenorocire. Şi acum ce ne facem ?

— Ştii ce, am zis eu brusc, asta e treaba ticălosului ăla de fiu al gazdei, care n-a mai dat geamantanul la vapor pentru că l-am făcut tîlhar.

— S-ar putea să ai dreptate, spuse Feodor Mihailovici. Totuşi lucrurile nu le putem lăsa aşa, trebuie să încercăm să găsim valiza. Doar nu poate să dispară chiar aşa. Uite ce-o să facem : tu o să pleci cu copiii la Petersburg (era imposibil să rămînem la hotel cu copiii, nu ne ajungeau banii), iar eu rămîn aici, mă duc mîine la Lerke (guvernatorul Novgorodului, pe care Feodor Mihailovici îl cunoştea personal), am să-l rog să-mi dea un poliţist şi chiar mîine am să plec cu vaporul la Ustriki. Dacă gazda a reţinut geamantanul, o să ni-l dea cu siguranţă, de frica percheziţiei, iar tu linişteşte-te, pentru Dumnezeu ! Uită-te la tine cum arăţi ! Ai grijă de tine, gîndeşte-te la copil ! Du-te şi te spală pe faţă cu apă rece şi întoarce-te mai repede !

Am plecat disperată. Îmi reproșam nenorocirea întîmplată, faptul că n-am avut grijă de lucrul cel mai prețios pe care-l aveam, că din neglijența mea s-a pierdut truda de două luni a soțului meu ! „Dar mă uitasem doar anume și eram convinsă că e geamantanul nostru, îmi spuneam eu. Ce întîmplare nefericită, să se nimerească o valiză la fel cu a noastră."

Stăteam în camera de bagaje, sprijinită de tejghea și lacrimile-mi curgeau pe față. Și deodată mă străfulgeră un gînd : dar dacă geamantanul a rămas pe chei ? În cazul acesta, evident, l-au pus la păstrare. Ce-ar fi să mă interesez ? L-am întrebat pe paznic, dacă nu poate să se ducă la chei, să afle dacă nu cumva valiza e acolo și s-o aducă, iar dacă nu i-o vor da, să le spună că mîine va veni stăpînul după ea. Paznicul nu se putea duce, fiind de serviciu. Atunci, fără să mai stau mult pe gînduri, m-am hotărît să mă duc chiar eu. Am ieșit din gară, am găsit afară doi birjari și le-am strigat : „Cine mă duce pe chei și îndărăt, îi dau o rublă și jumătate !" Unul din ei a spus că nu e liber, dar celălalt, un flăcău de vreo nouăsprezece ani s-a învoit. Am sărit în trăsură și am pornit. Era în jur de opt și se făcuse destul de întuneric. Cît am mers prin oraș, unde era lumină de la felinare și umblau oameni pe stradă, nu mi-a fost frică. Dar cînd am trecut de podul Volhovski și am luat-o la dreapta, pe lîngă niște hambare lungi, inima mi s-a făcut cît un purice : îmi părea că aici, în întuneric, în fundul hambarelor se ascund indivizi suspecți, ba doi derbedei chiar s-au și luat după noi. Flăcăului i s-a făcut și lui frică și a dat bice cailor. După vreo douăzeci de minute, am ajuns la chei. Am sărit din trăsură și am alergat peste pasarelă la gheretă. Era întuneric, paznicul, probabil, dormea. Am început să bat cu toată puterea într-un perete, apoi în altul, pe urmă în fereastră, m-am pornit să strig cît puteam mai tare : „Paznic, deschide, deschide mai repede !" După vreo cinci minute, cînd nu mai credeam că am să izbutesc ceva, și mă gîndeam să mă întorc la birjar, se auzi o tuse de bătrîn și pe urmă un glas : „Care bați ? Ce vrei ?" „Deschide, moșule, mai repede, strigai eu, convinsă fiind după voce că am de-a face cu un bătrîn. S-a lăsat aici o valiză mare, neagră. Am venit după ea." „Este", îmi

răspunse vocea. „Atunci, ad-o mai repede !“ „Vino-ncoa !“, spuse bătrînelul, dînd la o parte un oblon din lemn (prin care se dă bagajul) și aruncă pe chei geamantanul meu negru.

— Moșule, du-mi valiza pînă la birjar, am să-ți dau de-o votcă. Dar, fie că bătrînelul nu m-a auzit, fie că i-a fost teamă de umezeala serii, a tras oblonul la loc și în gheretă iarăși se înstăpîni tăcerea. Am încercat să ridic valiza, dar era grea, avea vreo șaizeci de kilograme. Am alergat după birjar, dar acesta a refuzat să coboare de pe capră : „Vedeți și dumneavoastră ce locuri sînt pe-acilea ; cum mă dau jos, cum îmi suflă calul !“ N-aveam ce face. Am fugit îndărăt, am apucat mînerul valizei și am început s-o tîrăsc, oprindu-mă la fiecare pas. Iar pasarela, ca un făcut, era nesfîrșit de lungă. Am izbutit totuși să aduc valiza. Birjarul a sărit de pe capră și a pus-o între banchetă și capră, iar eu m-am așezat pe valiză, hotărîtă fiind s-o apăr, dacă o să fim cumva atacați de borfași. Birjarul dădu bici calului, trecurăm în goană pe lîngă niște indivizi care strigau după noi și după vreo cincisprezece minute am ajuns în piața Torgovaia. Aici eram în afară de pericol. Birjarul meu a prins curaj și a început să-mi povestească prin ce spaimă a trecut : „Am vrut să plec, dar mi-a fost teamă să vă las singură. Au venit doi borfași la mine și au început să mă ia la întrebări, le-am spus că am adus un bărbat, iar cum au auzit că vorbiți tare cu cineva, au întins-o“.

Îl implorai pe flăcău să meargă mai repede, deoarece abia atunci îmi dădui seama cît timp trecuse de la plecarea mea și că Feodor Mihailovici o să înceapă să mă caute. După cum am aflat mai tîrziu, Feodor Mihailovici, văzînd că tot nu vin, a alergat în salonul pentru doamne și, negăsindu-mă acolo, a lăsat copiii cu dădaca lui Alioșa și a pornit în căutarea mea. I-a întrebat pe paznici dacă nu m-au văzut și s-a găsit unul care să-i spună că doamna a luat un birjar ca să meargă în partea cealaltă a orașului. Feodor Mihailovici a fost disperat, neștiind unde puteam să plec la o oră atît de tîrzie, și a ieșit în fața gării. Zărindu-l de departe, am strigat :

— Feodor Mihailovici, eu sînt și geamantanul e cu mine !

Bine că intrarea în gară nu era prea luminată, pentru că altfel, poza mea — o doamnă în trăsură, călare pe o valiză, îmi închipui că nu era prea pitorească.

Cînd i-am povestit lui Feodor Mihailovici toată aventura mea, acesta a fost cuprins de groază și mi-a spus că nu sînt în toate minţile.

— Doamne, Dumnezeule! exclamă el. Gîndeşte-te numai la ce te-ai expus! Păi, borfaşii ăştia, văzîndu-te singură, puteau să te atace, să te jefuiască, să te schilodească, să te omoare! Gîndeşte-te ce-ar fi fost cu noi, cu mine, cu copiii! Ah, Ania, Ania! Pripeala asta a ta o să-ţi joace un renghi cîndva!

Feodor Mihailovici zicea întotdeauna că pripeala mea, sau capacitatea mea de a hotărî într-o clipă şi de a acţiona fără să mă gîndesc la consecinţe, este viciul meu şi a şi pomenit despre asta undeva în scrisorile pe care mi le-a adresat.

Încet-încet, Feodor Mihailovici s-a liniştit şi în aceeaşi seară am plecat şi am ajuns cu bine la Petersburg.

Am adus vorba despre această întîmplare ca să arăt de cîte neplăceri şi greutăţi te izbeai în vremurile acelea îndepărtate într-o călătorie relativ scurtă, ca cea la Staraia Russa.

Partea a opta
ANII 1876 — 1877

I
ANUL 1876. GLUMA MEA

În ziua de 18 mai 1876 a avut loc o întîmplare de care-mi amintesc aproape cu groază. Iată cum s-au petrecut lucrurile : în revista *Otecestvennîie zapiski* se publica în anul acela un nou roman al Sofiei Ivanovna Smirnova intitulat *Putere de caracter.*[78] Feodor Mihailovici era în relații amicale cu scriitoarea și-i aprecia mult talentul literar. S-a arătat interesat și de ultima ei lucrare și m-a rugat să-i fac rost de numerele revistei, pe măsura apariției lor. Alegeam întotdeauna zilele în care soțul meu se odihnea după munca la *Jurnalul unui scriitor* și-i aduceam *Otecestvennîie zapiski.* Cum, însă, numerele noi ale revistei se împrumutau pentru numai două, trei zile, îl zoream întotdeauna să le citească mai repede pentru a le putea înapoia la vreme bibliotecii și să scap de amendă. Așa s-a petrecut și cu numărul din aprilie. Feodor Mihailovici citi romanul și-mi spuse că dragei noastre Sofia Ivanovna (pe care o apreciam și eu mult) i-a reușit foarte bine unul din personajele masculine ale romanului. În aceeași seară, soțul meu a plecat la nu știu ce adunare, iar eu, după ce i-am culcat pe copii, m-am apucat să citesc *Puterea de caracter.* Printre altele, în roman era și o scrisoare anonimă, trimisă de un ticălos eroului romanului. Scrisoarea cuprindea următoarele :

„Stimate domn,
Onorate Piotr Ivanovici ! [79]

Vă sînt cu totul necunoscut, dar cum vă împărtășesc sentimentele, îndrăznesc să vă adresez aceste rînduri. Nobilul dumneavoastră caracter îmi este prea bine cunoscut și inima mea se revoltă la gîndul că, în ciuda nobleții dumneavoastră, o anume persoană, care vă este apropiată, vă înșală într-un chip atît de nedemn. Fiind lăsată de dumneavoastră să plece la mai mult, poate, de o mie de verste, ea, ca o porumbiță fericită, și-a luat zborul spre înaltul cerului și nu vrea să se întoarcă în casa părintească. Ați lăsat-o, spre nenorocirea dumneavoastră și a ei, să cadă în ghearele unui om care o face să freamăte, care a fermecat-o cu înfățișarea lui seducătoare, i-a răpit inima și nu există pentru ea ochi mai dragi ca ochii lui. Nu-i mai pasă nici de copilașii cei mititei, dacă nu-i spune el o vorbă duioasă. Dacă vreți să știți cine este cel ce vă cășunează răul, n-o să-i aflați numele de la mine, puteți, însă, singur să vă uitați mai atent la cei care vă vizitează mai des și să vă temeți de bruneți. Dacă o să vedeți un brunet căruia îi place să vă tot bată pragul, priviți-l cu atenție. Brunetul acesta vă stă de mult în cale, numai că dumneavoastră n-ați băgat de seamă.

Nimic altceva nu mă îndeamnă să vă dezvălui această taină decît nobleţea dumneavoastră. Și dacă nu mă credeți, cercetați medalionul de la gîtul soției dumneavoastră și o să vedeți pe cine poartă ea lîngă inimă. O persoană în veci necunoscută, dar binevoitoare."

Trebuie să spun că în ultima vreme eram într-o dispoziție dintre cele mai bune : soțul meu n-a mai avut de mult crize de epilepsie, copiii s-au întremat de pe urma bolii, datoriile noastre erau încet-încet achitate, iar succesul *Jurnalului unui scriitor* mergea *crescendo*. Toate acestea îmi întreţineau optimismul, atît de propriu caracterului meu, și, iată, după citirea scrisorii anonime, mi-a trecut prin minte un gînd șugubăț — să transcriu această scrisoare (schimbînd numele și renunțînd la vreo două-trei rînduri) și s-o trimit lui Feodor Mihailovici. Credeam că el, care citise abia cu o zi înainte scrisoarea din romanul Smirnovei, își va da imediat seama că e

vorba de o glumă și o să rîdem împreună. Mi-a trecut prin cap și gîndul că ar putea lua în serios scrisoarea; în cazul acesta eram curioasă să știu ce atitudine va avea față de ea: mi-o va arăta sau o va arunca la coș? După obiceiul meu, am trecut imediat la fapte. Mai întîi am vrut să întocmesc scrisoarea cu scrisul meu, dar cum îi transcriam în fiecare zi stenogramele *Jurnalului unui scriitor* și scrisul meu îi era *prea* cunoscut, m-am gîndit c-ar fi bine să-mi maschez puțin gluma și am căutat să-mi schimb scrisul. Dar și asta s-a dovedit a fi destul de dificil și a trebuit să stric cîteva coli pînă am obținut o scriere uniformă. A doua zi dimineață, am pus scrisoarea la cutie și în timpul zilei ne-a fost adusă de poștă împreună cu restul corespondenței.

În ziua aceea Feodor Mihailovici a întîrziat pe undeva și nu s-a întors fix la cinci; nevrînd să-i facă pe copii să aștepte cu masa, și-a pus hainele de casă și, fără să mai cerceteze corespondența, a venit în sufragerie. Masa a fost veselă și zgomotoasă. Feodor Mihailovici era într-o dispoziție excelentă, vorbea mult și rîdea, răspunzînd copiilor la întrebările lor. După masă, s-a dus, cum îi era obiceiul, cu paharul de ceai în cabinetul său, iar eu m-am retras în camera copiilor și abia după vreo zece minute m-am dus să văd ce efect a produs scrisoarea mea anonimă.

Am intrat în cameră, m-am așezat la locul meu obișnuit, lîngă masa de scris, și am început înadins să vorbesc despre ceva, care pretindea un răspuns din partea lui Feodor Mihailovici. Acesta, însă, tăcea mohorît și umbla cu pași grei prin cameră. Am văzut că e supărat și mi s-a făcut deodată milă de el. Ca să întrerup tăcerea, l-am întrebat:

— Ce ești așa de posomorît, Fedea?

Feodor Mihailovici m-a privit mînios, a mai trecut de vreo două ori pe lîngă mine și s-a oprit în fața mea.

— Porți medalionul? mă întrebă el cu o voce sufocată.

— Îl port.

— Arată-mi-l!

— De ce? L-ai văzut de atîtea ori...

— A-ra-tă me-da-lio-nul ! strigă el atît de tare, că mi-am dat seama că am mers prea departe cu gluma și ca să-l liniștesc, am început să-mi deschei gulerul rochiei. Dar n-am mai apucat să scot medalionul : Feodor Mihailovici n-a mai putut să-și stăpînească furia, s-a apropiat repede de mine și a tras cu toată puterea de lănțișor. Era un lănțișor subțire, cumpărat chiar de el la Veneția. Lănțișorul s-a rupt într-o clipă și medalionul a rămas în mîinile soțului. A ocolit repede masa de scris și, aplecîndu-se, încercă să deschidă medalionul. Vedeam cum îi tremurau mîinile și cum medalionul era gata să-i scape pe masă. Îmi părea grozav de rău de el și-mi era tare ciudă pe mine. Am început să-i vorbesc prietenește și i-am propus să-l ajut, dar Feodor Mihailovici, cu o mișcare furioasă a capului, mi-a refuzat ajutorul. În sfîrșit, a reușit să deschidă medalionul și a văzut pe o parte portretul Liubocikei noastre, iar pe partea cealaltă propriul său portret. A rămas perplex, continuînd să privească portretul și să tacă.

— Ei, ce-ai găsit ? îl întrebai eu. Fedea, prostul meu, cum ai putut să crezi într-o scrisoare anonimă ?

Feodor Mihailovici s-a întors repede spre mine.

— Și de unde știi tu de scrisoarea anonimă ?

— Cum, adică, de unde ? Dacă eu ți-am trimis-o !

— Cum ai trimis-o, ce tot vorbești acolo ! Imposibil !

— Am să-ți demonstrez pe loc !

M-am dus fuga la o altă masă, pe care era revista *Otecestvennîie zapiski,* am răsfoit-o și am scos de acolo cîteva coli, pe care exersasem în ajun.

Feodor Mihailovici a rămas paf.

— Și ai compus tu scrisoarea asta ?

— Nici măcar n-am compus-o ! Pur și simplu am copiat-o din romanul Sofiei Ivanovnei. L-ai citit și tu ieri și m-am gîndit c-o să-ți dai seama imediat.

— Cum să-mi dau seama ! Toate scrisorile anonime se scriu la fel. Dar nu pricep un lucru — de ce mi-ai trimis-o ?

— Am vrut să fac o glumă, i-am explicat eu.

— Se poate să faci glume de astea ? Am trecut prin niște chinuri în jumătatea asta de oră...

— Cine putea să creadă că ești un Othello și că o să-ți pierzi cumpătul, fără să judeci și tu un pic.

— În cazuri dintr-astea nu se judecă ! Se vede că n-ai încercat nici adevărata dragoste, nici adevărata gelozie.

— Ba, adevărata dragoste o mai încerc și acum, dar că nu încerc o adevărată gelozie, de asta ești de vină tu — de ce nu mă înșeli ? am rîs, dorind să-i schimb dispoziția. Te rog să mă înșeli. Dar eu sînt mai bună ca tine — pe tine te-aș fi lăsat în pace, dar *ei*, nemernicei, i-aș fi scos ochii !!

— Tu rîzi, Anecika, spuse Feodor Mihailovici pe un ton vinovat, dar ia gîndește-te ce nenorocire s-ar fi putut întîmpla ! Într-un acces de furie puteam să te și strîng de gît ! Într-adevăr se poate spune că Domnul a avut grijă de noi, din milă pentru copiii noștri ! Gîndește-te, dacă n-aș fi găsit portretul, mi-ar fi rămas pentru totdeauna în suflet, o picătură de îndoială în fidelitatea ta și asta m-ar fi chinuit toată viața ! Te rog să nu mai glumești cu lucruri dintr-astea, la mînie nu răspund de mine !

În timpul discuției simțeam că mă ustură parcă pielea de pe gît. Mi-am șters gîtul cu o batistă, pe care a apărut o pată de sînge : probabil că lănțișorul smuls cu furie m-a zgîriat. Văzînd sînge pe batista mea, soțul meu a fost cuprins de disperare.

— Ce-am făcut, Dumnezeule ! Anecika, draga mea, iartă-mă ! Te-am rănit ! Te doare, spune-mi, te doare tare ?

Am început să-l liniștesc că n-am nimic, că nu e decît o zgîrietură, care va trece pînă a doua zi. Feodor Mihailovici se neliniștise serios, dar, mai ales, era rușinat de accesul său de furie. Toată seara n-a făcut decît să se scuze, să regrete și să se poarte cum nu se poate mai tandru. Eu eram nespus de fericită că gluma mea prostească s-a terminat cu bine. Îmi părea sincer rău că l-am făcut să se perpelească și mi-am dat cuvîntul să nu mai fac niciodată glume de astea cu el, văzînd în ce stare de furie, aproape de iresponsabilitate, poate să ajungă scumpul meu soț în clipe de gelozie.

Și medalionul și scrisoarea anonimă (datată cu 18 mai 1876) le mai păstrez și acum.

II

ANUL 1876. CĂUTAREA VACII

În vara anului 1876 locuise la Staraia Russa profesorul Nikolai Petrovici Wagner, de la Universitatea din Sankt-Petersburg, împreună cu familia. A venit la noi cu o scrisoare din partea lui I.P. Polonski și i-a făcut o bună impresie soțului meu. Au început să se vadă adesea și Feodor Mihailovici se arăta foarte interesat de noul său cunoscut, un om dăruit pînă la fanatism spiritismului [80].

Odată, întîlnindu-mă în parc, Wagner mi-a spus :

— M-a uluit ieri Feodor Mihailovici !

— Cu ce ? am întrebat, curioasă.

— Mă plimbam seara și mă gîndeam să vă fac o vizită, cînd îl întîlnesc la răspîntie pe soțul dumneavoastră și-l întreb : „Mergeți să vă plimbați, Feodor Mihailovici ?“

— Nu, nu mă duc la plimbare, mă duc cu o treabă.

— Aș putea să vin și eu cu dumneavoastră ?

— Veniți, dacă vreți, îmi răspunse el fără pic de amabilitate.

Mi s-a părut că are o figură îngrijorată și se vedea că nu era dispus să întrețină o conversație. Am ajuns pînă la prima răscruce. Aici am întîlnit o femeie și Feodor Mihailovici a întrebat-o :

— Ascultă, mătușă, n-ai întîlnit cumva o vacă murgă ?

— N-am întîlnit, *batiușka*, n-am întîlnit, îi răspunse femeia.

Întrebarea mi s-a părut ciudată și am trecut-o în contul credinței populare, conform căreia poți să apreciezi timpul de a doua zi după culoarea primei vaci care se întoarce de pe cîmp și m-am gîndit că Feodor Mihailovici întreba de vacă pentru a afla timpul de a doua zi. Dar cînd am mai trecut o stradă și Feodor Mihailovici a

pus aceeași întrebare unui băiat pe care l-a întîlnit, nu m-am mai putut abține și l-am întrebat la rîndul meu :

— Ce-i cu vaca asta murgă, Feodor Mihailovici ?

— Cum ce-i ? O caut.

— O căutați ? m-am mirat.

— Ei, da, caut vaca noastră. Nu s-a întors de pe cîmp. Toți ai casei s-au dus s-o caute și umblu și eu după ea.

Abia atunci am înțeles de ce se uita Feodor Mihailovici cu atîta atenție la șanțurile de pe marginile străzilor și de ce era atît de distrat.

— Și de ce v-a mirat așa de mult ? l-am întrebat pe Wagner.

— Cum să nu mă mire ? îmi răspunse el. Un mare artist al cuvîntului, inteligența și fantezia căruia sînt întotdeauna preocupate de idei superioare, umblă pe străzi și caută nu știu ce vacă murgă !

— Probabil că nu știți, stimate Nikolai Petrovici, i-am ripostat, că Feodor Mihailovici nu e numai un scriitor de talent, dar și un tandru tată de familie, pentru care tot ce se petrece în casă are o mare însemnătate. Dacă vaca nu s-ar fi întors aseară acasă, copiii noștri și mai ales mezinul, ar fi rămas fără lapte sau l-ar fi primit de la o vacă de cine știe unde și poate bolnavă. De aceea a și plecat Feodor Mihailovici s-o caute.

Trebuie să spun că noi n-am avut o vacă a noastră, dar cînd veneam pentru vară la Russa, țăranii din împrejurimi se băteau să ne dea vaca lor pentru vară, în speranța că în locul unei vaci slăbite peste iarnă să capete toamna o vacă îngrășată de minune. Le plăteam țăranilor zece-cincisprezece ruble pe vară, cu condiția ca, în cazul cînd vaca ar fi murit sau s-ar fi îmbolnăvit, să plătim nouăzeci de ruble despăgubire. În fiecare vară se întîmpla de trei sau patru ori ca vaca să nu se întoarcă de pe cîmp cu cireada și atunci toată casa, în afară de dădacă și de prunc, plecau pe ulițe în căutarea ei. Feodor Mihailovici, care participa din plin la bucuriile și necazurile noastre de familie, ne ajuta și în cazul acesta și de vreo două-trei ori a adus vaca acasă. Pe mine mă mișca profund grija soțului meu pentru familie.

III

ANUL 1876. IARNA. CUNOȘTINȚE

În iarna aceea cercul cunoștințelor lui Feodor Mihailovici s-a lărgit mult. Era primit pretutindeni cu multă bucurie, deoarece oamenii apreciau la el nu numai inteligența și talentul dar și inima lui bună, sensibilă la orice durere omenească.

Mă hotărîsem ca nici în iarna aceea să nu ies în lume : oboseam atît de mult în timpul zilei cu lucrul la *Jurnalul unui scriitor*, cu treburile gospodăriei și îngrijirea copiilor, că seara nu voiam decît să mă odihnesc și să citesc o carte interesantă și probabil că în societate aș fi făcut o mină plictisită. Dealtfel, nu regretam deloc societatea și iată de ce : chiar de la întoarcerea noastră în Rusia s-a instaurat la noi un obicei care a ținut pînă la moartea soțului meu — necăjindu-se că nu ies în lume și că, probabil, mă plictisesc, Feodor Mihailovici îmi povestea întotdeauna despre tot ce vedea pe unde era invitat, ce auzea, ce vorbea cu o persoană sau alta. Și istorisirile lui Feodor Mihailovici erau atît de captivante și prezentate de el atît de sugestiv, încît îmi suplineau pe deplin societatea. Țin minte, că așteptam întotdeauna cu o mare nerăbdare întoarcerea lui din cîte o vizită. Se întorcea de obicei pe la unu, unu și jumătate, pînă atunci tocmai i se pregătea un ceai proaspăt, își punea pardesiul său larg de vară (care-i ținea loc de halat), bea un pahar de ceai fierbinte și începea să-mi povestească despre întîlnirile pe care le avusese în cursul serii. Feodor Mihailovici știa că mă interesează detaliile și din cauza asta nu se zgîrcea cu ele și-mi reda toate discuțiile, iar eu îl întrebam uneori : „Ei, și ea ce ți-a spus, sau tu ce i-ai răspuns lui ?“

După ce se întorcea acasă, Feodor Mihailovici nu mai lucra și, pentru că se obișnuise să se culce tîrziu, stăteam de vorbă uneori pînă la cinci dimineața, cînd mă trimitea cu forța la culcare, spunîndu-mi că a doua zi o să mă doară capul și că restul o să-mi povestească mîine.

Uneori, Feodor Mihailovici mi se lăuda cum a ieșit victorios în cîte o dispută literară sau politică. Alteori,

îmi povestea cum a făcut o gafă, cum n-a recunoscut pe cineva și ce neînțelegere s-a ivit din pricina asta și-mi cerea părerea sau sfatul cum poate să-și îndrepte gafa. Citeodată, Feodor Mihailovici mi se plîngea de nedreptatea unora față de el, de dorința lor de a-l jigni sau a-i leza mîndria. Trebuie să arăt adevărul și să spun deschis că confrații lui de profesie, chiar cei mai inteligenți și talentați, de obicei nu-l cruțau și căutau să-i arate cît de puțin însemna pentru ei talentul său. Erau unii, de pildă, care nu vorbeau de loc cu Feodor Mihailovici despre noua sa lucrare, nedorind parcă să-l supere cu niște aprecieri negative, deși știau foarte bine că el nu aștepta de la ei nici laude, nici complimente, ci o părere sinceră referitoare la faptul dacă a reușit sau nu să-și realizeze în roman ideea. Sau la o întrebare directă, dacă a citit sau nu „amicul" ultimul capitol din roman (la o lună după apariția romanului), „amicul" îi răspundea că „tineretul s-a năpustit asupra cărții, că o laudă și o citește pe întrecute", deși cel care vorbea astfel știa prea bine că pentru Feodor Mihailovici era importantă nu opinia unui tineret necopt, ci propria lui opinie și că va suferi, văzînd că „prietenul" se interesează atît de puțin de lucrarea sa și că timp de o lună n-a găsit de cuviință s-o citească.

Țin minte, cum un om de litere, întîlnindu-se cu Feodor Mihailovici în societate, i-a spus că a izbutit, în fine, să citească *Idiotul,* care apăruse cu cinci ani în urmă, că romanul i-a plăcut, dar că a găsit o inexactitate.

— Ce inexactitate ? îl întrebă curios Feodor Mihailovici, crezînd că e vorba de o inadvertență de conținut sau în caracterul eroilor.

— Am stat astă-vară la Pavlovsk, îi răspundea interlocutorul, și cînd mă plimbam cu fetele, am tot căutat vila aceea luxoasă, în stilul căsuțelor elvețiene, în care a locuit eroina romanului, Aglaia Epancina. Iartă-mă, te rog, dar nu există o asemenea vilă în Pavlovsk.

De parcă Feodor Mihailovici ar fi fost obligat în romanul său să descrie neapărat o vilă reală și nu una imaginară.

Un alt om de litere (mai tîrziu) i-a spus că a citit cu o mare curiozitate rechizitoriul procurorului (din ro-

manul *Fraţii Karamazov)* şi că l-a mai recitit o dată cu voce tare şi cu ceasul în mînă.

— De ce cu ceasul ? se miră soţul meu.

— În roman se spune că rechizitoriul a ţinut *... minute. Şi m-am gîndit să verific. S-a dovedit că nu durează... *, ci numai *... minute.

Feodor Mihailovici s-a gîndit la început că scriitorul a fost atît de captivat de rechizitoriul procurorului, încît a vrut să-l mai citească o dată, cum se întîmplă cînd te impresionează puternic ceva ; cînd colo cauza a fost cu totul alta, atît de neînsemnată, încît putea fi adusă în discuţie doar pentru a-l jigni sau a-l şicana pe Feodor Mihailovici. Erau destule exemple de acest gen care probau atitudinea scriitorilor contemporani faţă de soţul meu.

Sigur, toate acestea nu erau decît mici răutăţi, nedemne de un om deştept şi talentat, şi totuşi aveau o influenţă nefastă asupra nervilor slăbiţi ai soţului meu. Deseori, mă indignau oamenii aceştia răi şi înclinam să explic atacurile lor jignitoare (îi rog să mă scuze, dacă m-am înşelat) prin „invidie profesională", care, ca să fim drepţi, lipsea cu totul la Feodor Mihailovici, gata întotdeauna să aprecieze o operă scrisă cu talent de confraţi, indiferent de deosebirile de convingeri cu autorul despre care vorbea sau scria.

Pentru mine era întotdeauna interesant, cînd Feodor Mihailovici, răspunzînd la întrebările mele, descria rochiile doamnelor pe care le întîlnise în societate. Uneori, spunea că doreşte să-mi facă neapărat o rochie care-i plăcuse mult.

— Ştii, Ania, îmi spunea el, avea o rochie fermecătoare ; modelul era dintre cele mai simple : în dreapta era încreţită şi mai scurtă, în spate era lungă, fără să atîrne, dar uite că am uitat cum era în stînga, cred că tot încreţită. Fă-ţi o rochie ca asta şi să vezi ce bine o să-ţi stea.

Îi promitem să-mi fac una la fel, deşi după descrierile lui Feodor Mihailovici era destul de greu să-ţi imaginezi modelul.

---

* Omisiune în text (n. red. ruse).

Şi în ceea ce priveşte culorile, Feodor Mihailovici mai greşea cîteodată şi se descurca prost cu ele. Vorbea uneori despre nişte culori, ale căror denumiri dispăruseră cu totul din uz, de pildă culoarea *massaca;* Feodor Mihailovici mă asigura că o să-mi stea foarte bine cu *massaca* şi m-a rugat să-mi fac o rochie de culoarea asta. Am vrut să-i fac plăcere şi am întrebat prin magazine de material de culoarea asta. Negustorii erau nedumeriţi, iar de la o bătrînică am aflat (mai tîrziu) că *massaca* e un lila-închis şi că pe vremuri la Moscova cu catifeaua de culoarea asta se căptuşeau coşciugele. Se prea poate că un lila-închis se şi potriveşte unor persoane, poate că mi s-ar fi potrivit şi mie, dar n-am reuşit să-mi fac o rochie de culoarea asta şi să satisfac astfel dorinţa soţului meu.

Trebuie să spun că soţul meu era întotdeauna extrem de mulţumit, cînd mă vedea într-o rochie frumoasă sau cu o pălărie frumoasă, asta-l bucura mult mai mult decît pe mine. N-am stat niciodată prea bine cu banii şi nu puteam să mă gîndesc la toalete. Cît era, însă, de mulţumit şi de fericit soţul meu cînd se întîmpla uneori, chiar împotriva dorinţei mele, să-mi cumpere sau să-mi aducă din străinătate un lucru frumos ! De cîte ori pleca la Ems, Feodor Mihailovici căuta să facă economie, ca să-mi aducă un cadou : o dată mi-a adus un eventai luxos (sculptat) din fildeş, executat artistic, a doua oară — un binoclu superb din email albastru, altă dată mi-a adus o garnitură de chihlimbar (broşă, cercei şi brăţară). Lucrurile acestea le alegea îndelung, le cerceta, le evalua şi era foarte mulţumit, dacă-mi plăceau. Ştiind cît se bucura soţul meu cînd îmi făcea cadouri, mă arătam întotdeauna încîntată, chiar dacă uneori, în sufletul meu, eram amărîtă, că-mi cumpără mai curînd nişte lucruri fine, decît folositoare. Ţin minte, de pildă, cît mi-a părut de rău, cînd odată, după ce a primit nişte bani de la Katkov, Feodor Mihailovici mi-a cumpărat de la cel mai bun magazin din Moscova, o duzină de cămăşuţe, cu douăsprezece ruble bucata. Desigur, am primit cadoul cu entuziasmul de circumstanţă, mi-a părut rău de bani însă, pentru că aveam suficientă rufărie, iar cu o sumă atît de mare aş fi putut să-mi cumpăr multe lucruri necesare.

Cumpărării cămășuțelor luxoase i-a precedat o istorie amuzantă, care m-a distrat mult. Odată, noaptea, pe la unu și ceva, soțul meu intră în cameră și mă trezește cu o întrebare : „Ania, astea sînt cămășuțele tale ?“ „Ce cămășuțe, cred că da ?“ i-am răspuns eu adormită. „Cum poți să porți o lenjerie atîta de grosolană ?“ se revoltă el. „Se poate, sigur, nu pricep nimic, dragul meu, lasă-mă să dorm !“ Dimineața s-a lămurit vizita nocturnă a soțului meu și indignarea lui. Fata în casă mi-a spus că ea și bucătăreasa s-au speriat întîi de „domnul“ și pe urmă s-au minunat. Seara, fata și-a spălat două cămășuțe și le-a atîrnat să se usuce afară, pe sfoara de lîngă fereastră. Noaptea s-a pornit vîntul și cămășuțele înghețate au început să bată în geam. Feodor Mihailovici, care lucra în cabinetul său, a auzit zgomotul și, de teamă să nu se trezească copiii, s-a dus în bucătărie, s-a urcat pe un taburet, a deschis oberlihtul și a tras încetișor rufele una cîte una. Apoi le-a atîrnat cu grijă deasupra plitei. Cu ocazia asta Feodor Mihailovici a văzut cămășile (care erau, bineînțeles, dintr-o pînză cenușie grosolană), s-a luat cu mîinile de cap ca pe urmă să rîdă mult de greșeala pe care a făcut-o. Cînd l-am întrebat de ce n-a trezit-o pe servitoare, mi-a răspuns : „Mi-era milă s-o scol, a obosit și ea peste zi, las-o să se odihnească“. Așa s-a purtat întotdeauna soțul meu cu servitorii, de la care nu cerea niciodată servicii în plus pentru sine.

Deosebit de mulțumit a fost Feodor Mihailovici atunci cînd, cu doi ani înainte de a muri, a izbutit să-mi cumpere niște cercei cu briliante. Au costat în jur de două sute de ruble și înainte de a-i cumpăra soțul meu s-a sfătuit cu P. F. Panteleev, un cunoscător în bijuterii. Țin minte că i-am pus pentru prima dată la o seară literară, la care a citit și soțul meu. În timp ce citeau alți scriitori, noi doi ședeam lîngă un perete împodobit cu oglinzi. Am observat deodată că soțul meu se uită undeva într-o parte și zîmbește, apoi s-a întors spre mine și mi-a șoptit entuziasmat : „Strălucesc, strălucesc superb !“ Briliantele mele în lumina puternică din sală străluceau frumos și soțul meu era încîntat ca un copil.

IV

ANUL 1876. BANII DATORAȚI LUI TURGHENIEV

Din anul 1876 mi-a rămas întipărită în memorie o mică neînțelegere, ce l-a tulburat mult pe soțul meu, care avusese cu două, trei zile înainte o criză de epilepsie. La Feodor Mihailovici venise un tînăr, Alexandr Feodorovici Otto (Oneghin), care locuia la Paris și care a adunat ulterior o colecție prețioasă de cărți și documente puș-kiniene. Dl. Otto îi spuse că prietenul său, Iv. S. Turgheniev, l-a însărcinat să treacă pe la Feodor Mihailovici și să încaseze banii pe care acesta îi datora. Soțul meu se miră și îl întrebă dacă Turgheniev n-a primit de la P.V. Annenkov cei cincizeci de taleri, pe care i-a dat acestuia pentru a fi remiși lui Turgheniev în luna iulie a anului trecut, cînd s-a întîlnit cu el în tren, în drum spre Rusia. Dl. Otto a confirmat primirea banilor de la Annenkov, dar a spus că Turgheniev ține minte că i-a trimis lui Feodor Mihailovici la Wiesbaden o sută și nu cincizeci de taleri și, prin urmare, socotește că Feodor Mihailovici îi mai este dator încă cincizeci de taleri. Soțul meu și-a închipuit că a greșit și, foarte tulburat, m-a chemat imediat.

— Spune-mi, Ania, cît îi sînt dator lui Turgheniev ? mă întrebă, după ce mi l-a prezentat pe musafir.

— Cincizeci de taleri !

— Sigur ? Ți-aduci bine aminte ? Nu te înșeli ?

— Țin minte perfect. Dealtfel, Turgheniev, în scrisoarea pe care ți-a trimis-o, a scris precis cîți bani ți-a expediat.

— Arată-mi scrisoarea, o ai ? ceru soțul meu.

Evident, n-aveam scrisoarea la îndemînă, dar am promis s-o găsesc și l-am rugat pe tînăr să treacă pe la noi după vreo două zile.

Feodor Mihailovici era foarte supărat de o posibilă greșeală din partea mea și era atît de neliniștit că m-am hotărît să găsesc scrisoarea, chiar dacă ar fi să caut toată noaptea. Neliniștea soțului meu mi s-a transmis și mie și am început să mă gîndesc dacă nu s-a ivit vreo neînțelegere. Din nefericire, corespondența soțului meu din anii

trecuți se găsea într-un haos desăvîrșit și a trebuit să răsfoiesc cel puțin trei-patru sute de scrisori pînă s-o găsesc, în sfîrșit, pe cea a lui Turgheniev. După ce a citit scrisoarea și s-a convins că nu e nici o greșeală din partea noastră, soțul meu s-a liniștit.

Dl. Otto a venit după două zile și i-am arătat scrisoarea lui Turgheniev. A fost foarte jenat și ne-a rugat să-i dăm scrisoarea ca s-o arate lui Turgheniev, promițîndu-ne că ne-o va înapoia.

După vreo trei săptămîni, Dl. Otto a venit din nou la noi și ne-a adus scrisoarea, dar nu cea pe care i-am dat-o, ci chiar scrisoarea pe care a scris-o Feodor Mihailovici din Wiesbaden și în care îl roagă pe Turgheniev să-l împrumute cu cincizeci de taleri [81]. Astfel, neînțelegerea s-a lămurit, spre marea noastră satisfacție. De suferit a suferit A.F. Otto, care mi-a scris cu multi ani mai tîrziu (în scrisoarea din 19 decembrie 1888) * următoarele :

„Scurta mea cunoștință cu Feodor Mihailovici a avut la bază o neplăcută neînțelegere pentru el, neînțelegere la care am participat fără să vreau. Eu sînt persoana care am venit la dumneavoastră, atunci, de mult de tot, pe vremea cînd locuiați la Peski. Am venit într-o perioadă grea pentru dumneavoastră din punct de vedere material, agravată de boala lui Feodor Mihailovici, cu o misiune din partea prietenului meu, Iv. S. Turgheniev, și anume de a primi banii pe care-i datora Feodor Mihailovici. Am trecut prin cîteva momente grele pentru că dumneavoastră mi-ați expus cu bună credință cum stăteau lucrurile, ca mai tîrziu, Feodor Mihailovici să-mi demonstreze, tulburat și supărat, că cererea lui Ivan Sergheevici era mai mult decît nedreaptă. Cu acea brutalitate nefericită care-mi este caracteristică, i-am scris atunci o scrisoare tăioasă lui Ivan Sergheevici. Lucrurile s-au lămurit : Ivan Sergheevici și-a recunoscut greșeala, dar eu aproape că i-am pierdut prietenia, cum se întîmplă întotdeauna cu o a treia persoană, amestecată în cearta altor două".

---

* Și scrisoarea lui Feodor Mihailovici și scrisoarea d-lui Otto s-au păstrat. (N. aut.)

V

ANUL 1877. PIERDEREA BLĂNII

La începutul lui 1877, s-a petrecut un „eveniment", mulțumită căruia am putut cunoaște cum merg treburile la poliția de atunci din capitală : mi s-a furat noua mea blană de vulpe.

Trebuie să spun că atunci cînd ne-am întors în Rusia, am continuat să port iarna paltonul meu scurt din blană cenușie de miel, pe care l-am purtat și la Dresda. Feodor Mihailovici se îngrozea cînd vedea cît sînt de ușor îmbrăcată și-mi prorocea o răceală zdravănă cu toate urmările ei. Desigur, paltonul nu mergea pentru gerurile din decembrie și ianuarie și pe frig mare eram nevoită să-mi pun peste palton un șal gros, ceea ce-mi dădea o înfățișare puțin atrăgătoare. Dar în primii ani ai întoarcerii noastre în Rusia trebuia să ne gîndim în primul rînd la achitarea datoriilor, care ne neliniștea atît, astfel că problema, ce se punea în fiecare toamnă, a unei blăni călduroase, n-a putut fi rezolvată. În fine, la sfîrșitul anului 1876, s-a ivit posibilitatea să ne realizăm vechea noastră dorință și țin minte cît l-a preocupat pe Feodor Mihailovici această măruntă chestiune de familie. Știind cît sînt întotdeauna de zgîrcită cu toaletele mele, a hotărît să se ocupe singur de acest lucru : m-a dus la magazinul de blănuri al lui Zezerin (astăzi al lui Mertens, unde era dată la păstrare întotdeauna în timpul verii blana lui Feodor Mihailovici) și l-a rugat pe vînzătorul-șef să ne aleagă „cinstit" niște blănuri de vulpe pentru șubă și un guler de jder. Vînzătorul (un admirator al talentului soțului meu) a adus o grămadă de blănuri de vulpe și după ce ne-a arătat defectele și calitățile lor, ne-a ales cîteva fără cusur pentru prețul fixat (o sută de ruble). Gulerul de jder, cumpărat aproximativ cu același preț, s-a dovedit a fi excelent. Tot acolo am găsit și eșantioane de atlaz negru de mătase pentru căptușeală, pe care Feodor Mihailovici le-a cercetat la lumină ca să vadă și culoarea, și trăinicia. Cînd a venit vorba de model (pe atunci abia începuse moda pelerinelor), Feodor Mihailovici a cerut să i se arate noul model și a început

să protesteze pe loc împotriva acestei mode „stupide". Iar cînd vînzătorul i-a spus în glumă că pelerina a fost inventată de un croitor care a vrut să scape de nevastă-sa, soțul meu i-a ripostat :

— Eu nu vreau deloc să scap de nevastă, așa că faceți-i un lucru ca pe vremuri — un palton cu mîneci !

Văzînd cît îl preocupă paltonul meu, am fost de acord. Cînd după două săptămîni mi s-a adus șuba și am îmbrăcat-o, Feodor Mihailovici mi-a spus mulțumit :

— Ei, acum arăți exact ca o negustoreasă din Zamoskvorecie ! [82] Acum nu mai mi-e teamă că ai să răcești.

Și iată că blana „realizată" după atîția ani de așteptare și după atîtea emoții, a fost furată !

S-a întîmplat asta în plină zi, într-un răstimp de vreo zece minute. M-am întors acasă din oraș și, auzind că Feodor Mihailovici s-a sculat și că a întrebat de mine, m-am grăbit să mă duc la el în cabinet și am lăsat blana în vestibul, pe cuier, deși de obicei o duceam în camera mea. După ce am vorbit cu soțul, m-am întors în vestibul, dar blana nu mai era. S-a stîrnit zarvă ; amîndouă fetele erau în bucătărie și mi-au spus că n-au văzut pe nimeni. Ne-am uitat la ușa de la intrarea principală — era descuiată. Probabil că fata care mi-a ajutat să-mi scot blana, a uitat să încuie ușa și hoțul a profitat de această neatenție.

Feodor Mihailovici era foarte necăjit de pierderea paltonului, cu atît mai mult cu cît mai erau două luni de vreme rece. Iar eu eram pur și simplu disperată, „tunam și fulgeram", certam servitoarele, mă ocăram și pe mine că am lăsat blana în vestibul. L-am chemat pe portarul principal și acesta a anunțat poliția de furtul blănii. Seara a venit un polițist ca să interogheze servitoarele și m-a sfătuit să mă duc personal la poliție pentru a cere să se facă o anchetă mai serioasă.

A doua zi dimineață, m-am dus pe strada Ofițerskaia. Datorită numelui meu am fost primită imediat de un șef. (Cît a fost în viață soțul meu, numele meu producea întotdeauna impresie în instituțiile oficiale : „e scriitor, te pomenești că ne mai și dă la ziar !").

Am fost ascultată cu atenție și funcționarul mă întrebă pe cine bănuiesc.

I-am spus că sînt sigură de servitoare, pe amîndouă le-am adus din Staraia Russa, lucrează la mine de trei ani și au fost întotdeauna foarte corecte. Nu bănuiesc nici pe altcineva.

— Spuneți-mi, primiți mulți vizitatori ? întrebă funcționarul.

— Cunoscuții noștri, și mai vin și curierii de la librării, după cărți și reviste. Dar aceștia intră întotdeauna prin bucătărie, iar ieri n-a fost nimeni.

— Dar nu trec pe la dumneavoastră și pomanagii, vreau să spun — cei care cer de pomană ?

— Vin și chiar mulți. Trebuie să vă spun că soțul meu e un om deosebit de bun și că nu refuză să ajute pe cineva, pe cît se poate, bineînțeles. Dacă se întîmplă ca soțul meu să nu aibă mărunțiș și să i se ceară de pomană, undeva pe aproape de casă, atunci îi aduce pe cerșetori cu el și le dă bani. Vizitatorii aceștia au început să vină singuri și, aflînd cum îl cheamă pe soțul meu, mulțumită unei tăblițe bătute pe ușă, întrebau de el. Bineînțeles, că ieșeam eu ; ei începeau să-mi vorbească despre sărăcia lor și le dădeam treizeci, patruzeci de copeici. Nu sîntem prea bogați, dar un ajutor ca acesta puteam să-l dăm totdeauna.

— Cineva dintre cerșetorii ăștia v-a și furat blana, spuse funcționarul.

— Nu cred. Dați-mi voie să-i apăr pe săracii mei, replicai eu, deși sînt foarte agasanți și-mi răpesc mult timp, dar nu cred să fie hoți : prea au niște figuri nefericite și umilite.

— O să vedem îndată, spuse șeful. Ivanov, adu-mi albumul.

Ajutorul aduse un album gros și-l puse pe masă, în fața mea.

— Nu vreți să vă uitați ? spuse el. Poate vedeți vreo față cunoscută.

Curioasă, am început să mă uit și chiar pe pagina a treia am văzut o figură cunoscută.

— Dumnezeule ! exclamai eu. Pe omul acesta îl cunosc bine. A venit deseori la noi. A fost și ăsta și ăsta, repetam eu pe măsură ce întorceam filele albumului. Și sub fotografia fiecărui „cunoscut" de-al meu scria : „Hoț

de vestibuluri", iar sub una din fotografii, cu un chip de asemenea foarte bine cunoscut, scria : „Spărgător, prins cu armă de foc".

Eram uluită : oamenii care veneau adesea pe la noi, cu care discutam de obicei singură, s-au dovedit a fi hoți, chiar ucigași, care ar fi putut nu numai să ne jefuiască, dar să ne și omoare, periclitînd tihna familiei noastre. Mă trecu un fior de groază : oamenii aceștia vor continua să vină la noi și nimic nu ne garantează că pe viitor nu ne amenință un pericol de moarte. Chiar dacă, de acum încolo, n-o să-i mai ajutăm, am putea prin asta să-i înrăim și să atragem pericolul asupra noastră.

Am rămas cîteva clipe copleșită.

— Ce rău îmi pare, spusei eu, că soțul meu nu vede portretele acestor oameni, pe care-i cunoaște la fel de bine ca și mine ; altfel, probabil, n-o să creadă că sînt hoți.

— Dacă vreți, puteți să vă alegeți fotografiile celor pe care-i cunoașteți. Noi le avem în dublu exemplar. O să vă fie de folos și iată cum : dacă cineva dintre ei va veni la dumneavoastră, să le spuneți că ați fost la poliție și că vi s-au dat fotografiile lor ; vă rog să mă credeți că vor transmite celorlalți și timp de un an de zile veți scăpa de vizitele lor.

M-am bucurat rar de un cadou cum m-am bucurat de primirea acestei colecții remarcabile, pe care o păstrez și acum. La despărțire, amabilul funcționar mi-a promis să-mi trimită un agent experimentat, care se prea poate să-mi găsească haina furată, datorită mai ales faptului că acum se știe în ce mediu trebuie căutat hoțul.

Feodor Mihailovici a fost nu mai puțin uluit cînd a văzut fotografiile și mențiunile de sub ele atît de grăitoare. Pe unii dintre ei îi cunoștea foarte bine, deoarece îi întîlnise adesea în timpul plimbărilor sale de seară pe lîngă porțile spitalului prințului Oldenburgski, unde cerșeau bani de la trecători pentru niște copii și nepoți inexistenți, decedați chipurile la spitalul de copii. Lui Feodor Mihailovici i s-au adresat tot cu cereri dintr-astea și el, deși știa că cerșesc sub niște pretexte născocite, nu refuzase niciodată să-i ajute.

Colecția de fotografii ce mi-a fost dăruită mi-a prins într-adevăr bine. Trebuie să spun că în prima lună după furt, n-am mai fost deranjați cu cereri de ajutor. Apoi a apărut unul dintre cei mai sîcîitori cerșetori, pe care, în cei doi ani cît ne-a tot vizitat, l-am ajutat cu micile sume pe care i le-am dat, s-o îngroape nu numai pe mama lui, dar și cîteva mătuși. A venit din nou cu rugămintea să-l ajutăm să cumpere medicamente pentru o mătușă bolnavă. Din prevedere, am chemat-o pe Lukeria (o fată înaltă) și i-am cerut treizeci de copeici, pe care ea i-a și pus pe masă, apoi i-am spus sever „hoțului de vestibuluri" :

— Ascultă, ia aceste treizeci de copeici și te rog să nu mai vii la noi. De curînd, mi s-a furat o blană și m-am adresat poliției, iar acolo mi s-au dat fotografiile „hoților de vestibuluri" și mi-au spus să declar la poliție pe toți care vin la mine să cerșească. Nu știu cum se face, dar printre portretele de acolo figurează și al dumitale. Vrei să-l vezi ?

— Nu, de ce să vă deranjați, spuse vizitatorul și dispăru într-o clipă, lăsînd pe masă pînă și banii pe care i-am dat. Probabil că acesta a comunicat tovarășilor săi cele petrecute, pentru că de atunci multă vreme n-a mai venit nimeni. Iar Feodor Mihailovici, tot de atunci, n-a mai adus pe nimeni de pe stradă și dacă n-avea la el mărunțiș îl ruga pe cerșetor să aștepte la intrarea în casă și-i trimitea bani cu servitoarea.

Agentul care mi-a fost promis de poliție a venit a doua zi și m-a pus să-i povestesc în cele mai mici amănunte tot ce s-a întîmplat, interogîndu-mă cu un aer misterios despre lucrurile cele mai inutile. Printre altele, l-am întrebat pe agent dacă se găsesc des lucrurile furate, la care acesta mi-a răspuns :

— Doamnă, asta depinde mai ales de faptul dacă păgubașul dorește sau nu să-și reprimească lucrul.

— Cred că oricine dorește.

— Să zicem, unii, însă, își dau mai mult interes, alții mai puțin. De pildă, prințului G. i s-au furat bijuterii în valoare de cinci mii de ruble. Mi-a spus direct : găsește-mi lucrurile și ai zece la sută. Ei bine, lucrurile s-au

găsit. Orice agent vrea să știe că munca lui neprecupețită va fi răsplătită.

Și agentul mi-a mai dat două, trei exemple. M-am dus pentru cîteva clipe la soțul meu și i-am spus că, probabil, trebuie să-i promit și eu zece procente și să-i dau în contul lor măcar cinci ruble. Feodor Mihailovici a clătinat din cap și mi-a spus că n-o să iasă nimic din cercetările astea. M-am întors la agent, i-am promis zece procente și i-am dat o hîrtie de cinci ruble, după care acesta mi-a promis să ia imediat cele mai urgente măsuri.

După vreo două zile, agentul a venit din nou și m-a informat că se află pe urmele hoțului, dar că nu-mi destăinuiește numele lui, de teamă ca acesta să nu prindă cumva de veste. A început să mă întrebe din nou despre tot felul de amănunte inutile și mi-a răpit o oră. Presupunînd că după ce va lua mita va pleca mai repede, i-am dat cinci ruble și i-am spus că sînt foarte ocupată și că-l rog să vină numai atunci, cînd va avea să-mi comunice într-adevăr ceva important.

A trecut vreo săptămînă și jumătate și odată, cînd stăteam cu soțul meu în sufragerie, intră în fugă Lukeria, strigînd :

— Bucurați-vă, doamnă, s-a găsit blana dumneavoastră ! Agentul ne-a spus. Vine și el îndată.

Evident, ne-am bucurat cu toții. Agentul ne-a înștiințat că hoțul mi-a amanetat șuba la Societatea pentru amaneturi (de pe Moika), că s-a găsit la el chitanța de amanet și că Societatea este obligată să-mi restituie gratuit șuba, dacă voi dovedi că-mi aparține. Îmi spuse că trebuie să-mi revendic imediat drepturile și mi-a propus să merg îndată cu el la Societate și să-mi iau șuba.

Lui Feodor Mihailovici nu i-a plăcut deloc propunerea agentului, i-a spus că ar dori să se ducă el, dar acesta a refuzat, afirmînd că soțul meu, ca bărbat, n-ar putea să recunoască toate particularitățile blănii furate. Atît de mult doream să-mi recapăt paltonul, încît l-am convins pe soțul meu să-mi dea voie să mă duc cu agentul și, ca să nu fiu cumva văzută de vreun cunoscut, mi-am acoperit fața cu o voaletă deasă. Și iată-mă, într-o zi însorită, traversînd tot centrul Petersburgului în compa-

nia agentului de poliție, gîndindu-mă și rîzînd, în sinea mea, la ideea că toți hoții capitalei, care se plimbau pe bulevardul Nevski, erau nedumeriți — cine era necunoscuta delincventă pe care o ducea binecunoscutul lor agent de poliție.

Am ajuns la Moika și am vrut să-i plătesc birjarului, dar agentul mi-a spus că o să mai am nevoie de acesta ca să mă ducă acasă după ce-mi voi primi șuba. I-am spus birjarului să mă aștepte. Am intrat la direcție, am fost conduși într-o cameră separată și după vreo zece minute a fost adusă o șubă din blană de vulpe. Din prima privire mi-am dat seama că e un lucru străin și i-am spus-o agentului.

— Uitați-vă mai bine, mă rugă el, poate c-o recunoașteți, uitați-vă la mîneci, doamnele recunosc mai degrabă după mîneci.

Agentul a fost chemat pentru o clipă de cineva și, deodată, mi-a sărit în ochi eticheta societății, cusută la poala șubei. M-am aplecat să citesc ce scrie acolo și nu mică mi-a fost indignarea, cînd am văzut, pe etichetă, că șuba a fost amanetată în noiembrie 1876, deci cu patru luni înainte ca șuba mea să fi fost furată. Era limpede că agentul o știa, dar a scontat că eu fie n-o să recunosc obiectul, fie c-o să fiu gata să iau șuba altcuiva, dacă tot nu mi-o găsesc pe a mea Cînd agentul s-a întors, i-am arătat eticheta și în fața directorului Societății i-am exprimat răspicat indignarea mea față de vădita lui înșelătorie. Agentul, șocat, s-a îndepărtat și a început să se uite la vitrine. Cînd am ieșit de la Societate, i-am spus birjarului că nu mai merg cu el și l-am întrebat cît sînt datoare pentru drumul de la bulevardul Greceski și pentru așteptare. Cît am fost de furioasă, cînd mi-a spus birjarul că-i sînt datoare șapte ruble, pentru că a umblat de dimineață cu „domnul" și că acesta, care ieșise acum cîteva clipe din clădire, i-a spus că „doamna va achita totul". A trebuit, evident, să plătesc cît a pretins. Astfel s-a adeverit prezicerea lui Feodor Mihailovici și n-a ieșit nimic din cercetările pe care le-am întreprins pentru găsirea blănii. La costul blănii pierdute a trebuit să mai adaug șaptesprezece ruble, cheltuite pe agent. După părerea soțului meu, n-avea nici un sens să mă plîng de

agent amabilului funcționar care mi l-a recomandat : ne-ar fi trimis un alt agent și bătaia de cap s-ar fi reluat de la început. Lucrul cel mai bun era să mă împac cu pierderea și să-mi dau cuvîntul ca în viitor să nu mai apelez la ajutorul acestei onorabile instituții.

VI

ANUL 1877. CUMPĂRAREA CASEI. CĂLĂTORIA LA MIROPOLIE. PREZICEREA D-NEI FIELD

La începutul anului 1877 am primit o veste care ne-a întristat mult : a murit A.K. Gribbe, proprietarul acelei vile din Staraia Russa, în care am stat în ultimele patru veri. Îl regretam sincer pe bunul bătrîn care s-a purtat întotdeauna atît de bine cu familia noastră, și apoi ne întrebam cine va fi noul proprietar al vilei, și dacă va dori să ne-o mai închirieze vara. Era o chestiune importantă pentru noi : în cei cinci ani de cînd mergeam la Staraia Russa am apucat s-o îndrăgim și să apreciem folosul pe care apele minerale și nămolul îl aduceau copiilor noștri. Am fi vrut și în viitor să ne folosim de ele. Dar, în afara orașului propriu-zis, ne-a plăcut și vila lui Gribbe și credeam că ne va fi greu să găsim ceva care să se apropie de calitățile ei. Vila d-lui Gribbe nu era o casă orășenească, era mai curînd un conac, cu un mare parc umbros, cu grădină de zarzavaturi, magazii, pivniță ș.a. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea mai ales excelenta baie rusească [83], care se afla în grădină și el, care nu era amator de cadă, o utiliza adesea.

Vila lui Gribbe se afla și se mai află la marginea orașului, în apropiere de Kolomeț, pe malul rîului Pererîtița, de-a lungul căreia se înșiruie, de o parte și de alta, uriașii ulmi sădiți încă pe vremea lui Arakceev. Pe cele două părți ale casei (de-a lungul parcului) sînt niște alei largi și numai o latură a grădinii se învecinează cu parcul alăturat lor. Feodor Mihailovici se temea de incendiile care pustiau uneori cu totul orașele noastre de lemn (Orenburgul) și ținea mult la izolarea vilei noastre. Îi plăcea și parcul nostru umbros și curtea mare și pavată, prin care-și făcea plimbările, atît de necesare pentru

sănătate, pe vreme ploioasă, cînd tot orașul se cufunda în noroi și era imposibil să mergi pe străzile nepavate. Mai ales, însă, ne plăceau camerele nu prea mari, dar bine distribuite, cu mobila lor veche, grea, din lemn de mahon, cu atmosfera lor caldă și intimă. Apoi faptul că acolo s-a născut dragul nostru Alioșa, ne făcea să ne simțim ca acasă. Un timp am fost neliniștiți că am putea pierde colțișorul nostru îndrăgit, dar în curînd lucrurile s-au lămurit : moștenitoarea, doamna Gribbe, pleca din oraș și a hotărît să-și vîndă casa, cerînd pentru ea (împreună cu mobila și chiar cu zece stînjeni de lemne) o mie de ruble, ceea ce li s-a părut foarte scump locuitorilor din Russa. Pe vremea aceea nu aveam bani, dar nu voiam să pierdem vila, așa că l-am rugat pe fratele meu Ivan Grigorievici să cumpere casa pe numele său, cu condiția să ne-o revîndă cînd vom avea fonduri. Fratele meu mi-a îndeplinit rugămintea și a cumpărat casa, iar eu, după moartea soțului meu, am cumpărat-o pe numele meu.

Mulțumită acestei achiziții, noi, după cum spunea soțul meu, „ne-am aflat un cuib", unde ne refugiam bucuroși de cum se desprimăvăra și de unde nu voiam să mai plecăm nici toamna tîrziu. Feodor Mihailovici socotea că vila noastră din Staraia Russa era locul repausului său fizic și moral și țin minte că lăsa totdeauna pentru Staraia Russa lectura cărților preferate și interesante, întrucît acolo izolarea la care ținea atît de mult era arareori deranjată de vizitatori nedoriți.

În anul 1877, am continuat să edităm *Jurnalul unui scriitor* și, deși succesul său, moral și material, sporea, sporeau și greutățile legate de editarea unei reviste lunare, adică expedierea revistei, ținerea registrelor de abonamente, corespondența cu abonații etc. etc. Deoarece nu aveam ajutoare (în afara curierului), oboseam teribil și asta s-a reflectat asupra sănătății mele, robustă pînă atunci. În ultimii doi ani am slăbit mult și am început să tușesc. Bunul meu soț, care fusese întotdeauna atent cu starea sănătății mele, a insistat pentru o odihnă absolută în timpul verii, deoarece, însă, nu puteam să am parte de o asemenea odihnă la Staraia Russa, unde trebuia să mă ocup de întreaga gospodărie, a hotărît să

primească invitația fratelui meu de a petrece toată vara în satul său. La începutul lui mai am plecat cu întreaga familie în gubernia Kursk, la moșia fratelui meu „Malîi Prikol", în apropierea orașului Miropolie.

Îmi aduc aminte limpede de lunga noastră călătorie de atunci, cu opriri la Moscova și la marile stații de cale ferată, unde trenul nostru trebuia să stea ore întregi, din cauza trupelor care se deplasau spre front.[84] La toate gările, Feodor Mihailovici cumpăra la bufet chifle, turtă dulce, țigări, chibrituri, pe care le ducea în vagoane și le împărțea soldaților, iar cu unii dintre ei discuta vreme îndelungată.

Amintindu-mi această călătorie, trebuie să spun că am fost întotdeauna uimită că Feodor Mihailovici, care se enerva adesea în viața cea de toate zilele, era un tovarăș de drum atît de comod și de răbdător : de acord cu orice, n-avea nici un fel de pretenții, dimpotrivă căuta să ne mai scutească, pe mine și dădaca, de grija copiilor, care oboseau repede pe drum și începeau să facă mofturi. Eram de-a dreptul uluită de capacitatea soțului meu de a-i liniști pe copii : cum începea vreunul din ei să facă nazuri, Feodor Mihailovici apărea din colțul său (se așeza în același vagon cu noi, dar mai retras), lua copilul la el și-l liniștea într-o clipă. Avea o pricepere deosebită de a vorbi cu copiii, de a le înțelege păsurile, de a le cîștiga încrederea (și asta chiar cu copii străini, întîlniți întîmplător) și să capteze atît de mult interesul copilului, încît acesta devenea într-o clipă vesel și ascultător. Îmi explicam aceasta prin marea lui dragoste pentru copii, dragoste care-i spunea ce anume trebuie să facă într-o împrejurare sau alta.

La sfîrșitul lui iunie, Feodor Mihailovici a trebuit să plece de la țară la Petersburg pentru a redacta și a tipări numărul de vară, dublu, din *Jurnalul unui scriitor* — pentru mai și iunie. Am mers și eu cu el pînă la stația Korenevo, de unde am plecat cu cei doi copii mai mari la Kiev, în pelerinaj. Soțul meu acorda o mare însemnătate în educația copiilor săi impresiilor puternice și luminoase căpătate în fragedă copilărie. Știind că voiam de multă vreme să mă duc la Kiev și să mă închin sfintelor moaște care se aflau acolo, soțul meu mi-a propus

să mă folosesc de absența lui pentru această călătorie, ceea ce am și făcut.

Feodor Mihailovici s-a descurcat bine cu editarea și expedierea numărului de vară al *Jurnalului unui scriitor*, dar spre regretul meu a fost foarte neliniștit din pricina neprimirii vreme îndelungată a scrisorilor de la mine. Îl irita mai ales faptul că eu, conform înțelegerii între noi doi, îi trimiteam scrisorile prin portarul principal al casei noastre. Sub influența unei crize de epilepsie, soțul meu a uitat de înțelegerea noastră, ca și de faptul că dacă i-aș fi trimis scrisorile direct pe numele lui, atunci poșta centrală, în urma dispoziției primite în primăvară, ar fi trimis scrisorile mele la Mîropolie, cum proceda cu numeroasa corespondență pe care o primea soțul meu la Petersburg.

În ultimii ani, Feodor Mihailovici și-a exprimat de multe ori regretul că nu reușește nici cum să treacă pe la Darovoie, moșia răposatei sale mame, locul unde, în copilărie, își petrecea verile. Pentru că Feodor Mihailovici se simțea bine în vara lui 1877, l-am convins ca la întoarcere de la Petersburg să se oprească la Moscova și de acolo să meargă la Darovoie. Feodor Mihailovici așa a și făcut și a stat la sora lui, V.M. Ivanova (la care trecuse moșia), două zile. Rudele lui mi-au povestit mai tîrziu că în timpul cît a stat acolo, a vizitat locurile cele mai diverse din parc și din împrejurimi, locuri scumpe amintirilor sale, și chiar a mers pe jos pînă la „Cermașnia" (la vreo două verste de conac), crîngul său favorit din copilărie, cu numele căruia a botezat mai tîrziu crîngul din *Frații Karamazov*. Feodor Mihailovici a trecut și pe la casele țăranilor de o vîrstă cu el ; pe mulți dintre ei îi mai ținea minte. Aceștia, ca și bătrînii și bătrînele care-și aminteau de el, îl primeau cu bucurie, îl chemau în casă și-l tratau cu ceai. Călătoria la Darovoie i-a trezit multe amintiri pe care soțul meu ni le-a povestit la întoarcere cu însuflețire. Le-a promis copiilor să-i ducă neapărat la Darovoie ca să le arate locurile sale preferate din parc. În 1884, ca să îndeplinesc dorința soțului meu de a le arăta copiilor locul unde și-a petrecut copilăria, am plecat cu toții la Darovoie și, la indicația rudelor

sale, am fost pretutindeni pe unde a umblat pentru ultima dată Feodor Mihailovici.

Vara lui 1877 a fost pentru noi veselă și liniștită și ne părea rău doar de faptul că n-am putut să rămînem la țară și în septembrie. Trebuia, însă, să publicăm un număr dublu, de vară, pentru iulie și august, și la sfîrșitul lui august ne-am întors la Petersburg.

A început viața obișnuită, plină de frămîntări cotidiene. Zilnic, Feodor Mihailovici era vizitat de persoane cunoscute și necunoscute. În toamna aceea ne vizita des un mare admirator al soțului meu, scriitorul Vsev. Serg. Soloviov.[85] Odată, venind la noi, i-a povestit lui Feodor Mihailovici că a cunoscut o doamnă interesantă, doamna Field, care, după ce i-a ghicit cu mare exactitate trecutul, i-a prezis unele lucruri, care, spre uimirea lui, s-au și îndeplinit. Cînd Soloviov a plecat acasă, împreună cu el a ieșit și soțul meu, care făcea în timpul serii plimbări lungi. Pe drum, l-a întrebat pe Soloviov dacă doamna Field locuiește departe și, aflînd că stă prin apropiere, i-a propus să treacă pe la ea chiar atunci. Soloviov fu de acord și cei doi s-au dus la ghicitoare. D-na Field n-avea habar, bineînțeles, cine e necunoscutul ei oaspete, dar ceea ce i-a prezis lui Feodor Mihailovici s-a îndeplinit întocmai. D-na Field i-a prezis soțului meu că în curînd îl așteaptă o mare glorie, pe care nici nu și-o poate imagina și această prezicere s-a îndeplinit în timpul sărbătoririi lui Pușkin.[86] S-a realizat, din nefericire, și trista ei prezicere că în curînd soțul meu va trece printr-o grea nenorocire de familie — a murit dragul nostru Alioșa! Despre această prezicere tristă a ghicitoarei, Feodor Mihailovici mi-a vorbit după ce s-a întîmplat nenorocirea.

Pe măsură ce se apropia sfîrșitul anului, Feodor Mihailovici a început să se gîndească dacă să continue sau nu în anul următor editarea *Jurnalului unui scriitor*. Soțul meu era pe deplin mulțumit de succesul bănesc al acestei reviste; atitudinea cititorilor față de el, o atitudine sinceră și plină de încredere, exprimată în corespondența și în vizitele numeroaselor persoane necunoscute, era foarte valoroasă pentru el, dar nevoia unei creații literare a biruit și Feodor Mihailovici hotărî să suspende

pentru doi, trei ani editarea *Jurnalului unui scriitor* și să înceapă lucrul la un nou roman. Care au fost problemele literare ce-l frămîntau și preocupau pe soțul meu, putem să judecăm după carnetul de note, găsit după moartea lui, în care a scris pe 24 decembrie 1877 :

„Memento. — Pentru toată viața.
1. Să scriu o carte despre Candidul rus.
2. Să scriu o carte despre Isus Hristos.
3. Să-mi scriu memoriile.
4. Să scriu poemul *Sorokovini*.
(Toate acestea, în afara ultimului roman și a plănuitei editări a *Jurnalului*, reprezintă o muncă de minimum zece ani, iar eu am acum 56)."

ÎN LEGĂTURĂ CU ANUL 1877

La mijlocul lui aprilie Feodor Mihailovici a trebuit să se ducă pentru nu mai știu ce chestiune la Banca de Stat. Fiindu-mi teamă că soțului meu îi va fi greu să găsească acel serviciu al băncii de care avea nevoie, i-am propus să-l însoțesc. Cînd am trecut pe Nevski, am văzut că oamenii se adună în jurul vînzătorilor de ziare. Am oprit trăsura, m-am strecurat prin mulțime și am cumpărat declarația proaspăt tipărită. Era „Manifestul imperial privind intrarea trupelor rusești pe teritoriul Turciei, dat la Chișinău, la 12 aprilie 1877". Se aștepta de multă vreme acest act oficial. Declararea războiului a devenit deci un fapt. După ce a citit manifestul, Feodor Mihailovici a spus birjarului să ne ducă la Kazanski Sobor. În catedrală era multă lume și se slujeau încontinuu tedeumuri în fața icoanei Maicii Domnului din Kazan. Feodor Mihailovici a dispărut imediat în mulțime. Știind că în momentele solemne îi place să se roage în liniște, fără martori, nu m-am dus după el și abia după o jumătate de oră l-am găsit într-un colț al catedralei, atît de cufundat în rugăciune și atît de transpus sufletește, că la început nici nu m-a recunoscut. De mers la bancă nici nu mai putea fi vorba, atît de tare îl zguduise pe Feodor Mihailovici evenimentul petrecut și gîndul la consecințele lui pentru

patria pe care o iubea profund. Soțul meu a pus manifestul printre hîrtiile sale cele mai importante și se mai găsește și astăzi în arhiva sa.

VII
ANUL 1877

În noiembrie 1877, Feodor Mihailovici fusese foarte trist : N.A. Nekrasov, care suferea de multă vreme de o boală chinuitoare, era pe moarte. Pe soțul meu îl legau de Nekrasov amintirile tinereții și începutul carierei sale literare.[87] Nekrasov fusese unul dintre primii oameni care au recunoscut talentul soțului meu și a contribuit la succesul său în lumea intelectuală a vremii. E drept, mai tîrziu convingerile lor politice i-au despărțit, iar în cel de al șaptelea deceniu între revistele *Vremea* și *Sovremennik* s-a dus o aspră luptă polemică. Dar Feodor Mihailovici nu ținea minte răul și cînd Nekrasov i-a propus să-i publice un roman în *Otecestvenniie zapiski*, a fost de acord și și-a reluat relațiile amicale cu prietenul tinereții sale. Nekrasov i-a răspuns cu sinceritate. Aflînd că Nekrasov e grav bolnav, Feodor Mihailovici începu să-l viziteze des, ca să fie la curent cu evoluția bolii. Uneori, dacă bolnavul dormea, lăsa vorbă numai să i se transmită salutările sale cordiale. Cîteodată, soțul meu îl găsea pe Nekrasov treaz și atunci acesta îi citea ultimele sale poezii. Odată, arătîndu-i una dintre ele — *Nefericiții*[88] (sub titlul de *Krot*) i-a spus : „Asta am scris-o despre dumneata !", ceea ce l-a mișcat mult pe Feodor Mihailovici. În general, ultimele întîlniri cu Nekrasov i-au lăsat soțului meu o impresie profundă, și de aceea cînd la 27 decembrie a aflat de moartea lui Nekrasov, a fost mîhnit pînă în adîncul sufletului. Toată noaptea a citit cu voce tare poeziile poetului decedat, fiind sincer încîntat de multe dintre ele și apreciindu-le drept perle ale poeziei ruse. Văzîndu-l foarte agitat și fiindu-mi teamă de o criză de epilepsie, am stat pînă dimineață în cabinetul său și din povestirile lui am aflat cîteva întîmplări din tinerețea lor, pe care nu le cunoșteam.

Feodor Mihailovici a asistat la parastasele ce s-au slujit pentru Nekrasov și a hotărît să se ducă de asemenea la scoaterea corpului din casă și la înmormîntare. La 30 decembrie, dimineața devreme, ne-am dus în strada Liteinaia, la casa lui Kraevski, unde a locuit Nekrasov, și aici am văzut mult tineret cu coroane de laur în mîini. Feodor Mihailovici a condus sicriul pînă la strada Italianskaia ; cum, însă, era riscant să meargă cu capul gol pe ger, l-am convins să plecăm acasă și după două ore să ne ducem la mănăstirea Novodevici, pentru prohod. Așa am și făcut și la amiază am fost la mănăstire.

După ce am stat o jumătate de oră în biserica încălzită, Feodor Mihailovici a vrut să iasă la aer. Cu noi a ieșit și Or. F. Müller [89] și ne-am dus împreună să căutăm mormîntul lui Nekrasov. Liniștea cimitirului i-a creat lui Feodor Mihailovici o stare de împăcare și mi-a spus : „Cînd am să mor, Ania, îngroapă-mă aici sau unde vrei tu, numai să nu mă îngropi în cimitirul Volkovo, în Parcelele destinate scriitorilor. Nu vreau să zac între dușmanii mei, destule am îndurat de la ei în timpul vieții !“

Mi-era foarte greu să ascult dispozițiile privitoare la înmormîntare ; am început să-l asigur că e pe deplin sănătos și că n-are de ce să se gîndească la moarte. Vrînd să-i alung tristețea, am început să brodez pe tema viitoarei sale înmormîntări, implorîndu-l să trăiască cît mai mult.

— Bine, dacă nu vrei cimitirul Volkovo, am să te îngrop în Nevskaia Lavra, alături de Jukovski, la care ții atît de mult. [90] Te rog, însă, să nu mori ! Am să chem coriștii din Nevskaia Lavra, liturghia o să fie făcută de un arhiereu, chiar de doi. Și știi, am să fac în așa fel, ca să te conducă pe ultimul drum nu numai mulțimea asta uriașă de tineret, ci tot Petersburgul, șaizeci-optzeci de mii de oameni. Și o să fie de trei ori mai multe coroane. Vezi ce înmormîntare strălucită promit să-ți fac, dar cu o singură condiție — să trăiești încă mulți, mulți ani ! Altfel, am să fiu prea nefericită !

Am făcut special niște promisiuni hiperbolice, știind că asta poate să-l distragă pe Feodor Mihailovici de la

gîndul care-l chinuia atunci și într-adevăr am reușit s-o fac. Feodor Mihailovici mi-a zîmbit și mi-a spus :

— Bine, bine, am să caut să trăiesc cît mai mult !

Or. F. Müller a spus ceva despre imaginația mea bogată și discuția a trecut la altceva *.

La mormîntul lui Nekrasov, tineretul, strîns în jur, a cerut, după cuvîntările colaboratorilor revistei *Otecestvennîie zapiski,* să-și spună cuvîntul și Dostoievski. Feodor Mihailovici, profund emoționat, a rostit cu o voce întretăiată o scurtă cuvîntare, în care a glorificat talentul poetului decedat și a arătat cît de mare este pierderea pe care o suportă literatura rusă odată cu dispariția lui. Au fost, după părerea multora, cele mai simțite cuvinte spuse la mormîntul deschis al lui Nekrasov. Cuvîntarea aceasta, mult amplificată, a fost publicată în numărul din

---

* Au trecut trei ani, a murit Feodor Mihailovici și a avut loc înmormîntarea lui grandioasă, cum n-a mai fost în capitală. Or. F. Müller, care m-a vizitat la puțină vreme, mi-a amintit prezicerea aproape literală pe care am făcut-o. Într-adevăr, după cum am prezis, Feodor Mihailovici și-a găsit locul veșnicei sale odihne în Lavra Alexandr-Nevski, lîngă mormîntul poetului Jukovski (s-ar fi putut foarte bine să nu se găsească un loc alături) și la prohod au asistat doi arhierei și au cîntat niște coriști excelenți din mănăstire ; în urma cortegiului, după cum am prezis, au mers șaizeci-optzeci de mii de oameni și s-a adus un mare număr de coroane. Mi-am amintit și eu de promisiunile mele fantastice, pe care le-am făcut în cimitirul Mănăstirii Novodevici, dar n-am fost mirată de prezicerea mea atît de exactă : știam că sînt capabilă să fac uneori o presupunere sau o remarcă (absolut întîmplătoare, care-mi scăpa parcă involuntar într-o discuție), dar care se realiza aproape exact. De obicei această capacitate a mea se manifesta cînd eram în tensiune nervoasă și asta era starea mea cînd l-am condus pe Nekrasov pe ultimul său drum și am văzut cu neliniște efectul dureros pe care l-a avut asupra soțului meu moartea vechiului său prieten.

Am citit undeva că aptitudinea de a face un fel de „prezicer" este proprie femeilor nordice, adică norvegienelor și suedezelor. Și poate că faptul că proveneam dintr-o mamă suedeză explică această capacitate a mea, care mi-a adus în unele cazuri multe clipe neplăcute. (N. aut.)

decembrie al *Jurnalului unui scriitor*. Avea următoarele capitole : I. Moartea lui Nekrasov. — Despre cele ce au fost spuse la mormîntul său. II. Pușkin, Lermontov și Nekrasov. III. Poet și cetățean. — Comentarii despre Nekrasov ca om. IV. Martor în folosul lui Nekrasov. După părerea multor literați, articolul acesta a constituit cea mai bună pledoarie pentru Nekrasov-omul,[91] scrisă de vreun critic al vremii.

Partea a noua
ANII 1878—1879

I

În timpul postului mare din 1878 Vl. S. Soloviov a ținut un ciclu de prelegeri de filozofie, din însărcinarea Societății partizanilor iluminării spirituale, în clădirea „Soleanîi gorodok". La aceste lecții auditoriile erau pline și printre cei aflați acolo erau și mulți cunoscuți de-ai noștri. Deoarece acasă totul decurgea normal, la prelegerile acestea mergeam și eu cu Feodor Mihailovici.

Cînd ne-am întors de la una din lecții, soțul meu mi-a spus :

— N-ai observat cît de ciudat s-a purtat cu noi astăzi Nikolai Nikolaevici (Strahov) ? Nici nu s-a apropiat de noi, cum face întotdeauna, iar cînd ne-am întîlnit în pauză, abia ne-a salutat și a început să vorbească imediat cu cineva. Nu s-o fi supărat pe noi, ce zici ?

— Și mie mi s-a părut că ne ocolește, i-am răspuns. Dar cînd i-am spus la plecare : „Să nu uitați de duminică", mi-a răspuns : „Sînt oaspetele dumneavoastră".

Eram puțin neliniștită, mă gîndeam să nu fi spus, pripită cum eram, ceva jignitor obișnuitului nostru musafir de duminică. Soțul meu ținea mult la discuțiile cu Strahov și-mi amintea adesea în ajunul prînzului să fac rost de un vin bun sau să pregătesc peștele preferat de musafir.

În prima duminică cînd Nikolai Nikolaevici a venit la masă, m-am decis să lămuresc lucrurile și l-am întrebat direct dacă e supărat pe noi.

— Ce vă trece prin cap, Anna Grigorievna ? mă întrebă Strahov.

— Ni s-a părut că la ultima lecție a lui Soloviov ne-ați ocolit.

— A, a fost o situație specială, rîse Soloviov. Nu v-am ocolit numai pe dumneavoastră, i-am ocolit pe toți cunoscuții. Împreună cu mine a venit la lecție contele Lev Nikolaevici Tolstoi. M-a rugat să nu-i fac cunoștință cu nimeni, de asta am și evitat pe toată lumea.

— Cum ! A fost Tolstoi cu dumneata ? exclamă Feodor Mihailovici cu o uimire amară. Ce rău îmi pare că nu l-am văzut ! Bineînțeles că n-aș fi insistat să-i fiu prezentat, dacă omul nu voia. Dar de ce nu mi-ai șoptit că e cu dumneata ? M-aș fi uitat măcar la el !

— Doar îl știți din fotografii, rîse Nikolai Nikolaevici.

— Ce fotografii, parcă ele redau omul ? E cu totul altceva cînd îl vezi în carne și oase. Uneori, ajunge și o privire, ca să-ți rămînă în inimă un om pentru toată viața. N-o să-ți iert niciodată, Nikolai Nikolaevici, că nu mi l-ai arătat !

Și mai tîrziu Feodor Mihailovici și-a exprimat nu o dată regretul că nu-l cunoaște pe Tolstoi personal.

II

ÎN LEGĂTURĂ CU AMINTIRILE DIN ANUL 1878

La 16 mai 1878, familia noastră a fost lovită de o nenorocire îngrozitoare : a murit fiul nostru cel mic, Lioșa. Nimic nu prevestea nenorocirea care s-a abătut asupra noastră : copilul a fost tot timpul sănătos și vesel. Dimineața, în ziua morții, mai gîngurea încă pe limba lui, neînțeleasă de toată lumea, și rîdea tare cu bătrîna Prohorovna care a sosit la noi în vizită, înaintea plecării noastre la Staraia Russa. Deodată, fețișoara copilului a fost cuprinsă de niște convulsii ușoare ; dădaca a crezut că sînt crampe care apar uneori la copii cînd le ies dinții, iar lui au început să-i iasă chiar în perioada aceea molarii. M-am speriat mult și l-am chemat pe doctorul de copii Gr. A. Cioșin, medicul nostru curant, care locuia

prin apropiere și care a venit imediat. Probabil că n-a dat o prea mare importanță bolii, a prescris ceva și ne-a asigurat că crampele o să-i treacă în curînd. Deoarece însă convulsiile continuau, l-am trezit pe Feodor Mihailovici care s-a arătat foarte neliniștit. Ne-am gîndit să chemăm un specialist de boli nervoase și m-am dus la profesorul Uspenski. Avea oră de consultație și vreo douăzeci de oameni așteptau în sală. M-a primit pentru o clipă și mi-a spus că va veni imediat cum va termina cu bolnavii; i-a prescris copilului un calmant și m-a sfătuit să iau o pernă cu oxigen și să-i dau din timp în timp să respire. Cînd m-am întors acasă, l-am găsit pe bietul meu băiețel în aceeași situație : era fără cunoștință și din cînd în cînd trupușorul lui era cuprins de convulsii. Probabil, însă, că nu suferea, pentru că nu se auzeau nici gemete, nici țipete. Nu ne depărtam de la micuțul nostru suferind și-l așteptam cu nerăbdare pe doctor. După două ore a venit, în sfîrșit, l-a consultat pe bolnav și mi-a spus : „Nu trebuie să plîngeți și să vă neliniștiți, o să treacă repede!“ Feodor Mihailovici s-a dus să-l conducă pe doctor, s-a întors îngrozitor de palid și s-a așezat în genunchi, în fața divanului pe care l-am culcat pe mititel, ca să-i fie mai ușor doctorului să-l consulte. M-am așezat și eu în genunchi lîngă soțul meu, am vrut să-l întreb ce i-a spus doctorul (după cum am aflat mai tîrziu, i-a spus lui Feodor Mihailovici că a intrat în comă), dar i-a interzis printr-un semn să-mi spună mie. A trecut aproape o oră și am observat că convulsiile s-au redus vizibil. Liniștită fiind de doctor, eram chiar bucuroasă, crezînd că în locul spasmelor vine un somn liniștit, care, poate, prevestește însănătoșirea. Dar cît de mare mi-a fost disperarea, cînd, brusc, respirația copilului s-a oprit și a venit moartea. Feodor Mihailovici a sărutat copilul, l-a binecuvîntat de trei ori și a izbucnit în hohote de plîns. Plîngeam și eu, plîngeau amar și copiii care-l iubiseră atît de mult pe scumpul nostru Lioșa.

Feodor Mihailovici a fost zguduit îngrozitor de această moarte. Îl iubea într-un fel special pe Lioșa, cu o dragoste aproape bolnăvicioasă, parcă presimțind că în curînd nu va mai avea parte de el. Pe Feodor Mihailo-

vici îl chinuia mai ales faptul că băiatul a murit de epilepsie, boala pe care a moștenit-o de la el. Feodor Mihailovici arăta liniștit și se părea că suportă cu bărbăție această lovitură a soartei care s-a abătut asupra noastră, mi-era, însă, tare teamă că această durere adîncă nemanifestată va avea consecințe fatale asupra sănătății sale, șubrezite și așa. Ca să-l liniștesc cît de cît și să-l distrag de la gîndurile triste, l-am rugat pe Vl. S. Soloviov, care ne vizita în zilele acelea de tristețe, să-l convingă pe Feodor Mihailovici să plece la mănăstirea Optina Pustîn, unde Soloviov avea de gînd să plece în vara aceea. Vizitarea mănăstirii Optina reprezenta un vechi vis a lui Feodor Mihailovici, dar greu de realizat. Vladimir Sergheevici a fost de acord să mă ajute și a început să-l convingă pe Feodor Mihailovici să plece împreună la mănăstire. Mi-am asociat și eu rugămințile mele și s-a hotărît ca în a doua jumătate a lui iunie să plece la Moscova (se gîndise mai demult să plece acolo ca să-i propună lui Katkov viitorul său roman) și să se folosească de acest prilej ca să meargă cu Vl. S. Soloviov la mănăstirea Optina Pustîn. Mi-ar fi fost greu să-l las pe Feodor Mihailovici să plece singur într-o călătorie atît de lungă și, mai ales, atît de obositoare pe atunci. Și deși, după părerea mea, Soloviov era „cu capul în nori", ar fi putut totuși să aibă grijă de Feodor Mihailovici, dacă s-ar fi întîmplat ca acesta să aibă o criză de epilepsie.

Pe mine moartea scumpului nostru băiețel m-a zguduit puternic : eram atît de distrusă, atît de tristă și plîngeam atît de mult, că ajunsesem de nerecunoscut. Obișnuita mea voioșie a dispărut cu totul, ca și energia mea, în locul căreia s-a instalat apatia. M-am răcit față de toate : față de gospodărie, de afaceri și chiar față de propriii mei copii și m-am lăsat în întregime pradă amintirilor din ultimii trei ani. Multe din îndoielile, gîndurile și chiar cuvintele mele au fost redate de Feodor Mihailovici în *Frații Karamazov,* în capitolul *Credincioasele ;* unde o femeie care și-a pierdut copilul își povestește durerea starețului Zosima.

Pe Feodor Mihailovici îl chinuia mult starea mea : mă ruga, mă implora să mă supun voinței divine, să primesc

cu resemnare nenorocirea care ne-a fost trimisă, să-mi fie milă de el și de copii, față de care, după cum spunea, am devenit „indiferentă". Rugămințile și îndemnurile sale au sfîrșit prin a mă îndupleca și am izbutit să mă birui, pentru a nu-l întrista și mai mult pe nefericitul meu soț.

Imediat după înmormîntarea lui Alioșa (l-am îngropat în cimitirul Bolșoe-Ohtinskoe) am plecat la Staraia Russa, ca pe 20 iunie Feodor Mihailovici să fie la Moscova. Aici s-a înțeles repede cu redacția revistei *Russki vestnik* în privința publicării în anul următor, 1879, a noului său roman. După ce și-a terminat treburile, Feodor Mihailovici a plecat la mănăstirea Optina Pustîn. Istoria călătoriei sale sau, mai bine zis, a „peregrinărilor" sale cu Vl. S. Soloviov este relatată de soțul meu în scrisoarea din 29 iunie 1878.

Feodor Mihailovici s-a întors din mănăstirea Optina Pustîn parcă mai împăcat și mai liniștit și mi-a vorbit mult despre obiceiurile mănăstirii, unde a petrecut două zile. Cu celebrul stareț de atunci, părintele Amvrosi [92], Feodor Mihailovici s-a văzut de trei ori : o dată laolaltă cu mulțimea de credincioși și de două ori singur, și a plecat cu o impresie profundă. Cînd Feodor Mihailovici i-a povestit „sihastrului" despre nenorocirea care ne-a lovit și despre durerea mea care se manifesta atît de violent, starețul l-a întrebat dacă sînt credincioasă și, primind un răspuns afirmativ, l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-mi transmită binecuvîntarea lui și a rostit cuvintele pe care le spune, în roman, starețul Zosima, mamei întristate... * Din povestirile lui Feodor Mihailovici se vedea clar ce cunoscător al sufletului și ce clarvăzător era acest „sihastru" respectat de toată lumea.

Cînd m-am întors în toamnă la Petersburg, n-am mai avut curajul să rămînem în casa în care totul ne amintea de băiețelul nostru mort și ne-am stabilit în intrarea Kuznecinîi, în casa nr. (5) unde i-a fost dat soțului meu să moară după doi ani și jumătate.

---

* Omisiune în manuscris (n. ed. ruse).

Apartamentul nostru era compus din șase camere, o mare debara pentru cărți, antreu și bucătărie și se găsea la etajul întîi. Șapte ferestre dădeau în intrarea Kuznecinîi, iar cabinetul soțului meu se găsea acolo unde este prinsă astăzi o placă de marmură. Intrarea principală (astăzi zidită) se afla sub salonul nostru (aflat lîngă cabinet).

Oricît ne-am străduit să ne supunem voinței divine, să nu mai fim triști, să-l uităm pe dragul nostru Lioșa, n-am putut s-o facem și toată toamna, ca și iarna care a urmat, au fost întunecate de amintiri triste. Pierderea pe care am suferit-o a avut o anume influență asupra soțului meu în sensul că el, care-și iubise mult întotdeauna copiii, a început să țină și mai mult la ei și să fie și mai neliniștit din pricina lor.

Aparent, viața decurgea normal : Feodor Mihailovici lucra intens la planul noii sale lucrări (alcătuirea planurilor reprezenta întotdeauna pentru el lucrul esențial și cel mai dificil, deoarece planurile unor lucrări, ca, de pildă, la romanul *Demonii* au fost refăcute de cîteva ori). A lucrat cu atîta spor, că în decembrie 1878, în afara planului, au fost scrise aproape zece coli de tipar din romanul *Frații Karamazov*, care au și fost tipărite în numărul din ianuarie 1879 al revistei *Russki vestnik*.

În decembrie 1878 (în ziua de 14), Feodor Mihailovici a luat parte la seara muzical-literară în sala Cercului nobilimii în folosul Cursurilor Bestujev. A citit *Povestirea lui Nelli* din romanul *Umiliți și obidiți*. Ceea ce a uimit pe toți la lectura lui Feodor Mihailovici a fost o neobișnuită spontaneitate, sinceritate, de parcă n-ar fi citit autorul, ci o adolescentă și-ar fi povestit viața ei amară. Trebuia să posezi o mare artă ca printr-o lectură atît de simplă să produci asupra auditoriului o impresie de neuitat. Studentele l-au primit cu o mare căldură și țin minte că soțul meu s-a simțit foarte bine în mijlocul acestui tineret entuziast, care își exprima atît de sincer sentimentele față de el. De atunci, Feodor Mihailovici a răspuns deosebit de bucuros la invitațiile de a citi în folosul tineretului studios.

III

ANUL 1878. CUNOȘTINȚA CU MARII DUCI.[93]

Cînd în penultimul număr din *Jurnalul unui scriitor* a apărut anunțul[94] că Feodor Mihailovici sistează, din cauza bolii, editarea revistei sale, soțul meu a început să primească de la abonații și cititorii săi scrisori de simpatie, în care unii își arătau compasiunea în legătură cu boala lui și îi urau grabnică însănătoșire, iar alții își exprimau regretul că nu va mai apare revista, care răspundea cu atîta înțelegere la tot ce preocupa pe vremea aceea societatea! Unii își exprimau dorința ca Feodor Mihailovici, dacă îi este greu să editeze revista lunar, să nu-și scoată *Jurnalul* la date fixe, ci atunci cînd îi vor permite sănătatea și puterile, numai să se poată face auzite măcar din cînd în cînd opiniile sale sincere privitoare la evenimentele zilei. Ne-au venit mai mult de o sută asemenea scrisori la începutul anului și scrisorile acestea au produs asupra soțului meu cea mai bună impresie. Ele îi demonstrau că are partizani, că societatea îi apreciază cuvîntul imparțial și crede în el. În legătură cu aceasta am păstrat o scrisoare a lui Feodor Mihailovici către prietenul său St. D. Ianovski, din care citez:

„N-o să mă credeți cînd am să vă spun cît de mult am fost înconjurat de simpatia rușilor în cei doi ani ai editării revistei mele. Mi-au venit sute de scrisori de felicitare și chiar scrisori în care se exprima o dragoste sinceră. Din octombrie, de cînd am anunțat suspendarea revistei, mi-au venit zilnic, din întreaga Rusie, din toate clasele sociale (cele mai diferite), scrisori, care conțineau regretul pentru încetarea apariției „Jurnalului" și rugămintea de a nu renunța la lucrul început. Numai modestia mă oprește să spun cît de mare a fost simpatia exprimată. Și dacă ați ști cîte lucruri am învățat eu însumi, în cei doi ani în care mi-am editat revista, din sutele de scrisori primite de la ruși. Și învățătura principală constă în faptul că rușii adevărați, nu cei cu o concepție deformată intelectual-petersburgheză, ci cei care împărtășesc viziunea autentică a rusului, s-au dovedit a fi infinit mai mulți, decît am crezut cu doi ani în urmă. Atît

de mulți, cum nici n-am visat vreodată. Vă rog să mă credeți că multe din stările de lucruri de la noi din Rusia, nu sînt nici pe departe atît de disperate cum ni se păreau înainte și, ceea ce este esențial, sînt multe indicii că oamenii doresc o viață nouă, dreaptă, că există o profundă credință într-o schimbare apropiată a modului de a gîndi a intelectualității noastre, care s-a îndepărtat de popor și care nu-l înțelege chiar deloc. Sînteți supărat pe Kraevski, dar el nu e singur ; ei toți au negat poporul, au rîs și rîd de mișcările populare și de acea sfîntă și luminoasă expresie a voinței sale, ca și de forma în care și-a exprimat el dorințele. Domnii aceștia nu se mai pot schimba, căci prea au îmbătrînit și s-au ramolit. Cei care nu înțeleg poporul trebuie, fără îndoială, acum să se ralieze speculanților de bursă și afaceriștilor și aceasta este scena finală a reprezentanților gîndirii noastre „progresiste". Vine, însă, noul. În armată, tineretul nostru și femeile noastre au arătat cu totul altceva decît se aștepta toată lumea și decît au prorocit toți. Să avem răbdare.

(Iar Kraevski face jocul anumitor persoane și în afară de asta, după părerea mea, voia să ne epateze cu originalitatea sa încă din timpul războiului sîrb. Odată pornit, n-a mai putut să se oprească.) Dealtfel, se scriu puține lucruri inteligente în toate ziarele noastre, în afară de *Moscovskie vedemosti* și de articolele sale politice de fond care sînt foarte apreciate în străinătate. Restul de ziare nu fac decît să speculeze momentul. În sutele de scrisori pe care le-am primit în acești doi ani, am fost lăudat mai ales pentru cinstea și sinceritatea cu care gîndesc : înseamnă că asta ne lipsește cel mai mult, le e dor oamenilor de asta și tocmai asta nu găsesc. Avem puțini cetățeni în rîndul reprezentaților intelectualității."

În ziua de șase februarie 1878, Feodor Mihailovici a primit următorul document din partea Secretarului Permanent al Academiei de Științe :

„Academia Imperială de Științe, dorind să-și exprime respectul pentru munca literară a domniei-voastre, v-a ales, stimate domn, drept membru corespondent al Secției de Limbă și Literatură rusă".

Alegerea a avut loc la ședința solemnă a Academiei, din 29 decembrie 1877.

Feodor Mihailovici a fost foarte mulțumit de această alegere, deși venită cu oarecare întîrziere (în cel de al 33-lea an al activității sale literare) în raport cu scriitorii din generația sa.

Țin minte că la începutul anului 1878 Feodor Mihailovici frecventa mese organizate în fiecare lună de Societatea oamenilor de litere în diferite restaurante : la Borel, la „Maloiaroslaveț" etc. Invitațiile erau semnate de celebrul chimist D.I. Mendeleev. La aceste prînzuri veneau exclusiv scriitorii aparținînd celor mai diferite partide și aici Feodor Mihailovici se întîlnea cu cei mai înverșunați dușmani ai săi din literatură. În iarna aceea (din 1878), Feodor Mihailovici a fost de vreo patru ori la aceste prînzuri și se întorcea întotdeauna foarte surescitat și-mi povestea cu interes despre neașteptatele întîlniri și cunoștințe de acolo.

La începutul anului 1878, s-a mai petrecut un eveniment care i-a lăsat lui Feodor Mihailovici o impresie plăcută : a fost vizitat de Dimitri Sergheevici Arseniev [95], educatorul marilor duci Serghei și Pavel Alexandrovici. Arseniev și-a exprimat dorința de a face cunoștință elevilor săi cu celebrul scriitor, ale cărui lucrări îi interesau. Arseniev a adăugat că vine din partea suveranului, care ar fi vrut ca Feodor Mihailovici, prin convorbirile sale, să acționeze pozitiv asupra tinerilor mari duci.

Pe vremea aceea Feodor Mihailovici era cufundat în elaborarea planului pentru romanul *Frații Karamazov* și-i era greu să se rupă de lucru, dar dorința țarului-eliberator era, desigur, pentru el lege. Lui Feodor Mihailovici îi făcea plăcere să știe că poate îndeplini chiar și o dorință mică a omului față de care nutrea o profundă admirație pentru marea operă a eliberării țăranilor, pentru realizarea unui vis, care i-a fost scump încă din tinerețe și pentru care, în parte, a suferit atît de mult la timpul său.

La cincisprezece martie, Feodor Mihailovici a primit din partea lui D.S. Arseniev următoarea scrisoare :

„A trecut mult timp din ziua în care v-am cunoscut ; după discuția cu dumneavoastră m-am convins și mai mult că cel mai bine ar fi să facem în așa fel, încît cunoștința marilor duci cu dumneavoastră să nu le pară

făcută în urma unui sfat dat de părinți sau în urma unei dispoziții educative, ci decurgînd din propria lor dorință, dar pentru insuflarea acestei dorințe prin discuții (aparent) întîmplătoare s-a consumat destul de mult timp; iar de lăsata secului și în timpul primei săptămîni a postului mi-a fost teamă ca impresii de alt ordin să nu slăbească impresia primei întîlniri cu dumneavoastră, și iată de ce vin abia acum să vă rog să vă îndepliniți promisiunea."

Întîlnirea cu marii duci i-a produs lui Feodor Mihailovici o impresie dintre cele mai plăcute : a găsit că au o inimă bună și niște minți remarcabile și că în timpul unei discuții știu nu numai să-și apere părerile, uneori încă lipsite de maturitate, dar să și asculte cu stimă opiniile contrare ale interlocutorilor lor.

Cunoștința cu Feodor Mihailovici a produs, probabil, o bună impresie și asupra marilor duci și invitațiile s-au înmulțit. Odată, negăsindu-l pe soțul meu acasă, D.S. Arseniev i-a lăsat următoarea scrisoare (în ziua de 23 aprilie 1878) :

„...M-ați îndatora mult dacă ați fi amabil să veniți la $5^1/_2$, pentru că aș vrea să vorbesc cu dumneavoastră *între patru ochi,* pînă la întîlnirea cu marii duci. Aș vrea să vă rog să atingeți chestiunea rolului pe care ei l-ar putea avea în starea actuală a societății noastre, a folosului pe care trebuie să-l aducă, și aș vrea mult să vedem împreună cum s-ar putea aborda acest subiect într-un mod cît mai firesc."

Relațiile lui Feodor Mihailovici cu marii duci s-au menținut pînă la moartea lui. Altețele lor, care în 1881, cînd a murit soțul meu, erau în străinătate, mi-au trimis în legătură cu pierderea pe care am suferit-o o telegramă de sincere condoleanțe.

La marii duci, Feodor Mihailovici a avut ocazia să-l cunoască pe marele duce Konstantin Konstantinovici [96]. Era pe vremea aceea un tînăr sincer și bun la suflet care l-a uimit pe soțul meu cu atitudinea sa entuziastă față de valorile literaturii ruse. Feodor Mihailovici a intuit la marele duce un autentic talent poetic și și-a exprimat

regretul că marele duce a ales, după exemplul tatălui său, o carieră de marinar, deși, după părerea soțului meu, activitatea lui trebuia să se desfășoare în domeniul literar ; previziunile soțului meu s-au adeverit mai tîrziu cu strălucire. Între soțul meu și tînărul mare duce s-au stabilit, în ciuda diferenței de vîrstă, relații prietenești și acesta îl invita adesea pe soțul meu la convorbiri intime sau invita o societate aleasă și-l ruga pe soțul meu să citească un fragment din noua sa lucrare. Astfel, de două, trei ori s-a întîmplat ca Feodor Mihailovici să citească la marele duce, în prezența soției moștenitorului tronului, alteța-sa marea ducesă Maria Feodorovna, a Mariei Maximilianovna de Baden și a altor membri ai familiei imperiale. Am păstrat cîteva scrisori extrem de amicale scrise soțului meu de marele duce, iar cînd soțul meu a decedat, alteța sa mi-a trimis, în afara telegramei, și o scrisoare de compasiune. Din mulțimea de scrisori de condoleanțe pe care le-am primit în 1881, am fost mișcată mai ales de scrisoarea alteței-sale. Cunoscîndu-i sentimentele cordiale față de soțul meu, am fost convinsă că e îndurerat pînă în adîncul sufletului de moartea soțului meu.

Nu pot să mă lipsesc de plăcerea de a cita scrisoarea scrisă de acest om minunat, care, vai, ne-a părăsit atît de devreme.

„Fregata «Ducele de Edinburg», Neapole, 14/26 februarie 1881.

Mult stimată Anna Grigorievna,

Ați suferit o pierdere grea, de neînlocuit, și nu numai dumneavoastră însivă, dar toată Rusia deplînge dispariția marelui om, care și-a închinat viața pentru binele ei. Domnul cel milostiv, care v-a încredințat o cruce grea, vă trimite în același timp și o rară mîngîiere : marea dumneavoastră durere este împărtășită și deplînsă de toți concetățenii dumneavoastră și de toți cei care l-au cunoscut personal pe Feodor Mihailovici.

O călătorie îndepărtată pe mare m-a împiedicat să aflu mai devreme de pierderea suferită de țara noastră

și abia ieri am primit această tristă știre, care m-a zguduit profund. Deși pînă acum n-am avut ocazia să vă cunosc, nu pot să-mi refuz dorința mea nestăpînită de a vă exprima întreaga mea compasiune, profundă și sinceră, față de durerea care vă încearcă. Ca rus și ca om care l-a cunoscut pe neuitatul dumneavoastră soț și care l-a iubit sincer și din toată inima, nu pot să nu-mi exprim condoleanțele față de rana dumneavoastră sufletească, să nu-mi exprim tot ceea ce simt acum și ceea ce vorbele nu pot să redea. Vă rog să-mi iertați libertatea cu care mă adresez dumneavoastră în aceste clipe înălțătoare și grele, cînd nimic din ce e pămîntean nu poate să vă dea o mîngîiere, și vă rog să credeți în cea mai adîncă sinceritate a sentimentelor mele.

Al dumneavoastră devotat *Konstantin.*"

Marele duce, sosind la înmormîntarea împăratului Alexandru al II-lea, și-a exprimat dorința, prin contesa A. E. Komarovskaia, de a se întîlni cu mine. La invitația contesei, am venit într-o seară la ea și am petrecut cîteva ore discutînd cu marele duce. Îmi amintesc cu un sentiment de sinceră recunoștință cele spuse de el despre neuitatul meu soț, despre acea puternică și binefăcătoare influență pe care soțul meu a avut-o asupra lui. Marele duce și-a exprimat dorința să-mi vadă copiii, despre care i-a vorbit, cu atît entuziasm, tatăl lor. Întrucît pleca într-o călătorie pe mare, marele duce m-a invitat cu copiii pentru joia cea mare ; atunci copiii mei „au vopsit ouăle de Paști" și au primit daruri de la el. Apoi, în săptămîna Paștilor, marele duce m-a vizitat și mi-a dăruit mie și la doi dintre copiii mei portretul său (în uniforma marinei) cu o dedicație prietenească.

Mai tîrziu, cînd la Staraia Russa a fost fondată școala care poartă numele lui Feodor Mihailovici, marele duce Konstantin Konstantinovici și-a exprimat dorința de a fi printre cei care o ajută să se pună pe picioare, înscriindu-se cu o donație anuală de cincizeci de ruble, donație pe care școala a primit-o cu adîncă recunoștință.

IV

ANUL 1878. VIZITA UNEI ADMIRATOARE

Odată, în primăvara timpurie a anului 1878, stăteam liniştită cu toată familia la masa de prînz. Feodor Mihailovici, înviorat de o lungă plimbare, era într-o dispoziţie excelentă şi pălăvrăgea vesel cu copiii. Deodată, se auzi soneria, fata alergă să deschidă şi prin uşa întredeschisă de la antreu ajunse pînă la noi o voce feminină, uşor stridentă :

— Mai trăieşte ?

Fata, neînţelegînd întrebarea, tăcea.

— Te-ntreb, Feodor Mihailovici mai trăieşte ?

— Este, trăieşte, răspunse fata, fîstîcită.

Am vrut să mă duc şi să aflu despre ce este vorba, dar Feodor Mihailovici, care stătea mai aproape de uşă, mi-a luat-o înainte, a sărit repede în picioare şi a intrat aproape în fugă în antreu.

În întîmpinarea lui se ridică de pe scaun o doamnă nu prea tînără, care întinse mîinile spre el şi exclamă :

— Sînteţi în viaţă, Feodor Mihailovici ? Ce bine-mi pare că sînteţi în viaţă !

— Ce-i cu dumneavoastră, doamnă ? exclamă la rîndul său, uluit, Feodor Mihailovici. Trăiesc şi am de gînd să mai trăiesc multă vreme !

— Iar la noi, în Harkov, s-a răspîndit zvonul, spunea doamna emoţionată, că soţia dumneavoastră v-a părăsit, că din cauza trădării ei v-aţi îmbolnăvit grav şi că sînteţi lipsit de orice ajutor, şi atunci am plecat imediat ca să am grijă de dumneavoastră. Vin direct de la gară !

Auzind exclamaţiile, am ieşit şi eu în antreu şi l-am găsit pe Feodor Mihailovici cuprins de indignare :

— Auzi, Ania, mi se adresă el, nişte ticăloşi au răspîndit ştirea calomnioasă cum că ai fugit de la mine, ce zici de asta ? Ei, nu zău, ce zici de asta ?!!

— Linişteşte-te, dragul meu, nu te mai agita, îi spusei eu, e vorba de o neînţelegere. Du-te, te rog, aici e curent. Şi l-am împins încetişor pe Feodor Mihailovici spre sufragerie. Mă ascultă, se retrase şi se mai auziră

încă vreme îndelungată, din sufragerie, exclamațiile sale indignate.

Am început să discut cu necunoscuta, care s-a dovedit a fi învățătoare, o femeie foarte de treabă, dar, probabil, nu prea inteligentă. A fost, se pare captivată de ideea de a-l îngriji pe scriitorul celebru, pe care l-a părăsit o nevastă ticăloasă și poate, chiar, să-l conducă pe ultimul drum, iar apoi să se mîndrească tot restul vieții că a murit în brațele ei. Îmi părea grozav de rău de biata necunoscută, care, probabil, fusese sincer neliniștită, și, după ce m-am scuzat, am intrat pentru o clipă în sufragerie și i-am spus soțului meu că vreau s-o invit la masă.

Feodor Mihailovici a dat din mînă și mi-a șoptit: „Da, bine, cheam-o, numai stai să plec mai întîi!", a sărit de pe locul său și s-a dus la el în cameră.

M-am întors la necunoscută și i-am propus să se odihnească și să ia prînzul cu noi, dar aceasta, probabil amărîtă de primirea pe care i-a făcut-o soțul meu, a refuzat și a rugat-o doar pe fata în casă să-i ducă pînă la birjar un coș împletit, destul de mare, pe care i l-a adus portarul. N-am mai insistat, dar m-am interesat unde se va opri și cum o cheamă.

Cînd m-am întors la soțul meu, l-am găsit teribil de iritat.

— Ei, nu, gîndește-te numai, spunea el, umblînd, tulburat, de colo-colo prin cameră, ce josnicie au inventat — că m-ai părăsit! Ce calomnie ticăloasă! Cine o fi dușmanul care a inventat-o?

Cel mai mult l-a uimit în acest incident gîndul că am putut fi calomniată. Văzînd că o întîmplare relativ lipsită de importanță îl neliniștește atît de mult, i-am propus să scrie la Harkov, vechiului său prieten, profesorul N. N. Beketov, și să-l întrebe ce zvonuri circulă despre noi acolo. Soțul meu mi-a ascultat sfatul, i-a scris lui Beketov în aceeași seară și s-a mai liniștit puțin. Chiar a doua zi m-a rugat s-o vizitez pe necunoscută, dar n-am mai dat de ea: în aceeași dimineață a plecat acasă.

V

ANUL 1879

Primele două luni ale noului an au trecut în liniște pentru noi : Feodor Mihailovici lucra intens la roman și lucrul îi mergea bine. La începutul lui martie, soțul meu a trebuit să ia parte la cîteva serate literare. Astfel, pe 9 martie a citit în folosul Fondului literar în sala Cercului nobilimii. La aceeași serată au luat parte cei mai de seamă scriitori ai noștri : Turgheniev, Saltîkov, Potehin [97] și alții. Feodor Mihailovici a ales pentru lectură *Povestirea unei taine* [98] din *Frații Karamazov*, a citit excelent și a stîrnit prin lectura sa ovații puternice. Succesul seratei literare a fost atît de mare, încît s-a hotărît repetarea ei pe 16 martie, aproape cu aceeași protagoniști (în afară de Saltîkov). În timpul lecturii de pe 16 martie soțul meu a primit din partea studentelor de la Cursurile de studii superioare pentru femei un buchet de flori. Pe panglică, brodată cu motiv rusesc, era o dedicație adresată lectorului.

În jurul lui douăzeci martie s-a întîmplat cu soțul meu un lucru neplăcut ce ar fi putut avea consecințe triste. Feodor Mihailovici, în timp ce-și făcea obișnuita plimbare de după masă, a fost ajuns pe stra Nikolaevskaia de un om beat, care l-a lovit în ceafă cu atîta putere, încît soțul meu a căzut pe caldarîm și și-a umplut fața de sînge. S-au adunat într-o clipă o mulțime de oameni, a venit și un vardist, bețivul a fost dus la comisariat, unde l-au invitat și pe soțul meu. La comisariat, Feodor Mihailovici l-a rugat pe ofițerul de poliție să-l elibereze pe individ, întrucît îl „iartă". Ofițerul i-a promis să-i satisfacă cererea, a doua zi, însă, s-a scris în ziare despre „atacul" săvîrșit și, din cauza celebrității literare a victimei, procesul-verbal întocmit de poliție a fost înaintat pentru cercetare d-lui Trofimov, judecătorul de pace al sectorului 13.

După vreo trei săptămîni, Feodor Mihailovici a fost chemat la proces. Acuzatul, care s-a dovedit a fi țăranul Feodor Andreev, a explicat că „era beat turtă și că abia l-a atins pe domnul care din cauza asta a căzut lat" *.

* Ziarul *Golos*, nr. 102, 14 aprilie 1879. (N. aut.)

Feodor Mihailovici a declarat la proces că-l iartă pe acuzat și că roagă să nu fie pedepsit. Judecătorul de pace, ținînd seama de rugămintea lui, a hotărît totuși, „pentru tulburarea liniștii și ordinii publice", să-l condamne pe țăranul Andreev la o amendă de șaisprezece ruble, cu înlocuirea acesteia prin arest la poliție pe timp de patru zile. Soțul meu l-a așteptat pe acuzat la ieșire și i-a dat șaisprezece ruble pentru achitarea amenzii.

În timpul sărbătorilor de Paște (3 aprilie) a avut loc în „Solianîi gorodok" lectura literară în folosul Societății Freubel, unde Feodor Mihailovici a citit *Un băiat la bradul lui Hristos*. Pentru că era o serbare pentru copii, soțul meu a vrut să-și ia cu el copiii, ca să poată și ei asculta cum citește de pe estradă și să vadă cu cîtă dragoste este întîmpinat în public. Și de data aceasta a fost o primire entuziastă și un grup de mici ascultători i-a adus lectorului un buchet de flori. Feodor Mihailovici a rămas pînă la sfîrșitul serbării, plimbîndu-se cu copiii prin săli, admirînd jocurile copiilor și bucurîndu-se de entuziasmul lor față de un spectacol nemaivăzut de ei pînă atunci.

Chiar de Paște, Feodor Mihailovici a citit în clădirea liceului de fete Alexandrovskaia în folosul Cursurilor Bestujev. A ales o scenă din *Crimă și pedeapsă* și lectura sa a avut un efect neobișnuit. Studentele nu numai că l-au aplaudat cu căldură pe Feodor Mihailovici, dar în pauze l-au înconjurat, au stat de vorbă cu el, l-au rugat să-și spună opinia în legătură cu diverse chestiuni care le interesau, iar cînd, la sfîrșitul serii, se pregătea să plece, l-a înconjurat o mare mulțime de studente, două sute sau poate chiar mai multe, și au fugit după el pe scară pînă la antreu, unde au început să-l ajute să se îmbrace. Stăteam alături de soțul meu, dar mulțimea impetuoasă m-a dat la o parte și am rămas mult în urmă, convinsă, însă, că soțul meu nu va pleca fără mine. Într-adevăr, după ce și-a pus paltonul, Feodor Mihailovici privi în jur, nu mă văzu și spuse, abătut, admiratoarelor care-l înconjurau : „Unde e soția mea ? Era cu mine. Vă rog să mi-o găsiți", și acestea au început imediat să mă strige. Din fericire, nu eram prea departe, așa că m-am apropiat imediat de soțul meu.

A venit primăvara și, ca de obicei, am început să ne grăbim cu plecarea la Staraia Russa, cu atît mai mult, cu cît profesorul Koșlakov i-a prescris să meargă neapărat la Ems, iar soțul meu a vrut să stea cu familia la vilă și, dacă se va putea, să lucreze în voie.

Din nefericire pentru noi, fusese o primăvară rece și ploioasă, iar soțul meu nu numai că nu s-a întremat, dar a mai și slăbit, ceea ce ne-a amărît pe toți.

Vara, însă, a început foarte plăcut pentru noi : la Russa a venit pentru un sezon A. V. Jaquelare-Korvin, cu familia ei, la care țineam mult amîndoi. Aproape în fiecare zi soțul meu, cînd se întorcea de la plimbare, trecea să discute cu această femeie inimoasă și deșteaptă, care și-a avut însemnătatea ei în viața lui.

În a doua jumătate a lui iulie (pe 18), Feodor Mihailovici a plecat în străinătate și pe 24 era la Ems. S-a oprit (în vechiul său apartament) pe Ville d'Alger și s-a dus la doctorul său, dl. Ort. Deși au trecut trei ani de la ultima vizită, doctorul l-a recunoscut și chiar l-a liniștit cu promisiunea că „Krenchen îl va învia". „A găsit (îmi scria soțul meu pe 25 iulie) că nu știu ce parte a plămînului mi s-a deplasat de la locul său și și-a schimbat poziția, la fel și cu inima care și-a schimbat și ea poziția și toate astea ca urmare a emfizemului, deși, mi-a adăugat el drept liniștire, inima e absolut sănătoasă și toate aceste modificări nu înseamnă mare lucru și nu reprezintă cine știe ce pericol. Sigur, el ca medic e dator să spună niște lucruri liniștitoare, dacă, însă, emfizemul, doar incipient fiind, a avut asemenea consecințe, ce se va întîmpla mai tîrziu ? Dealtfel, îmi pun mari speranțe în cura de ape."

Explicațiile doctorului Ort m-au neliniștit și m-au tulburat mult, deoarece, văzîndu-l pe soțul meu în ultimii ani voios și în putere, nu mi-am închipuit că boala a evoluat atît de urît. Știind, însă, că cura de Krenchen i-a fost întotdeauna de mare folos soțului meu, m-am mîngîiat cu gîndul că și de data aceasta va avea loc un proces grabnic de însănătoșire.

Mizam mult pe faptul că Feodor Mihailovici va întîlni pe cineva dintre cunoscuții săi pe care-i făcea plăcere să-i vadă, că întîlnirile îl vor distra și că n-o să se

plictisească așa cum s-a plictisit întotdeauna, cînd a trebuit să se despartă de familie. Spre sincerul meu regret, însă, speranțele mele nu s-au realizat : în cele cinci săptămîni petrecute la Ems soțul meu n-a întîlnit nici o figură cunoscută și se plîngea adesea de deplina sa singurătate. „Peste toate cele, în sala de lectură nu e decît ziarul *Moskovskie vedomosti,* venit cu mare întîrziere, și ticălosul de *Golos* [99] care nu face decît să mă înfurie. Toată distracția constă în faptul că mă uit la copii, sînt mulți pe aici, și discut cu ei. Dar pînă și aici dau de neplăceri : am întîlnit astăzi un copil de vreo cinci ani care mergea la școală, cu o mulțime de alți copii, și care plîngea cu palmele la ochi. L-am întrebat ce-i cu el și am aflat de la nemți că are de o lună de zile ochii inflamați (un adevărat chin), dar că tatăl său, un cizmar, *nu vrea* să-l ducă la doctor ca să nu cheltuiască cîțiva pfeningi pe medicamente. Asta m-a indispus teribil și, în general, nervii mei au cam luat-o razna și sînt foarte mohorît. Da, Ania, plictiseala e un lucru îngrozitor. Cînd ești plictisit pînă și munca e un chin. Și ocna e mai bună, da, ocna a fost mai bună !“ * Scrisorile pe care mi le-a scris Feodor Mihailovici au fost dintre cele mai triste. În scrisoarea din 13 iunie soțul meu îmi scria : „Știrea despre sărmana Emilia Feodorovna m-a întristat mult. E drept, lucrurile mergeau spre asta, cu boala ei nu putea trăi mult. Dar odată cu moartea ei pentru mine a dispărut tot ce mai era legat pe acest pămînt de memoria fratelui meu. A mai rămas doar Fedea, Feodor Mihailovici, pe care l-am ținut cîndva în brațe. Ceilalți copii ai fratelui meu au crescut oarecum departe de mine. Scrie-i lui Fedea despre adînca mea compasiune, că eu nu știu unde să-i scriu... Imaginează-ți ce vis am avut pe data de cinci (mi-am notat data) : îl văd pe fratele meu care stă pe pat și are o arteră de la gît tăiată și îi gîlgîie sîngele, mă gîndesc îngrozit să fug la doctor, dar mă oprește gîndul că va pierde tot sîngele pînă va veni doctorul. Un vis ciudat, mai ales că l-am avut pe 5 august, în ajunul morții ei. Nu cred că m-am făcut foarte vinovat față de ea : ori de cîte ori am putut am

* Scrisoare adresată mie la 10 august 1879. (N. aut.)

ajutat-o și am încetat s-o ajut cu regularitate numai atunci cînd a avut alte ajutoare apropiate, fiul și ginerele. Iar în anul morții fratelui am cheltuit pe întreprinderea lor, fără să mă preget și fără să regret, nu numai toate cele zece mii de ruble ale mele, dar mi-am jertfit puterea, numele meu literar pe care l-am făcut de rușine cu publicația aceea falimentară, am lucrat ca un cal, că nici fratele meu n-are ce să-mi reproșeze de pe lumea cealaltă." La sfîrșitul scrisorii adăuga: „De mîine îmi vor mai rămîne două săptămîni de *tăcere*, pentru că nu mai este vorba doar de singurătate, ci de tăcere. M-am dezvățat să și vorbesc, am început chiar să vorbesc cu mine însumi, ca un nebun." În scrisoarea din 16 august, soțul îmi scria: „Din cauza singurătății am devenit suspicios și pretutindeni nu văd decît lucruri urîte și triste. Sînt atît de amărît, cum nici nu poți să-ți închipui: am uitat să și vorbesc, mă și mir de mine dacă pronunț întîmplător vreun cuvînt cu voce tare. Nu mi-am mai auzit vocea de mai bine de trei săptămîni."

Mă chinuia și pe mine mult starea sufletească apăsătoare a soțului meu, știind mai ales că-l neliniștea pe deasupra și faptul că nu i-am expediat banii promiși; nu-i puteam trimite banii, deoarece a avut loc o neînțelegere cu redacția revistei *Russki vestnik:* banii fuseseră depuși la oficiul lui Achenbah și Kolli din Petersburg. Dar, cum mi-am dat cuvîntul de onoare că n-o să-i las pe copii singuri nici măcar pentru o zi, n-am putut pleca după bani și a trebuit să înapoiez mandatul și să rog să mi se trimită suma la Staraia Russa. Cum am primit banii, i-am trimis imediat soțului meu.

VI

ANUL 1879. IDEEA CUMPĂRĂRII UNEI MOȘII

Meditînd la destinul familiei în cazul unei activități literare mai reduse sau în cazul morții, Feodor Mihailovici se oprea adesea la ideea de a cumpăra, cînd ne vom achita datoriile, o moșie nu prea mare pentru a trăi, în parte, de pe urma veniturilor moșiei. În scrisoarea din Ems, de pe 13 august 1879, soțul meu îmi scria: „Tot

mă gîndesc, draga mea, că s-ar putea să mor (aici mă gîndesc serios) și la ce am să vă las, ție și copiilor. Toată lumea socotește că avem bani, iar noi, de fapt, n-avem nimic. Acum îmi stau pe cap *Karamazovii* și trebuie să-i termin onorabil, să le dau o finisare de bijuterie, ceea ce nu-i ușor și va cere multă energie. Este, însă, un lucru decisiv pentru viitor : trebuie să mă afirm, altfel se vor spulbera toate speranțele. Termin romanul și la sfîrșitul anului viitor dau un anunț pentru abonamente la *Jurnalul unui scriitor* și cu banii de pe abonamente o să cumpăr o moșie, iar pentru trai și pentru editarea *Jurnalului* pînă la următoarele abonamente o să scot din vînzarea cărțuliilor. Trebuie să luăm o măsură energică, pentru că altfel n-o să avem niciodată nimic. Dar destul, o să mai avem timp să discutăm și să ne certăm, pentru că ție nu-ți place satul, pe cînd eu sînt convins că : 1) satul este un capital care, pînă se vor face copiii mari, se va tripla și 2) cel care posedă pămînt participă și la puterea politică a statului. Acesta va fi viitorul copiilor și o investiție pentru calitatea lor viitoare de cetățeni fermi și independenți sau de niște «striuțki» [100]. Într-una din scrisorile sale următoare urmează : *

„Aici mă tot gîndesc cum să aranjez viitorul și cum să cumpăr o moșie. Te rog să mă crezi că a devenit aproape o idee fixă. Mă zbat pentru copii și pentru existența lor."

În principiu, eram absolut de acord cu soțul meu în această chestiune, dar găseam că în situația noastră ideea asigurării viitorului copiilor printr-o moșie ar putea fi irealizabilă. Prima și principala problemă era următoarea : cine se va ocupa de moșie, în cazul cînd vom reuși s-o cumpărăm ? Feodor Mihailovici se pricepea la treburile legate de agricultură, dar era ocupat cu munca literară și părea puțin posibil să se poată ocupa de moșie. Eu nu pricepeam nimic în materie de gospodărie rurală și probabil că ar fi trecut cîțiva ani înainte de a învăța sau de a mă adapta la treaba aceasta absolut necunoscută mie. Rămînea să încredințăm moșia unui adminis-

---

* Scrisoarea din 16 august 1879. (N. aut.)

trator, dar, din experiența multor moșieri cunoscuți, prevedeam la ce rezultate putea duce gospodărirea unui străin.

Feodor Mihailovici, însă, îndrăgise atît de mult această idee care-l liniștea, că-mi părea sincer rău să-l contrazic și l-am rugat numai să aștepte pînă vom primi, în sfîrșit, partea noastră din moștenirea mătușii soțului meu, A. F. Kumanina, și pe pămîntul pe care-l vom căpăta să începem puțin cîte puțin să ne gospodărim. Feodor Mihailovici căzu de acord cu mine și hotărî să lase banii pe care trebuia să-i primească pentru romanul *Frații Karamazov* la redacția revistei *Russki vestnik,* ca să-i aibă o rezervă, cînd va avea nevoie de ei pentru a pune la punct gospodăria.

Moștenirea A. F. Kumaninei ne-a revenit încă la începutul deceniului al optulea. Ea se compunea dintr-o moșie de 6.000 de deseatine, aflată la o sută de verste de Reazan, în apropierea localității Spas-Klepiki. Celor patru frați Dostoievski (care trebuiau să plătească bani surorilor), le revenea o treime din moșie, în jur de două mii de deseatine, din care cinci sute de deseatine erau ai lui Feodor Mihailovici.

Deoarece după moartea Kumaninei au apărut mulți moștenitori, era foarte greu să te înțelegi cu ei. Pentru vînzarea moșiei în întregime nu se găseau cumpărători, iar pînă una, alta, noi, ca și ceilalți moștenitori, trebuia să plătim impozitele ; procuristul nostru cerea și el bani pentru drumurile pe care le făcea la moșie, pentru acte, cheltuieli de judecată etc., așa că moștenirea asta nu ne-a adus decît neplăceri și cheltuieli.

În fine, moștenitorii s-au hotărît să ia în posesie pămîntul, deoarece, însă, terenul era variat, de la pădure seculară pînă la regiuni mlăștinoase, soțul meu și cu mine am hotărît să primim mult mai puține deseatine, cu condiția, însă, ca pămîntul să fie bun. Dar ca să ne alegem parcela, trebuie să mergem la fața locului. În fiecare primăvară se proiecta plecarea tuturor moștenitorilor la moșie, ca fiecare să-și aleagă și să-și hotărnicească un anumit număr de deseatine. Întotdeauna, însă, se întîmpla ca cineva dintre moștenitori să nu poată veni și treaba se amîna pentru anul următor.

În sfîrșit, în vara lui 1879, moștenitorii s-au hotărît să se întîlnească la Moscova pentru a ajunge la o înțelegere definitivă și, dacă aceasta se va realiza, să plece cu toții la Reazan și de acolo la moșie pentru a lichida chestiunea moștenirii.

Pe atunci, Feodor Mihailovici se trata la Ems și întoarcerea lui se aștepta peste o lună. Era păcat de a pierde prilejul lichidării acestei chestiuni apăsătoare. Pe de altă parte, mă aflam într-o dilemă : să-l anunț sau nu pe soțul meu despre plănuita călătorie la moșie, cu atît mai mult cu cît ar fi putut iarăși să nu aibă loc ? Știind cît de mult își iubește Feodor Mihailovici copiii și cît tremură pentru viața lor, mi-era teamă să nu-l neliniștesc cu o știre despre o călătorie atît de îndepărtată și, prin asta, să-i dăunez tratamentului. Din fericire, am primit din vreme acordul soțului să-mi duc copiii la mănăstirea sf. Nil Stolbenski (la o sută de verste de Russa) și deoarece călătoria aceasta trebuia să țină cam o săptămînă, m-am hotărît să merg înainte pentru două, trei zile la Moscova. Sosind, însă, acolo și găsindu-i pe moștenitorii principali gata să plece la moșie, m-am hotărît să mă folosesc de ocazie și am plecat împreună cu copiii ca să văd pămîntul și să aleg lotul care ar fi răspuns mai mult dorințelor soțului meu. Călătoria noastră la moșie, care a ținut zece zile, s-a terminat cu bine și am reușit să aleg drept partea noastră două sute de deseatine de pădure cu lemn de construcție în așa-numita „Pehorka" și o sută de deseatine de pămînt arabil. Feodor Mihailovici a fost foarte mulțumit de alegerea pe care am făcut-o, dar, în scrisorile sale din Ems m-a certat aspru pentru „firea mea ascunsă". Mie mi-a fost întotdeauna greu să-i ascund ceva lui Feodor Mihailovici, uneori, însă, era necesar s-o fac anume pentru a nu-l neliniști și pentru a nu-i provoca prin emoții inutile (care puteau fi evitate) o criză de epilepsie în plus, consecințele căreia erau întotdeauna atît de grele pentru soțul meu, mai ales cînd criza avea loc departe de familie.

La începutul lui septembrie ne-am întors din Russa și am început să ducem viața noastră obișnuită : în jurul orei două se adunau la noi cîțiva oameni, unii cunoscuți,

alții necunoscuți, care intrau pe rînd la Feodor Mihailovici și stăteau cîteodată la el cîte o oră întreagă. Știind cît sînt de obositoare pentru soțul meu discuțiile îndelungate, o trimiteam uneori pe servitoare să-l cheme pentru o clipă pentru a bea un pahar de ceai proaspăt. Îl bea repede, întreba de copii și se grăbea la interlocutorul său. Uneori, cînd discuțiile se prelungeau, trebuia să-l chem pe Feodor Mihailovici în sufragerie pentru a primi o delegație care venea să-l roage să citească la o seară literară (în folosul vreunei instituții) sau să se vadă cu vreun cunoscut căruia îi era greu să aștepte pînă se va isprăvi șirul vizitatorilor necunoscuți.

În iarna aceea, simpatia societății pentru Feodor Mihailovici (datorită succesului *Fraților Karamazov*) a devenit și mai mare și el a început să primească invitații de onoare și bilete pentru baluri, seri literare și concerte. Eram nevoiți să scriem refuzuri amabile, scrisori de mulțumire, iar uneori, nevrînd să-i supere pe cei care-l invitau, soțul meu mă trimitea pe mine, și eu, după ce mă plictiseam vreo două ore, le căutam pe organizatoarele serbării și le transmiteam din partea soțului meu mulțumiri pentru amabilitate și scuzele sale că n-a putut veni, avînd de lucru. Toate acestea ne complicau viața și ne aduceau prea puțină plăcere.

În decembrie 1879, Feodor Mihailovici a trebuit să participe de cîteva ori la lecturi literare. Astfel, la 16 decembrie, a citit în folosul societății pentru ajutorarea elevilor nevoiași ai liceului Larinskaia. Le-a citit *Un băiat la bradul lui Hristos.* Lectura a avut loc ziua, la unu. Printre participanți a fost și un actor, celebrul povestitor I. F. Gorbunov [101], și țin minte că datorită prezenței sale toată sala era foarte animată. Ivan Feodorovici a fost în vervă, a povestit multe lucruri noi și spirituale și chiar a desenat pe afiș portretul nu știu cui.

Și pe 30 decembrie a avut loc un matineu literar, la care Feodor Mihailovici a citit cu măiestrie *Marele inchizitor* din *Frații Karamazov.* Lectura a avut un succes extraordinar și publicul l-a obligat de multe ori pe autor să iasă „la rampă." [102]

VII

ANII 1879—1880

În anii 1879—1880, Feodor Mihailovici a trebuit adesea să citească în folosul diverselor instituţii de binefacere, al Fondului literar etc. Din cauza sănătăţii sale şubrede, îl conduceam întotdeauna la serile acelea literare, mai ales că şi eu însămi voiam grozav să-i ascult lecturile într-adevăr artistice şi să asist la acele ovaţii de entuziasm, făcute de publicul petersburghez care-l venera *.

Serile literare se organizau în cea mai mare parte în sala Societăţii urbane de Credit, vizavi de teatrul Alexandrinski, sau la Cercul nobilimii, lîngă podul Poliţeiski.

Din păcate, ieşirile mele în lume erau umbrite de crize de gelozie, absolut neaşteptate şi nefondate, ale lui Feodor Mihailovici, care mă punea uneori în situaţii ridicole. Voi relata unul din cazuri.

La una din seratele literare, Feodor Mihailovici şi cu mine am întîrziat puţin şi i-am găsit pe ceilalţi participanţi la serată adunaţi acolo. La venirea noastră toată lumea l-a salutat cu simpatie pe Feodor Mihailovici, iar bărbaţii mi-au sărutat mîna. Obiceiul acesta de salon (sărutatul mîinii) probabil că a produs o impresie proastă asupra lui Feodor Mihailovici. El a răspuns cu răceală la salut şi s-a retras. Am înţeles într-o clipă despre ce este vorba. După ce am schimbat cîteva fraze cu cei de faţă, m-am aşezat lîngă soţul meu ca să-i risipesc orice bănuială. Dar n-am reuşit s-o fac : la două, trei întrebări puse de mine Feodor Mihailovici nu mi-a răspuns, apoi m-a privit „fioros“ şi mi-a spus :

— Du-te la el !

L-am întrebat mirată :

— La cine — la el ?

---

* Aduceam întotdeauna cu mine la aceste serate cartea după care citea soţul meu, un medicament pentru tuse — pastile din Ems, o batistă în plus (pentru cazul cînd o va pierde pe cea din buzunar), un fular ca să-şi acopere gîtul cînd va ieşi la aer rece etc. Văzîndu-mă întotdeauna încărcată, Feodor Mihailovici mă numea în glumă „scutierul său credincios“. (N. aut.)

— Nu în-țe-legi ?

— Nu-nțeleg. La cine trebuie să mă duc ? rîdeam eu.

— La ăla care ți-a sărutat cu atîta *patimă* mîna !

Deoarece toți bărbații care erau în sala de lectură mi-au sărutat mîna din politețe, n-am putut, evident, să decid cine era vinovat de crima pe care mi-o atribuia.

Toată discuția asta Feodor Mihailovici o purtă cu o voce scăzută, dar în așa fel, încît toți cei care stăteau în apropiere auzeau perfect totul. Mi s-a făcut rușine și, fiindu-mi teamă de o scenă, i-am spus :

— Ei, Feodor Mihailovici, văd că ești într-o dispoziție proastă și că nu vrei să vorbești cu mine. Mai bine să mă duc în sală, să-mi caut un loc. La revedere !

Și am plecat. N-au trecut nici cinci minute și s-a apropiat de mine P. A. Gaideburov și mi-a spus că mă cheamă Feodor Mihailovici. Crezînd că soțul meu nu găsește în carte fragmentul pe care îl avea de citit, m-am dus imediat în sala de lectură. M-a întîmpinat dușmănos :

— N-ai putut să te abții ?! Ai venit să te uiți la el ? remarcă el.

— Ei da, sigur, rîsei eu, dar și la tine. Ai nevoie de ceva ?

— N-am nevoie de nimic.

— Dar m-ai chemat ?

— Nici nu m-am gîndit să te chem ! Nu-ți lua nasul la purtare !

vedere.

— Ei, dacă nu m-ai chemat, atunci m-am dus, la re-

După vreo zece minute s-a apropiat de mine unul dintre organizatori și mi-a spus că Feodor Mihailovici se interesează pe unde stau, probabil că vrea să mă vadă. I-am răspuns că abia am fost în sala de lectură și că nu vreau să-l mai deranjez. Și nu m-am dus. Dar în prima pauză organizatorul a venit din nou la mine cu rugămintea insistentă din partea soțului meu de a mă duce la el. M-am grăbit să mă duc în sala de lectură, m-am apropiat de scumpul meu soț și i-am văzut fața rușinată și vinovată. S-a aplecat spre mine și mi-a spus în șoaptă :

— Iartă-mă, Anecika, și dă-mi mîna să-mi poarte noroc : mă duc chiar acum să citesc !

Eram grozav de mulțumită că Feodor Mihailovici se liniștise, dar nu mă dumeream cine dintre persoanele de față (toate de o vîrstă mai mult decît respectabilă) fusese suspectat de el de un amor fulgerător pentru mine. Și numai cuvintele disprețuitoare : „Uite franțuzul, ia uite-l cum se gudură", mi-au dat să înțeleg că obiectul suspiciunilor geloase ale lui Feodor Mihailovici a fost de data aceasta bătrînul D. V. Grigorovici [103] (mama lui era franțuzoaică).

Cînd ne-am întors acasă, l-am certat mult pe Feodor Mihailovici pentru gelozia lui gratuită. Ca de obicei, își cerea scuze, își recunoștea vina, se jura că nu se va mai întîmpla, suferea sincer, dar mă asigura că n-a putut să-și stăpînească izbucnirea și că preț de o oră fusese cuprins de o gelozie nebună și că fusese profund nefericit.

Scene de acest gen se repetau aproape la fiecare seară literară : Feodor Mihailovici îi trimitea neapărat pe organizatori sau pe cunoscuți să vadă unde stau și cu cine discut. Se apropia mereu de ușa întredeschisă de la sala de lectură și de la distanță se uita să mă vadă pe locul pe care-i spusesem că mă voi așeza. (De obicei, rudele celor care citeau își avea locurile de-a lungul peretelui din dreapta, la cîțiva pași de primul rînd.)

După ce ieșea pe estradă și răspundea publicului care-l aplauda, Feodor Mihailovici nu începea să citească, ci se uita atent la toate femeile care stăteau de-a lungul peretelui din dreapta. Pentru a mă putea vedea mai repede, fie că-mi ștergeam fruntea cu o batistă albă, fie că mă ridicam puțin de pe scaun. Numai după ce se convingea că sînt în sală, Feodor Mihailovici începea să citească. Cunoscuții mei, ca și organizatorii seratelor, observau, evident, toate acestea și-l tachinau, ironizîndu-ne ușor și pe el și pe mine, ceea ce mă supăra mult uneori. Asta m-a plictisit așa de mult, încît odată, cînd ne duceam la o serată literară, i-am spus :

— Știi, dragul meu, dacă și astăzi ai să începi să te uiți așa și să mă cauți printre spectatori, îți dau cuvîntul că am să mă scol de la locul meu și am să plec din sală, trecînd prin fața estradei.

— Iar eu am să sar de pe estradă și am să alerg după tine ca să aflu dacă nu ți s-a întîmplat ceva și unde te-ai dus.

Feodor Mihailovici a spus-o cu tonul cel mai serios și am fost convinsă că e capabil s-o facă.

VIII

MEMORIA LUI FEODOR MIHAILOVICI

Crizele de epilepsie slăbeau mult memoria lui Feodor Mihailovici și mai ales memoria numelor și a figurilor și și-a făcut mulți dușmani din faptul că nu recunoștea oamenii după figură, iar cînd i se spunea un nume era absolut incapabil să-și dea seama, fără întrebări amănunțite, cine era persoana care vorbea cu el. Asta-i jignea pe oameni, care, neștiind sau uitînd de boala lui, îl socoteau un infatuat, iar slaba lui memorie o tratau drept intenție premeditată de a-i jigni. Țin minte cum odată, cînd i-am vizitat pe Maikovi, ne-am întîlnit pe scara lor cu scriitorul F. N. Berg, care a lucrat cîndva pentru *Vremea,* dar pe care soțul meu l-a uitat. Berg l-a salutat cu multă prietenie pe Feodor Mihailovici și, văzînd că acesta nu-i răspunde, l-a întrebat :

— Nu mă recunoașteți, Feodor Mihailovici ?

— Vă rog să mă scuzați, dar nu știu cine sînteți.

— Eu sînt Berg. [104]

— Berg ? îl privi întrebător Feodor Mihailovici. (Mi-a povestit mai tîrziu că în clipa aceea s-a gîndit la „Berg", tipul neamțului, cumnatul Rostovilor, din *Război și pace.)*

— Poetul Berg, îi explică acesta, m-ați uitat oare ?

— Poetul Berg ? repetă soțul meu. Foarte bucuros să vă văd, foarte bucuros !

Berg, însă, obligat să-și explice atît de insistent identitatea, a rămas profund convins că Feodor Mihailovici nu l-a recunoscut dinadins și toată viața a ținut minte această jignire. Și cît de mulți dușmani, mai ales din rîndul scriitorilor, și-a făcut Feodor Mihailovici cu această lipsă de memorie.

Lipsa de memorie și nerecunoașterea persoanelor pe care Feodor Mihailovici le întîlnea în societate mă puneau uneori și pe mine într-o situație penibilă, și adesea trebuia să mă scuz pentru el. Apropo de asta, îmi aduc aminte de o întîmplare amuzantă. De trei, patru ori pe an ne duceam la diverse sărbători la vărul meu M. N. Snitkin, căruia îi plăcea foarte mult să-și invite rudele. Aproape de fiecare dată o întîlneam acolo pe nașa mea, Alexandra Pavlovna I., pe care, după ce m-am măritat, n-am mai văzut-o deoarece soțul ei avea niște concepții politice ce nu se potriveau cu ale lui Feodor Mihailovici. Era foarte jignită de faptul că soțul meu, deși o saluta politicos, nu discuta niciodată cu ea ; a vorbit despre asta cu rudele mele comune, iar acestea mi-au transmis. Chiar la prima vizită pe care am făcut-o la Snitkini l-am rugat pe soțul meu să discute cu Alexandra Pavlovna și să fie cu ea pe cît se poate mai amabil.

— Bine, bine, îmi promise Feodor Mihailovici, numai să-mi arăți care dintre cucoanele alea e nașa ta și o să găsesc eu un subiect interesant de discuție. Las' pe mine !

Cînd am venit în vizită, i-am arătat lui Feodor Mihailovici o doamnă care stătea pe divan. S-a uitat cu atenție mai întîi la ea, pe urmă la mine, a salutat-o politicos, și tot restul serii nu s-a apropiat de ea. Cînd ne-am întors acasă, i-am reproșat că n-a vrut să-mi satisfacă o dorință atît de neînsemnată.

— Dar spune-mi, te rog, Ania, îmi răspunse jenat Feodor Mihailovici, cine și a cui nașă e ? Tu ai botezat-o pe ea sau ea pe tine ? V-am privit pe amîndouă și am văzut că sînteți aproape de aceeași vîrstă ! Am început să am dubii și ca să nu greșesc, am hotărît mai bine să mă las păgubaș.

De fapt, diferența de vîrstă dintre mine și nașa era relativ mică (16 ani), și cum eu mă îmbrăcam modest, aproape întotdeauna în culori închise, iar ei îi plăcea să se gătească și să poarte fel de fel de podoabe, din cauza asta părea mult mai tînără decît în realitate. Această înfățișare tinerească a ei l-a și derutat pe soțul meu.

Mai curios a fost faptul că după un an de zile, tot de Crăciun, știind că am să mă întîlnesc sigur cu nașa la Snitkini, l-am rugat din nou pe Feodor Mihailovici, ex-

plicîndu-i răspicat gradul nostru de rudenie. Soțul meu părea să mă asculte foarte atent (gîndindu-se, probabil, la altceva), îmi promise de data aceasta să poarte o conversație cu ea, dar nu și-a îndeplinit promisiunea : dubiul de anul trecut i-a revenit, n-a putut să-și dea un răspuns la întrebarea „cine pe cine a botezat“ și s-a jenat să mă întrebe asta față de străini.

Lipsa de memorie a lui Feodor Mihailovici pentru numele cele mai obișnuite și cele mai apropiate îl punea uneori în situații jenante : țin minte că odată soțul meu s-a dus la consulatul nostru din Dresda, ca să certifice iscălitura mea pe nu mai știu ce împuternicire (eu nu mă puteam duce fiind bolnavă). Văzînd pe fereastră că Feodor Mihailovici se întoarce grăbit, m-am dus în întîmpinarea lui. El intră iritat și mă întrebă :

— Cum te cheamă, Ania ? Care e, de fapt, numele tău de familie ?

— Dostoievskaia, îi răspunsei eu, uimită.

— Știu că Dostoievskaia, dar care e numele tău de fată ? M-au întrebat la consulat, dar eu am uitat și acum trebuie să mă duc acolo pentru a doua oară. Cred că funcționarii au rîs de mine că am uitat cum o cheamă pe nevastă-mea. Te rog să-mi scrii numele tău pe cartea ta de vizită, că altfel am să-l uit pe drum.

Cazuri din acestea nu erau rare în viața lui Feodor Mihailovici și, din păcate, i-au adus mulți dușmani.

Partea a zecea

ULTIMUL AN

I

BIROUL DE VÎNZARE A CĂRȚILOR

Începutul anului 1880 a reprezentat pentru noi deschiderea unei noi întreprinderi : „Biroul de vînzare a cărților al lui F. M. Dostoievski (exclusiv pentru provincie)".

Deși cu fiecare an treburile noastre bănești se îmbunătățeau și cea mai mare parte a datoriilor (care-l apăsau pe Feodor Mihailovici încă din anii '60) fuseseră plătite, totuși situația noastră materială continua să fie precară : viața devenea tot mai scumpă și mai complicată, iar noi tot nu reușeam să punem nimic deoparte pentru „zile negre". Asta ne neliniștea mult, mai ales că Feodor Mihailovici își dădea și singur seama că-i venea tot mai greu și mai greu să lucreze. Boala lui (emfizemul) progresa și ne puteam aștepta ca la un moment dat sănătatea să nu-i mai permită să-și continue activitatea literară. Pentru această tristă eventualitate am fi vrut să avem o rezervă de bani sau o ocupație colaterală pentru a ni-i procura. Dar sfera de activitate este și acum destul de limitată pentru o femeie, cu atît mai mult pe atunci.

M-am tot gîndit de ce anume treabă să mă apuc, care ar fi putut să ne fie cît de cît de ajutor. După multă meditație și după ce i-am întrebat pe diferiți cunoscători, m-am oprit la ideea de a deschide un birou de vînzare a cărților pentru provincie, cu atît mai mult cu cît, dato-

rită cîtorva editări pe care le-am realizat, am cunoscut, în parte, treburile editoriale. Întreprinderea pe care o începeam prezenta pentru mine două avantaje : primul și cel mai important pentru mine — nu mă obliga să lipsesc de acasă și puteam ca și înainte să am grijă de sănătatea soțului, de educația copiilor și să conduc gospodăria. Al doilea avantaj consta în faptul că pentru deschiderea unui birou de vînzare a cărților nu trebuia să cheltuiesc nici un fel de bani : nu trebuia să închiriez un magazin și să procur marfă, puteam, pentru început, să mă limitez la cumpărarea acelor cărți pentru care mi s-ar fi trimis bani. Singurele cheltuieli constau în plata „autorizației de comerț" și în angajarea unui băiat, care să cumpere cărți, să facă pachete și să le ducă la poștă. Asta făcea cam 250-300 de ruble pe an și era o sumă pe care o puteam risca. Desigur, pentru succesul întreprinderii era nevoie de anunțuri în ziare, dar pentru început am mizat pe anunțurile expediate foștilor abonați ai *Jurnalului unui scriitor,* iar pentru anul următor m-am gîndit să trimit, pe cheltuială comună cu editoarea revistei *Semeinîie vecera,* un mare anunț tipărit în cîteva mii de exemplare. Anunțul acesta a fost trimis la începutul lui 1881, dar n-a mai influențat mersul vînzării.

Era evident că întreprinderea pe care am plănuit-o putea să aibă succes numai dacă biroul de vînzare a cărților îi aparținea lui F. M. Dostoievski. Astfel, cînd și-a luat la administrația financiară „autorizația de comerț", Feodor Mihailovici a căpătat titlul de negustor, fapt de care au profitat inamicii săi din presă pentru atacuri batjocoritoare. Aceste batjocuri, însă, n-au lezat cu nimic mîndria soțului meu, deoarece, după ce a chibzuit bine, mi-a aprobat ideea și credea, după cum credeam și eu, în succesul întreprinderii.

Speranțele mele în succes se bazau mai ales pe presupunerea că abonații *Jurnalului unui scriitor* din anii 1876—1877, care s-au obișnuit cu acuratețea revistei, puteau să aibă încredere și în comerțul cu cărți al aceluiași editor. Speranțele acestea s-au realizat și n-au trecut nici două, trei luni și din foștii abonați ai *Jurnalului unui scriitor* s-a format un cerc de oameni (vreo treizeci) care-și comandau lunar cărțile prin biroul nostru de vîn-

zare. Mi-aduc aminte, de plidă, de episcopul de Poltava, care, prin prințul V. M. Eleţki, detașat pe lîngă sfinția-sa, comanda lunar (pentru biblioteca personală și pentru daruri) multe ediții scumpe. Mi-amintesc și de un inginer din Minsk, care comanda cărți pentru mari sume de bani și nu numai cărți de specialitate.

Dar în afara acestui cerc ferm de cumpărători, au fost și destui alți oameni care au remarcat noul birou de vînzare a cărților. Au fost, desigur, și niște clienți enervanți, de genul celor care voiau să se aboneze la vreun ziar, ceea ce nu-i aducea biroului decît o remiză de douăzeci și cinci de copeici. Dar și mai enervanți erau cumpărătorii care mă obligau să le caut o carte care se epuizase de multă vreme. După căutări îndelungate și conștiincioase trebuia să le returnăm acestor clienți banii.

Mie personal comerțul cu cărți nu-mi lua mult timp : trebuia doar să-mi țin la zi registrele, să înregistrez comenzile și să țin socotelile. Mi s-a recomandat un băiat care a mai lucrat într-o librărie ; Piotr, în ciuda celor cincisprezece ani ai săi, se descurca de minune cu cumpăratul și expediatul cărților.

Feodor Mihailovici se interesa îndeaproape de mersul întreprinderii noastre și la sfîrșitul fiecărei luni făceam pentru el un bilanț de venituri și cheltuieli. De obicei, cîștigul oscila în jur de 80-90 de ruble la începutul și la sfîrșitul anului (cu abonamente pentru ziare și reviste) și în jur de 40-50 de ruble în lunile de vară. În general, primul an de comerț ne-a dat, scăzînd toate cheltuielile, un venit net de 811 ruble și acest rezultat l-am socotit amîndoi drept un semn bun pentru viitor.

Firește, întreprinderea ar fi putut lua de la început o amploare mai mare : au fost cereri de la instituții de învățămînt și de la depozitele zemstvelor să le trimitem cărți în cont, deoarece, însă, pentru achiziționarea cărților era nevoie de o sumă însemnată, am fost nevoiți, în ciuda unui cîștig evident, să renunțăm la asemenea cumpărători.

Comerțul cu cărți pentru provincie e o afacere bănoasă, bineînțeles dacă e făcut cu cap și organizat ; am văzut birouri mici de vînzare a cărților care s-au trans-

format, în decurs de trei decenii, în niște firme solide (Frații Basmakov, Panafidin, Kliukin) și sînt pe deplin convinsă că dacă mi-aș fi continuat activitatea în acest domeniu, aș fi avut astăzi un magazin cu nimic mai rău decît *Novoie vremea*. Dar nu mi-am continuat negustoria cu cărțile pentru că am întreprins editarea operelor complete ale soțului meu, care mi-a cerut tot timpul de care dispuneam și toate puterile mele.

Cînd, după moartea soțului meu, mi-am anunțat intenția de a-mi închide biroul de vînzare a cărților, mai multe persoane m-au rugat să le transmit întreprinderea ; unii chiar ar fi vrut să cumpere firma și-mi ofereau pentru ea în jur de o mie cinci sute de ruble. N-am acceptat, însă ; un comerț cu cărți asociat cu numele lui Dostoievski nu puteam să duc decît eu, deoarece mă socoteam responsabilă pentru demnitatea firmei. Nu se știe cum ar fi privit lucrurile cel care ar fi cumpărat firma sau ar fi primit-o în dar și dacă numele, scump mie, al lui Feodor Mihailovici n-ar fi fost înjosit sau batjocorit în cazul unei conduceri nepricepute sau incorecte a firmei.

Astfel, la începutul lui martie 1881, biroul de vînzare a cărților al lui F. M. Dostoievski și-a încetat existența.

Dealtfel, îmi amintesc cu bune sentimente această întreprindere care a existat atît de puțin, mai ales din pricina bunelor relații ce s-au stabilit între cumpărători și biroul de vînzare. Unii oameni au presupus naiv că F. M. Dostoievski se ocupă personal de vînzarea cărților și cînd scriau i se adresau lui. Alții, adresîndu-se biroului de vînzare, rugau să i se transmită lui Feodor Mihailovici încîntarea pe care le-a adus-o lectura romanului *Frații Karamazov* sau vreo altă lucrare de-a lui. Alții ne rugau ca atunci cînd li se trimite nota de plată să le comunicăm și cum stă cu sănătatea „marele scriitor" și-i transmiteau cele mai bune urări. Unele scrisori, naive și entuziaste, îl mișcau pe Feodor Mihailovici pînă în adîncul sufletului și el mă ruga să le transmit corespondenților salutări din partea lui. Feodor Mihailovici, care s-a izbit atît de des de rea-voința unor amici literari, prieteni și critici de-ai săi, ținea foarte mult la entuziasmul manifestat sincer, uneori naiv, față de talentul său, la

stima și devotamentul unor oameni care-i erau absolut necunoscuți, dar care își exprimau simpatia pentru activitatea lui artistică.

II

ÎNCEPUTUL ANULUI 1880. SERATELE LITERARE. VIZITAREA CUNOSCUȚILOR

În general vorbind, anul 1880 a început pentru noi sub bune auspicii : sănătatea lui Feodor Mihailovici după călătoria din anul precedent (1879) la Ems părea a se fi îndreptat mult și crizele de epilepsie erau mult mai rare. Copiii noștri erau absolut sănătoși. *Frații Karamazov* aveau un succes categoric și de unele capitole din roman, Feodor Mihailovici, întotdeauna atît de exigent cu sine, era foarte mulțumit. Întreprinderea pe care am plănuit-o, biroul de vînzare a cărților, s-a realizat, edițiile pe care le scoteam se vindeau bine și, în general, toate treburile erau în bună regulă. Toate aceste la un loc aveau o influență binefăcătoare asupra lui Feodor Mihailovici, care era întotdeauna vesel și bine dispus.

La începutul anului, Feodor Mihailovici a fost foarte interesat de viitoarea susținere de către Vlad. Serg. Soloviov a tezei de doctorat în filozofie și voia neapărat să asiste la dezbatere. M-am dus și eu cu soțul meu, mai ales ca să am grijă să nu răcească, ceea ce se întîmplă ușor în cazul unor aglomerații. Susținerea a fost strălucită și Soloviov a respins cu succes atacurile foarte serioșilor săi oponenți. Feodor Mihailovici a rămas să aștepte pînă va pleca publicul, pentru a avea posibilitatea să strîngă mîna împricinatului. Vl. Soloviov fusese vădit mulțumit că Feodor Mihailovici, în pofida slăbiciunii sale fizice, a ținut să fie prezent la universitate, alături de alți prieteni ai săi, într-o zi atît de însemnată.

În anul 1880, Feodor Mihailovici, deși lucra intens la *Frații Karamazov,* a trebuit adesea să participe la lecturi literare în folosul diverselor societăți. Lecturile lui de maestru atrăgeau întotdeauna publicul și, dacă se

simţea bine, nu refuza niciodată să participe, oricît ar fi fost de ocupat.

Am reţinut următoarele apariţii ale lui Feodor Mihailovici care au avut loc la începutul anului : la rugămintea lui P. I. Veinberg, Feodor Mihailovici a citit pe 2 februarie, la liceul de fete Kolomenskaia, iar la 20 martie în sala dumei oraşului în folosul secţiei de minori a Casei de Filantropie din Sankt-Petersburg *. Ca lectură a ales *Convorbirea stareţului Zosima cu muierile.*

S-a întîmplat că Feodor Mihailovici a trebuit şi a doua zi (pe 21 martie) să apară în sala Cercului nobilimii în folosul Cursurilor pedagogice. Soţul meu a ales un fragment din *Crimă şi pedeapsă — Visul lui Raskolnikov despre calul betejit.* Lectura a făcut o impresie covîrşitoare şi am văzut eu însămi cum stăteau cîte unii palizi de emoţie, iar alţii plîngeau. Nici eu nu m-am putut abţine să nu plîng. Ultima lectură din primăvară a fost *Dialogul dintre Raskolnikov şi Marmeladov,* pe care soţul meu l-a citit la Cercul nobilimii, pe 28 martie, în folosul Comitetului de ajutorare a studenţilor de la Universitatea din Sankt-Petersburg.

În toamna 1880, lecturile literare au fost reluate. Preşedintele Fondului literar, V. P. Gaevski, care l-a auzit

---

* Nu pot să nu povestesc o întîmplare amuzantă care mi s-a întîmplat la serata literară din 20 martie 1880. Sala dumei a fost plină de un public elegant, în care predominau bărbaţii. Cînd m-am uitat la spectatori, m-a frapat un lucru şi anume : feţele celor mai mulţi bărbaţi îmi păreau extrem de cunoscute. I-am spus-o lui Feodor Mihailovici, care s-a arătat mirat. Împrejurarea, însă, s-a lămurit cînd toţi participanţii, împreună cu soţiile lor, au fost invitaţi în sala de alături. Acolo, pe mese mari, erau cupe cu şampanie, fructe şi bomboane, şi organizatorii serii, primarul I. I. Glazunov şi soţia, îi serveau cu multă sîrguinţă pe cîntăreţi şi pe literaţi. Doamna Glazunov patrona Secţia din Sankt-Petersburg a Casei de Filantropie şi, evident, toţi negustorii şi vînzătorii din Gostinîi Dvor au răspuns la invitaţia ei de a participa la serata literară dată în folosul instituţiei pe care o patrona. Şi, întrucît colindasem cu cîteva zile în urmă, în căutarea unor imprimeuri frumoase de vară pentru copii, prin tot Gostinîi Dvor, figurile vînzătorilor mi-au rămas întipărite în minte şi acum îmi păreau cunoscute. Am fost foarte bucuroasă că fenomenul, pe care eram gata să-l atribui cine ştie cărei boli, se explica atît de simplu. (N. aut.)

pe Feodor Mihailovici la comemorarea lui Pușkin, l-a convins să participe, pe 19 martie, ziua aniversării terminării liceului[105], la o serată în folosul Fondului literar. Feodor Mihailovici a citit scena din pivniță din *Cavalerul avar* (scena a 2-a), apoi poezia *Ce primăvară caldă, timpurie* și cînd au început să-l recheme a citit *Prorocul,* cu care a stîrnit entuziasmul spectatorilor. Se părea că zidurile Societății de credit se cutremurau de aplauze furtunoase. Feodor Mihailovici mulțumea, pleca de pe estradă, dar era iarăși și iarăși rechemat și asta a ținut vreo zece minute.

Avînd în vedere succesul uriaș al acestei lecturi, V. P. Gaevski a hotărît s-o repete după o săptămînă, pe 26 octombrie, cu același program și cu aceiași interpreți. Mulțumită comentariilor care circulau prin oraș, la serată s-a adunat o mare mulțime de oameni, care nu numai că au ocupat toate locurile, dar au umplut și culoarele. Cînd a ieșit Feodor Mihailovici, spectatorii au început să-l aplaude și multă vreme nu l-au lăsat să înceapă, apoi a fost întrerupt cu aplauze după fiecare vers și n-a fost lăsat să plece de la tribună. Culmea entuziasmului a fost cînd Feodor Mihailovici a citit *Prorocul.* În sală se petrecea ceva de nedescris.

Pe 21 noiembrie, în sala Cercului nobilimii, s-a organizat din nou o lectură în folosul Fondului literar. În prima parte Feodor Mihailovici a citit poezia lui Nekrasov *Și cînd din bezna rătăcirii,* iar în cea de a doua — fragmente din prima parte a poemului lui Gogol *Suflete moarte.*

Pe 30 noiembrie, în sala Societății urbane de Credit, a fost organizată o seară în folosul Societății de ajutorare a studenților de la Universitatea din Sankt-Petersburg. Feodor Mihailovici a citit *Înmormîntarea lui Iliușecika.* Lectura lui, deși avea glasul slăbit, a fost atît de artistică, i-a înduioșat atît de mult pe cei de față, încît în jurul meu n-am văzut decît figuri triste și plînse, și nu numai la femei. Studenții i-au dăruit soțului meu o cunună de lauri și l-au condus, într-un grup mare, pînă la ieșire. Feodor Mihailovici a putut să se convingă cît de mult ține la el și-l respectă tineretul. Pentru soțul meu acest lucru avea o foarte mare însemnătate.

La lecturile literare, spectatorii îl primeau pe Feodor Mihailovici cu o deosebită simpatie. Apariția lui pe estradă provoca o izbucnire de aplauze care țineau cîteva minute. Feodor Mihailovici se scula de la măsuța de lectură, se înclina, mulțumea, dar publicul nu-l lăsa să citească, ca mai tîrziu, în timpul lecturii, să-l întrerupă nu o dată cu aplauze asurzitoare. Același lucru se petrecea și la terminarea lecturii și Feodor Mihailovici trebuia să iasă pe estradă de cîte trei, patru ori. Desigur, atitudinea entuziastă față de talentul său nu putea să nu-l bucure pe Feodor Mihailovici, care se simțea moralmente satisfăcut. Înainte de a citi, lui Feodor Mihailovici îi era întotdeauna teamă, că glasul său slab nu se va auzi decît în primele rînduri și gîndul acesta îl întrista. Dar emoția ce-l cuprindea înainte de lectură era atît de mare, încît glasul lui, de obicei slab, răsuna neobișnuit de clar și fiecare cuvînt al său se auzea în toate colțurile sălii imense.

Trebuie să spun deschis că Feodor Mihailovici era un lector de mare clasă * și cînd citea din lucrările sale sau din ale altora, toate nuanțele și particularitățile erau redate cu un deosebit relief și cu o deosebită măiestrie. Cu cititul său (mai ales cînd citea povestirea lui Nelli din *Umiliți și obidiți* sau a lui Alioșa Karamazov despre Iliușecika) Feodor Mihailovici provoca o impresie zguduitoare și am văzut lacrimi în ochii spectatorilor și plîngeam și eu, deși știam pe dinafară fragmentele. Înainte

---

* În sprijinul celor spuse de mine, voi cita cuvintele lui S. A. Vengherov[106] despre impresia pe care i-a produs-o lectura lui Feodor Mihailovici. „Am avut parte de marea fericire de a-l auzi (pe Dostoievski) citind la una din seratele organizate în 1879, de Fondul literar... Dostoievski nu-și are egal ca lector. Dostoievski poate fi numit „lector" numai pentru că nu există un alt termen pentru un om, care, îmbrăcat cu un costum negru, iese pe estradă pentru a-și citi lucrările. La aceeași serată la care l-am auzit pe Dostoievski, au mai citit Turgheniev, Saltîkov-Șcedrin, Grigorovici, Polonski, Alexei Potehin. În afară de Saltîkov, care citea prost, și de Polonski, care citea prea patetic, toți ceilalți citeau foarte bine. Dar citeau și atît. Iar Dostoievski prorocea, în înțelesul cel mai deplin al cuvîntului. A citit, cu o voce slabă, dar cum nu se poate mai clară, într-o manieră captivantă, unul dintre cele mai impresionante capitole din *Frații Karamazov — Spovedania unei inimi fierbinți* — po-

de a citi, Feodor Mihailovici socotea că este utilă o scurtă introducere, pentru a permite înțelegerea fragmentului și de cei care fie că n-au citit lucrarea, fie că au uitat-o.

În afara seratelor literare, în iarna din 1879—1880, Feodor Mihailovici și-a vizitat adesea cunoscuții, sîmbăta se ducea la stimatul Ivan Petrovici Kornilov (fostul șef al districtului de învățămînt Vilenski),[107] unde întîlnea mulți savanți, ca și mulți oameni cu înalte poziții oficiale. Se ducea și la seratele de la Elena Andreevna Stackenschneider (fiica celebrului arhitect); marți veneau la ea mulți literați remarcabili, care uneori citeau din lucrările lor. Se organizau acolo și spectacole intime, de familie; țin minte, de pildă, că am asistat în iarna lui 1880 la reprezentarea piesei *Don Juan*,[108] avînd ca interpreți pe S.V. Averkieva (dona Anna), care și-a jucat rolul cu mult talent, poetul K.K. Slucevski și N.N. Strahov. Rolul i s-a potrivit atît de bine, că Feodor Mihailovici l-a aplaudat și a fost foarte vesel în seara aceea. La Stackenschneider, Feodor Mihailovici a făcut cunoștință, în iarna aceea, cu Lidia Ivanovna Veselitskaia, care a ajuns mai tîrziu o scriitoare cunoscută, sub numele de V. Mikulici. Trebuie să remarc flerul și clarviziunea lui Feodor Mihailovici: după ce a discutat de vreo două, trei ori cu tînăra fată, Feodor Mihailovici și-a dat seama, că, în ciuda tinereții ei și a unei emotivități lesne de înțeles, nu e o domnișorică oarecare, ci o fată cu calități alese, cu o năzuință spre un ideal și, probabil, cu talent literar. În această

---

vestirea lui Mitea Karamazov despre cum a venit la el Katerina Ivanova după bani, pentru a-l salva pe tatăl ei. N-am mai întîlnit vreodată o liniște atît de profundă într-o sală, o atît de deplină acaparare a sufletului unei mulțimi de o mie de oameni, de starea de spirit a unui singur om. Cînd citeau ceilalți, spectatorii nu-și pierdeau propriul lor „eu" și aveau, într-un fel sau altul, o atitudine proprie față de cele ce li se citeau. Chiar și excelenta lectură în doi, a Saviniei și a lui Turgheniev, nu te făcea să uiți de tine și să te lași purtat spre alte tărîmuri. Dar cînd citea Dostoievski, audientul, ca și cititorul, dealtfel, al romanelor sale cumplite și geniale, își pierdea propria personalitate și intra total sub influența hipnotizantă a acestui bătrînel obosit, șters, cu o privire pătrunzătoare îndreptată undeva în gol, o privire în care ardea un foc mistic, de aceeași strălucire, probabil, ca și focul care a ars cîndva în privirea protopopului Avaakum." (*Reci*, 25 aprilie, 1915). (N. aut.)

din urmă privință Feodor Mihailovici nu s-a înșelat și autoarea romanului *Mimocika* nu a trecut neobservată în literatura rusă. [109]

Feodor Mihailovici a stimat-o și a îndrăgit-o mult pe Elena Andreevna Stackenschneider pentru marea ei bunătate și pentru modul în care a îndurat veșnicile ei boli, fără ca vreodată să se plîngă, ci dimpotrivă, dispunînd pe toată lumea cu drăgălășenia ei. De o simpatie aparte se bucura în familia Stackenschneider Adrian Andreevici, fratele Elenei Andreevna, un om de o mare inteligență și admirator sincer al talentului lui Feodor Mihailovici. Feodor Mihailovici se sfătuia cu Adrian Andreevici, care era un jurist capabil, în toate chestiunile legate de justiție, și lui îi este dator pentru faptul că în romanul *Frații Karamazov* toate detaliile procesului lui Mitea Karamazov au fost atît de exacte, încît pînă și criticul cel mai răuvoitor (și au fost destui dintr-aceștia) n-ar fi putut găsi vreo scăpare sau vreo inexactitate.

Îndeosebi îi plăcea lui Feodor Mihailovici să-l viziteze pe K.P. Pobedonoștev, un om de o inteligență neobișnuit de subtilă și profundă, deși sceptică; discuțiile cu el, îi dădeau lui Feodor Mihailovici o elevată satisfacție intelectuală.

Cel mai frecvent, însă, o vizita Feodor Mihailovici în anii 1879—1880 pe văduva contelui Alexei Tolstoi, contesa Sofia Andreevna Tolstaia. Era o femeie extrem de inteligentă, foarte cultivată și citită. Discuțiile cu ea îi făceau o deosebită plăcere lui Feodor Mihailovici, surprins întotdeauna de capacitatea contesei de a pătrunde și de a recepta cu ușurință subtilitățile gîndirii filozofice, însușire destul de rar întîlnită la femei. În afară, însă, de o inteligență remarcabilă, contesa S.A. Tolstaia avea o gingășie și o sensibilitate remarcabile și toată viața am păstrat în amintire cu profundă recunoștință felul în care l-a bucurat cîndva pe Feodor Mihailovici.

Odată, discutînd cu contesa despre galeria de tablouri din Dresda, Feodor Mihailovici a spus că în pictură apreciază cel mai mult Madona Sixtină, adăugînd că-i pare foarte rău că nu a reușit să aducă din străinătate cel puțin o fotografie mare a Madonei și că aici nu poate s-o obțină. Feodor Mihailovici, ori de cîte ori pleca la

Ems, se gîndea să cumpere o copie reușită a acestui tablou, dar tot nu izbutea să-și împlinească dorința. Am căutat și eu o copie mare a Madonei în magazinele de stampe din capitală, dar tot fără succes. Au trecut vreo trei săptămîni de la discuția aceea și într-o dimineață, cînd Feodor Mihailovici mai dormea încă, vine la noi Vl. S. Soloviov și ne aduce un carton uriaș pe care era prinsă o minunată fotografie a Madonei Sixtine în mărime naturală, dar fără personajele care o înconjoară.

Vladimir Sergheevici, care era un prieten apropiat al contesei Tolstaia, mi-a spus că ea a scris cunoscuților săi din Dresda, aceștia i-au expediat fotografia și contesa i-a trimis-o lui Feodor Mihailovici cu rugămintea s-o primească din partea ei „ca amintire". Asta s-a întîmplat pe la mijlocul lui octombrie 1879 și mi-a venit ideea să înrămez imediat fotografia și să-i fac o surpriză lui Feodor Mihailovici de ziua lui de naștere, la 30 octombrie. I-am mărturisit intenția mea lui Soloviov, care a aprobat-o, cu atît mai mult, cu cît, neînrămată, fotografia ar fi putut să se deterioreze. L-am rugat pe Vladimir Sergheevici să-i transmită contesei cele mai profunde mulțumiri din partea mea pentru gîndul ei plin de bunătate și, totodată, s-o prevină că Feodor Mihailovici nu-i va vedea cadoul înainte de ziua lui de naștere. Așa s-a și întîmplat : în ajunul zilei de 30, meșterul ne-a adus fotografia pusă într-o minunată ramă sculptată, din stejar negru, și a fost bătut un cui în perete, chiar deasupra divanului (pe care dormea Feodor Mihailovici), unde lumina punea în valoare capodopera.

Dimineața, în ziua sărbătorii noastre de familie, cînd Feodor Mihailovici s-a dus în sufragerie să-și bea ceaiul, tabloul a fost atîrnat, iar după felicitări și discuții vesele, ne-am dus cu copiii în cabinetul lui de lucru. Mare a fost surpriza și bucuria lui Feodor Mihailovici cînd a dat cu ochii de Madona, la care ținea atît de mult ! „Unde ai reușit s-o găsești, Ania ?" mă întrebă Feodor Mihailovici, crezînd că eu am cumpărat-o. Cînd i-am explicat că e vorba de un cadou al contesei Tolstaia, Feodor Mihailovici a fost mișcat pînă în adîncul sufletului și în aceeași zi s-a dus la ea să-i mulțumească. De cîte ori nu l-am găsit pe Feodor Mihailovici, în ultimul an al vieții, stînd în

fața acelui tablou într-o admirație atît de profundă, încît nici nu auzea cînd intram ; ca să nu-i tulbur evlavioasa contemplare ieșeam încet din cabinet. I-am fost profund recunoscătoare contesei Tolstaia pentru faptul că i-a dăruit soțului meu posibilitatea de a trăi momente de adîncă emoție și încîntare în fața chipului Madonei ! Tabloul acesta reprezintă pentru noi o relicvă de familie și se păstrează la fiul meu.

Lui Feodor Mihailovici îi plăcea s-o viziteze pe contesa S.A. Tolstaia și pentru faptul că era înconjurată de o familie încîntătoare : nepoata ei, Sofia Petrovna Hitrovo, era o femeie tînără extrem de agreabilă și avea trei copii : doi băieți și o fetiță delicioasă. Copiii erau de aceeași vîrstă cu ai noștri, le-am făcut cunoștință, și ei s-au împrietenit, ceea ce l-a bucurat mult pe Feodor Mihailovici.

La contesa S.A. Tolstaia, Feodor Mihailovici întîlnea multe doamne din înalta societate : contesa A.A. Tolstaia (ruda contelui L. Tolstoi), E. A. Narîșkina, contesa A. E. Komarovskaia, I.F. Abaza, prințesa Volkonskaia, E. F. Vanlearskaia, cîntăreața Lavrovskaia (prințesa Țerteleva) și altele. Toate aceste doamne se purtau extrem de prietenos cu Feodor Mihailovici, unele dintre ele erau admiratoare sincere ale talentului său, și Feodor Mihailovici, deseori enervat de disputele literare și politice purtate în societatea masculină, prețuia conversația feminină, totdeauna reținută și delicată.

Dintre persoanele cu care îi plăcea lui Feodor Mihailovici să stea de vorbă și pe care le vizita în ultimii ani ai vieții sale, trebuie s-o amintesc pe contesa Elisaveta Nikolaevna Heiden, președinta comunității Gheorghievskaia. Feodor Mihailovici o aprecia mult pe contesă pentru neobosita ei activitate filantropică și pentru ideile ei întotdeauna elevate. Îi plăcea lui Feodor Mihailovici s-o viziteze și pe Iulia Denisovna Zasețkaia (fiica partizanului Denis Davîdov) și purta întotdeauna cu ea niște dispute înflăcărate, dar amicale, pe marginea convingerilor ei religioase. Din cînd în cînd, o vizita și pe A.P. Filosofova, pe care o aprecia mult pentru activitatea ei energică și despre care spunea că are „o inimă inteligentă".

Fiindcă veni vorba, trebuie să spun că Feodor Mihailovici avea multe prietene sincere printre femei, care îi împărtășeau bucuros tainele și îndoielile lor și-i cereau un sfat prietenesc ce nu le era refuzat niciodată. Dimpotrivă, Feodor Mihailovici avea multă înțelegere față de preocupările femeilor și-și exprima cu sinceritate opinia, riscînd uneori să-și supere interlocutoarea. Cele care i se confesau simțeau că sînt puțini oameni în stare să înțeleagă atît de profund sufletul femeii și suferințele ei, cum le înțelegea și le intuia Feodor Mihailovici.

III

PLECAREA LA MOSCOVA PENTRU SĂRBĂTORIREA LUI PUȘKIN

În martie 1880, în cercurile literare, a început să circule zvonul că monumentul lui Pușkin, din Moscova, este gata și că va fi dezvelit chiar în primăvara aceea și că această dezvelire este vorba să se facă deosebit de solemn. Evenimentul a stîrnit mult interes în lumea intelectuală și mulți s-au pregătit să plece la Moscova pentru a asista la solemnitate. La Moscova s-a constituit un comitet pentru dezvelirea monumentului, iar Societatea iubitorilor de literatură rusă, de pe lîngă Universitatea imperială din Moscova, a hotărît ca dezvelirea monumentului să fie sărbătorită în adunări publice : S. Iuriev, președintele Societății, a trimis invitații la solemnitate tuturor scriitorilor de vază.[110] O asemenea invitație a primit și Feodor Mihailovici. În scrisoarea de invitație i s-a propus, după cum li s-a propus și altora, să țină în cadrul ședinței festive o cuvîntare închinată memoriei lui Pușkin. Diversele comentarii care circulau prin capitală privitoare la cuvîntările pe care le vor ține reprezentanții celor două partide de atunci, occidentaliștii și slavofilii, îl preocupau mult pe Feodor Mihailovici, care a spus că, în cazul cînd boala nu-l va împiedica, va pleca neapărat la Moscova și va spune în cuvîntul său tot ce s-a adunat de-a lungul atîtor ani în sufletul și în inima sa. Soțul meu și-a exprimat dorința ca să plec și eu cu

el. Am fost, desigur, teribil de bucuroasă să plec la Moscova, nu numai pentru a participa la o solemnitate atît de neobișnuită, dar și ca să fiu mai aproape de Feodor Mihailovici în acele zile, pe care le presimțeam pline de neliniște.

Spre marea mea mîhnire și spre regretul sincer al lui Feodor Mihailovici, plecarea noastră comună nu s-a realizat. Cînd am început să socotim cît ne va costa călătoria, am ajuns la concluzia că ne depășește posibilitățile. După moartea fiului nostru Alioșa, Feodor Mihailovici, care fusese întotdeauna atît de atent cu copiii, a început să fie și mai grijuliu pentru viața și sănătatea lor și nici nu ne puteam gîndi să plecăm amîndoi și să-i lăsăm cu dădaca. Ar fi trebuit să-i luăm pe copii cu noi. Deoarece, însă, drumul la Moscova și timpul pe care urma să-l petrecem acolo nu puteau să dureze mai puțin de o săptămînă, șederea noastră cu copiii la un hotel bun (împreună cu drumul dus și întors) ne-ar fi costat cel puțin trei sute de ruble în plus. În afară de asta, pentru o asemenea festivitate trebuia să mă îmbrac dacă nu chiar luxos, în orice caz mai elegant, ceea ce ar fi sporit cheltuielile. Ca un făcut, socotelile noastre cu *Russki vestnik* erau puțin cam încurcate și era dificil să luăm bani de la redacție. Într-un cuvînt, după îndelungată chibzuință și ezitări, soțul meu și cu mine am ajuns la concluzia că trebuie să renunț la ideea captivantă a plecării la Moscova pentru festivitate. Trebuie să mărturisesc că toată viața mea am considerat drept o mare privațiune faptul că n-am putut să asist atunci la neobișnuitul triumf, cu care a fost onorat soțul meu.

Ca să aibă posibilitatea să scrie și să gîndească în liniște și în voie cuvîntul său în memoria lui Pușkin, Feodor Mihailovici a vrut să plecăm mai repede la Staraia Russa și, într-adevăr, la începutul lui mai eram cu toată familia în vila noastră.

În aprilie 1880, niște cunoscuți i-au spus lui Feodor Mihailovici că în *Vestnik Evropî* a apărut articolul lui P.V. Annenkov, [111] *Un deceniu remarcabil,* în care autorul vorbește și despre Dostoievski. Feodor Mihailovici s-a arătat a fi foarte interesat de articol și m-a rugat să procur de la bibliotecă numărul din aprilie al revistei.

Am reușit să-l procur de la niște cunoscuți chiar în ajunul plecării la Russa și am luat revista cu noi. Cînd a citit articolul, soțul meu a fost cuprins de indignare : Annenkov afirma în amintirile sale că Dostoievski avea o părere atît de bună despre talentul său, încît, a pretins, chipurile, ca prima sa lucrare, *Oameni sărmani*, să fie distinsă într-un fel special și anume să fie tipărită „cu chenar pe marginea paginilor". Soțul meu, profund revoltat de o asemenea calomnie, i-a scris imediat lui Suvorin,[112] cerîndu-i să declare din partea sa în *Novoie Vremea* că *nimic din ce povestește P.V. Annenkov în Vestnik Evropî în legătură cu „chenarul" nu s-a întîmplat și nici n-a putut să se întîmple.* Mulți oameni din generația lui Feodor Mihailovici (A. N. Maikov, de pildă), care-și aminteau perfect vremurile de atunci, au fost revoltați de articolul lui Annenkov, și A.S. Suvorin, pe baza scrisorii lui Feodor Mihailovici și a mărturiilor contemporanilor, a scris, în legătură cu „chenarul", două notițe talentate (la 2 și la 16 mai 1880) pe care le-a publicat în *Novoie vremea.*

Ca răspuns la dezmințirea lui Feodor Mihailovici, P. V. Annenkov a declarat în *... că s-a întîmplat o greșeală și că pretinderea chenarului se referă la o altă lucrare a lui Feodor Mihailovici și anume la *Povestirea lui Plismîlkov* (nu există o asemenea lucrare.). Calomnia lui Annenkov l-a revoltat atît de mult pe soțul meu, încît a decis ca la festivitatea dezvelirii monumentului lui Pușkin nici să nu-l salute, iar în cazul cînd Annenkov se va apropia de el să nu-i dea mîna.

Dezvelirea monumentului lui Pușkin a fost fixată pentru 25 mai, dar Feodor Mihailovici s-a gîndit să plece cu cîteva zile mai înainte, pentru a-și putea procura în tihnă biletele de intrare la toate ședințele festive ; în afară de asta, ca adjunct al președintelui Societății filantropice slave, Feodor Mihailovici reprezenta această societate la festivitate și trebuia să comande coroane pentru depunerea lor la monument.

Feodor Mihailovici a plecat pe 22 mai și l-am condus la gară, împreună cu copiii. Îmi amintesc cu sinceră

---

* omisiune în manuscris (n. red. ruse).

emoție de cuvintele pe care mi le-a spus scumpul meu soț la despărțire :

— Sărmana mea Anecika, și uite-așa n-ai reușit să vii cu mine ! Ce rău îmi pare, cît e de trist ! Aș fi vrut atît de mult să te am alături !

Întristată de despărțirea care ne aștepta, dar mai ales neliniștită pentru sănătatea lui și pentru starea lui de spirit, i-am răspuns :

— Nu mi-a fost dat, dar tu trebuie să-mi faci o plăcere — să-mi scrii neapărat în fiecare zi, și cît mai amănunțit, ca să știu tot ce se petrece cu tine. Altfel, am să fiu foarte neliniștită. Îmi promiți ?

— Îți promit, îți promit, spunea Feodor Mihailovici, am să-ți scriu în fiecare zi. Și ca un om într-adevăr credincios cuvîntului dat, Feodor Mihailovici și-a respectat promisiunea și mi-a scris nu o dată, ci, uneori, chiar și de două ori pe zi, vrînd mult să mă liniștească în privința sa și, de asemenea, să-mi împărtășească, așa cum făcea de obicei, impresiile sale.

Cînd ne-am despărțit, ne-am gîndit că absența lui Feodor Mihailovici nu va ține mai mult de o săptămînă : două zile pentru drumul la Moscova și înapoi, și cinci zile pentru acele solemnități la care Feodor Mihailovici trebuia neapărat să asiste. Soțul meu mi-a dat cuvîntul că nu va rămîne nici o zi în plus la Moscova. S-a întîmplat, însă, ca în loc de o săptămînă, Feodor Mihailovici să lipsească douăzeci și două de zile și pot să spun că cele trei săptămîni cît a lipsit au reprezentat pentru mine o perioadă de temeri și de neliniști chinuitoare.

Trebuie să spun că la sfîrșitul lui 1879, după întoarcerea sa din Ems, Feodor Mihailovici, vizitîndu-l pe vărul meu, doctorul M.N. Snitkin, l-a rugat să-i examineze pieptul și să-i spună dacă tratamentul din Ems a dus la vreo ameliorare vizibilă sau nu. Ruda mea, deși era pediatru, se pricepea și la bolile de piept și Feodor Mihailovici avea încredere în el ca medic, și ținea la el, acesta fiind un om bun și deștept. Evident (după cum ar fi făcut orice doctor) Snitkin l-a liniștit pe Feodor Mihailovici și i-a spus că iarna va trece ușor pentru el și că nu e cazul să se teamă pentru sănătatea sa, numai c-ar fi totuși necesar să ia niște măsuri de precauție. La

întrebările mele insistente, doctorul a fost obligat să-mi mărturisească : boala a înaintat rapid și în stadiul actual emfizemul reprezintă un pericol pentru viață. Mi-a explicat asta prin faptul că vasele mici din plămîni au devenit atît de subțiri și de fragile, încît există întotdeauna pericolul să se spargă în urma unui efort fizic și de aceea l-a sfătuit pe soțul meu să nu facă mișcări bruște, să nu ridice lucruri grele și, în general, ne-a recomandat să-l păzim pe Feodor Mihailovici de tot felul de emoții, plăcute sau neplăcute.

E adevărat, doctorul căuta să mă liniștească, spunîndu-mi că aceste ruperi de artere nu sînt întotdeauna mortale și că uneori se formează un fel de „dop", un cheag de sînge care nu permite o mare pierdere de sînge. Puteți să vă imaginați cît m-am speriat și cu cîtă atenție am început să-l înconjor pe soțul meu.

Ca să nu-l las pe Feodor Mihailovici să se ducă singur în acele familii unde ar fi putut avea întîlniri și discuții neplăcute, am început să mă plîng că mă plictisesc acasă și că aș vrea să merg și eu cu el. Feodor Mihailovici, căruia îi păruse întotdeauna rău că ies prea puțin în lume, se bucura de fiecare dată cînd îmi exprimam dorința de a-l însoți, astfel că în iarna lui 1879, ca și în decursul întregului an 1880, l-am însoțit adesea pe Feodor Mihailovici la diverși cunoscuți și la seratele literare ; mi-am comandat o rochie elegantă din mătase neagră și două bonete colorate, cu care, după cum mă asigura soțul meu, îmi stătea foarte bine. La serate și în vizite trebuia uneori să recurg la viclenii ca să-l apăr pe Feodor Mihailovici de întîlniri și discuții neplăcute : așa, de pildă, o rugam pe stăpîna casei să-l așeze pe Feodor Mihailovici la masă mai departe de un anume domn sau de o anume doamnă sau îl chemam deoparte, sub un pretext plauzibil, dacă-l vedeam că începe să se înfierbînte și că este gata să înceapă o dispută. Într-un cuvînt, eram mereu în gardă și din pricina aceasta ieșirile mele în lume îmi făceau prea puțină plăcere.

Și tocmai cînd mă aflam în starea asta îngrozitoare de neliniște cu privire la sănătatea lui Feodor Mihailovici, a trebuit să ne despărțim și nu pentru o săptămînă, cum mă gîndisem la început, ci pentru douăzeci și două de

zile. Doamne, prin cîte am trecut atunci, văzînd din scrisorile lui Feodor Mihailovici că întoarcerea lui acasă se amînă tot mai mult şi că în acelaşi timp agitaţia şi emoţiile, atît de periculoase pentru el, devin tot mai mari. Mă temeam că emoţiile îi vor provoca o criză de epilepsie, poate chiar două, cu atît mai mult, cu cît nu le mai avusese de multă vreme şi, deci, puteau să survină oricînd. Îmi treceau prin cap cele mai sumbre presupuneri. Gîndul că Feodor Mihailovici va trece printr-o criză de epilepsie, că, pînă să-şi vină în fire, va începe să mă caute prin hotel,* că va fi luat acolo drept nebun şi că i se va duce vestea în toată Moscova, că nu e nimeni care să aibă grijă, după criză, de liniştea lui, că cineva ar putea să-l irite, să-l aducă în stare de cine ştie ce faptă necugetată, toate aceste gînduri mă chinuiau mult şi nu o dată m-am gîndit să plec la Moscova şi, ascunsă de ochii lumii, să am grijă de Feodor Mihailovici. Ştiind, însă, cît va fi de neliniştit în privinţa copiilor lăsaţi doar cu dădaca, nu m-am putut decide să plec. Mi-am rugat prietenii din Moscova ca în cazul cînd Feodor Mihailovici va avea o criză de epilepsie să-mi telegrafieze imediat ca să plec cu primul tren. Dar trecea o zi după alta, dezvelirea monumentului se amîna, situaţiile neplăcute pentru Feodor Mihailovici se înmulţeau (judecînd după scrisorile sale) şi odată cu ele sporeau şi chinurile mele sufleteşti. Chiar şi astăzi, după atîta vreme, nu pot să-mi amintesc timpurile acelea fără să încerc un sentiment apăsător.

De aceeaşi perioadă ţine şi un episod, care n-ar fi meritat să fie înregistrat, dacă nu l-ar fi menţionat Feodor Mihailovici în scrisoarea pe care mi-a scris-o imediat după ce s-a întors de la şedinţa la care publicul moscovit a salutat cu atîta entuziasm cuvîntul lui rostit în memoria lui Puşkin. Este vorba de cumpărarea „mînzuleţului".

Fiul nostru cel mare, Fedea, iubea mult caii încă din copilărie şi cînd ne petreceam vara la Staraia Russa ne era întotdeauna teamă să nu fie lovit de vreun cal : cînd avea abia doi-trei ani, se smulgea din braţele bătrînei

* Pînă să-şi vină deplin în fire după o criză de epilepsie, Feodor Mihailovici venea întotdeauna la mine, deoarece în clipele acelea trecea printr-o groază mistică şi prezenţa unui om apropiat îl liniştea. (N. aut.)

dădace, fugea la cîte un cal pe care-l vedea și-l îmbrățișa de picior. Din fericire, erau niște cai de la țară, obișnuiți să roiască în jurul lor copiii, așa că totul se termina cu bine. Cînd băiatul a mai crescut, a început să ne roage să-i dăruim un căluț viu. Feodor Mihailovici i-a promis cadoul, dar tot nu reușea să i-l facă. În mai 1880, am cumpărat, absolut întîmplător, un mînz, ca mai tîrziu să mă căiesc amarnic. Iată ce s-a întîmplat.

Odată, dis-de-dimineață, m-am dus cu copiii în piața orașului. Cînd mergeam pe splaiul rîului nostru Pererîtița, a trecut în goană mare pe lîngă noi o căruță, mînată de un țăran cam cherchelit. După căruță fugea un mînz foarte frumos, ba luînd-o înaintea iepei, ba rămînînd în urma ei. Am admirat mînzul și băiatul meu mi-a spus că un mînz ca ăsta ar vrea și el. Cînd, după un sfert de ceas, ne-am apropiat de piață, am văzut că lîngă iapă și mînz se adunaseră cîțiva țărani care discutau aprins. Ne-am apropiat și noi și am auzit că țăranul cherchelit își vinde mînzul „pentru piele" și că cere patru ruble. S-au și găsit cumpărători, dar, la rugămințile băiatului și din milă pentru mînzul care urma să fie omorît, i-am oferit țăranului șase ruble și căluțul a devenit al nostru. Neștiind nimic nici în materie de cai, nici în materie de agricultură, am început să-i întreb pe țărani, în timp ce stăpînul mînzului a dat o fugă ca să mai ia un „întăritor", dacă mînzul va supraviețui fără mamă. Părerile erau împărțite : unii mă asigurau că nu, alții îmi dădeau sfaturi cum anume să-l hrănesc și-mi spuneau că, dacă va fi bine îngrijit, va ieși din mînz un cal pe cinste. Dealtfel, nu mă mai puteam răzgîndi, așa că ne-am dus acasă, mergînd după căruță, cu mînzul alături. În aceeași zi i-am comunicat lui Feodor Mihailovici vestea despre cumpărătura noastră și, ca un făcut, scrisoarea mea a sosit chiar în ziua cînd Feodor Mihailovici și-a ținut celebrul său discurs și cînd toți cei prezenți la ședință l-au primit pe Feodor Mihailovici cu atîta entuziasm ! După ce a citit scrisoarea mea, Feodor Mihailovici, mi-a scris la rîndul lui și în starea de exaltare în care se afla, a adăugat la sfîrșit cuvintele : „sărut mînzulețul", pînă într-atît simțea nevoia să-și reverse asupra tuturor sentimentele sale de emoție și de entuziasm care-i umpleau sufletul !

Primele zile au trecut cu bine, căluțul bea pînă la cinci oale de lapte pe zi, era vesel și alerga după copii ca un cățel. Pe urmă, însă, lucrurile au început să meargă mai prost. Feodor Mihailovici, care se pricepea la cai, găsi că mînzul are un aer „melancolic" și trimise după veterinar. Acesta ne-a dat niște sfaturi, probabil, însă, că era prea tîrziu, pentru că după trei săptămîni mînzul a murit. Copiii erau disperați, iar eu nu-mi puteam ierta faptul că am cumpărat mînzul. E drept, și la un alt stăpîn l-ar fi așteptat același sfîrșit, numai că eu nu m-aș mai fi simțit atît de vinovată.

IV

ÎNTOARCEREA LUI FEODOR MIHAILOVICI DE LA MOSCOVA

În sfîrșit, a venit și ziua aceea fericită care a pus capăt chinurilor mele. Pe 13 iunie, Feodor Mihailovici s-a întors la Staraia Russa și era atît de vesel și de mulțumit cum nu l-am văzut demult. Nu numai că n-a avut nici o criză de epilepsie la Moscova, dar, din cauza surescitării, s-a simțit tot timpul plin de energie. Povestirile lui și întrebările mele despre cele petrecute la Moscova nu se mai terminau și cîte lucruri interesante mi-a povestit, lucruri pe care nu le-am întîlnit mai tîrziu în nici o altă descriere a Sărbătoririi lui Pușkin : Feodor Mihailovici știa într-un fel aparte să remarce totul și să rețină în memorie pentru scurt timp amănuntele. Printre altele, Feodor Mihailovici mi-a povestit cum s-a întors la hotel de la ultima ședință de seară (care a încheiat toate festivitățile pușkiniene) teribil de obosit, dar și teribil de fericit datorită admirației cu care l-au înconjurat moscoviții, luîndu-și rămas bun de la el. Epuizat, Feodor Mihailovici s-a întins să se odihnească, dar mai tîrziu, în plină noapte, s-a dus din nou la monumentul lui Pușkin. Era o noapte caldă, dar pe stradă nu era aproape nimeni. Cînd a ajuns trăsura la piața Strastnaia, Feodor Mihailovici a ridicat cu greu uriașa cunună de lauri care i-a fost în-

mînată la ședința de dimineață, după discursul pe care l-a ținut, și a depus-o la picioarele monumentului „marelui său dascăl" și s-a înclinat pînă la pămînt.

Sincera bucurie la gîndul că, în sfîrșit, Rusia a înțeles și a apreciat marea însemnătate a genialului Pușkin și că i-a înălțat în „inima Rusiei", la Moscova, un monument, mulțumirea că el, care a fost încă din anii adolescenței un admirator entuziast al marelui poet al poporului nostru, a avut posibilitatea prin discursul său să-și aducă prinosul adorației sale și, în sfîrșit, încîntarea pe care i-au produs-o ovațiile entuziaste ale publicului adresate de data aceasta talentului său, toate acestea la un loc i-au dat „clipe de fericire supremă", după spusele lui. Cînd îmi povestea despre impresiile sale de atunci, Feodor Mihailovici avea un aer transportat, de parcă ar fi trăit din nou clipele acelea de neuitat.

Feodor Mihailovici mi-a povestit și despre faptul că a doua zi dimineață, a venit la el Panov, cel mai bun fotograf de atunci din Moscova, care l-a rugat să-i permită să-i facă un portret. Deoarece soțul meu se grăbea să părăsească Moscova, s-a dus imediat cu Panov la atelierul fotografic al acestuia. Impresiile din ajun, atît de memorabile pentru Feodor Mihailovici, au fost întipărite pe fotografia pe care a realizat-o Panov și, după părerea mea, este cel mai reușit portret al său, din toate cîte a avut, fiecare redînd o altă stare de spirit. În acest portret am recunoscut acea expresie, pe care am remarcat-o adesea pe chipul lui Feodor Mihailovici în clipele sale de bucurie și de fericire.

Dar n-au trecut decît vreo zece zile și dispoziția lui Feodor Mihailovici s-a schimbat brusc : de vină au fost ecourile publicate în ziarele pe care le citea zilnic în sala de lectură a stabilimentului balnear. Din ziare și reviste s-a revărsat asupra lui Feodor Mihailovici o adevărată avalanșă de acuzații, dezminți, calomnii și chiar injurii. Aceiași reprezentanți ai literaturii care i-au ascultat cu atîta entuziasm Cuvîntul închinat lui Pușkin și care au fost atît de impresionați, încît l-au aplaudat cu căldură și s-au dus să-i strîngă mîna, aceiași oameni parcă și-ar fi luat dintr-o dată, seama parcă și-ar fi venit în fire dintr-o hipnoză și au început să atace și să-l în-

josească pe autorul cuvîntării. Cînd citești recenziile vremii la Cuvîntul despre Pușkin, te indignează insolența și desconsiderarea autorilor lor față de Feodor Mihailovici, care nu înțelegeau că în articolele lor înjosesc un om de un uriaș talent, care lucrează de treizeci și cinci de ani în domeniul literaturii și care și-a binemeritat stima și dragostea multor zeci de mii de cititori ruși.

Trebuie să spun că aceste atacuri nedemne, care îl supărau și-l jigneau profund pe Feodor Mihailovici, l-au tulburat atît de mult, încît cele două crize de epilepsie presimțite de mine, n-au întîrziat să se producă și au înnegurat pentru două săptămîni mintea lui Feodor Mihailovici. În scrisoarea adresată lui Or. F. Miller, Feodor Mihailovici spunea :

„Vezi bine ce-am pătimit, pentru Cuvîntul meu de la Moscova, de la mai toată presa noastră : parcă aș fi comis un furt, o escrocherie sau o delapidare la vreo bancă. Nici chiar Iuhanțev n-a fost în halul ăsta împroșcat cu noroi." [113]

Da, multe, prea multe neplăceri a trebuit să îndure Feodor Mihailovici de la confrații săi întru literatură !

Feodor Mihailovici nu s-a considerat, totuși, învins și neavînd posibilitatea să răspundă la toate atacurile, a hotărît să aplice acelui om, pe care putea să-l considere un adversar demn de el — este vorba de A. D. Gradovski, profesor al Universității din S.-Petersburg, și de articolul său *Visuri și realitate (Golos,* 1880, nr. 174). Răspunsul său Feodor Mihailovici l-a publicat în unicul număr al *Jurnalului unui scriitor* pe anul 1880 și tot acolo și-a publicat și Cuvîntul despre Pușkin, tipărit inițial în *Moskovskie vedomosti* și cerut insistent de cititori. Pentru publicarea acestui număr a trebuit să plec pentru trei zile în capitală. „Jurnalul", cu articolul „Pușkin" și cu riposta adresată lui Gradovski a avut un succes colosal și șase mii de exemplare au fost vîndute chiar în timpul ședерii mele la Petersburg, așa că a trebuit să comand o

a doua ediție, de data aceasta într-un tiraj sporit, ediție ce s-a vîndut integral, toamna.

După ce a răspuns criticilor, Feodor Mihailovici s-a mai liniștit întrucîtva și a început să lucreze la finalul romanului *Frații Karamazov*. I-a mai rămas să scrie toată partea a patra a romanului, cam douăzeci de coli de autor, și trebuia neapărat să termine pînă în octombrie, deoarece ne gîndeam să publicăm romanul într-o ediție separată. Ca să poată munci mai comod, am rămas la Staraia Russa pînă la sfîrșitul lui septembrie, fapt pe care, dealtfel, nu l-am regretat, deoarece a fost o toamnă minunată.

Cînd ne-am întors la Petersburg, Feodor Mihailovici a trebuit să citească la cîteva serate literare. Președintele de atunci al Fondului literar, V. P. Gaevski, care a asistat la Festivitatea dezvelirii monumentului lui Pușkin și care a auzit la una din serate cum a citit Feodor Mihailovici poezia lui Pușkin *Prorocul*, l-a înduplecat pe Feodor Mihailovici să citească aceeași poezie la o serată literară în folosul Fondului, în ziua de 19 octombrie, ziua sărbătoririi liceului. Lectura a fost un adevărat triumf pentru Feodor Mihailovici : cînd a terminat de citit *Prorocul*, se părea că zidurile Societății urbane de Credit se cutremurau de aplauze. Trebuie să recunosc că a fost într-adevăr o recitare de mare clasă, care a lăsat spectatorilor o impresie de neșters. Mi s-a întîmplat să întîlnesc oameni care și după douăzeci de ani își aminteau cît de impresionant citea Feodor Mihailovici această minunată poezie. Aproape la toate lecturile care au urmat în 1880, publicul cerea neapărat ca Feodor Mihailovici să citească *Prorocul*.

Succesul lecturii literare din 19 octombrie 1880, datorat mai ales, participării lui Feodor Mihailovici, a fost atît de mare, încît președintele Fondului literar a hotărît să repete această lectură după o săptămînă, pe 26 octombrie. De data aceasta ovațiile adresate lui Feodor Mihailovici au atins apogeul : publicul aplauda, îl rechema pe Feodor Mihailovici și-l ruga să mai citească o dată *Prorocul*, iar

mai tîrziu l-a așteptat pe scară și l-a condus cu aplauze pînă la ieșire. De astă dată succesul a fost colosal și Feodor Mihailovici a fost profund mișcat de entuziasta manifestare a publicului nostru, destul de rece în general.

Fondul literar a organizat o seară literară pe 26 octombrie 1880 *, tot cu participarea lui Feodor Mihailovici. Au urmat lecturile lui Feodor Mihailovici în folosul studenților Universității din Sankt-Petersburg, pe 30 noiembrie, în folosul Societății de ajutorare a studenților Universității din Petersburg, pe 14 decembrie și, în sfîrșit, în folosul azilului Sf. Xenia, în casa contesei Mengden, pe 22 decembrie. La ultima lectură, în pauză, Feodor Mihailovici a fost invitat, la dorința împărătesei Maria Feodorovna, în apartamentul ei personal, și împărăteasa i-a mulțumit pentru participare și a purtat o lungă discuție cu el.

Participarea la seratele literare îl atrăgea mult pe Feodor Mihailovici, iar ovațiile care-i însoțeau lecturile îi erau dragi și plăcute, din păcate, însă, îl tulburau mult și-i răpeau din puteri, care și așa îi erau vlăguite.

În ultimele ierni ale vieții sale, inimosul nostru tineret l-a îndrăgit într-un mod deosebit pe Feodor Mihailovici. I se trimiteau mereu invitații la concertele și balurile organizate în instituțiile de învățămînt superior. La aceste concerte Feodor Mihailovici era întotdeauna înconjurat de multă lume ; tineretul umbla în grupuri după el, îi punea tot felul de întrebări, la care Feodor Mihailovici trebuia să răspundă aproape cu cîte o cuvîntare ; uneori, intra într-o dispută aprinsă cu studenții care îi ascultau cu mult interes replicile. Acest contact viu cu tineretul — care-i iubea și-i aprecia talentul — îl atrăgea mult pe Feodor Mihailovici ; de la aceste discuții, se întorcea întotdeauna foarte obosit fizic, dar plăcut surescitat, și-mi povestea mie (care stăteam de obicei deoparte, deși în apropierea lui) amănuntele acestor discuții pline de interes pentru el.

---

* Feodor Mihailovici a citit (un fragment din *Suflete moarte*). (N. aut.)

La începutul lui decembrie 1880, a ieşit de sub tipar, într-o ediţie separată, romanul *Fraţii Karamazov,* într-un tiraj de trei mii de exemplare. Ediţia aceea a avut un succes uriaş şi în cîteva zile publicul a cumpărat jumătate din exemplare. Desigur, interesul viu pe care l-a stîrnit noul său roman l-a impresionat pe Feodor Mihailovici. Acesta a fost, se poate spune, cel din urmă prilej de bucurie din viaţa lui, atît de bogată în tot felul de necazuri.

Partea a unsprezecea

MOARTEA. ÎNMORMÎNTAREA

Prin firea sa, Feodor Mihailovici era un om deosebit de muncitor. Cred că şi dacă ar fi fost bogat şi n-ar fi trebuit să se îngrijească de mijloacele de existenţă, nici atunci n-ar fi stat degeaba şi şi-ar fi găsit mereu teme pentru neobosita lui muncă literară.

Spre sfîrşitul anului 1880, am terminat cu toate datoriile, care ne-au chinuit atîta vreme, şi mai aveam la redacţia revistei *Russki vestnik* nişte bani de primit (în jur de cinci mii de ruble). Deşi nu mai exista o nevoie imperioasă de a începe din nou lucrul, Feodor Mihailovici n-a vrut să se odihnească. A hotărît să editeze din nou *Jurnalul unui scriitor,* deoarece în anii din urmă, nişte ani tulburi, a acumulat multe gînduri care-l nelinişteau, gînduri cu privire la situaţia politică a Rusiei şi pe care nu le putea expune liber decît în propria sa revistă. În afară de asta, marele succes al unicului număr al *Jurnalului unui scriitor* din 1880 ne-a dat speranţa că o reeditare va fi binevenită pentru un cerc mare de cititori, iar Feodor Mihailovici ţinea mult la răspîndirea ideilor sale. Intenţia lui era să editeze *Jurnalul unui scriitor* timp de doi ani, iar după aceea să scrie cartea a doua a *Fraţilor Karamazov,* unde să reia destinul eroilor din prima carte, dar după un răstimp de douăzeci de ani, aproape în zilele noastre, după ce ar fi trecut prin multe încercări. După relatările şi notiţele sale, planul pe care l-a schiţat Feodor Mihailovici pentru viitorul său roman, era deosebit de interesant şi putem într-adevăr să regretăm că romanul n-a putut fi realizat.

Anunțul pentru începerea abonamentelor la *Jurnalul unui scriitor* a avut succes și spre douăzeci ianuarie am avut în jur de...* abonați.

Feodor Mihailovici a avut întotdeauna bunul obicei de a nu socoti banii de pe abonamente drept banii lui pînă nu-i va satisface pe abonați, așa că a deschis la Banca de Stat un cont pe numele său, unde am și depus banii rezultați de pe abonamente. Datorită acestei împrejurări aveam posibilitatea, la nevoie, să înapoiez imediat abonaților banii pe care ni-i trimiseseră.

În prima jumătate a lunii ianuarie, Feodor Mihailovici s-a simțit excelent, i-a vizitat pe cunoscuți și a acceptat chiar să joace într-un spectacol de familie, care trebuia să aibă loc la contesa S. A. Tolstaia la începutul lunii următoare. Era vorba de reprezentarea a două, trei scene din trilogia contelui A. K. Tolstoi și Feodor Mihailovici urma să joace rolul schimnicului din *Moartea lui Ioann cel Groaznic*.

Crizele de epilepsie nu l-au mai chinuit de trei luni de zile și înfățișarea lui veselă și vioaie ne dădea speranțe că iarna va trece cu bine. De la mijlocul lui ianuarie, Feodor Mihailovici a început să lucreze la numărul din ianuarie al *Jurnalului unui scriitor*, în care ar fi vrut să-și expună gîndurile și dorințele în legătură cu *Zemski sobor*. Tema articolului era de așa natură, încît exista riscul ca cenzura să nu-l aprobe și asta îl neliniștea mult pe Feodor Mihailovici. De aceste griji ale lui Feodor Mihailovici a aflat, prin contesa S. A. Tolstaia, Nikolai Savvici Abaza, care tocmai fusese numit președinte al comitetului de cenzură și care a cerut să i se transmită lui Feodor Mihailovici că n-are motive să se neliniștească, deoarece el însuși, Abaza, va fi cenzorul articolului. Pe 25 ianuarie, articolul a fost predat la tipografie pentru cules, așa că n-a mai rămas decît să-i facem corectura, să-l înaintăm cenzorului și să-l tipărim, astfel, încît *Jurnalul* să poată ieși în ultima zi a lunii.

Pe 25 ianuarie a fost duminică și am primit multe vizite. A venit profesorul Or. F. Miller, care l-a rugat să citească pe 29 ianuarie, ziua morții lui Pușkin, la o se-

---

* Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

rată literară dată în folosul studenților. Neștiind care va fi soarta articolului său despre *Zemski sobor* și dacă nu va trebui cumva să fie înlocuit cu un altul, Feodor Mihailovici a refuzat la început să participe la serată, dar apoi a acceptat. După cum au remarcat toți oaspeții noștri, Feodor Mihailovici era pe deplin sănătos și vesel și nimic nu prevestea cele ce s-au petrecut după numai cîteva ore.

A doua zi, pe 26 ianuarie, Feodor Mihailovici se sculă, ca de obicei, la unu, și cînd am venit în cabinetul lui, mi-a spus că noaptea i s-a întîmplat un mic incident : i-a căzut tocul pe jos și s-a rostogolit sub etajeră (iar Feodor Mihailovici ținea mult la tocul acela, deoarece îi servea, în afară de scris, și la umplerea țigărilor) și ca să-și scoată tocul, a dat la o parte etajera. Probabil că etajera era grea și Feodor Mihailovici a făcut un efort, care i-a pricinuit ruperea unei artere pulmonare și o hemoragie pe gură, dar deoarece aceasta n-a fost prea puternică, el nu i-a acordat nici o importanță și nici măcar n-a considerat necesar să mă trezească în toiul nopții. M-am alarmat teribil și l-am trimis pe Piotr, băiatul care lucra la noi, la doctorul I.B. von Bretzel, medicul curant, cu rugămintea de a veni imediat. Din nefericire, doctorul plecase la bolnavi și nu putea veni decît după ora cinci.

Feodor Mihailovici era absolut liniștit, vorbea și glumea cu copiii și se apucă să citească *Novoie vremea*. Pe la ora trei ne vizită un domn, un om foarte de treabă și pe care soțul meu îl simpatiza, care avea, însă, un mare cusur — se certa teribil întotdeauna. Au început să discute despre articolul din viitorul număr al *Jurnalului*, interlocutorul se apucă să demonstreze nu știu ce, Feodor Mihailovici, oarecum surescitat de hemoragia de peste noapte, îi replică și se porni o dispută încinsă. Încercările mele de a-i opri n-au avut succes, deși i-am spus de două ori oaspetelui că Feodor Mihailovici nu se simte prea bine și că-i face rău să vorbească mult și tare. În sfîrșit, pe la cinci, musafirul a plecat și ne pregăteam să ne așezăm la masă, cînd, brusc, Feodor Mihailovici se lăsă pe divanul său și după cîteva minute am văzut, spre groaza mea, că bărbia soțului meu se umpluse de sînge, care se prelingea în șuviță subțire pe barba lui.

Am strigat și la chemarea mea au venit în fugă copiii și servitorii. Feodor Mihailovici, însă, nu era speriat, dimpotrivă, ne ruga, pe mine și pe copii, care începuseră să plîngă, să ne liniștim, i-a dus pe copii la birou și le-a arătat numărul recent din revista *Strekoza*, unde era o caricatură cu doi pescari, care se încurcaseră în năvod și căzuseră în apă. Le-a și citit copiilor poezia și a făcut-o atît de amuzant, încît copiii s-au liniștit. A mai trecut în liniște aproape o oră pînă să vină doctorul după care am trimis din nou. Cînd acesta a început să-l examineze pe bolnav și să-i ciocănească pieptul, hemoragia s-a repetat atît de puternic, că Feodor Mihailovici și-a pierdut cunoștința. Cînd și-a revenit, primele cuvinte pe care mi le-a spus au fost :

— Ania, te rog, cheamă imediat preotul, vreau să mă spovedesc și să mă împărtășesc.

Deși doctorul ne asigurase că pericolul nu e mare, ca să-l liniștesc pe bolnav i-am satisfăcut rugămintea. Locuiam pe lîngă biserica Vladimirskaia și preotul Megorski, pe care l-am invitat, a venit după o jumătate de ceas. Feodor Mihailovici l-a primit liniștit și binevoitor, s-a spovedit îndelung și s-a împărtășit. După ce a plecat preotul, am intrat cu copiii în cabinet, pentru a-l felicita pe Feodor Mihailovici cu prilejul primirii sfintelor taine. El ne-a binecuvîntat și ne-a cerut să trăim în pace, să ne iubim unul pe altul, iar copiilor să mă iubească și să aibă grijă de mine. După ce i-a rugat pe copii să plece, mi-a mulțumit pentru fericirea pe care i-am dăruit-o și m-a rugat să-l iert dacă m-a supărat cu ceva. Stăteam mai mult moartă decît vie și n-aveam putere să-i răspund nimic. Intră doctorul, îl culcă pe bolnav pe divan, îi interzise să se miște și să vorbească, și-mi ceru imediat să trimit după alți doi medici ; unul era un cunoscut de-al său, A. A. Pfeifer, iar celălalt era profesorul D.I. Koșlakov pe care soțul meu îl consulta uneori. Koșlakov, care a înțeles din biletelul doctorului von Bretzel că starea bolnavului e gravă, a venit imediat. De data aceasta bolnavul n-a mai fost deranjat pentru un nou examen și Koșlakov își exprimă părerea că, întrucît a curs relativ puțin sînge (cam două pahare în cele trei hemoragii), există șansa să se formeze un „dop“ și atunci va începe

procesul de vindecare. Doctorul von Bretzel a petrecut toată noaptea lîngă patul lui Feodor Mihailovici, care, după cît se părea, dormea liniştit. Spre dimineaţă am adormit şi eu.

Toată ziua de 27 ianuarie a trecut în liniște : hemoragia nu s-a mai repetat, Feodor Mihailovici părea liniştit. Îi revenise buna dispoziţie, m-a rugat să-i chem pe copii şi chiar a vorbit cu ei în şoaptă. În timpul zilei a început să se agite pentru *Jurnal,* a venit paginatorul de la tipografia lui Suvorin şi a adus ultima corectură. Erau şapte rînduri în plus care trebuiau scoase pentru ca materialul să încapă în două coli de tipar. Feodor Mihailovici se alarmă, dar i-am propus să scoatem cîteva rînduri de la începutul articolului şi soţul meu acceptă. L-am reţinut pe paginator pentru o jumătate de oră şi după două corecturi făcute de mine, pe care i le-am citit lui Feodor Mihailovici, lucrurile s-au aranjat. Aflînd de la paginator că revista a fost trimisă în şpalt lui N.S. Abaza şi că acesta i-a dat drumul, Feodor Mihailovici s-a liniştit.

Între timp, vestea gravei îmbolnăviri a lui Feodor Mihailovici se răspîndise în oraş şi de pe la ora două începu să sune mereu clopoţelul de la uşă, pe care a trebuit, în cele din urmă, să-l legăm : veneau cunoscuţi şi necunoscuţi să se intereseze de sănătatea lui, se aduceau scrisori de simpatie, veneau telegrame. Accesul la bolnav era interzis şi eu ieşeam doar pentru două-trei minute ca să comunic cunoscuţilor în ce stare se găseşte. Feodor Mihailovici era extrem de mulţumit de această atenţie şi simpatie generală, îmi punea întrebări în şoaptă şi chiar îmi dictă cîteva cuvinte de răspuns la o scrisoare deosebit de caldă. A venit profesorul Koşlakov, a găsit că starea bolnavului s-a ameliorat mult şi i-a dat speranţă bolnavului că după o săptămînă va putea să se dea jos din pat şi că după alte două săptămîni se va întrema cu totul. I-a spus bolnavului să doarmă cît se poate mai mult, aşa că ne-am culcat cu toţii destul de devreme. Deoarece noaptea precedentă am moţăit în fotoliu, pentru noaptea

asta mi s-a așternut o saltea pe jos, lîngă divanul lui Feodor Mihailovici, ca să-i fie mai ușor să mă cheme. Obosită de noaptea nedormită și de agitația de peste zi, am adormit imediat. Noaptea m-am sculat de cîteva ori și la lumina veiozei am văzut că dragul meu bolnav doarme liniștit. M-am trezit pe la șapte dimineața, și mi-am dat seama că soțul meu se uită la mine.

— Cum te simți, dragule ? l-am întrebat, aplecîndu-mă spre el.

— Știi, Ania, îmi spuse Feodor Mihailovici aproape în șoaptă, nu dorm de trei ore și mă tot gîndesc, dar abia acum mi-am dat limpede seama că am să mor astăzi.

— Dragul meu, ce gînduri sînt astea ? îi spuneam eu, cuprinsă de o neliniște îngrozitoare. Doar te simți mai bine acum, sîngele nu mai curge, probabil că s-a format un „dop", cum spunea Koșlakov. Pentru numele lui Dumnezeu, nu te mai chinui cu asemenea gînduri, o să mai trăiești, te rog să mă crezi !

— Nu, știu că astăzi trebuie să mor. Aprinde lumînarea, Ania, și dă-mi Evanghelia.

Era Evanghelia care-i fusese dăruită lui Feodor Mihailovici la Tobolsk (cînd pleca la ocnă) de soțiile decembriștilor (P. E. Annenkov, fiica ei Olga Ivanovna, N. D. Muraviova-Apostol, Fonvizina). Ele l-au convins pe supraveghetorul închisorii să le permită să se vadă cu condamnații politici, care veniseră atunci, au petrecut o oră cu ei și „i-au binecuvîntat pentru drumul lor lung și au dăruit fiecăruia dintre ei cîte o Evanghelie, singura carte permisă în închisoare". * Feodor Mihailovici nu s-a despărțit de cartea asta sfîntă în toți cei patru ani pe care i-a petrecut la ocnă. Mai tîrziu, era pusă întotdeauna la vedere, pe masa de lucru a soțului meu, și adesea, cînd se gîndea la ceva sau era cuprins de o îndoială, deschidea la întîmplare Evanghelia și citea ceea ce era tipărit pe prima pagină (din stînga). Și acum Feodor Mihailovici a vrut să-și verifice îndoielile cu Evanghelia. Deschise chiar el cartea sfîntă și mă rugă să citesc.

---

* *Oameni de demult, Jurnalul unui scriitor,* 1873. (N. aut.)

Cartea s-a deschis la Evanghelia după Matei, v. 14—15: „Ioann însă îl oprea, zicînd : Eu am trebuinţă să fiu botezat de Tine, şi Tu vii la mine ? Şi răspunzînd, Isus a zis către el : Nu Mă opri, că aşa se cuvine nouă să împlinim marele adevăr“ *.

— Auzi — „nu Mă opri“ **, înseamnă că am să mor, spuse soţul meu şi închise cartea.

Nu mi-am putut opri lacrimile. Feodor Mihailovici începu să mă liniştească, îmi spunea vorbe pline de tandreţe, îmi mulţumea pentru viaţa fericită pe care a trăit-o alături de mine. Îmi încredinţa copiii, îmi spunea că are încredere în mine şi că speră că am să-i iubesc mereu şi că am să am grijă de ei. Apoi mi-a spus cuvintele pe care puţini soţi pot să le spună soţiilor lor după o căsnicie de paisprezece ani :

— Ţine minte, Ania, te-am iubit întotdeauna cu pasiune şi nu te-am înşelat niciodată, nici măcar în gînd !

Am fost emoţionată pînă în adîncul sufletului de cuvintele sale, dar şi îngrozitor de alarmată de teamă ca emoţia să nu-i facă rău. Îl imploram să nu se gîndească la moarte, să nu ne întristeze cu îndoielile sale, îl rugam să se odihnească, să doarmă. Soţul meu mă ascultă, încetă să mai vorbească, dar după aerul său împăcat cu toate

---

* Ne-am permis să înlocuim din versiunea românească a Evangheliei după Matei (Biblia sau Sfînta Scriptură, Bucureşti, 1968) cuvintele „lasă acum“ cu cuvintele „nu Mă opri“ pentru a fi în consens cu citatul evanghelic din textul *Amintirilor*. (N. tr.)

** În Evanghelia editată în cel de al treilea deceniu al secolului trecut e scris „nu Mă opri“, în ediţiile mai noi s-a înlocuit cu cuvîntul „lasă“. Acesta este locul care în ediţiile ulterioare ale Evangheliei este expus cu următoarele cuvinte : „Ioan însă îl oprea, zicînd : Eu am trebuinţă să fiu botezat de Tine, şi Tu vii la mine ? Şi răspunzînd, Isus a zis către el : Lasă acum, că aşa se cuvine nouă să împlinim marele adevăr.“

Cuvintele Evangheliei, revelate lui Feodor Mihailovici în ziua morţii sale, au avut un sens şi o însemnătate profundă pentru viaţa noastră. Chiar dacă soţul meu s-ar fi întremat pentru un timp, însănătoşirea lui ar fi fost de scurtă durată : ştirea despre crima din 1 martie [114], l-ar fi zguduit, fără îndoială profund, pe el care îl diviniza pe ţarul eliberator al ţăranilor şi fără îndoială artera abia vindecată ar fi plesnit din nou şi Feo-

era limpede că gîndul morții nu-l părăsise și că trecerea într-o altă lume nu-l speria.

Pe la nouă dimineața, Feodor Mihailovici adormi liniștit, ținîndu-mă în continuare de mînă. Stăteam fără să mă mișc, de teamă să nu-l trezesc. La unsprezece, însă, soțul meu se trezi brusc, se ridică puțin de pe pernă și hemoragia reîncepu. Eram disperată, deși mă străduiam din toate puterile să par calmă și-l încredințam pe bolnav că n-a curs mult sînge și că, probabil, ca și acum două zile se va forma un „dop". La cuvintele mele liniștitoare, Feodor Mihailovici doar clătină trist din cap, convins parcă întru totul că prevestirea morții se va realiza chiar în aceeași zi.

În timpul zilei, au început să vină din nou rudele, cunoscuții, necunoscuții, au început să curgă din nou scrisori și telegrame. A venit fiul vitreg al lui Feodor Mihailovici, pe care l-am înștiințat în ajun, printr-o scrisoare, despre îmbolnăvirea soțului meu. Pavel Alexandrovici a vrut neapărat să intre la bolnav, doctorul, însă, nu l-a lăsat. Feodor Mihailovici l-a zărit, s-a tulburat și mi-a spus: „Nu-l lăsa, Ania, să intre la mine, o să mă indispună".

Între timp, P.A. Isaev se agita mult și spunea tuturor celor veniți să se intereseze de starea lui Feodor Mihai-

---

dor Mihailovici ar fi murit. Desigur, moartea lui, chiar și într-o vreme tulbure, ar fi produs o mare impresie, dar nu o impresie atît de covîrșitoare cum a produs-o atunci: întreaga stare de spirit a societății s-ar fi aflat prea mult sub imperiul gîndurilor despre atentat și despre complicațiile ce se ivesc într-un moment atît de tragic în viața statului. În ianuarie 1881, cînd viața țării părea a decurge liniștit, moartea soțului meu a fost „un eveniment social": au deplîns-o oamenii cu cele mai diverse convingeri politice, din cele mai diferite pături sociale. Neobișnuita solemnitate a procesiunii și a înmormîntării lui Feodor Mihailovici a atras o mare masă de cititori și de admiratori din rîndul oamenilor indiferenți față de literatura rusă și astfel ideile soțului meu au căpătat o răspîndire mult mai mare și o apreciere demnă de talentul său.

După moartea generosului țar-eliberator, se prea poate ca nici familia noastră să nu se fi bucurat de generozitatea imperială, iar această generozitate a înfăptuit visul dintotdeauna al soțului meu — ca ai noștri copii să-și facă studiile și să poată deveni mai tîrziu slujitori folositori ai țarului și ai țării. (N. aut.)

lovici, că „tata“ nu şi-a făcut testamentul şi că trebuie adus un notar, ca Feodor Mihailovici să poată da personal dispoziţii privitoare la averea lui. Profesorul Koşlakov, venit să viziteze bolnavul, aflînd de la fiul vitreg intenţia acestuia de a aduce un notar, s-a împotrivit categoric, spunînd că bolnavul trebuie cruţat, că o asemenea întrevedere ar cere bolnavului să dea dispoziţii şi explicaţii, şi nu ar putea decît să-i întărească convingerea că va muri în curînd, iar în starea lui orice emoţie poate să-l omoare.

În fond, testamentul nici nu era necesar : Feodor Mihailovici mi-a dăruit încă în 1873 drepturile asupra lucrărilor sale. În afara celor cinci mii de ruble, rămase la redacţia revistei *Russki vestnik*, Feodor Mihailovici nu mai avea nimic, iar moştenitorii acestei mici sume eram noi, adică copiii şi cu mine.

Toată ziua nu m-am depărtat nici pentru o clipă de soţul meu ; el mă ţinea de mînă şi-mi spunea în şoaptă : „Sărmana... scumpa mea... cu ce te las... biata de tine, ce viaţă grea te aşteaptă !“

Eu îl linişteam, îl mîngîiam cu speranţa însănătoşirii, dar era limpede că el însuşi nu avea această speranţă şi că-l chinuia gîndul că-şi lasă familia aproape fără mijloace de existenţă. Pentru că cele patru-cinci mii care se păstrau la redacţia revistei *Russki vestnik* reprezentau singura noastră avere.

De cîteva ori îmi spuse în şoaptă : „Cheamă-i pe copii“. Eu îi chemam, soţul meu le întindea obrazul, ei îl sărutau şi, la dispoziţia doctorului, ieşeau imediat din cameră, iar Feodor Mihailovici îi petrecea cu o privire tristă. Cam cu două ore înainte de a muri, cînd au venit copiii la chemarea lui, Feodor Mihailovici a spus ca Evanghelia lui să fie dată fiului nostru Fedea.

În cursul zilei s-au perindat pe la noi o mulţime de oameni, dintre cei mai diferiţi, la care nici n-am ieşit. A venit Apollon Nikolaevici Maikov şi a vorbit un timp cu Feodor Mihailovici, care-i răspundea în şoaptă.

În jurul orei şapte, s-a adunat la noi o mulţime de lume în salon şi în sufragerie şi-l aşteptau pe Koşlakov, care ne vizita la acea oră. Deodată, fără vreo cauză aparentă, Feodor Mihailovici tresări, se ridică puţin de pe

divan și o șuviță de sînge îi înroși fața. Am început să-i dăm bucățele de gheață, hemoragia, însă, nu se oprea. Cam atunci a venit din nou Maikov cu soția și buna Anna Ivanovna a hotărît să se ducă după doctorul N.P. Cerepnin. Feodor Mihailovici era fără cunoștință, copiii și cu mine stăteam în genunchi la căpătîiul lui și plîngeam, abținîndu-ne din toate puterile să izbucnim în hohote de plîns, deoarece doctorul ne prevenise că auzul este ultimul simț care-l părăsește pe om și orice tulburare a liniștii poate să întîrzie agonia și să prelungească suferințele muribundului. Îl țineam pe soțul meu de mînă și simțeam cum pulsul îi slăbește tot mai mult. La ora opt și treizeci și opt de minute seara * Feodor Mihailovici a trecut în eternitate. Doctorul N.P. Cerepnin a putut doar să surprindă ultimele bătăi ale inimii. **

Cînd totul s-a sfîrșit, eu și copiii mei ne-am dat frîu liber durerii : am plîns, am plîns în hohote, spuneam nu știu ce cuvinte, sărutam fața și mîinile, calde încă, ale scumpului nostru decedat ; de toate acestea îmi amintesc vag, știu, însă, că un lucru l-am înțeles — că din clipa aceea s-a terminat viața mea personală, plină de o nesfîrșită fericire, și că sufletește am rămas singură pentru totdeauna. Pentru mine, care l-am iubit atît de profund și de fierbinte pe soțul meu și care eram atît de mîndră de dragostea, prietenia și stima acestui om rar prin marile sale calități morale, pierderea lui era de neînlocuit. În clipele acelea, într-adevăr îngrozitoare, ale despărțirii, mi se părea că nu voi supraviețui morții soțului meu, că inima nu-mi va rezista (atît de tare bătea în piept) sau că am să-mi pierd mințile.

Desigur, aproape orice om a suferit în decursul vieții pierderea unor ființe dragi și apropiate și durerea profundă a despărțirii este de înțeles. Dar în cele mai multe cazuri, în aceste clipe de neuitat oamenii își trăiau durerea în familie, înconjurați de cei dragi și apropiați și puteau să-și exprime sentimentele care-i tulburau fără

---

* Cineva dintre cei care au fost atunci (mi se pare că Markevici) a notat clipa exactă a morții. (N. aut.)

** N. P. Cerepnin îmi spunea cu mulți ani mai tîrziu că păstrează stetoscopul de atunci ca pe o relicvă. (N. aut.)

jenă și fără reținere. N-am avut parte de această mare mîngîiere : scumpul meu soț a murit în prezența unei mulțimi de oameni, unii dintre ei nutreau față de el sentimente profunde, alții, însă, erau absolut indiferenți și față de el și față de nesfîrșita durere a familiei noastre, văduvite. Ca să-mi sporească parcă suferința, printre cei prezenți s-a aflat și scriitorul Bol. M. Markevici, care nu ne vizitase niciodată și care a venit atunci la rugămintea contesei S. A. Tolstaia, pentru a afla ce spune doctorul despre starea lui Feodor Mihailovici. Cunoscîndu-l pe Markevici, am fost convinsă că nu se va abține și va descrie într-un articol ultimele clipe ale soțului meu și mi-a părut într-adevăr rău că moartea ființei celei mai dragi nu s-a petrecut în liniște, în mijlocul celor cu adevărat devotați. Temerile mele s-au adeverit : a doua zi am aflat cu mîhnire că Markevici a trimis la *Moskovskie vedomosti* o descriere „artistică" a tristului eveniment. După două, trei zile am citit și eu articolul (*Moskovskie vedomosti*, nr. 32) și n-am recunoscut multe din faptele cuprinse acolo. Nu mi-am recunoscut nici cuvintele pe care, chipurile, le-aș fi spus în acele clipe nesfîrșit de triste, atît de puțin corespundeau ele firii mele, ca și stării mele sufletești de atunci.

Dar Domnul cel milostiv mi-a trimis și o mîngîiere : în seara aceea de durere, în jurul orei zece, a venit fratele meu Ivan Grigorievici Snitkin. Venise de la țară la Moscova pentru niște treburi și chiar cînd se pregătea să plece acasă, i-a dat prin gînd deodată, fără nici un motiv anume, să vină pînă la Petersburg, să ne vadă. A citit, e drept, într-un ziar despre îmbolnăvirea lui Feodor Mihailovici, dar n-a acordat prea mare importanță știrii, crezînd că a avut loc o dublă criză de epilepsie, prin care trecea uneori soțul meu. Trenul a întîrziat și fratele meu și-a reținut o cameră la hotel, urmînd să ne viziteze seara. Cînd a ajuns la intrarea casei noastre, a remarcat cu uimire că toate ferestrele apartamentului nostru erau puternic luminate, iar lîngă poartă stăteau doi, trei indivizi suspecți, îmbrăcați cu sumane lungi. Unul dintre indivizi a fugit pe scări după fratele meu și a început să-i spună în șoaptă :

— Domnule, fiți bun, vă rog, faceți în așa fel ca să primesc eu comanda, vă rog frumos...

— Ce anume, ce comandă ? întrebă fratele meu care nu pricepea nimic.

— Noi sîntem cu coșciugele, de la antrepenorul cutare, e vorba de comanda unui coșciug.

— Dar cine a murit aici ? întrebă mașinal Ivan Grigorievici.

— Nu știu ce scriitor, am uitat cum îl cheamă, mi-a spus portarul...

Fratelui meu, după cum mi-a spus mai tîrziu, i-a înghețat sîngele în vine, a fugit pe scări și a dat buzna în antreul deschis, în care erau cîțiva oameni. După ce și-a aruncat șuba, s-a grăbit să se ducă în cabinet, unde se răcea încet pe divan trupul lui Feodor Mihailovici.

Eu stăteam în genunchi lîngă divan și cînd l-am văzut intrînd pe fratele meu, m-am aruncat plîngînd în întîmpinarea lui. Ne-am îmbrățișat cu putere și l-am întrebat : „De la cine ai aflat, Vanea, că a murit Feodor Mihailovici ?“ uitînd cu totul că fratele meu nu locuiește la Petersburg, că se afla cu treburi la Moscova și că nu putea să afle și să vină atît de repede. Am fost, probabil, atît de năucită de durere și de moartea neașteptată a lui Feodor Mihailovici (abia în ajun încă prof. Koșlakov mi-a insuflat o speranță fermă în însănătoșirea soțului meu), încît am pierdut orice capacitate de a judeca limpede.

Socotesc că sosirea fratelui meu într-o clipă atît de tristă a fost o dovadă a milei cerești : nu mai spun că prezența fratelui iubit, a sincerului meu prieten, a constituit o oarecare mîngîiere pentru mine, dar aveam, în sfîrșit, lîngă mine un om apropiat și devotat, căruia puteam să-i cer un sfat și să-i încredințez toate acele griji mărunte, dar numeroase, legate de înmormîntare. Mulțumită fratelui meu am fost, eliberată de toate aceste treburi și scutită de multe lucruri neplăcute și grele în zilele acelea de tristețe.

Seara de 28 ianuarie, ca și următoarele patru zile (29 ianuarie—1 februarie) mi-au rămas întipărite în minte ca un coșmar copleșitor. Multe din cele întîmplate se conturează limpede în mintea mea, multe, însă, mi-au dispărut cu totul din amintire, iar multe lucruri le știu

numai din povestirile altora. Țin minte, de pildă, că în aceeași seară, la douăsprezece, a venit la noi A.S. Suvorin, extrem de mîhnit de moartea soțului meu, pe care-l iubea și-l stima mult. Vizita sa de seară Suvorin a descris-o în *Novoie vremea.*

Pe la unu noaptea, toate pregătirile necesare au fost terminate și scumpul nostru răposat odihnea pe catafalc, în mijlocul cabinetului său. La căpătîiul lui stătea o etajeră cu o icoană și o candelă aprinsă. Chipul îi era liniștit și aveai impresia că doarme și zîmbește prin vis unui „mare adevăr" pe care l-a descoperit.

Pe la miezul nopții, toți străinii au plecat. Mi-am culcat copiii, care au plîns toată seara, îndurerați de moartea tatălui lor, și noi trei (mama, fratele și cu mine) am putut să stăm în liniște lîngă trupul celui adormit întru Domnul. Cu un sentiment de împăcare îmi aduc aminte de această ultimă noapte, cînd scumpul meu soț a mai aparținut familiei sale și am mai putut, fără martori, fără jenă și fără rețineri, să-mi manifest durerea, să plîng în voie, să mă rog fierbinte pentru mîntuirea sufletului celui răposat și să-i cer iertare răposatului pentru acele mici necazuri, inevitabile într-o viață de familie, pe care poate, fără să-mi dau seama, i le-am pricinuit, lui, omului pe care l-am iubit atît de profund.

Fratele meu a stat cu mine lîngă sicriu pînă la patru dimineața cînd cu greu m-a convins să mă duc să mă culc, spunîndu-mi că trebuie să-mi refac forțele pentru inevitabilele emoții din ziua următoare.

Pe 29 ianuarie, în jurul orei unsprezece, a venit la mine un domn, cu o înfățișare foarte respectabilă, din partea ministrului de interne de atunci, contele Leris-Melikov. După ce mi-a transmis din partea contelui condoleanțe pentru pierderea suferită, funcționarul mi-a spus că i s-a încredințat să-mi transmită o sumă de bani pentru înmormîntarea răposatului meu soț. Nu știu despre ce sumă de bani a fost vorba, dar n-am vrut s-o primesc. Știam, desigur, că în toate ministerele există obiceiul de a se acorda familiei un ajutor de înmormîntare și că ajutorul acesta nu este considerat de nimeni drept o jignire. Eu, însă, m-am simțit aproape jignită de această propunere. L-am rugat pe funcționar să-i mulțumească

contelui Loris-Melikov pentru ajutorul oferit, dar am declarat că nu pot să-l primesc, deoarece socotesc că este datoria mea morală să-i fac înmormîntarea soțului meu cu banii cîștigați de el. În afară de asta, funcționarul m-a anunțat din partea contelui, că copiii mei vor fi primiți pe socoteala statului în acele instituții de învățămînt pe care le voi dori eu ca ei să le urmeze. L-am rugat pe funcționar să-i transmită contelui sincera mea recunoștință pentru propunerea lui generoasă, dar chiar atunci luasem hotărîrea în sinea mea să-mi cresc copiii prin munca tatălui lor, iar mai tîrziu prin munca mea și nu pe banii statului. Spre marea mea bucurie, am izbutit să îndeplinesc obligația pe care mi-am asumat-o și copiii mei au fost educați pe banii pe care i-am cîștigat de la editarea operelor complete ale tatălui lor. Sînt profund convinsă că, refuzînd ajutorul de înmormîntare, ca și ajutorul pentru educarea copiilor, am procedat așa cum ar fi procedat neuitatul meu soț.

De la ora unsprezece, după ce-au aflat din ziare de moartea lui Feodor Mihailovici, au început să vină cunoscuți și necunoscuți să se roage la sicriul lui și s-a adunat atît de multă lume, că în curînd toate cele cinci camere au fost ticsite de oameni fără număr, iar cînd a venit timpul parastasului eu și cu copiii abia am reușit să răzbim prin mulțime pînă la sicriu.

Pentru slujba de parastas l-am invitat pe preotul...*, duhovnicul soțului meu, și tot atunci, în prima zi, au venit coriștii de la biserica Vladimirskaia. În ultimele două zile la principalele slujbe de parastas, care erau anunțate în presă, (la ora unu ziua și la ora opt seara) venea, din proprie inițiativă și cu acordul starostelui, corul complet al soborului Isakievski, condus de E. V. Bogdanovici. Dar, în afara slujbelor de parastas fixate de mine, mai veneau în fiecare zi două, trei delegații din partea diverselor instituții cu preotul și coriștii bisericii lor și mă rugau să le permit să facă slujba de parastas la sicriul răposatului scriitor. Mi-amintesc de delegația din partea școlii de ofițeri de marină, preotul căreia, pă-

* Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

rintele protoiereu, a făcut o slujbă foarte frumoasă, cu participarea unui excelent cor.

Nu voi înșira numele persoanelor care au venit la parastasele de la sicriul soțului meu. Au venit toți reprezentanții de seamă ai literaturii ruse, care țineau la Feodor Mihailovici și care-i apreciau talentul; au fost și oameni care i-au fost direct dușmănoși și care, aflînd de moartea lui, au înțeles ce pierdere a suferit literatura rusă, și au vrut să-și dea tributul de respect unuia dintre cei mai nobili reprezentanți ai ei. La unul din parastasele de seară a asistat și marele duce Dmitri Konstantinovici, tînăr pe atunci, cu educatorul său, fapt care i-a surprins plăcut pe cei prezenți.

În cursul zilei de 29 ianuarie multă lume mă întreba unde va fi îngropat Feodor Mihailovici. Ținînd minte că la înmormîntarea lui Nekrasov lui Feodor Mihailovici i-a plăcut cimitirul mănăstirii Novodevici, am hotărît să-l înmormîntez acolo. L-am rugat pe cumnatul meu, P. Gr. Svatkovki, să se înțeleagă în privința mormîntului, iar alegerea locului i-am încredințat-o fiicei mele Lilia și am trimis-o împreună cu cumnatul meu la Novodevici, cu gîndul ca fata să se mai plimbe puțin prin oraș și să respire aer curat. (Sărmanii mei copii! Toate cele trei zile pînă la înmormîntare au stat acasă, în camerele ticsite de lume, au asistat la toate parastasele, iar fiica mea Lilia împărțea admiratoarelor talentului tatălui ei flori din jerbele puse pe pieptul lui.)

În timpul cît cei doi au fost plecați la Novodevici, a venit Viss. Viss. Komarov, redactorul ziarului *Sankt-Petersburgskie vedomosti*. Mi-a spus că a venit din partea Lavrei Alexandro-Nevskaia, care-mi propune să aleg orice loc din cimitirele ei pentru odihna veșnică a soțului meu. „Lavra, îmi spunea V.V. Komarov, vă roagă să primiți locul gratuit, îmi spunea V.V. Komarov, și va socoti drept o cinste, dacă rămășițele pămîntești ale scriitorului Dostoievski, un apărător atît de fervent al credinței ortodoxe, vor odihni între zidurile Lavrei." Propunerea făcută de Lavra Alexandro-Nevskaia ne onora, și-mi părea sincer rău s-o refuz. Era posibil, însă, ca locul de veci să fi fost între timp cumpărat de P. Gr. Svatkovski la mănăstirea Novodevici. Nu știam ce hotărîre să iau și

ce răspuns să-i dau lui V. V. Komarov. Din fericire, cumnatul s-a întors între timp și mi-a spus că starețа mănăstirii i-a făcut unele greutăți cu privire la locul ales de fiica mea și că din pricina asta cumpărarea locului de veci s-a amînat pentru a doua zi. Am fost foarte mulțumită, avînd în vedere propunerea Lavrei de a-mi alege un loc de veci pe oricare dintre cimitirele ei, așa că l-am rugat pe V.V. Komarov să aleagă un loc în cimitirul Tihvinskoce, mai aproape de mormintele lui Karamzin și Jukovski, la operele cărora Feodor Mihailovici ținea atît de mult. Printr-o întîmplare fericită s-a găsit un loc liber chiar lîngă mormîntul poetului Jukovski și acesta a fost locul ales pentru veșnica odihnă a neuitatului meu soț.

Pe 30 ianuarie, a venit la parastasul de la prînz hofmeisterul N.S. Abaza și mi-a transmis din partea ministrului finanțelor o scrisoare în care „drept recunoștință pentru serviciile care le-a adus soțul meu literaturii ruse" ni se fixa, mie și copiilor, de către împărat, o pensie anuală de două mii de ruble. După ce am citit scrisoarea și i-am mulțumit călduros lui N.S. Abaza pentru vestea cea bună, am intrat imediat în cabinetul soțului meu ca să-l bucur cu vestea că de acum încolo viitorul nostru este asigurat și numai cînd am intrat în camera unde odihnea trupul său, mi-am amintit că nu mai e printre cei vii și am început să plîng cu lacrimi amare. (Trebuie să spun că cel puțin două luni după moartea lui Feodor Mihailovici mintea mea refuza ideea morții sale : dacă eram plecată pe undeva, mă grăbeam acasă ca să nu-l fac să aștepte cu masa, ba cumpăram dulciuri pentru el, ba, auzind vreo știre, mă gîndeam că trebuie s-o comunic imediat și soțului meu. Desigur, după o clipă îmi aduceam aminte că a murit și-mi venea nespus de greu.)

Mărturisesc că-mi aduc aminte cu strîngere de inimă de cele două zile cît trupul neuitatului meu soț s-a aflat în casa noastră. Lucrul cel mai chinuitor a fost că locuința noastră era tot timpul plină de străini : un șuvoi compact de oameni venea dinspre intrarea principală, un altul prin intrarea de servici trecea prin toate camerele noastre și se oprea în cabinet, unde aerul ajunsese atît de greu, lipsit de oxigen, încît se stingeau candela și lumînările mari din jurul catafalcului. Și asta nu numai ziua, dar

și noaptea : mulți voiau să privegheze noaptea la catafalcul lui Feodor Mihailovici, alții citeau ore întregi din psaltire. Țin minte că în ultima noapte, înainte de scoaterea sicriului din casă, psaltirea a citit-o adjutantul conte Nikolai Feodorovici Heiden, un mare admirator al talentului lui Feodor Mihailovici.

Desigur, toate acestea erau mărturii ale unei profunde mîhniri a admiratorilor talentului lui Feodor Mihailovici, ale unei mari stime pentru memoria celui decedat și nu puteam să simt și să manifest față de niște oameni atît de atașați soțului meu decît recunoștință. Dar, cu toată sincera mea gratitudine, simțeam în sufletul meu o anume „supărare" pentru faptul că societatea mi l-a răpit pe scumpul meu bărbat, că, deși în jurul lui erau oameni care-l iubiseră, eu, care-i eram ființa cea mai apropiată, nu puteam să rămîn singură cu el, nu puteam să-i sărut iar și iar mîinile și fața lui dragă, să-mi lipesc capul de pieptul său, așa cum am făcut în prima noapte după moartea lui. Prezența unor persoane străine mă obliga să-mi stăpînesc sentimentele, de teamă ca vreun reporter flecar să nu facă a doua zi o descriere stupidă a durerii mele. Singurul adăpost în care mă puteam lăsa în voia disperării mele, era o cămăruță, pe care o dădusem mamei. Cînd nu mai puteam să rezist, mă duceam la ea, mă încuiam, mă aruncam pe pat și căutam să-mi adun gîndurile. Dar nici acolo nu eram lăsată în pace : ciocăneau la ușă și-mi spuneau că a venit o delegație de la nu știu ce instituție și că dorește să-mi exprime condoleanțe. Ieșeam și reprezentantul delegației, care pregătise dinainte o cuvîntare frumoasă, începea să-mi vorbească despre importanța pe care a avut-o pentru literatura rusă răposatul meu soț, etala la marile idei pe care le-a propovăduit, îmi spunea ce „uriașă pierdere a suferit Rusia odată cu moartea lui !" Ascultam în tăcere, mulțumeam cu căldură, strîngeam mîinile și plecam înapoi la mama. Iar după cîtva timp apărea o nouă delegație, care voia neapărat să mă vadă și să-mi exprime personal condoleanțe. Ieșeam din nou și ascultam cuvîntările despre importanța soțului meu și despre „pierderea pe care a suferit-o Rusia". După ce am ascultat timp de trei zile multe cu-

vîntări de compasiune, am ajuns, pînă la urmă, să disper și să-mi spun :

„Doamne, ce chin îngrozitor ! Ce-mi pasă mie de pierderea pe care a suferit-o Rusia ? Ce-mi pasă în clipele acestea de Rusia ? Gîndiți-vă pe cine am pierdut *eu* ? Am pierdut cel mai bun om din lume, omul care era bucuria, mîndria și fericirea vieții mele, soarele meu, Dumnezeul meu ! Aveți milă de mine, de mine personal și nu-mi vorbiți în clipele acestea de pierderea pe care a suferit-o Rusia !“

Cînd unul dintre membrii numeroaselor delegații a avut cuvinte de compasiune și pentru *mine*, și nu numai pentru „Rusia“, am fost atît de adînc mișcată, încît l-am apucat pe necunoscut de mînă și i-am sărutat-o.

Sînt pe deplin convinsă că în zilele acelea gîndurile mele erau cu totul răvășite și nici nu mai știam bine ce fac. Poate că a contribuit la asta și faptul că am dus viața cea mai neigenică : timp de cinci zile (26—31 ianuarie) n-am ieșit din camerele sufocante și m-am hrănit numai cu pîine și ceai. Pe copiii mei bunii noștri prieteni îi scoteau la aer și-i luau la ei să mănînce, deoarece cu mulțimea care venea în casă prin intrarea de serviciu bucătăreasa nici nu putea să se gîndească la gătit și toată lumea se hrănea cu ce găsea.

În ultima zi (pe 30 ianuarie) am început să am crize de nervi ; în timpul uneia din aceste crize s-a întîmplat un lucru care ar fi putut să-mi aducă moartea : după unul din parastase, am simțit un nod în gît și am rugat pe cineva de lîngă mine să-mi aducă picăturile de valeriană. Cei care stăteau pe lîngă mine în salon au început să cheme servitoarea și să spună : „Dați mai repede valeriană, valeriană, unde e valerianul * ăla ?“ Pentru că există numele de „Valerian“ prin mintea mea tulburată a trecut următorul gînd năstrușnic : o văduvă plînge și toată lumea, ca s-o împace, cheamă pe nu știu care „Valerian“. Gîndul acesta stupid m-a făcut să izbucnesc în niște hohote demente de rîs, și am strigat și eu : „Valerian, Valerian !!“ și am început să tremur, cuprinsă de

---

* În limba rusă valeriana este de genul masculin — valerian (N. tr.)

o puternică criză de nervi. Ca un făcut, servitoarea n-a găsit picăturile de valeriană, a fost trimisă imediat la farmacie ; i s-a spus să cumpere totodată și soluție de amoniac, pentru cazul cînd va trebui să fiu adusă în simțiri. După vreo zece minute, medicamentele au fost aduse, iar eu continuam să rîd cu hohote și să mă zbat în brațele doamnelor care mă înconjurau. Una din ele, buna Sofia Viktorovna Averkieva, o ființă foarte energică, turnă într-un păhărel treizeci sau chiar mai multe picături din nu știu ce lichid și, în ciuda împotrivirii mele, m-a obligat să-l beau. Am simțit însă, o arsură îngrozitoare pe limbă, mi-am tras batista din buzunar și am scuipat în ea tot ce mi s-a dat să înghit. S-a întîmplat ca Sofia Viktorovna să încurce în grabă sticluțele și să-mi dea în loc de picăturile de valeriană soluție de amoniac. Noaptea mi s-a cojit pielea de pe limbă și din gură și a continuat să mi se cojească timp de o săptămînă. Mi s-a spus mai tîrziu că, în cazul cînd aș fi înghițit lichidul, s-ar fi produs o arsură atît de puternică pe esofag și în stomac, încît aș fi fost în pericol, dacă nu să mor, în orice caz să mă îmbolnăvesc grav.

Am uitat să spun, că a doua zi după moartea soțului meu, printre numeroasele persoane care ne-au vizitat a fost și celebrul pictor I. N. Kramskoi. După propria lui dorință a vrut să deseneze un portret în mărime naturală al celui răposat și și-a executat lucrarea cu deosebit har. În portret. Feodor Mihailovici pare adormit, cu o față aproape zîmbitoare și luminată, de parcă ar fi aflat taina, neștiută de nimeni, a vieții de dincolo de mormînt.

În afară de I. N. Kramskoi, au mai fost cîțiva pictori și fotografi, care au desenat și au fotografiat portrete pentru reviste ilustrate. Ne-a vizitat și sculptorul Leopold Bernstein, celebru astăzi, un necunoscut pe atunci, care luă un mulaj pentru masca mortuară, ceea ce i-a permis mai tîrziu să facă un bust de o uimitoare asemănare.

Sîmbătă, 31 ianuarie, sicriul cu trupul lui Feodor Mihailovici a fost scos din casa noastră și dus la Lavra Alexandro-Nevskaia. Nu voi descrie procesiunea de înmormîntare, întrucît a fost descrisă de mulți alții. Și nici n-am văzut întreaga procesiune, sau am văzut-o numai în ilustrații, deoarece mergeam chiar în urma catafalcu-

lui și n-am văzut decît ceea ce era în jurul meu. După mărturiile celor de față, procesiunea oferea o privelişte grandioasă : un şir lung de coroane purtate pe sus, numeroase coruri de tineri care cîntau cîntece funebre, sicriul înălțat și el mult deasupra mulțimii și o mare de oameni — cîteva zeci de mii — care mergeau în urma cortegiului — totul producea o impresie deosebită. Marele merit al acestui trist omagiu adus lui Feodor Mihailovici îl constituia faptul că n-a fost pregătit de nimeni. Mai tîrziu, înmormîntările pompoase au devenit un obicei și astăzi nu sînt greu de organizat ; pe atunci, însă, cortegii funebre solemne (în afara înmormîntării relativ modeste a lui Nekrasov) nu se mai văzuseră și nici nu ne-ar fi ajuns timpul (două zile) pentru organizarea lor. Încă în ajunul scoaterii sicriului din casă, fratele meu, vrînd să-mi facă o bucurie, mi-a spus că opt instituții vor să depună coroane la sicriul lui Feodor Mihailovici, iar a doua zi dimineață au fost șaptezeci și patru, sau chiar mai multe. Apoi s-a aflat că toate instituțiile și corporațiile, din proprie inițiativă, au comandat coroane și au format delegații. Într-un cuvînt, toate partidele, de cele mai diverse orientări, au fost unite de sentimentul general al mîhnirii provocat de moartea lui Dostoievski și de dorința sinceră de a cinsti, pe cît se poate mai solemn, memoria lui.

Cortegiul funebru a pornit de acasă la ora unsprezece și numai după două ceasuri a ajuns la Lavra Alexandro-Nevskaia. Mergeam alături de fiul și de fiica mea și gîndurile amare nu mă părăseau nici o clipă : cum am să-mi cresc copii lipsiți de tatăl lor, care i-a iubit atît de mult ? Ce responsabilitate teribilă apasă acum pe umerii mei față de memoria soțului meu și-mi voi putea oare îndeplini demn obligațiile ? Mergînd în urma sicriului lui Feodor Mihailovici, am jurat să-mi închin viața copiilor noștri și m-am legat ca tot restul vieții mele să-l dedic, pe cît îmi vor permite puterile, glorificării memoriei neuitatului meu soț și răspîndirii nobilelor sale idei. Acum, cînd sînt atît de aproape de sfîrșitul vieții, pot să spun cu inima împăcată, că toate legămintele, pe care le-am făcut în clipele acelea grele cînd conduceam pe drumul cel din urmă rămășițele pămîntești ale soțului meu, mi

le-am îndeplinit, pe cît mi-au permis puterile și capacitățile mele.

În aceeași seară, pe 30 ianuarie, în biserica Duhovskaia a Lavrei Alexandrv-Nevskaia, unde se afla sicriul lui Feodor Mihailovici, s-a făcut slujba de priveghere. Pentru această slujbă am venit cu copiii. Biserica era plină de oameni care se rugau : era mai ales foarte mult tineret — studenți ai diverselor instituții de învățămînt superior, ai academiei de teologie, studente. Cei mai mulți dintre ei au rămas în biserică toată noaptea, citind pe rînd psaltirea la sicriul lui Dostoievski. Mai tîrziu mi s-a relatat o observație semnificativă : cînd au venit slujitorii să curețe în biserică, n-au găsit nici un muc de țigară, fapt care i-a uimit pe călugări, întrucît, cînd este vorba de slujbe lungi, de obicei mulți fumează pe ascuns și aruncă pe jos mucurile de țigară. De data aceasta însă, nimeni din cei prezenți n-a cutezat să fumeze din respect pentru memoria defunctului.

Pe 1 februarie 1881, a avut loc slujba de prohod în biserica sf. Duh din Lavra Alexandrv-Nevskaia. Biserica era maiestuoasă : sicriul defunctului, care se înălța în mijlocul bisericii, era acoperit de o mulțime de coroane. Celelalte coroane, cu panglici late, cu inscripții de argint și de aur, fuseseră așezate la înălțime, ceea ce dădea bisericii o frumusețe aparte.

În ziua prohodului, fratele meu i-a dus pe fiul meu și pe mama la Lavra Nevskaia. Iar pe mine și pe fiica mea ne-a promis să ne aducă cu trăsura ei o mare admiratoare a talentului soțului meu, I. D. Zaseţkaia (fiica partizanului Davîdov). Cînd mai aveam cam o sută de stînjeni pînă la Lavra, trăsura Zaseţkăi a ajuns în dreptul unei birje în care mergea un colonel. Colonelul a salutat-o și Zaseţkaia i-a făcut semn cu mîna. În piață era o mare mulțime de oameni, cîteva mii și era imposibil să ajungi cu trăsura pînă la poartă. A trebuit să oprim în mijlocul pieței. Fiica mea și cu mine am coborît din trăsură și ne-am îndreptat spre poartă, iar Zaseţkaia a rămas în trăsură să-l aștepte pe colonel, spunînd că o va conduce el pînă la catedrală. Am răzbit cu greu prin mulțime, dar am fost oprite și ni s-au cerut invitațiile. Evident, că, deprimată și agitată, n-am

luat invitațiile, presupunînd că vom fi lăsate să intrăm și fără ele. Am răspuns că „sînt văduva defunctului, iar fetița e fiica lui".

— Au trecut multe văduve ale lui Dostoievski pe-aici și unele și cu copii, mi s-a răspuns.

— Dar vedeți bine că sînt în doliu.

— Și celelalte au fost în doliu. Vă rog să-mi dați cartea dumneavoastră de vizită.

N-am avut, firește, nici carte de vizită. Am încercat să insist, am început să rog să fie chemat cineva dintre organizatorii înmormîntării, am spus numele lui Grigorovici, Rîkacev, Averkiev, dar mi s-a ripostat sentențios : „Unde să-i căutăm acum, poți oare să-i găsești într-o mulțime de cîteva mii de oameni ?"

Eram disperată : nu mai vorbesc despre impresia pe care și-o puteau face despre mine oamenii care nu mă cunoșteau prea bine, dacă nu m-ar fi văzut la prohodul soțului meu, dar eu însămi eram stăpînită de dorința chinuitoare de a-mi lua pentru ultima oară rămas bun de la bărbatul meu, să mă rog și să plîng la sicriul lui. Nu știam ce să mai fac, deoarece credeam că Zasețkaia a izbutit să treacă și nu mă mai poate scoate din încurcătură. Din fericire, nu a fost așa și pînă la urmă însoțitorul Zasețkăi a confirmat cu autoritate identitatea mea, ne-au lăsat să trecem și fiica mea și cu mine am pornit în goană spre biserică. Slujba abia începuse.

Liturghia funebră a oficiat-o arhiereul Nestor, episcopul de Vîborg, asistat de arhimandriți și de ieromonahi, iar pentru prohod au venit : I. L. Ianîșev, rector al academiei de teologie, și arhimandritul Simeon, starețul Lavrei, care-l cunoștea personal pe soțul meu.

Au cîntat emoționant corul sporit al Lavrei Alexandro-Nevskaia și corul catedralei Isakievski. Înainte de prohod, protviereul Ianîșev a rostit un cuvînt minunat, în care a scos viu în evidență toate meritele lui Feodor Mihailovici, ca scriitor și creștin.

După prohod, sicriul lui Feodor Mihailovici a fost ridicat și scos din biserică de admiratorii săi, printre care se remarca tînărul filosof Vl. S. Soloviov, cu înfățișarea sa profund tulburată.

Mulțimea a umplut tot cimitirul Tihvinskoe, oamenii s-au cățărat pe monumente, s-au urcat în copaci, s-au agățat de grilaje și cortegiul înainta încet printre două șiruri de coroane ale diferitelor delegații. După coborîrea coșciugului, deasupra mormîntului deschis, s-au rostit discursuri. Primul a vorbit fostul petrașevist A. I. Palm. După el au vorbit : Or. F. Miller, prof. K. N. Bestujev-Riumin, Vl. Soloviov, P. A. Gaideburov [115] și mulți alții. S-au citit de asemenea multe poezii închinate memoriei celui decedat. Coroanele depuse pe sicriu aproape că au umplut cavoul. Celelalte coroane au fost desfăcute și cei de față au luat ca amintire frunze și flori. Abia spre ora patru, mormîntul a fost zidit și am plecat acasă cu copiii, epuizați de lacrimi, vlăguiți de oboseală. Mulțimea de oameni nu s-a împrăștiat încă multă vreme (...)

Partea a douăsprezecea
DUPĂ MOARTEA LUI FEODOR MIHAILOVICI

I
CONVORBIREA CU TOLSTOI

Doar o singură dată în viață am avut fericirea să-l văd și să vorbesc cu contele L.N. Tolstoi și întrucît discuția noastră s-a purtat exclusiv în jurul lui Feodor Mihailovici, am găsit nimerit s-o adaug la amintirile mele.

Cu contesa Sofia Andreevna Tolstaia am făcut cunoștință în anul 1885, cînd contesa, pe care n-o cunoscusem pînă atunci, a venit la mine, cu ocazia unei călătorii pe care a făcut-o la Petersburg, pentru a-mi cere sfatul în legătură cu problemele de editare. Contesa mi-a explicat că pînă atunci lucrările celebrului ei soț fuseseră tipărite de librarul moscovit Salaev, care-i plătea pentru dreptul de editare o sumă relativ modestă (douăzeci și cinci mii, dacă nu mă înșel). Aflînd de la cunoscuții săi că editez cu succes operele soțului meu s-a decis și ea să încerce să editeze singură lucrările contelui Lev Nikolaevici și m-a vizitat ca să mă întrebe dacă editarea cărților presupune multe dificultăți și multă bătaie de cap. Contesa mi-a produs o impresie extrem de favorabilă și am inițiat-o cu o sinceră plăcere în toate „tainele" acestei îndeletniciri, i-am dat modele ale registrelor de abonamente, ale anunțurilor pe care le expediam, am prevenit-o asupra unor greșeli pe care le-am săvîrșit etc. Deoarece au fost multe amănunte de discutat, am vizitat-o și eu pe contesă, care se oprise la sora ei, T. A. Kuzminskaia, iar contesa la rîndul ei a mai fost de două,

trei ori la mine, ca să-şi lămurească tot ce i se părea încă neclar.

Spre marea mea bucurie, sfaturile mele „editoriale“ i-au fost de folos Sofiei Andreevna : întreprinderea i-a reuşit pe deplin şi i-a adus un mare venit. Pe atunci, timp de mai bine de două decenii, contesa a editat singură, cu succes, operele contelui Lev Nikolaevici.

Desele întîlniri şi convorbiri cu contesa ne-au dat posibilitatea să ne cunoaştem mai îndeaproape ; între noi s-au stabilit relaţii de prietenie şi m-am convins că Sofia Andreevna a fost într-adevăr îngerul păzitor al genialului ei soţ. De cîte ori venea la Petersburg, contesa mă vizita, iar eu, la rîndul meu, de cîte ori veneam la Moscova o vizitam neapărat, iar mai tîrziu i-am oferit posibilitatea ei şi familiei sale să vadă de la ferestrele „Muzeului F.M. Dostoievski“ transportarea corpului neînsufleţit al împăratului Alexandru al III-lea la catedrala Arhanghelski.

La Moscova veneam cel mai adesea fie primăvara (pentru a-mi revedea „Muzeul“), fie toamna, cînd mă întorceam din Crimeea, şi, vizitînd-o pe contesă, nu-l găseam niciodată pe contele Lev Nikolaevici : acesta ori pleca încă la începutul primăverii la Iasnaia Poliana, ori îşi petrecea toamna acolo. Odată, însă, într-o iarnă, am venit seara la contesă şi am aflat că contele Lev Nikolaevici e la Moscova, dar că e bolnav şi nu primeşte pe nimeni. Contesa, după ce a stat un timp de vorbă cu mine, s-a dus la soţul ei, iar eu am rămas să discut cu familia. După vreo zece minute, contesa s-a întors şi mi-a spus că soţul ei, aflînd de venirea mea, i-a spus că vrea neapărat să mă vadă şi că mă roagă să vin la el. Contesa m-a prevenit că soţul ei a avut în ziua aceea o criză de ficat, că era foarte slăbit şi m-a rugat să nu vorbesc prea mult cu el. Am trecut cu contesa dintr-o aripă a casei în alta prin nişte ganguri specific moscovite şi tot timpul drumului eram stăpînită de un sentiment de nemulţumire că mă duc la el. În ciuda marei mele dorinţe de a-l vedea pe genialul scriitor, operele căruia m-au încîntat întotdeauna, fusesem cuprinsă de un fel

de teamă şi mi se părea că am să-i produc o impresie nefavorabilă, lucru pe care nu-l doream deloc.

Am intrat într-o cameră mare, joasă, şi l-am văzut pe Lev Nikolaevici care stătea pe un divan şi era îmbrăcat în bluza lui cenuşie, pe care o ştiam din fotografii. Temerile mele s-au risipit într-o clipă, la auzul exclamaţiei binevoitoare cu care am fost primită :

— Ce lucru uimitor că soţiile scriitorilor noştri seamănă atît de mult cu soţii lor !

— Semăn eu cu Feodor Mihailovici ? am întrebat, bucuroasă.

— Excepţional de mult ! Chiar aşa mi-am şi închipuit-o pe soţia lui Dostoievski !

Desigur, între mine şi soţul meu nu era nici o asemănare, dar cu nimic altceva Tolstoi nu mi-ar fi putut face o bucurie mai mare, decît cu acest neadevăr evident — că semăn cu neuitatul meu soţ. Contele mi-a devenit deodată un om apropiat.

Lev Nikolaevici mă pofti într-un fotoliu lîngă el şi, arătîndu-şi pieptul acoperit cu nişte perniţe (umplute cu cenuşă sau cu ovăz fierbinte), mi s-a plîns de boala lui. Apoi am stat o clipă în tăcere.

— Doream de mult să vă văd, scumpe Lev Nikolaevici, i-am spus, ca să vă mulţumesc din toată inima pentru scrisoarea aceea minunată pe care aţi scris-o lui Strahvo după moartea soţului meu. Strahov mi-a dat această scrisoare şi o păstrez ca pe o relicvă.

— Am scris exact ceea ce am simţit, îmi răspunse contele Lev Nikolaevici. Mi-a părut întotdeauna rău că nu m-am întîlnit niciodată cu soţul dumneavoastră.

— Dar *lui* cît de rău i-a părut ! Şi doar a existat un prilej să vă întîlniţi — cînd aţi fost la prelegerea lui Vladimir Soloviov din „Solianîi Gorodok". Ţin minte că Feodor Mihailovici chiar i-a reproşat lui Strahov de a nu-i fi spus că sînteţi la lecţie. M-aş fi uitat măcar la el, îi spusese soţul meu, dacă nu i-aş fi putut vorbi.

— Serios ? Şi soţul dumneavoastră a fost la lecţia aceea ? Şi de ce nu mi-o fi spus nimic Nikolai Nikolaevici ? Ce rău îmi pare ! Dostoievski a fost un om scump

pentru mine *, poate singurul pe care l-aș fi putut întreba multe și care mi-ar fi putut răspunde la multe !

Intră contesa. Gîndindu-mă la avertismentele sale anterioare, m-am ridicat să plec, contele, însă, m-a reținut :

— Nu, nu, mai rămîneți. Spuneți-mi și mie ce fel de om a fost soțul dumneavoastră, cum îl vedeți acum în amintirile dumneavoastră ?

— Dragul meu soț, îi răspunsei eu cu înflăcărare, a fost un om ideal ! Era dăruit cu cele mai înalte calități morale și spirituale care dau frumusețe omului ! A fost un om bun, generos, milos, drept, dezinteresat, delicat și săritor ca nimeni altul ! Iar sinceritatea, incoruptibila lui sinceritate care i-a adus atîția dușmani ! A existat oare vreun om care să fi plecat de la soțul meu fără să primească un sfat, o mîngîiere, un ajutor într-o formă sau alta ? E adevărat, dacă era bolnav în urma unei crize sau adîncit în muncă, lăsa impresia unui om aspru, dar asprimea aceasta se schimba imediat în bunătate, dacă-și dădea seama că omul are nevoie de ajutorul lui. Și atunci cîtă afecțiune dăruia pentru a risipi impresia de duritate sau de asprime. Știți, Lev Nikolaevici, nicăieri nu se manifestă mai deplin firea unui om ca în viața cea de toate zilele, în viața de familie, și trebuie să spun, după ce am trăit paisprezece ani cu el, că deseori am fost surprinsă și înduioșată de faptele sale, și dîndu-mi limpede seama cît erau de lipsite de spirit practic sau chiar dăunătoare pentru noi, eram nevoită să recunosc că în cazul dat soțul meu a procedat așa cum trebuia să procedeze un om care pune un mare preț pe noblețe și dreptate !

— Asta am crezut întotdeauna și eu despre el, spuse gînditor și cu convingere contele Lev Nikolaevici. Dostoievski mi s-a părut întotdeauna un om animat de sentimente cu adevărat creștine. **

---

* „Cînd a murit el (Dostoievski), am simțit că a fost un om foarte important și scump pentru mine", (Din *Amintirile despre L. N. Tolstoi* ale lui Valentin Speranski — *Reci*, nr. 307, 7 noiembrie 1915). (N. aut.)

** *Ibidem.* (N. aut.)

Contesa intră din nou. M-am ridicat, am strîns cu putere mîna pe care mi-a întins-o scriitorul meu favorit şi am plecat sub impresia unui farmec atît de puternic, cum rar mi-a fost dat să încerc. Da, bărbatul acesta ştia să cucerească inimile oamenilor !

Mergînd spre casă pe străzile pustii ale Moscovei, cu gîndul la profunda impresie pe care mi-a lăsat-o Tolstoi, mi-am dat cuvîntul să nu-l mai văd *niciodată* pe contele Lev Nikolaevici (şi mi l-am respectat, în ciuda faptului că de multe ori contesa m-a invitat să stau chiar la Iasnaia Poliana). Mi-era teamă ca la vreo altă întîlnire să nu-l găsesc cumva pe Lev Nikolaevici bolnav, iritat sau apatic, ceea ce ar fi putut risipi pentru totdeauna din sufletul meu sentimentul de încîntare pe care l-am încercat şi la care ţineam atît de mult ! De ce să ne lipsim de acele comori spirituale, pe care destinul ni le trimite atît de rar ?

II

RĂSPUNS LUI STRAHOV

Chiar şi acum, cînd mă aflu atît de aproape de sfîrşit, trebuie să mă ridic în apărarea memoriei luminoase a neuitatului meu soţ împotriva calomniei josnice făcute de omul pe care şi soţul meu, şi eu, şi întreaga noastră familie l-am socotit zeci de ani drept un prieten sincer. E vorba de scrisoarea lui N.N. Strahov adresată contelui L.N. Tolstoi (scrisoarea din 20 noiembrie 1883) şi apărută în numărul din octombrie 1913 al revistei *Sovremennîi mir*.

În luna noiembrie a aceluiaşi an, cînd m-am întors la Petrograd şi m-am întîlnit cu prietenii şi cunoscuţii noştri, am fost oarecum mirată de faptul că aproape fiecare dintre ei m-a întrebat dacă am citit scrisoarea lui Strahov adresată contelui Tolstoi. La întrebarea mea unde anume e publicată, mi se răspundea că au citit-o într-un ziar, dar că nu mai ţin minte în care. N-am dat prea mare importanţă acestei amnezii şi nici informaţiei, deoarece (mă gîndeam eu) ce altceva decît lucruri

bune putea să scrie N.N. Strahov despre soțul meu, care îl prezenta întotdeauna drept un scriitor remarcabil, îi aproba activitatea, îi sugera teme și idei? Abia mai tîrziu mi-am dat seama că nici unul dintre prietenii mei „uituci" n-a vrut să mă supere atît de mult cum a făcut-o acest prieten fals cu scrisoarea lui. Am citit scrisoarea aceea nefericită abia în vara anului 1914, cînd am cercetat nenumăratele tăieturi din ziare și reviste pe care mi le-a trimis agenția, în vederea completării „Muzeului memorial F.M. Dostoievski" din Moscova.

Iată scrisoarea :

„Vă scriu, neprețuite Lev Nikolaevici, o scrisoare nu prea lungă, deși pe o temă dintre cele mai fecunde. Nu sînt prea sănătos și mi-ar lua prea multă vreme dezvoltarea acestei teme. Probabil că ați și primit *Biografia lui Dostoievski*[116] — fac apel la îngăduința și condescendența dumneavoastră, cu rugămintea să-mi spuneți ce impresie v-a făcut. Și în legătură cu aceasta aș vrea să vă fac o mărturisire. Tot timpul cît am lucrat la ea, m-am luptat cu un sentiment de repulsie, care se adîncea tot mai mult, încercînd să-l înăbuș. Vă rog să mă ajutați să scap de el. Nu pot să-l socotesc pe Dostoievski nici bun, nici fericit (ceea ce, la urma urmei, e același lucru). A fost un om rău, invidios, desfrînat și toată viața și-a petrecut-o în niște frămîntări care-l făceau jalnic și l-ar fi făcut și ridicol, dacă n-ar fi fost în același timp atît de rău și de deștept. El, ca și Rousseau, se considera a fi omul cel mai bun și cel mai fericit. Lucrînd la biografie, mi-am amintit toate aceste trăsături. În Elveția, în prezența mea, s-a purtat atît de urît cu un servitor, încît acesta, revoltat, i-a spus : «Sînt și eu om!» Țin minte cît m-a uluit atunci faptul că aceste vorbe i-au fost adresate unui propovăduitor al *umanismului* și că ele au reflectat mentalitatea liberei Elveții *privitoare la drepturile omului.*

Asemenea scene se petreceau la tot pasul cu el, pentru că nu-și putea stăpîni răutatea. De multe ori i-am răbdat ieșirile, de care se făcea vinovat așa, pe neașteptate și pe ocolite, ca o muiere. Mi s-a întîmplat, însă, și mie să-i ripostez de cîteva ori cu cuvinte destul de jignitoare. În ce privește jignirile, însă, era greu să-l

întreacă cineva și lucrul cel mai rău este că el se delecta cu ele și că nu s-a căit niciodată pînă la capăt de mîrșăviile pe care le-a făcut. Era atras de ele și găsea în asta prilej de laudă. Viskovatov mi-a povestit cum i s-a lăudat că... într-un stabiliment de băi... cu o fetiță, pe care i-a adus-o guvernanta. Trebuie să rețineți că în voluptatea lui animalică era lipsit de orice gust și nu avea nici un fel de simț al frumuseții și al farmecului feminin. Asta se vede și în romanele sale. Personajele care-i seamănă cel mai mult sînt eroul din *Însemnări din subterană*, Svidrigailov din *Crimă și pedeapsă* și Stavroghin din *Demonii*. O scenă cu Stavroghin (siluirea etc.) Katkov nici n-a vrut s-o publice, Dostoievski, însă, a citit-o multora dintre noi.

Avînd o asemenea fire, era foarte înclinat spre un sentimentalism dulceag, spre visări elevate și umaniste, și aceste visări constituie tendința lui, muza, drumul lui literar. În fond aproape toate romanele sale sînt niște *autojustificări*, demonstrează că în om pot conviețui noblețea și tot felul de ticăloșii.

Cît îmi este de greu că nu pot să scap de aceste gînduri, că nu mă pot împăca cu ele! Parcă o fac din răutate? Îl invidiez sau îi vreau răul? Nici vorbă: sînt gata doar să plîng că această amintire, care *ar fi putut fi* luminoasă, nu face decît să mă apese!

Mi-aduc aminte de cuvintele dumneavoastră că oamenii care ne cunosc prea bine, în mod firesc, nu ne iubesc. Se întîmplă, însă, și altfel. Se poate întîmpla, cunoscînd un om foarte profund, să descoperi la el o trăsătură, pentru care, după aceea, îi vei putea ierta totul. *Un gest de autentică bunătate, o scînteie de adevărată căldură sufletească*, chiar și un moment de adevărată căință poate să șteargă orice altceva. Dacă mi-aș aminti de o asemenea trăsătură la Dostoievski, i-aș ierta totul și m-aș bucura pentru el. Dar numai propria ta etalare în chip de om minunat, numai umanismul cerebral și literar — Doamne, cît e de respingător!

Dostoievski a fost un om într-adevăr nefericit și rău, care își închipuia că e un om fericit, un erou și nu se iubea cu tandrețe decît pe sine însuși. Întrucît știu din propria mea experiență că pot și eu provoca un senti-

ment de repulsie, am învățat să înțeleg și să iert altora acest sentiment, și am crezut că voi găsi o soluție și pentru Dostoievski. Dar nu găsesc, nu găsesc nimic!

Iată un mic comentariu la *Biografia* mea; aș fi putut să notez și să relatez și această latură a lui Dostoievski, multe întîmplări mi le reprezint mai viu, decît ceea ce am scris, și povestirea mea ar fi fost mult mai veridică; dar las' să piară adevărul acesta, să afișăm doar fața de paradă a vieții, așa cum facem mereu și în toate!

...V-am trimis încă două cărți (în dubletă), care-mi plac foarte mult și care vă interesează, după cîte mi-am dat seama cînd am fost la dumneavoastră. Cartea lui Pressensé este minunată, de o erudiție de prima mînă, iar Joly a realizat, evident, cea mai bună traducere a lui M. Aureliu, care m-a încîntat prin măiestria sa."

Iată și răspunsul contelui L.N. Tolstoi:

„Cartea lui Pressensé am citit-o și eu, dar toată erudiția ei se duce de rîpă dintr-o hibă. Cum se întîmplă cu unii cai: cîte un trăpaș de toată frumusețea, valorînd 1000 de ruble, dă la iveală o mică hibă și calul frumos și puternic nu mai face o para chioară. Pe măsură ce trec anii, prețuiesc tot mai mult oamenii fără hibă. Îmi spuneți că v-ați împăcat cu Turgheniev. Iar eu l-am îndrăgit foarte mult. Lucru curios — numai pentru că n-are nici o hibă și e în stare să te ducă la destinație, iar celălalt e un trăpaș care n-o să te ducă nicăieri, dacă nu cumva o să te arunce în șanț. Și Pressensé și Dostoievski au hibe. La unul întreaga lui erudiție, la celălalt inima și inteligența lui s-au pierdut de pomană. Turgheniev îi va supraviețui lui Dostoievski și nu pentru că ar fi mai artist, ci pentru că n-are hibă."

Iată și scrisoarea de răspuns a lui N.N. Strahov, din 12 decembrie 1883:

„Dacă e așa, atunci scrieți, neprețuite Lev Nikolaevici, despre Turgheniev. Ard de nerăbdare să citesc ceva care să aibă un substrat atît de adînc, ca la dumneavoastră. Că mîzgăliturile noastre nu sînt decît niște șotii pentru noi, sau niște comedii pe care le jucăm pentru alții. În *Amintirile* mele am pus accentul pe aspectul literar al operei, am vrut să scriu o pagină din *Istoria literaturii*, dar n-am putut să-mi înving întru totul indi-

ferența. Cînd am scris despre Dostoievski personal, am căutat să-i scot în evidență meritele, dar nu i-am atribuit calități pe care nu le-a avut. Povestirea mea despre literatura lui, probabil, nu prea v-a interesat. Vreți să vorbesc totuși deschis? Modul în care l-ați definit dumneavoastră pe Dostoievski, deși mi-a limpezit multe lucruri, este totuși prea blînd pentru el. Cum poate să se producă o transformare într-un om, în sufletul căruia nu pătrunde nimic dincolo de un anume prag? Am spus nimic — în adevăratul sens al cuvîntului, așa îi văd eu sufletul. O, nefericiții, sărmanii de noi! Singura noastră salvare este să ne renegăm sufletul."

Scrisoarea lui N.N. Strahov m-a indignat pînă în adîncul sufletului. Omul care zeci de ani a venit în casa noastră, față de care soțul meu s-a purtat cu atîta căldură, s-a dovedit a fi un suflet fals, care și-a permis să-l calomnieze atît de josnic! Eram supărată pe mine, pe credulitatea mea, pe faptul că noi doi, soțul meu și cu mine, ne-am lăsat atît de înșelați de acest om nedemn.

Ceea ce m-a uimit în scrisoarea lui N.N. Strahov, a fost faptul că în tot timpul cît a scris (*Amintirile*), s-a luptat cu un sentiment de repulsie, care se adîncea tot mai mult. De ce atunci, simțind repulsie față de munca pe care și-a asumat-o și nestimîndu-l evident pe omul despre care s-a obligat să scrie, Strahov n-a renunțat la această muncă, cum ar fi făcut-o orice om care se respectă? Oare pentru faptul că n-a vrut să mă pună pe mine, care eram editoare, în situația dificilă de a căuta un biograf? Dar O.F. Miller a fost cel care și-a luat asupra sa sarcina de a scrie biografia și mai aveam în vedere și alți literați (Averkiev, Slucevski), care au scris-o pentru celelalte ediții.

Strahov spune în scrisoarea sa că Dostoievski a fost *rău* și drept dovadă aduce acea întîmplare stupidă cu chelnerul, cu care, chipurile, s-ar fi „purtat urît". Soțul meu, din cauza bolii, era uneori foarte irascibil și e posibil să fi țipat la chelnerul care întîrzia să-i aducă mîncarea comandată (cum altfel putea să se manifeste „purtarea urîtă" cu un chelner?), dar asta înseamnă nu răutate, ci doar nerăbdare. Și cît e de neverosimil răspunsul servitorului: „Sînt și eu om!" În Elveția oamenii simpli

sînt atît de grosolani, că servitorul nu s-ar fi rezumat la niște exclamații retorice și ar fi știut și ar fi îndrăznit să răspundă impertinent, fiind sigur că nu va păți nimic.

Nu înțeleg cum de a putut Strahov să scrie că Feodor Mihailovici a fost „rău" și că „nu se iubea cu tandrețe decît pe sine însuși" ? Strahov a fost martorul acelei situații îngrozitoare în care au fost puși cei doi frați Dostoievski după interzicerea revistei *Vremea*, interzicere care a avut loc în urma publicării unui articol scris inabil (*O chestiune dramatică*) de către Strahov însuși.[117] Dacă Strahov n-ar fi scris un articol atît de nebulos, revista ar fi continuat să existe și să aducă venit și după moartea lui M.M. Dostoievski, și n-ar fi apăsat pe umerii soțului meu toate datoriile publicației și n-ar fi trebuit să se chinuiască tot restul vieții din pricina obligațiilor pe care și le-a asumat în legătură cu revista. Într-adevăr, se poate spune că Strahov a fost geniul rău al soțului meu nu numai în timpul vieții, dar, după cum s-a dovedit acum, și după moartea lui. Strahov a fost martorul și faptului că Feodor Mihailovici a ajutat multă vreme familia fratelui care a murit, M.M. Dostoievski, că l-a ajutat pe fratele său bolnav Nikolai Mihailovici Dostoievski și pe fiul său vitreg P. A. Isaev. Un om cu o inimă rea, care nu s-ar fi iubit decît pe sine însuși, nu și-ar fi asumat obligații bănești greu de onorat, n-ar fi luat asupra sa nici grija întreținerii rudelor. Să declari apoi, știind cele mai mici amănunte ale vieții lui Feodor Mihailovici, că a fost „rău" și că „nu s-a iubit cu tandrețe decît pe sine însuși", reprezintă din partea lui Strahov un act de cea mai mare incorectitudine.

Eu însămi, după ce-am trăit cu soțul meu paisprezece ani, consider ca o datorie a mea să spun că Feodor Mihailovici a fost un om de o nemărginită bunătate. Bunătatea și-a manifestat-o nu numai asupra persoanelor care-i erau apropiate, ci și asupra tuturor celor despre care a auzit că trec printr-o nenorocire, un necaz, sau printr-un impas. Nici nu era nevoie să-l rogi, venea singur să te ajute. Avînd niște prieteni influenți (K.P. Pobedonoștev, T.I. Filipov, I.A. Vișnegradski), soțul meu a făcut uz de influența lor ca să-i ajute pe alții, aflați în nenorocire. Cîți bătrîni și bătrîne a rostuit el în aziluri, cîți copii în

orfelinate, cîți ratați a plasat în servicii! Și cîte manuscrise străine a trebuit să citească și să corecteze, cîte confesiuni a trebuit să asculte și să dea sfaturi în chestiunile cele mai intime. Nu-și precupețea nici timpul, nici forțele dacă putea să facă cuiva vreun serviciu. A ajutat și cu bani, iar cînd nu-i avea, își punea semnătura pe polițe, lucru care-l costa scump uneori. Bunătatea lui Feodor Mihailovici venea cîteodată în contradicție cu interesele familiei noastre și adesea marea lui bunătate îmi pricinuia supărări, dar nu puteam să rămîn impasibilă și să nu mă bucur, văzînd cît e de fericit cînd are posibilitatea să facă o faptă bună.

Strahov scrie că Dostoievski a fost „*invidios*". Pe cine? Toți cei care sînt preocupați de literatura rusă știu că Feodor Mihailovici toată viața a venerat geniul lui Pușkin și cel mai bun articol care a preamărit geniul lui a fost *Cuvîntul despre Pușkin*, pe care Feodor Mihailovici l-a rostit la Moscova, cu ocazia dezvelirii monumentului.

E greu să admiți la Feodor Mihailovici invidie față de talentul contelui L. Tolstoi, dacă ne amintim cele spuse de soțul meu despre el în articolele sale din *Jurnalul unui scriitor*. Iau pentru exemplificare *Jurnalul* din 1877 : în numărul din ianuarie, vorbind despre eroul din *Copilăria și Adolescența*, Feodor Mihailovici a afirmat că e „un studiu psihologic extrem de pertinent al sufletului de copil, scris uimitor". În numărul din februarie soțul meu îl numește pe Tolstoi „un artist neobișnuit de mare". În *Jurnalul* din iulie-august, Feodor Mihailovici a apreciat *Anna Karenina* drept „un fapt de o importanță deosebită, care poate să ne reprezinte în fața Europei, pe care noi îl putem arăta Europei". Mai departe (tot acolo) spune că „faptul acesta e zugrăvit genial de poet în geniala scenă a romanului, în scena bolii fatale a eroinei". În încheierea articolului, soțul meu spune : „Asemenea oameni, ca autorul *Annei Karenina*, sînt dascălii societății, dascălii noștri, iar noi nu sîntem decît discipolii lor".

La celebrul romancier Goncearov, Feodor Mihailovici aprecia nu numai „marea lui inteligență", dar avea cea

mai bună părere despre talentul său și-l numea scriitorul său favorit.

În tinerețe, soțul meu a fost entuziasmat de Turgheniev. În scrisoarea din 16 noiembrie 1845, adresată fratelui său scrie următoarele : „Dar, frate, ce om e ! Și eu eram cît p-aci să mă îndrăgostesc de el. Poet, talentat, aristocrat, frumos, bogat, deștept, cult, tînăr (25 de ani) — nu știu dacă natura i-a refuzat ceva. În fine, un caracter drept, minunat, format într-o excelentă școală". Mai tîrziu, Feodor Mihailovici nu i-a împărtășit convingerile, dar acesta din urmă i-a comunicat în scrisoarea din 28 martie (9 aprilie) 1877 : „M-am decis să vă scriu această scrisoare, în ciuda neînțelegerilor ivite între noi, în urma cărora relațiile noastre personale s-au întrerupt. Sînt încredințat că nu v-ați îndoit de faptul că neînțelegerile dintre noi n-au putut să influențeze nicicum opinia mea despre marele dumneavoastră talent și despre locul de cea mai serioasă importanță pe care-l ocupați pe bună dreptate în literatura noastră. În anul 1880, în timpul festivităților de la Moscova *, vorbind despre Tatiana lui Pușkin, Feodor Mihailovici a spus : „Un asemenea tip, de o asemenea frumusețe, a femeii ruse, aproape că nu s-a mai repetat în literatura noastră, în afară, poate, de chipul Lizei din romanul *Un cuib de nobili* al lui Turgheniev".

Să vorbesc despre atitudinea lui Feodor Mihailovici față de poetul Nekrasov, pe care l-a îndrăgit întotdeauna în amintirea tinereții sale și pe care l-a numit mare poet, creator al nemuritorului Vlas ? Articolul scris la moartea lui Nekrasov, în care Feodor Mihailovici spunea că „printre poeți (adică printre cei care au venit cu un cuvînt nou), Nekrasov trebuie să urmeze imediat după Pușkin și Lermontov", poate fi socotit, după mărturia cunoscătorilor literaturii ruse, drept cel mai bun dintre articolele scrise după moartea lui Nekrasov.

Aceasta a fost atitudinea soțului meu față de talentul și operele scriitorilor noștri de frunte, iar cuvintele lui Strahov despre invidia lui Dostoievski reprezintă o crudă nedreptate la adresa lui.

* Este vorba de festivitățile prilejuite de dezvelirea monumentului lui Pușkin. (N. aut.)

Dar o nedreptate și mai strigătoare la cer o constituie cuvintele lui Strahov referitoare la faptul că soțul meu a fost un „desfrînat", că „era atras de mîrșăvii și-și găsea în asta prilej de laudă". Drept dovadă, Strahov amintește scena din romanul *Demonii,* despre care spune : „Katkov nici n-a vrut s-o publice, Dostoievski, însă, a citit-o multora dintre noi".

Pentru caracterizarea literară a lui Nikolai Stavroghin, Feodor Mihailovici a avut nevoie să atribuie eroului romanului său o faptă dezonorantă. Katkov într-adevăr n-a vrut să publice acest capitol din roman. Feodor Mihailovici a fost supărat de refuz și, ca să verifice justețea impresiei lui Katkov, a citit capitolul prietenilor săi : K.P. Pobedonoștev, A.N. Maikov, N.N. Strahov și alții, dar nu ca să fie lăudat, cum spune Strahov, ci pentru a le solicita părerea, ca un fel de judecată asupra lui însuși. Cînd toată lumea a găsit că scena e „prea reală", soțul meu a început să gîndească o altă variantă a acestei, atît de necesare, după părerea lui, caracterizări a lui Stavroghin. Au fost cîteva variante, iar printre ele și scena din baia publică (o întîmplare reală, pe care i-a povestit-o cineva soțului meu). La această faptă nelegiuită lua parte și „guvernanta" și în legătură cu asta, cei cărora soțul meu le-a prezentat varianta (inclusiv Strahov) și le-a cerut sfatul și-au exprimat opinia cum că scena aceasta ar putea să provoace din partea cititorilor reproșuri la adresa lui Feodor Mihailovici, întrucît, acuzînd-o pe „guvernantă" de nelegiuire, s-ar ridica astfel împotriva așa-zisei „chestiuni feminine", așa după cum i s-a reproșat cîndva lui Dostoievski că prin punerea studentului Raskolnikov în rol de criminal ar fi acuzat tînăra noastră generație de asemenea crime.

Și iată că această variantă a romanului, acest rol ticălos al lui Stavroghin, Strahov, în răutatea sa, nu s-a sfiit să-l atribuie lui Feodor Mihailovici, uitînd că dedarea la un dezmăț atît de rafinat pretinde mari cheltuieli și că el nu este accesibil decît unor oameni foarte bogați, iar soțul meu a avut toată viața greutăți materiale. Referirea lui Strahov la profesorul P.A. Viskovatov este cu atît mai surprinzătoare pentru mine, cu cît Viskovatov n-a fost niciodată în casa noastră, iar Feodor Mihailo-

vici avea despre el o părere destul de puțin flatantă, fapt dovedit și de povestirea despre întîlnirea cu un rus la Dresda, cuprinsă într-o scrisoare către A.N. Maikov. Din partea mea pot să aducă mărturie că, în ciuda unor descrieri excesiv de reale a unor fapte ticăloase atribuite eroilor romanelor sale, soțul meu a fost toată viața străin „viciului". E limpede că unui mare artist, datorită talentului său, nu-i este necesar să comită el însuși crimele săvîrșite de eroii săi, pentru că altfel ar trebui să conchidem că Dostoievski cu mîinile sale a făcut de petrecanie cuiva, de vreme ce a reușit să descrie atît de artistic asasinarea celor două femei de către Raskolnikov.

Mi-aduc aminte cu multă recunoștință de modul în care s-a purtat Feodor Mihailovici cu mine, cum m-a ferit de citirea unor romane imorale și cum se indigna cînd eu, tînără fiind, îi povesteam vreo anecdotă indecentă auzită de la cineva. A fost totdeauna decent la vorbă și nu-și permitea expresii cinice. Cu asta, probabil, vor fi de acord toți cei care-și aduc aminte de el.

După ce am citit scrisoarea calomniatoare a lui Strahov, m-am hotărît să protestez. Dar cum s-o fac ? Pentru a riposta împotriva scrisorii trecuse prea mult timp : scrisoarea a apărut în octombrie 1913, iar eu am aflat de ea aproape cu un an de zile mai tîrziu. Și ce reprezintă o ripostă publicată în ziare ? Se pierde printre noutățile zilei, se uită și cîți o citesc ? Am început să mă sfătuiesc cu prietenii și cunoscuții mei, dintre aceia care îl știuseră pe răposatul meu soț. Unii îmi spuneau că față de aceste calomnii ticăloase trebuie să te porți cu disprețul pe care-l merită. Îmi spuneau că importanța lui Feodor Mihailovici în literatura rusă și universală e atît de mare, încît calomniile nu-i pot întina memoria sa luminoasă, îmi demonstrau că apariția scrisorii n-a provocat nici un fel de comentarii în presa literară, într-atît a fost de clară calomnia și de bine înțeles calomniatorul. Alții, dimpotrivă, îmi spuneau că trebuie să protestez, ținînd minte proverbul : *Calomniez, calomniez, il en reste toujours quelque chose* ! * Îmi spuneau că

* Calomniați, calomniați, ceva tot rămîne ! (Fr.)

tocmai faptul că eu, care mi-am închinat toată viața cauzei soțului meu, n-am găsit de cuviință să dezmint calomnia poate să ducă la concluzia că ea conține și o parte de adevăr. Tăcerea mea ar putea să apară ca o confirmare a calomniei.

Mulți, revoltați de scrisoarea lui Strahov, găseau, totuși, că doar dezmințirea *mea* nu este suficientă. Că prietenii și persoanele care păstrează în inima lor amintirea lui Dostoievski ar trebui să scrie un protest împotriva calomniilor lui Strahov. Unii și-au luat asupra lor obligația de a scrie protestul și de a aduce semnăturile. Alții au vrut să-și exprime indignarea prin scrisori separate. Numeroși prieteni de-ai mei și-au exprimat părerea că pentru a contracara calomnia ar trebui să adaug la protest articole (amintiri) tipărite în perioade diferite în reviste și care-l descriu pe Feodor Mihailovici drept un om neobișnuit de bun și de săritor. Urmînd sfatul prietenilor mei, adaug la amintirile mele și protestul, și articolele.

Vorbind cu mulți oameni despre această scrisoare nefastă, care mi-a umbrit atît de mult ultimii ani ai vieții, i-am întrebat ce cred ei, ce anume l-a determinat pe Strahov să scrie această scrisoare? Cei mai mulți erau de părere că e vorba de *jalousie de métier*",* atît de obișnuită în lumea literară, că, probabil, Feodor Mihailovici, datorită sincerității sau poate asprimii sale, l-a supărat pe Strahov (Strahov vorbește singur despre, asta), de aici și dorința de a se răzbuna, chiar și după moarte. Strahov n-a îndrăznit să-și publice opinia, deoarece știa că va atrage împotriva sa prea mulți apărători ai memoriei lui Dostoievski și nu ținea de caracterul lui Strahov să se certe cu oamenii. Unul dintre cei care-l cunoșteau bine pe Strahov mi-a spus că prin scrisoarea sa, Strahov a vrut „să-l ponegrească, să-l umilească" pe Dostoievski în ochii lui Tolstoi. Cînd mi-am exprimat îndoiala față de această presupunere, interlocutorul meu mi-a expus părerea sa despre Strahov, o părere destul de originală:

---

* Invidie profesională. (Fr.)

„La urma urmei, cine a fost Strahov? Un tip de parazit nobil, dispărut astăzi, dar foarte răspîndit pe vremuri. Dacă mai ţineţi minte, Strahov stătea cu lunile la Tolstoi, Fet, Danilevski, iar în timpul iernii lua masa în anumite zile fixe la diverşi cunoscuţi şi colporta zvonuri şi bîrfe din casă în casă. Ca scriitor-filozof prezenta puţin interes, dar fusese pretutindeni un oaspete dorit, fiind socotit prieten al lui Tolstoi, despre care putea să spună oricînd ceva interesant. Ţinea foarte mult la prietenia aceasta şi avînd o excelentă părere despre sine însuşi, se prea poate chiar să se fi considerat drept sprijinul lui Tolstoi. Vă închipuiţi cît de indignat a putut să fie Strahov, cînd Tolstoi, după ce a aflat de moartea lui Dostoievski, l-a numit pe acesta din urmă „sprijinul" său şi şi-a exprimat regretul sincer de a nu-l fi întîlnit. E posibil ca Tolstoi să-şi fi exprimat deseori admiraţia pentru talentul lui Dostoievski şi să fi vorbit despre el, ceea ce l-a deranjat pe Strahov şi, ca să termine cu această admiraţie, a hotărît să-l calomnieze pe Dostoievski, pentru ca imaginea lui luminoasă să pălească în ochii lui Tolstoi. E posibil ca Strahov să fi vrut să se răzbune pe Dostoievski, pentru nişte jigniri vechi, şi să-l ponegrească în faţa posterităţii, deoarece, văzînd cît de venerat este genialul său prieten, putea să presupună că mai tîrziu scrisorile lui Tolstoi şi ale corespondenţilor săi vor fi publicate şi, deşi cu întîrziere, scopul lui mizerabil va fi atins."

Fără să împărtăşesc părerea exclusivistă a interlocutorului meu, îmi voi încheia descrierea acestui episod dificil al vieţii mele cu cuvintele citate în scrisoarea lui Strahov: „în om pot convieţui noblеţea şi tot felul de ticăloşii".

PE MARGINEA AMINTIRILOR MELE

Toată viața mea am considerat ca un fel de enigmă faptul că bunul meu soț nu numai că m-a iubit și m-a respectat, cum își iubesc și-și respectă mulți soți soțiile, dar aproape că m-a venerat, de parcă aș fi fost o ființă deosebită, creată anume pentru el, și asta nu doar la începutul căsniciei, dar și în tot restul vieții, pînă la moartea lui. De fapt, nu mă remarcam nici prin frumusețe, n-aveam nici talente, nici o inteligență deosebite și aveam o cultură medie (liceală). Și totuși, în ciuda acestor realități, m-am bucurat de stima profundă, aproape de venerația unui om atît de inteligent și de talentat. *

Această enigmă mi s-a clarificat oarecum cînd am citit adnotarea lui V. V. Rozanov la scrisoarea lui N. N. Strahov din 5 ianuarie 1890, în cartea *Proscrișii literaturii*. Citez această adnotare (p. 208) :

„Nimeni, nici măcar cel mai bun prieten nu poate să ne îndrepte, dar e o mare fericire să întîlnești un om de o cu totul altă factură, de o cu totul altă formație, de o cu totul altă concepție, care *rămînînd întotdeauna el însuși,* fără să ne țină isonul și fără să ne cînte în strună (se întîmplă !), fără să-și vîre sufletul său (*un suflet ipocrit în cazul acesta*) în psihologia noastră, în zbuciumul nostru, în intimitatea noastră să fie ca un fel de zid de care să ricoșeze „prostiile" și „nebuniile" noastre, de care nimeni dintre noi nu e lipsit. Prietenia constă

* Cei care au citit scrisorile pe care mi le-a scris soțul meu, nu vor socoti cuvintele mele drept lăudăroșenie. (N. aut.)

în *contradicție* și nu în acord. Pe drept cuvînt, Dumnezeu m-a binecuvîntat cu Strahov, dîndu-mi-l ca învățător : prietenia, relațiile cu el au reprezentat un zid temeinic de care simțeam că pot să mă sprijin sau, mai exact, să mă reazim. Iar zidul mă va susține și mă va încălzi".

Într-adevăr soțul meu și cu mine am fost oameni de o „cu totul altă factură, de o cu totul altă formație, de o cu totul altă concepție", dar „am rămas întotdeauna noi înșine", fără să ne ținem isonul și fără să cîntăm unul altuia în strună, fără să ne tulburăm reciproc psihologia și astfel amîndoi ne-am simțit cu sufletul liber. Feodor Mihailovici, care a meditat atît de mult, în singurătate, la problemele profunde ale sufletului omenesc, a apreciat, probabil, neamestecul meu în viața lui sufletească și intelectuală și din cauza asta îmi spunea cîteodată : „Ești singura femeie care m-a înțeles!" (ceea ce era pentru el cel mai important). Atitudinea lui față de mine a reprezentat „un zid temeinic de care (el a simțit asta) putea să se sprijine sau, mai exact, să se reazime". Iar zidul îl susținea și-l încălzea.

Prin aceasta se explică, după părerea mea și acea uimitoare încredere pe care a avut-o soțul meu în mine și în toate faptele mele, deși tot ce făceam eu nu ieșea din limitele obișnuitului.

Aceste relații ne-au și permis să trăim cei patruzprezece ani ai căsniciei noastre în acea atmosferă de fericire, care poate fi accesibilă omului pe pămînt.

1. (p. 17) *Lucrează la un nou roman...* Este vorba de romanul *Jucătorul* şi de obligaţiile contractuale ale lui F. M. Dostoievski faţă de editorul F. T. Stellovski. Aspectele concrete ale raporturilor dintre Dostoievski şi Stellovski sînt relatate în paginile următoare.

2. (p. 19) *...dacă şalul acesta nu este cumva prototipul celui care a jucat un rol atît de mare în familia Marmeladovilor.* Este vorba de un episod celebru din romanul *Crimă şi pedeapsă* (partea întîi, capitolul doi) — reîntoarcerea Soniei după prima ei zi „de trotuar". Şalul în cauză a fost unul din foarte puţinele obiecte de familie rămase Marmeladovilor.

3. (p. 19) *...a apărut un bărbat tînăr...* Este vorba de Pavel Alexandrovici Isaev (1846—1900), fiul vitreg al lui F. M. Dostoievski, unul din personajele principale ale *Amintirilor,* mai ales în prima lor parte.

4. (p. 24) *...tînărul şi talentatul scriitor Snitkin, care decedase recent.* Cunoscut mai ales sub pseudonimul Ammos Şişkin (1829—1860). Aprecierea Annei Grigorievna Dostoievskaia este oarecum inexactă — A. P. Snitkin murise cu şase ani mai înainte.

5. (p. 25) *...s-a pomenit de chestiunea petraşeviştilor şi a condamnării la moarte.* În tinereţe, între 1846 şi 1849, Dostoievski a făcut parte din cercul condus de M. V. Butaşevski-Petraşevski, o mare personalitate a vieţii literare şi sociale din Rusia acelei vremi. Cercul lui Petraşevski, mai ales prin membrii săi radicali, în jurul cărora gravita şi Dostoievski, viza reformarea fundamentală a Rusiei, ceea ce pentru unii din petraşevişti era egal cu răsturnarea prin forţă a regimului ţarist. În 1849 este arestat un grup mare de petraşevişti, printre care şi tînărul Dostoievski, cunoscut la acea vreme ca scriitor mai ales datorită romanelor *Oameni sărmani* şi *Dublul.* Unii dintre ei au fost condamnaţi la moarte. Printre aceştia se afla Dostoievski. În rîndurile imediat următoare este vorba de momentul cînd execuţia a fost oprită chiar în ultima clipă, cînd s-a şi comunicat comutarea pedepsei cu moartea la muncă silnică.

6. (p. 28) *...fratelui său mai mare, Mihail...* Mihail Mihailovici Dostoievski (1820—1864), scriitor minor (a scris în spiritul aşa-zisei *Şcoli naturale,* una din ipostazele realismului timpuriu rus),

traducător şi editor. F. M. Dostoievski a ţinut foarte mult la fratele său mai mare.

7. (p. 28) *...Vremea...* Revista *Vremea* a apărut între anii 1861—1863 şi a fost interzisă ca urmare a unui articol scris de N. N. Strahov. Datoriile la care se referă, însă, A. G. Dostoievskaia ţin nu de revista *Vremea,* ci de revista *Epoha,* editată tot de fraţii Dostoievski.

8. (p. 28) *...Pisemski, Krestovski, Glinka.* A. F. Pisemski (1821—1881), prozator şi dramaturg realist, lucrările principale : romanul *O mie de suflete* şi piesa *Soartă amară ;* V. V. Krestovski (1840—1895), poet (la începutul activităţii sale) şi prozator minor, dar de un remarcabil succes de public prin romanele sale *Periferiile Petersburgului, Două forţe, Bezna egipteană* etc. Compozitorul Glinka nu reclamă o prezentare specială. Stellovski a cumpărat în 1861 (la patru ani după moartea compozitorului) de la L. I. Şestakova (sora lui Glinka) lucrările compozitorului cu ridicola sumă de 25 de ruble. E drept, în 1866 Şestakova i-a intentat un proces lui Stellovski, dar suma plătită *iniţial* a fost de 25 de ruble.

9. (p. 29) *...A. N. Maikov, A. P. Miliukov, I. G. Dolgomostiev...* Apollon Nikolaevici Maikov (1821—1897), poet şi dramaturg, unul din reprezentanţii notabili ai poeziei ruse de pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Îi aparţine una dintre cele mai bune (poate chiar cea mai bună) traducere a *„Cîntecului despre oastea lui Igor ;* A. P. Miliukov (1817—1904), pedagog şi scriitor, mai curînd, se pare, vechi cunoscut, decît vechi prieten al lui Dostoievski ; I. G. Dolgomostiev (? —1867), traducător şi ziarist, colaborator al revistelor fraţilor Dostoievski *Vremea* şi *Epoha.*

10. (p. 33) *...cum i-a cerut mîna Annei Vasilievna Korvin-Krukovskaia...* A. N. Korvin-Krukovskaia (1843—1887), scriitoare, a colaborat la revista *Epoha,* a participat la Comuna din Paris, fiind una dintre organizatoarele ziarului *La Sociale.* Se pare că A. G. Dostoievskaia comite unele inexactităţi în descrierea relaţiilor dintre F. M. Dostoievski şi A. V. Korvin-Krukovskaia. După unele surse documentare, reiese cu destulă convingere că cei doi n-au fost logodiţi şi, prin urmare, Dostoievski n-a avut cum să rupă o logodnă inexistentă.

11. (p. 34) E. P. Kovalevski (1809—1868), scriitor şi călător rus, unul din fondatorii şi primul preşedinte al Fondului literar din Rusia (denumirea completă : Societate pentru ajutorarea scriitorilor şi savanţilor nevoiaşi). Iniţiatorul organizării Fondului literar a fost A. V. Drujinin, scriitor, critic şi ziarist. Prima acţiune a fost acordarea unei pensii familiei lui V. G. Bielinski.

12. (p. 36) *Feodor Mihailovici era cu totul de partea „jucătorului" şi spunea că multe din sentimentele şi impresiile acestuia din urmă le-a încercat el însuşi.* F. M. Dostoievski jucase (pînă atunci) la ruletă în două „reprize" mari : 1863—1864 şi 1865.

13. (p. 46) *Ciokan* (Cinghisovici) *Valihanov* (1835—1865). Iluminist, etnograf şi folclorist kazah, pe care Dostoievski l-a cunoscut în 1854, la Omsk. Această referire a lui Dostoievski la

Valihanov are o semnificaţie specială, întrucît Valihanov decedase cu un an înainte, în vîrstă de numai 30 de ani.

14. (p. 47) ...*Sonecika, nepoata mea*... F. M. Dostoievski a avut o familie destul de numeroasă : trei surori, A. M. Golenovskaia, V. M. Ivanova şi V. M. Karepina (le-am menţionat după numele soţilor) şi trei fraţi : M. M. Dostoievski (decedat în 1864, deci înaintea momentului povestirii), A. M. Dostoievski şi N. M. Dostoievski. Deci, în 1866, anul în care-l cunoaşte Anna Grigorievna pe F. M. Dostoievski, acesta era cel mai mare dintre fraţi, oarecum şeful familiei, de aici şi o serie de obligaţii firesti pe care şi le va asuma şi pe care Anna Grigorievna nu prea le va împărtăşi, după cum va reieşi din paginile următoare ale *Amintirilor*. Era un obicei al vremii, ca cel mai mare dintre fraţi să se îngrijească de ceilalţi, şi era, de ce să n-o spunem, un obicei frumos. Pentru facilitarea înţelegerii viitoarelor referiri la rudele lui Dostoievski iată şi o listă a generaţiei tinere : F. M. Dostoievski a avut patru copii (Sofia, Liubov, Alexei şi Feodor), dintre care au rămas în viaţă numai doi — Liubov (viitoare scriitoare, autoarea unor memorii despre F. M. Dostoievski — *Dostoievski descris de fiica lui*) şi Feodor (specialist în creşterea cailor). Din partea fratelui său Mihail, F. M. Dostoievski a avut doi nepoţi : Feodor (Feodor Mihailovici junior, pianist, elev al lui A. Rubinstein) şi Ekaterina (care în momentul de început al *Amintirilor* avea 13 ani) ; din partea surorii sale Ivanova : Alexandr şi Viktor, viitori ingineri, Maria, Sofia (la care se face referirea din textul *Amintirilor*) şi Iulia. La această listă incompletă (nu i-am numit decît pe cei care sînt menţionaţi în *Amintiri*) trebuie adăugat şi Pavel Alexandrovici Isaev, fiul vitreg al lui Dostoievski. Pentru a preveni eventualele nedumeriri care pot decurge din unele ambiguităţi ale *Amintirilor*, trebuie să spunem că în momentul căsătoriei lui F. M. Dostoievski cu Maria Isaeva, Pavel avea 11 ani, iar în momentul morţii tatălui său Pavel nu avea decît 9 ani. S-ar putea, deci, ca nu totul în relaţiile dintre Pavel şi F. M. Dostoievski să fie doar un produs al afectării.

15. (p. 55) ...Judith *a lui Serov*... Este vorba de opera *Judith* a compozitorului A. N. Serov (1820—1871), a cărei premieră a avut loc în 1863.

16. (p. 57) ...Moartea lui Ioan cel Groaznic *a contelui Alexei Tolstoi*. În literatura rusă sînt mai mulţi literaţi care au purtat numele de Tolstoi, dintre care importanţi sînt trei : Alexei Konstantinovici Tolstoi (1817—1875), la care se face referirea de faţă şi care a fost unul din cei mai notabili poeţi, dramaturgi şi romancieri ai vremii, marele Lev Nikolaevici Tolstoi şi Alexei Nikolaevici Tolstoi (1882—1945), autorul trilogiei *Calvarul* şi al romanului istoric *Petru I*. Piesa *Moartea lui Ioan cel Groaznic* este prima parte a unei trilogii dramatice (partea a doua : *Ţarul Feodor Ioanovici*, partea a treia : *Ţarul Boris*).

17. (p. 62) *Sofia Vasilevna Kovalevskaia* (1850—1891), scriitoare şi om de ştiinţă, matematiciană de reală valoare, una din primele femei din Rusia de mare notorietate ştiinţifică (membră corespondentă a Academiei Ruse din anul 1889).

18. (p. 62) *K. P. Pobedonoștev* (1827—1907), om de stat și publicist, adept al monarhiei și partizan al întăririi bisericii ortodoxe.

19. (p. 63) *Peterhof* (astăzi Petrodvoreț), localitate lîngă Leningrad, acolo se afla una din reședințele de vară ale țarilor, cu un palat și parc inspirate după Versailles.

20. (p. 73) *...nici el nu se ducea la* Buff... Este vorba de *Teatr Buff*, un teatru de varietăți din Petersburg.

21. (p. 73) *...„marchizul de Sade al Rusiei"*. Este vorba de o scrisoare particulară a lui I. S. Turgheniev (adresată lui M. E. Saltîkov-Șcedrin), citată inexact de A. G. Dostoievskaia, în care, însă, Turgheniev îl compară într-adevăr pe Dostoievski cu marchizul de Sade („în literatura franceză a fost un fenomen asemănător, este vorba de faimosul marchiz de Sade").

22. (p. 75). *...cinci sute de ruble pentru coala de autor.* Nu este chiar exact. Dostoievski a primit într-adevăr de la revista *Russki vestnik* pentru romanele *Crimă și pedeapsă*, *Idiotul* și *Demonii* 150 de ruble pentru coala de autor, Turgheniev, însă, a primit 400 (și nu 500) de ruble pentru romanul *Părinți și copii* de la aceeași revistă. Dealtfel, trebuie să remarcăm că poetul Nekrasov, în calitatea sa de editor al revistei *Otecestvennîie zapiski*, nu i-a plătit decît 250 de ruble pentru coala de autor pentru romanul *Adolescentul*. Cel care a fost plătit cu 500 de ruble (și chiar mult peste 500) a fost Lev Tolstoi. Oricum, Dostoievski n-a fost răsfățat nici de editorii de meserie, nici de confrați.

23. (p. 84) *Sîn Otecestva.* A. G. Dostoievskaia se referă la *ziarul Sîn Otecestva* care și-a început apariția în anul 1862 și care a fost precedat de două reviste cu același titlu.

24. (p. 89) *...tinerii Dostoievski, ca și fiul vitreg, nu mi se potriveau nici ca vîrstă...* E o inexactitate asupra căreia A. G. Dostoievskaia va reveni destul de repede : între Pavel Isaev și ea diferența nu era decît de cîteva luni, amîndoi fiind născuți în același an, 1846.

25. (p. 89) *D. V. Averkiev* (1836—1905), prozator, dramaturg și critic, colaborator al revistelor fraților Dostoievski. N. N. Strahov (1828—1896), filozof, critic literar și publicist. Datorită articolului său *O problemă dramatică* a fost suspendată revista *Vremea.* După moartea lui Dostoievski va fi unul din detractorii acestuia.

26. (p. 92) *...s-a născut în 1845, în Astrahan, iar Feodor Mihailovici n-a plecat din Petersburg pînă în anul 1849.* Două inexactități : Pavel Isaev s-a născut în 1846, iar Dostoievski a plecat în două rînduri din Petersburg — în 1842 și în 1846.

27. (p. 92) *E. I. Lamanski* și F. M. Dostoievski s-au cunoscut în cercul lui Petrașevski. E. I. Lamanski a fost guvernatorul Băncii de Stat.

28. (p. 101) *M. N. Katkov* (1818—1887), publicist, traducător și ziarist. A editat revista *Russki vestnik*, unde s-au publicat romanele lui Dostoievski *Crimă și pedeapsă*, *Idiotul*, *Demonii*.

29. (p. 111) *...să dejunăm la Testov.* Testov, proprietarul unui cunoscut restaurant din Moscova.

30. (p. 126) *...tabloul genial al lui Vasneţov...* Este vorba de o frescă realizată de V. M. Vasneţov (1848—1926) spre sfîrşitul deceniului al IX-lea.

31. (p. 131) *...soţul meu a afirmat, în* Jurnalul unui scriitor, *că aşteaptă multe de la femeia rusă.* Atitudinea lui Dostoievski a fost mult mai complexă decît reiese din rîndurile de mai sus.

32. (p. 134) *...(atentatul lui Berezowski)...* Anton Berezowski (1847—1869), revoluţionar polonez, participant al răscoalei poloneze din 1863, a tras în Alexandru al II-lea în timpul Expoziţiei mondiale de la Paris (1867). Berezowski a fost condamnat (de o curte cu juri din Paris) la închisoare pe viaţă.

33. (p. 134) *D. V. Karakozov* (1840—1866), celebru terorist, autorul unui atentat nereuşit (în 1866) împotriva lui Alexandru al II-lea. Karakozov a fost condamnat la moarte şi spînzurat. Karakozov a făcut parte din gruparea teroristă *Ada* a aşa-zisului cerc al lui Işutin, organizaţie ilegală care a activat la Moscova între anii 1863 (anul răscoalei poloneze) şi 1866 (anul atentatului lui Karakozov).

34. (p. 136) *şi a scris despre asta într-un număr din* Jurnalul unui scriitor *din 1877...* Este vorba, de fapt, de articolul *Oameni de demult* din *Jurnalul unui scriitor* din anul 1873.

35. (p. 138) *K. I. Babikov* (1841—1873), scriitor şi poet minor. Toată istoria raporturilor cu Babikov, aşa cum este relatată de A. G. Dostoievskaia, cuprinde unele inadvertenţe, dintre care cea mai importantă este cea a anilor : Babikov a murit în *1873*, prin urmare editorul nu putea să-l înştiinţeze pe Dostoievski în *1872* despre decesul lui Babikov. Dealtfel, se pare că articolul lui Dostoievski nici n-a ajuns la Babikov.

36. (p. 141) *...şi la Turgheniev...* Istoria relaţiilor dintre Dostoievski şi Turgheniev este destul de complicată şi vizează cîteva aspecte importante. În primul rînd, este vorba de atitudinea uneori dureros paradoxală a lui Turgheniev faţă de cîţiva dintre cei mai mari scriitori ruşi, în speţă Tolstoi şi Dostoievski. Turgheniev le-a elogiat talentul cînd a fost vorba de opera lor în ansamblu, dar a avut nu o dată o atitudine mai curînd ostilă decît negativă cînd a fost vorba de lucrări concrete *(Crimă şi pedeapsă, Anna Karenina).* Şi totuşi Turgheniev a fost cel care a contribuit enorm la propagarea în Occident a literaturii ruse. În al doilea rînd, este vorba de un moment ideologic : Turgheniev a fost „occidentalist" (deci, adept al *europenizării* procesului evolutiv al Rusiei), pe cînd Dostoievski a fost „slavofil" (deci, adept al *autohtonizării* procesului evolutiv al Rusiei). La Baden-Baden conflictul ideologic a dus la ruperea relaţiilor dintre cei doi scriitori. Ultimul, dar nu cel din urmă motiv al disensiunii lor, a fost modul diferit în care cei doi scriitori priveau arta romanului, în special, şi arta prozei, în general, ceea ce l-a determinat (împreună cu celelalte motive amintite) pe Turgheniev să-l compare pe Dostoievski cu marchizul de Sade, iar pe

Dostoievski să-l caricaturizeze pe Turgheniev în romanul *Demonii* sub chipul scriitorului Karmazinov.

37. (p. 144) ...*romanul* Père Goriot, *prima parte a epopeii* Les parents pauvres. Prima parte a ciclului amintit este romanul *Verișoara Bétte.*

38. (p. 144) ...*celebru roman al lui Victor Hugo* Les humiliés et les offensés. O greșeală ciudată : „celebrul roman al lui Victor Hugo" este, de fapt, romanul lui Dostoievski *Umiliți și obidiți.* Romanul pe care l-a recitit Dostoievski în iarna lui 1867/68 este într-adevăr al lui Hugo, dar se numește *Mizerabilii.*

39. (p. 144) ...*cunoscutul poet N. P. Ogariov, prietenul lui Herzen*... N. P. Ogariov (1813—1877), poet, publicist, revoluționar. Cei doi, Herzen și Ogariov, au depus un celebru jurămînt pe colinele Vorobiov (astăzi — colinele lui Lenin, pe care se înalță noua clădire a Universității Lomonosov din Moscova), de a-și închina viața cauzei eliberării poporului (în momentul jurămîntului Herzen avea 15, iar Ogariov 14 ani). În 1856 Ogariov a emigrat din Rusia, s-a stabilit la Londra, ca și Herzen, unde a desfășurat o vie activitate revoluționară, poetică și literară. În perioada la care se referă A. G., centrul politic al emigrației ruse se deplasase din Anglia în Elveția, ceea ce și explică prezența lui Ogariov la Geneva.

40. (p. 144) ...*Ogariov, care pe atunci era foarte bătrîn*... N. P. Ogariov era în vîrstă de 54 de ani.

41. (p. 145) ...*Congresul Păcii*... Este vorba de primul congres al Ligii păcii și a libertății, care a avut loc la Geneva în anul 1867.

42. (p. 147) ...*Feodor Mihailovici se interesa mult de activitatea juraților, o instituție creată de curînd.* Curtea cu juri a fost creată în Rusia în 1864 și această nouă instituție l-a preocupat mult pe Dostoievski, ceea ce s-a reflectat, printre altele, în articolul *Mediul* din *Jurnalul unui scriitor.*

43. (p. 159) ...*Les secrets du Palais des Tsars*... În cartea lui Paul Grimm, publicată în 1868, se descrie un tablou mai mult decît fantezist al ultimelor zile ale domniei lui Nicolae I.

44. (p. 161) ...*Zarea,* editată de V. V. Kapșirev, revistă lunară, literară și politică, a apărut între anii 1869—1872. În revista *Zarea* Dostoievski și-a publicat nuvela *Soțul etern* (1870).

45. (p. 161) *N. I. Danilevski* (1822—1885), istoric „slavofil", publicist ; lucrarea sa *Rusia și Europa,* publicată în 1869 în revista *Zarea* reprezintă lucrarea sa fundamentală. În tinerețe, Danilevski a făcut parte din cercul lui Petrașevski.

46. (p. 104) *S. A. Hmîrova,* este vorba de nepoata lui Dostoievski — Sofia, v. și nota 14.

47. (p. 164) ...*viitorul său roman* Ateismul... Titlul definitiv al romanului va fi *Frații Karamazov,* dar unele ecouri ale intenției inițiale se fac simțite și în romanele *Demonii* și *Adolescentul.*

48. (p. 167) ...*Viața marelui păcătos.* Intenție nerealizată, oarecum intermediară între *Ateismul* și cele trei romane amintite în nota precedentă.

49. (p. 168) ...*unul din studenți să fie studentul Ivanov (sub numele de Șatov), ucis de Neceaev.* S. G. Neceav (1847—1882),

terorist, şeful organizaţiei *Narodnaia rasprava* (Răzbunarea poporului), l-a asasinat în 1869 pe studentul Ivanov, membru al aceleiaşi organizaţii. Acest asasinat l-a urmărit pe Dostoievski, care se va referi la el nu numai în romanul *Demonii*, dar şi în *Jurnalul unui scriitor*.

50. (p. 171) *...nota din 19 octombrie adresată reprezentanţilor Rusiei.* Prin tratatul de la Paris din 1856, în urma războiului din Crimeea, marea Neagră a fost declarată neutră. Prin această notă, adresată reprezentanţilor săi de pe lîngă cancelariile apusene, Rusia îşi anunţa intenţia de a nu mai ţine seama de această prevedere a tratatului, care a şi fost revizuit în 1871 (memoriul a fost anunţat în 1870) şi Rusia a recăpătat dreptul de a ţine flotă de război în marea Neagră.

51. (p. 171) *...ţar-eliberator...* Este vorba de Alexandru al II-lea, în timpul domniei căruia a fost desfiinţată iobăgia (1861).

52. (p. 196) *...„fratele Kolea" mai primea cîte cinci ruble de cîte ori ne vizita.* Orice s-ar spune, tot pasajul acesta este lipsit de delicateţe, mai ales dacă ne gîndim la uşurinţa cu care A. G. Dostoievskaia eludează disensiunile financiare pe care le-a avut cu cumnatul ei. Dar memoriile de faţă, ca şi atîtea alte memorii sînt importante şi prin informaţia involuntară pe care o transmit. Trebuie precizat, însă, că Nikolai Dostoievski a fost obligat să-şi părăsească slujba din motive de sănătate şi că a trăit în sărăcie.

53. (p. 198) *V. V. Grigoriev (orientalistul)...* Se pare că unele din lucrările lui Grigoriev (1816—1881), mai ales volumul *Rusia şi Asia* şi-au găsit un ecou în *Jurnalul unui scriitor*, în paginile dedicate problemei Orientului.

54. (p. 198) *...prinţul V. P. Meşcerski, editorul revistei Grajdanin...* V. P. Meşcerski (1839—1914), scriitor şi publicist. Dostoievski a lucrat ca redactor al revistei *Grajdanin* (de la începutul anului 1873 pînă în aprilie 1874), unde a şi publicat prima parte a *Jurnalului unui scriitor*. Mulţi din contemporanii lui Dostoievski n-au privit cu ochi buni această colaborare, cunoscute fiind concepţiile retrograde ale lui Meşcerski. În 1873, Dostoievski renunţă să mai redacteze revista, din diferite motive, unele legate de activitatea sa literară, care îi reclama mai mult timp disponibil, altele legate de neînţelegerile sale cu prinţul Meşcerski.

55. (p. 198) *...T. I. Filippov şi întreg cercul său...* T. I. Filippov (1825—1899), om de stat, scriitor şi publicist de orientare slavofilă, se bucura de o mare influenţă în cadrul aşa-zisei „tinerei redacţii" a revistei *Moskvitianin*, care a încercat o reîmprospătare şi o modernizare a publicaţiei. În curînd, însă, s-a produs o ruptură între editorul revistei (M. P. Pogodin) şi „tînăra redacţie" (din care făceau parte, printre alţii, poetul şi criticul Apollon Grigoriev, dramaturgul Ostrovski, prozatorul Pisemski). T. I. Filippov a continuat, însă, să exercite o puternică influenţă slavofilă asupra „cercului", la care se referă A. G. Dostoievskaia. Printre altele, T. I. Filippov a fost şi un mare cunoscător al istoriei religiei.

56. (p. 198) *Tot aici s-a întîlnit cu K. P. Pobedonoștev...* În timpul redactării revistei *Grajdanin* de către Dostoievski între cei doi oameni s-au legat relații strînse, care într-adevăr au ținut toată viața. V. nota 18.

57. (p. 198) *...P. M. Tretiakov, patronul celebrei galerii...* P.M. Tretiakov (1832—1898), fondatorul galeriei care-i poartă numele (aflată la Moscova) și care conține unele dintre cele mai valoroase lucrări din pictura rusă. P.M. Tretiakov a fost un mare admirator al lui Dostoievski, de care s-a apropiat mai ales în vara anului 1880, Tretiakov fiind unul din organizatorii sărbătoririi lui Pușkin. În cadrul acestei manifestări Dostoievski a rostit celebrul său *Cuvînt despre Pușkin.*

58. (p. 205) *...toată lumea s-a așezat...* Obicei rusesc : cei care pleacă și cei care conduc se așază înainte de un drum lung. Un fel de urare tăcută.

59. (p. 217) *...romanul* Demonii *a avut un mare succes la cititori, dar, în același timp, i-a adus soțului meu mulți dușmani în lumea literară.* Romanul *Demonii* a fost într-adevăr prost primit de o parte însemnată a criticii, care l-a apreciat drept un atac la adresa tinerei generații, repetîndu-se oarecum situația romanului *Crimă și pedeapsă* (mai ales comentariile pe marginea lui Raskolnikov). Cei mai mulți dintre criticii lui Dostoievski pur și simplu n-au înțeles romanul și nici nu și-au dat osteneala să-i analizeze.

60. (p. 217) *...Feodor Mihailovici s-a întîlnit la N.P. Semionov...* Scriitorul Semionov (1823—?) a fost membru în comisia însărcinată să redacteze un raport cu privire la situația țăranilor. Comentatorii ediției sovietice a *Amintirilor* emit ipoteza că tocmai acest lucru a și constituit obiectul discuției dintre cei doi.

61 (p. 224) *...editarea* Jurnalului unui scriitor *în chip de revistă lunară prezenta greutăți.* Dostoievski va edita astfel jurnalul în 1876.

62. (p. 224) Gr. K. Gradovski (1842—1915), publicist.

63. (p. 225) *...A.U. Poreţki, Evgh. A. Belov...* Poreţki (1819—1879), scriitor minor, după mărturia contemporanilor un om cu elevate însușiri morale. Belov (1826—1896), pedagog și istoric, „slavofil", autor al monografiei *Istoria Rusiei pînă la reformele lui Petru cel Mare ;* conform concepțiilor „slavofile" reformele lui Petru au denaturat evoluția naturală a Rusiei.

64. (p. 230) *...Burenin.* Criticul V.P. Burenin (1841—1926) a avut o atitudine inegală față de opera lui Dostoievski, aprecierea pozitivă a Annei Dostoievskaia se datorează unei atitudini mai ponderate față de romanul *Demonii.* În alte cazuri, Burenin s-a manifestat net și primitiv împotriva lui Dostoievski.

65. (p. 233) *Viktor Feofilovici Puțîkovici* (1843—1909), scriitor și publicist, a redactat în 1874—1879 revista *Grajdanin.*

66. (p. 234) *A.F. Koni* (1844—1927), jurist și scriitor. Ca jurist s-a remarcat printr-o acțiune de mare răsunet — în calitate de președinte al completului de judecată a determinat în mare măsură achitarea celebrei revoluționare Vera Zasulici. Este de notorietate (cel puțin în lumea „specialiștilor") faptul că A.F. Koni

i-a sugerat lui Lev Tolstoi subiectul romanului *Învierea*. A fost un orator de mare talent și în acest sens sînt cunoscute nu numai pledoariile sale judiciare, dar și conferințele pe cele mai diverse teme literare.

67. (p. 234) *...pe vremea lui Arakceev.* A.A. Arakceev (1769—1834), favorit al lui Pavel I, ministru pe timpul domniei lui Alexandru I, simbol al unui regim despotic.

68. (p. 235) *...a început să ne viziteze Vladimir Sergheevici Soloviov.* V.S. Soloviov (1853—1900), filozof, poet, publicist și critic, una din cele mai proeminente figuri ale culturii ruse din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Atît lucrările sale de filozofie și estetică, cît și cele pur literare au influențat profund evoluția ulterioară a literaturii ruse, mai ales în modalitățile ei moderne.

69. (p. 235) *...Șidlovski...* I.N. Șidlovski, poet, prieten al lui Dostoievski din anii tinereții, om pentru care Dostoievski a nutrit sentimente deosebit de călduroase.

70. (p. 235) *...romanul lui Pisemski* Oamenii anilor patruzeci... Romanul *Oamenii anilor patruzeci* a apărut în 1869. Pentru anii '70, la care se referă discuția cu Soloviov, perioada '40 reprezenta un trecut îndepărtat și romantic. Să nu uităm că Soloviov s-a născut în 1853.

71. (p. 236) *...fiica partizanului Denis Davîdov...* D.V. Davîdov (1784—1839), una dintre cele mai pitorești personalități ale literaturii ruse. Militar de carieră, Davîdov a fost unul din organizatorii și conducătorii mișcării de partizani din timpul războiului napoleonian din 1812. Davîdov a părăsit armata în 1832 cu gradul de general-locotenent. Ca poet, Davîdov este considerat drept fondator al așa-zisei *lirice de husar,* pe care a practicat-o cu un succes remarcabil. Davîdov este și autor al unor lucrări de specialitate cu privire la problemele războiului de partizani. Denis Davîdov, un favorit al scriitorilor, dar și al publicului vremii, i-a servit drept prototip lui Lev Tolstoi pentru personajul Denisov din romanul *Război și pace.*

72. (p. 236) *...convorbirile spirituale ale lordului Redstock și ale altor propovăduitori de seamă ai acestei învățături.* Despre învățătura lui Redstock Dostoievski a scris în *Jurnalul unui scriitor* (numărul din ianuarie 1877).

73. (p. 240) *...apăruseră nu o dată atacuri neamicale din partea lui Mihailovski, Skabicevski, Eliseev și alții.* N.K. Mihailovski (1842—1904), A.M. Skabicevski (1838—1910), G.Z. Eliseev (1821—1891), critici și istorici literari, adepți ai literaturii utilitariste, adversari ai lui Dostoievski. Este interesant de remarcat că, mai tîrziu, Mihailovski și Skabicevski au fost și adversarii lui Cehov. Lui Skabicevski îi aparține chiar și faimoasa apreciere care se voia profetică — i-a prezis lui Cehov că va muri beat în șanț. Cehov spunea că a fost singura apreciere critică care l-a impresionat.

74. (p. 247) *A. N. Pleșceev* (1825—1893), poet, prozator, traducător și critic literar. A scris cîteva poezii antologice pentru **copii.**

75. (p. 252) *Ai fi fost acum general, iar eu generăleasă, şi nu nevastă de sublocotenent în rezervă.* În Rusia funcţiile în administraţia civilă îşi aveau un corespondent precis în ierarhia militară.

76. (p. 254) *...Peregrinările călugărului Parfeni...* Este vorba de cartea *Povestiri despre peregrinările şi drumeţiile călugărului Parfeni prin Rusia, Moldova, Turcia şi Ţara Sfîntă* scrisă de călugărul Parfeni (?—1886), după numele său laic — Piotr Agheev.

77. (p. 261) *...a continuat pînă în anul 1880...* După cum se remarcă în ediţia rusă a *Amintirilor*, Dostoievski a fost scos de sub supravegherea poliţiei încă în 1875, dar el a aflat acest lucru abia în 1880.

78. (p. 273) *...un nou roman al Sofiei Ivanovna Smirnova intitulat* Putere de caracter... S. I. Smirnova (1852—1920), scriitoare minoră.

79. (p. 274) *...Stimate domn, Onorate Piotr Ivanovici!* După cum se menţionează în ediţia rusă a *Amintirilor* începutul exact al scrisorii din roman este : „Stimate Ivan Pavlîci !"

80. (p. 278) *...un om dăruit pînă la fanatism spiritismului...* F. M. Dostoievski s-a interesat într-o vreme atît de spiritism, cît şi de pasiunea pe care acesta a stîrnit-o în Rusia în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fapt reflectat şi în *Jurnalul unui scriitor.*

81. (p. 286) *...în care-l roagă pe Turgheniev să-l împrumute cu cincizeci de taleri.* Din corespondenţa lui Dostoievski rezultă că i-a cerut lui Turgheniev, de fapt, 100 de taleri, însă Turgheniev nu i-a trimis decît 50 şi pentru aceşti 50 de taleri Dostoievski i-a mulţumit într-o scrisoare.

82. (p. 288) *...ca o negustoreasă din Zamoskvorecie...* Zamoskvorecie — un celebru cartier de negustori din Moscova, descris printre alţii de dramaturgul A. N. Ostrovski.

83. (p. 294) *...baia rusească...* baie cu aburi.

84. (p. 296) *...din cauza trupelor care se deplasau spre front...* Este vorba de războiul ruso-româno-turc.

85. (p. 298) *...scriitorul Vsev. Serg. Soloviov.* Este vorba de prozatorul Vsevolod Sergheevici Soloviov (1849—1903), cunoscut mai ales ca autor de romane istorice (s-a bucurat de succes ciclul de romane istorice realizat pe fundalul cronicii familiei Gorbatov) şi, evident, nu de filozoful, esteticianul şi poetul Vladimir Soloviov, la care se referă nota 68.

86. (p. 298) *...în timpul sărbătoririi lui Puşkin...* A. G. Dostoievskaia se referă la extraordinarul ecou pe care l-a avut celebrul *Cuvînt despre Puşkin*, rostit în ziua de 8 iulie 1880 cu prilejul dezvelirii la Moscova a monumentului poetului, moment central al unor festivităţi de mare amploare, întîrziate, însă, cu un an de zile. Iniţial, festivităţile trebuiau să aibă loc în 1879, pentru a coincide cu sărbătorirea a 80 de ani de la naşterea lui Puşkin.

87. (p. 300) *...îl legau de Nekrasov amintirile tinereţii şi începutul carierei sale literare.* N. A. Nekrasov a avut o contribuţie

determinantă în lansarea lui Dostoievski. Dostoievski se va referi în cîteva rînduri la Nekrasov în *Jurnalul unui scriitor*.

88. (p. 300) *...atunci acesta îi citea ultimele sale poezii. (...) una dintre ele* — Nefericiții. Poezia *Nefericiții* a fost scrisă în 1856, deci nicicum nu putea fi una din ultimele sale poezii (Nekrasov a murit în 1877). Dealtfel, Dostoievski relatează diferit episodul la care se referă A. G. Dostoievskaia: „Cînd m-am întors de la ocnă, mi-a arătat una din poeziile sale: «Pe asta am scris-o despre dumneata atunci» — îmi spuse el. Și toată viața am trăit despărțiți." *(Jurnalul unui scriitor*, ianuarie 1877.)

89. (p. 301) *Cu noi a ieșit și Or. F. Müller...* O. F. Müller (1833—1889), istoric al literaturii, folclorist, adept al așa-zisei *școli mitologice*.

90. (p. 301) *...alături de Jukovski, la care ții atît de mult.* V. A. Jukovski (1783—1852), poet romantic, unul dintre cei mai strălucițI traducători din întreaga istorie a literaturii ruse, a adus o contribuție fundamentală atît la asimilarea concomitentă a fenomenului poetic occidental, cît și la cristalizarea expresiei în poezia prepușkiniană.

91. (p. 303) *...cea mai bună pledoarie pentru Nekrasov-omul...* Imediat după moartea lui Nekrasov, în presa vremii a început o largă discuție cu privire la spiritul excesiv practic al lui Nekrasov, care, după părerea autorilor, contrazicea celebrul vers programatic al lui Nekrasov: „Poet poți să nu fii defel, / Dar cetățean ești obligat să fii". În numărul din decembrie 1877 al *Jurnalului unui scriitor* Dostoievski se oprește pe larg atît asupra personalității poetice, cît și asupra celei „practice" a lui Nekrasov, căutînd s-o explice pe cea dintîi și s-o înțeleagă pe cea de a doua.

92. (p. 308) *părintele Amvrosi...* Ieromonahul Amvrosi, stareț al mănăstirii Optina-Pustîn i-a servit lui Dostoievski drept prototip pentru starețul Zosima din romanul *Frații Karamazov*.

93. (p. 309) *...marii duci.* Marii duci, marile ducese — membri ai familiei țarului, cu excepția, bineînțeles, a moștenitorului tronului.

94. (p. 309) *Cînd în penultimul număr din* Jurnalul unui scriitor *a apărut anunțul...* Anunțul a apărut în antepenultimul număr, în cel din octombrie 1877, după ce în numărul din aprilie Dostoievski își anunța cititorii, că, din pricina tratamentului pe care trebuia să-l urmeze la Ems, numerele din mai-iunie, iulie-august vor fi duble („bineînțeles cu un număr dublu de pagini", precizează Dostoievski). Apare destul de clar că lui Dostoievski îi venea din ce în ce mai greu să editeze o publicație periodică.

95. (p. 312) *D. S. Arseniev* (1832—1915), amiral, director al Școlii navale din Petersburg.

96. (p. 313) *...marele duce Konstantin Konstantinovici.* Cunoscut în literatură sub inițialele K. R. (Konstantin Romanov) (1858—1915), poet, dramaturg, traducător (a tradus printre altele *Hamlet*), din 1889 a fost președinte al Academiei de științe.

97. (p. 317) *A. A. Potehin* (1829—1908), prozator şi dramaturg, piesele sale (*Un loc liber* etc.) s-au bucurat de un mare succes.

98. (p. 317) Titlul sub care apare în roman *Povestirea unei taine* este *Spovedania în versuri a unei inimi arzătoare.*

99. (p. 320) *...ticălosul de* Golos, cotidian politic şi literar, apărut la Petersburg în 1863—1884.

100. (p. 323) *...nişte «striuţki».* „Striuţki" este un cuvînt lansat de Dostoievski în *Jurnalul unui scriitor* şi care înseamnă aproximativ terchea-berchea, în limba rusă, însă, cuvîntul în cauză are un aer de jargon, ceea ce-i dă un farmec aparte.

101. (p. 326) *...a fost şi un actor, celebrul povestitor I. F. Gorbunov.* I. F. Gorbunov (1831—1896), scriitor şi actor, celebru prin talentul său de povestitor (uneori recurgea la improvizaţii), un fin stilist, cu aplicaţii atît la scenele şi personajele contemporane de gen, cît şi la stilizarea istorică.

102. (p. 326) *Lectura a avut un succes extraordinar şi publicul l-a obligat de multe ori pe autor să iasă la „rampă".* După mărturia contemporanilor, Dostoievski avea un uluitor talent de lector, mulţi dintre cei care au asistat la lecturile sale s-au declarat fascinaţi la modul cel mai direct de felul în care citea Dostoievski atît din propriile sale lucrări, cît şi din lucrările altora, mai ales din Puşkin — poezia *Prorocul.*

103. (p. 329) *...bătrînul D. V. Grigorovici...* D. V. Grigorovici (1822—1899), scriitor, unul din reprezentanţii *şcolii naturale,* iar în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea aproape singurul continuator al acestei şcoli. „Bătrînul" Grigorovici era cu un an mai tînăr decît Dostoievski, dealtfel nici unul din cei doi scriitori nu împlinise încă 60 de ani.

104. (p. 330) *F. N. Berg,* poet, ziarist, traducător lipsit de importanţă.

105. (p. 339) *...19 octombrie, ziua terminării liceului...* Este vorba de ziua în care Puşkin şi promoţia sa au terminat faimosul Liceu din Ţarskoe Selo, zi rămasă celebră în literatura rusă atît prin întîlnirile anuale ale promoţiei, cît şi prin seria de poezii ocazionale scrise de Puşkin.

106. (p. 340) *S. A. Vengherov* (1855—1920), istoric literar.

107. (p. 341) *...stimatul Ivan Petrovici Kornilov (fostul şef al districtului de învăţămînt Vilenski)...* I. P. Kornilov (1811—1901) a fost şi un cunoscut colecţionar de manuscrise şi de cărţi vechi.

108. (p. 341) *...reprezentarea piesei* Don Juan... Este vorba de piesa lui A. K. Tolstoi.

109. (p. 342) *...autoarea romanului* Mimocika *nu a trecut neobservată în literatura rusă.* Într-adevăr, trilogia *Mimocika (Mimocika s-a logodit, Mimocika la băi, Mimocika s-a otrăvit)* s-a bucurat de succes. V. Mikulici (1857—1936) a scris şi o carte de memorii despre Dostoievski.

110. (p. 345) *...a trimis invitaţii tuturor scriitorilor de vază.* Dintre scriitorii cu adevărat importanţi n-au dat curs invitaţiei

(sub diverse pretexte) : Lev Tolstoi, I. A. Goncearov, M. E. Saltîkov-Şcedrin.

111. (p. 346) *P. V. Annenkov* (1812—1887), scriitor şi critic.

112. (p. 347) *A. S. Suvorin* (1834—1912), ziarist, unul dintre cei mai cunoscuţi editori ruşi.

113. (p. 354) *Nici chiar Iuhanţev n-a fost în halul ăsta împroşcat cu noroi.* Iuhanţev — un escroc de mare notorietate pe vremea aceea, autorul unei mari delapidări şi eroul unui proces de scandal.

114. (p. 364) *...crima din 1 martie...* Este vorba de asasinarea lui Alexandru al II-lea.

115. (p. 380) *P. A. Gaideburov* (1841—1893), ziarist şi editor.

116. (p. 386) *Probabil că aţi primit* Biografia lui Dostoievski... *Biografia* a fost alcătuită, după cum se remarcă şi în redacţia rusă a *Amintirilor* de Or. F. Müller şi N. N. Strahov la cererea Annei Dostoievskaia.

117. (p. 390) *...în urma publicării unui articol scris inabil (O chestiune dramatică) de către Strahov însuşi.* Este un lucru de notorietate în istoria literaturii ruse : în articolul citat de A. G. Dostoievskaia, Strahov tratează problema poloneză. Fără să încerce să propună o soluţie reală, Strahov reuşeşte, se pare că într-adevăr prin inabilitate, să provoace o reacţie puternică a oficialităţilor în urma căreia revista *Vremea* a fost interzisă. Astfel, s-a creat o situaţie stupidă, dar plină de consecinţe dintre cele mai serioase : o revistă este interzisă pentru un articol care în fondul său nu ataca nimic esenţial.

CUPRINS

Cuvînt înainte (la Amintiri) 5
Partea întîi. **Copilăria și adolescența** . . . 7
Partea a doua. **Cunoștința cu Dostoievski. Căsătoria** 17
Partea a treia. **Prima perioadă a vieții de familie** 84
Partea a patra. **Viața în străinătate** . . . 123
Partea a cincea. **Din nou în Rusia** 181
Partea a șasea. **Anii 1872—1873** 217
Partea a șaptea. **Anii 1874—1875** 238
Partea a opta. **Anii 1876—1877** 273
Partea a noua. **Anii 1878—1879** 304
Partea a zecea. **Ultimul an** 333
Partea a unsprezecea. **Moartea. Înmormîntarea** 358
Partea a douăsprezecea. **După moartea lui Feodor Mihailovici** 381
Pe marginea amintirilor mele 397
Note 399

Lector : NINA GRIGORESCU
Tehnoredactor : ELENA BABY

Tiraj 5.130. Bun de tipar 11.02.1975. Coli tipar 25,75.

Tiparul executat sub comanda
nr. 743 la
Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918"
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București
Republica Socialistă România

Lei 18

Anna
Dostoievskaia

amintiri

univers